

พระราชวิจารณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ

ห้องขจร
อ
959.33
จ657พ

๐
๙๕๙.๓๓
๙๕๖๗๗

หม่อมเจ้าหญิงอัมพรสมาน กิติยากร เมื่อชันษา ๓๖ ปี
ถ่ายเมื่อ วันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕

๙๒๑๗

S 198830

ค

ได้อ่านตรวจทางประวัติศาสตร์ จึงลงทะเบียนในวงเล็บเหนือตัวหนังสือ
กำกับไว้ รวม ๙๖ ข้อ แต่บังเอิญไม่สามารถจัดพิมพ์ให้เสร็จพร้อม
ในคราวนี้ได้ ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง แม้กระนั้นเท่าที่พิมพ์
และลงทะเบียนกำกับไว้ ก็น่าจะเป็นที่พอใจ และอาจให้ความสะดวกใน
คราวพิมพ์ต่อไป

ในที่นี้ ข้าพเจ้าขอโมทนาในกุศลจิตของกษัตริยานุพทาน ซึ่ง
โอรสธิดาในหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธรรมาภรณ์ กิติยากร ได้มีสมณฉันท์มา
เพิ่มเป็นบักคิทานมัย โดยอาศัยกัณฑ์อุกตเวทิตาธรรมเป็นที่ตั้ง จง
เป็นบุญราศีอำนวยการมุนิผลให้สัมฤทธิ์ ดังอุทิศเจตนาทุกประการ เทอญ

ธีรธรรมาภรณ์

กรมศิลปากร

๖ มกราคม ๒๔๗๒

พระประวัติ

หม่อมเจ้าหญิงอับสรสมาน กิตติยากร

ที่จารึกอยู่ในความรู้สึกของสกุลทั้งหลายที่พระองค์ท่านสืบเนื่องมา

หม่อมเจ้าพงศ์ทินเทพ เทวกุล

ทรงเรียบเรียง

ตามที่สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี

พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงพระกรุณาโปรด ตรัสเล่า

หม่อมเจ้าหญิงอับสรสมาน กิตติยากร เป็นธิดาองค์ใหญ่ของ
สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการกับหม่อมใหญ่ เทวกุล สมภพ
ณวัน ๓๑ ๓๓ คำ มีฉลุ จตุศักราช ๓๒๓๘ เวลา ๓ ยาม ๓๐ นาที
ตรงกับวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๐

หม่อมเจ้าหญิงอับสรสมาน กิตติยากร สมภพที่แพที่ประทับของ
สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ ที่หน้าวัง กรมหมื่นภูวฑูตราชหฤทัย
(ซึ่งภายหลังได้จัดเป็นโรงเรียนสุนันทาลัย แล้วเปลี่ยนมาเป็นโรงเรียน
ราชินีเดิยวัน) สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงระฤกได้ว่า ในวันนั้น
สมเด็จพระ บิยามาบดี ศรีพัชรินทรมาตา และ สมเด็จพระยาเทววงศ์
วโรปการได้มีงานบำเพ็ญพระกุศลในวันซึ่งตรงกับวันพระราชสมภพทาง
จันทรคติ แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมเด็จพระ
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าได้เสด็จมาร่วมในงานพระกุศลนั้นด้วย เมื่อทรง

(๒)

ทราบว่ามีหม่อมใหญ่เจ็บครรภ์ก็อยากจะทอดพระเนตรการคลอดด้วย
แต่ถูกท่านผู้หญิงห้าม เมื่อเสร็จงานแล้วก็เสด็จเข้าในวัง มีใต้อยู่
จนถึงเวลาคลอด เมื่อคลอดแล้ว คุณนาย (ตาด) ของท่านได้เป็น
ผู้ซัดน้ำนมและช่วยประคับประคองในเวลาอ่อนวัย และสมเด็จพระ
พระบิรมมาวดีฯ ก็มิพระทัยเอ็นดูรักใคร่ควบคุมอยู่ตลอด พอแก่เดือน
สักหน่อยก็เข้าอุ้มชูดูแลเลี้ยงเอง ครั้นหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมาน
มีพระชนมายุได้ ๘ เดือน สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าก็ประสูติ
พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยาม
มกุฎราชกุมาร ในรัชกาลที่ ๕ ณ วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๓
สมเด็จพระบิรมมาวดีฯ ก็พาหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานเข้าไปประทับอยู่
ในวังด้วย สมเด็จพระมหาเทววงศ์วโรปการและหม่อมใหญ่มีความ
เคารพยำเกรง ก็มีใต้อำนาจประการใด หม่อมเจ้าหญิงอัมพร
ธมานจึงเริ่มมีพระชนม์ชีพอยู่ในพระบรมมหาราชวังแต่ครั้งนั้น สมเด็จพระ
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงสังเกตเห็นว่า สมเด็จพระบิรมมาวดีฯ มี
พระอริยาบดียโพรดหลานที่เป็นชาย แต่มีใต้อภิบาลสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราชฯ อยู่ ความเอ็นดูรักใคร่สนิทสนมกับหม่อมเจ้าหญิง
อัมพรธมานก็ไม่คลายลง เพราะเป็นหลานใหญ่ที่เกิดแต่ผู้ใกล้ชิดทั้ง ๒
ฝ่าย และได้เคยอุ้มชูดูแลเลี้ยงมาก่อนแล้ว และเมื่อแรกเข้าไป
อยู่ในพระบรมมหาราชวัง หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานก็อ้างว่ามีพระ
ชนม์อยู่ในวัยที่นำรูกำเอาเอ็นดู สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา กุมารวโรปการ
สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า และสมเด็จพระบรมราชชนนีพระพันปี

(๓)

หลวงแห่งรัชกาลก่อน เมื่อไปสู่ที่ประทับสมเด็จพระบิรมาวดี ๑
ต่างก็มีพระทัยเอ็นดูรักใคร่เข้ากอดพัด

เนื่องจากพระราชอัธยาศัยของสมเด็จพระนางเจ้าทั้ง ๓ พระองค์
ที่ทรงมีพระทัยเอ็นดูรักใคร่หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมาน ซึ่งคงจะจำเอา
ไว้เป็นของพระองค์จำเพาะทุก ๆ พระองค์ได้ และอาศัยความเคารพ
นับถือ ของสมเด็จพระนางเจ้า กรม พระยาเทอดวงศ์วโรปการ และ หม่อมใหญ่ไวยาง
ธุระการุดและขุนเตียงและการฝึกหัดอบรมโอรสธิดาแก่สมเด็จพระบิรมาว
ดี ๑ และสมเด็จพระนางเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ จึงได้มีการตั้งเจ้าน้องของ
หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมาน ทั้งทววมมารดาและต่างมารดา เข้าไป
ถวายให้แบ่งบันกันรับใช้เป็นลำดับ นับแต่ที่ได้เข้าไปอยู่ในสมัยที่
หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง คือ หม่อม
เจ้าหญิงบรรณานันทิน เดิมจะถวายสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารี
รัตน์ แต่สิ้นพระชนม์เสีย จึงถวายสมเด็จพระบรมราชชนนีพระ
พันปีหลวงแห่งรัชกาลก่อน หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา สมเด็จพระ
พันปีองค์อัยยิกาเจ้ารับสั่งว่า ทรงโศกเศร้าที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าวิจิตร
จิรประภา พระราชธิดาสิ้นพระชนม์เสีย จึงรับสั่งขอต่อสมเด็จพระกรม
พระยาเทอดวงศ์วโรปการเฝ้าร้องถัดของหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมาน
ไปขุนเตียงไว้แทน และสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงแก้ไขพระนาม
ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นั้นพระราชทานให้ หม่อมเจ้าสุธาธิโนทัย
ซึ่งเข้าไปรับใช้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ดยามมกุฎราชกุมารใน
รัชกาลที่ ๕ และกรมหมื่นเทอดวงศ์วโรทัย (หม่อมเจ้าไกรทศประพันธ์)

เข้าไปอยู่กับสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ และตามที่ได้รับสั่งมาแล้วว่า สมเด็จพระปิยมหาราช ๑ มีพระอัยยาศัยโปรดหลานที่เป็นชาย เมื่อหม่อมเจ้าสุชาดิโนทัยเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จึงเป็นที่โปรดปรานอย่างยิ่งของสมเด็จพระปิยมหาราช ๑ อีกองค์ ๑ แต่ก็ไม่จัดจากหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานลงไป มีรับสั่งเกล้าว่า พี่เลี้ยงนางนมได้สอนให้หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานเล่นหูกข้าว ต้ม แกง เป็น การฝึกหัด การครัว เมื่อเวลาสมเด็จพระปิยมหาราช ๑ เสด็จพระกระยาหาร เป็นต้องรับ สั่งถามว่า “หญิงใหญ่ มีอะไรให้ยากินบ้าง” และหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานก็เชิญกระยาหารที่ประกอบทำขึ้นไปถวายเสมอ

ขณะที่ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานได้ทรงเริ่มศึกษาวิชาหนังสือไทยกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี แล้วต่อมาได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ๑ ไปทรงศึกษากับพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ที่ท้องพระโรงพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และตามเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ๑ ขึ้นเฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในเวลาเสด็จออกขุนนางเป็นเนืองนิตย์ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้ารับสั่งเกล้าว่า เมื่อเวลาหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานตามเสด็จ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ๑ ขึ้นเฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ๑ มักจะทรงพระกรุณาตรัสทักเสมอว่า “น้องหญิงใหญ่มาด้วยหรือ ?” อายศัยเหตุที่ได้อยู่กับเจ้ากับนายและใกล้ชิดกับสมเด็จพระปิยมหาราช ๑ ซึ่งย่อมจะทรงทักท้วงว่ากล่าวสั่งสอนให้รู้จักทำดีสูง

(๕)

ประกอบกับพระปรีชาเฉียบแหลม เข้มแข็ง เป็น ส่วนคุณสมบัติ ที่ได้รับ
สืบจากสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ เป็นเครื่องมือในการ
เข้ามาคบเจ้าเจ้านาย และหลีกเลี่ยงการแตกร้างเรื่องร้อนใจในระหว่าง
พี่น้องทั้งหลาย หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานจึงเป็นที่โปรดปรานของ
เจ้านาย และเป็นที่รักใคร่ยำเกรงของเจ้าน้องทั้งหลายโดยทั่วไป ดัง
ความที่ได้กราบทูล ถวายถึง ความเป็นไปใน หม่อมเจ้าพี่ เจ้าน้องใน พระบรม
มหาราชวังว่า ความประพฤติกระด้างดื้อดื้อกัน และการก่อเหตุให้
ขัดเคืองพระราชหฤทัยถึงต้องลงพระราชอาญาใน พระสำนัก ของสมเด็จพระ
พระปิยมารดาก็ มีบ้างหรือหาไม่ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้ารับสั่งว่า
การกระด้างดื้อดื้อกัน หรือการก่อเหตุวิวาทต้องเกินกันในสำนักสม
เด็จพระปิยมารดาก็ ไม่มีเลย ต่างเคารพยำเกรงต่อกันเรียงตามลำดับ
น้อง และผู้ที่เป็นหลานชนหม่อมเจ้า ก็มีความเคารพยำเกรงผู้สูง
ศักดิ์ ไม่กระด้างดื้อดื้อตามแต่เดิมของผู้ที่เป็นหลานชนเจ้าฟ้า พระคุณสม
บัติของหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมาน ซึ่งเป็นที่รักใคร่ยำเกรงของเจ้า
น้องทั้งหลายทั้งในพระบรมมหาราชวังนั้น ต่อมาก็ได้เป็นที่รักใคร่ยำ
เกรงของเจ้าน้องทั้งหลายข้างภายนอกพระบรมมหาราชวังอีกด้วย

• หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานได้เคยปฏิบัติรับใช้สมเด็จพระปิยมา
รดิ ฯ และสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าจนถึงเวลาที่ได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ ให้โดยเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอเข้าในพระราชพิธีโสกันต์เจ้า
นายและเอกภักดีหม่อมเจ้าเสด็จแล้ว สมเด็จพระยาเทววงศ์
วโรปการทรงพระดำริเห็นสมควรจะให้หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานได้

(๖)

ทรงศึกษาวิชาภาษาอังกฤษอีกด้วย จึงรับสั่งให้กราบทูลถามออกมา
อยู่ที่วังสระปทุม เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๕ ซึ่งหม่อมเจ้าหญิง
อับสรณ์มานมีชนมายุย่างเข้าถึงปีที่ ๑๕ ก่อนเวลานั้น หม่อมเจ้าหญิง
อับสรณ์มานได้มีโอกาสออกมาที่วังสระปทุมกับสมเด็จพระปิยมมาดดี ๆ
แต่ครั้งคราว เมื่อเวลาสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงและสมเด็จพระนาง
เจ้า ๑ ๒ ๓ เสด็จพระราชดำเนินประพาศเกาะบางปะอินหรือเกาะต่าง
หรือเมื่อสมเด็จพระปิยมมาดดี เสด็จออกมาด้วยพระขรรค์งวอดบางประ
การ เช่นเมื่อท่านท้าวสุริยธำรง (นาค) ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๖
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นต้น ความคุ้นเคยรักใคร่สนิทสนมระหว่าง
หม่อมเจ้าหญิงอับสรณ์มานกับท่านท้าวสุริยธำรง ซึ่งเคยเข้าไปที่
ตำหนักสมเด็จพระปิยมมาดดีที่ในพระบรมมหาราชวังในกาลสมัยอันควร
ก็คงจะมีอยู่มากเหมือนกัน ดังที่มีเรื่องซึ่งหม่อมเจ้าหญิงอับสรณ์มาน
เคยรับสั่งเล่าถึงการชวนคุณทวดไปบ้านเจ้าคุณตา คือ บ้านเจ้าพระ
ยาศิริวิธานมนตรี เมื่อพบกันที่วังสระปทุม แต่ไม่ปรากฏว่าสม
เด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงระงุกจำความที่คุ้นเคยสนิทสนมกันที่ใน
พระบรมมหาราชวังนั้นได้ หม่อมเจ้าหญิงอับสรณ์มานได้ทรงศึกษา
วิชาภาษาอังกฤษกับครูโรงเรียนสุนันทาวิทยาลัยที่สมเด็จพระยาเทววงศ์
วโรปการได้ว่าจ้างมาสอนเป็นพิเศษอยู่เพียงภายในระยะเวลา ๓ ปีจนถึง
ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๓๗ ก็ประจวบกับเวลาที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
สยามมกุฎราชกุมารเสด็จสู่สวรรคตในเดือนมกราคม และถึงกำหนด
หม่อมเจ้าสุธาธิโนทัย และพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการโดย

กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กับ หม่อมเจ้าหญิงอัมพรสมาน
ถ่ายเมื่อ วันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕

(๗)

แต่เดิมเจ้านายเข้าในพระราชพิธีโสกันต์และเกศากันต์ในเดือนมีนาคม สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ทรงตั้งให้หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานกลับคืนเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง แล้วต่อมาในเดือนพฤศจิกายน ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๓๘ ก็ได้ไปตั้งภูมิกิตติยากร และได้รับพระราชทานหีบทองคำจารึกพระบรมนามาภิไธยเป็นการรับไหว้จากสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานมี โอวธิดา กับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (พระองค์เจ้า กิตติยากรวรลักษณ) ดังมีรายพระนามต่อไปนี้ คือ

หม่อมเจ้าเกียรติกาจร (ชาติ: พ.ศ. ๒๔๓๘, มฤ: พ.ศ. ๒๔๔๔)

หม่อมเจ้าอมรธมานลักษณ (ชาติ: พ.ศ. ๒๔๓๘)

หม่อมเจ้านักขัตมงคล (ชาติ: พ.ศ. ๒๔๔๐)

หม่อมเจ้ากมลปราโมทย์ (ชาติ: พ.ศ. ๒๔๔๓)

หม่อมเจ้ามาโนชมานพ (ชาติ: พ.ศ. ๒๔๔๒

มฤ: พ.ศ. ๒๔๔๔)

หม่อมเจ้าขจรจบกิตติคุณ (ชาติ: พ.ศ. ๒๔๔๓)

หม่อมเจ้าพิบูลเบญจางค์ (ชาติ: พ.ศ. ๒๔๔๕)

หม่อมเจ้ากิตติยางค์สมบัติ (ชาติ: พ.ศ. ๒๔๔๖)

หม่อมเจ้าจิตรีบรรจง (ชาติ: พ.ศ. ๒๔๔๗)

หม่อมเจ้าทรงอัมพร (ชาติ: พ.ศ. ๒๔๕๐)

หม่อมเจ้าสัตว์กันทร (ชาติ: พ.ศ. ๒๔๕๓,

มฤ: พ.ศ. ๒๔๖๖)

(๗)

หม่อมเจ้า (ยังไม่มีนาม, ชาติ: พ.ศ. ๒๔๕๓,

มฤ: พ.ศ. ๒๔๕๔)

ในเวลาคลอดโอรสธิดา หม่อมใหญ่ เทวกุลมัทธมาคังแรมอยู่ กับหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมาน เพื่อช่วยดูแลพยาบาลทั้งหม่อมเจ้าหญิง อัมพรธมานและหม่อมเจ้าหลานที่คลอดออกมานั้น นับตั้งแต่กาดสมภพ หม่อมเจ้าเกียรติกำจร กิตติยาภรตที่แพที่ประทับของกรมพระจันทบุรีนฤ- ชาติที่หน้าวังกรมหมื่นปราบปรบักษ์ ตลอดจนจนถึงกาดสมภพหม่อม เจ้าหลานองค์อื่น ๆ ที่ วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถที่ปากคลองผดุงกรุง- เกษม ตำบลวัดถนนนาถ ๑ การคังแรมของหม่อมใหญ่คราวหนึ่ง ๆ มี กำหนดหลายวัน จนเห็นว่าหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมาน และหม่อมเจ้า หลานที่คลอดมีกำลังและอาการเป็นปกติและปลอดภัย ในเวลาที่หม่อม ใหญ่เทวกุลมัทธมาคังแรมอยู่กับ หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมาน มักพาเอา เจ้าน้องของหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานที่หยุดพักการเรียนและที่ยังเยาว์ วัยมาอยู่ด้วย เคยเป็นคราวที่เปลี่ยนย้ายจากการเดินเล่นที่วังสระปทุม ไปเล่นเล่นที่แพและที่วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถด้วยความสะดวกสบาย ทุกประการ แล้วหม่อมใหญ่ยังได้พาเอายายหุ่น ขรรค์โรต น้องต่าง มารดาแห่งคุณยาย (ดาต) ของท่าน ซึ่งเคยได้เลี้ยงเจ้าน้องบางองค์ ของหม่อมเจ้าหญิง อัมพรธมาน มาช่วยเลี้ยงหม่อมเจ้าหลานบางองค์ อีกด้วย

การเปลี่ยนสภาพการครองชีพ จาก ความเป็น กุลธิดาว่า เริง เป็น โสดแก่คน มาเป็น แม่เรือนผู้ก่อกำเนิดบุตรหลานใน อีกสกุลหนึ่ง

กรมพระจันทบุรีนฤนาถ และ หม่อมเจ้าหญิงอัมพรสมาน
 กับโอรสธิดา
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถ่าย
 ในงานวัดเบญจมบพิตร ปี พ.ศ. ๒๔๔๕

(๘)

ที่ย่อมบังเกิดมีการกังวลอันมาตามทางแห่งความเป็นแม่เรือนผู้ก่อการ
เกิดบุตรหลานนั้นอีกด้วย และนอกจากการกังวลด้วยการจัดการงาน
เกี่ยวกับการอยู่กินในบ้านเรือนและพยาบาลผู้เจ็บไข้ได้ทุกข์แล้ว ก็ยัง
ต้องคิดถึงปัจจัย เครื่องอาคัยในการยังชีพ ของครอบครัวต่อไปข้างหน้า
อีกด้วย ตามความที่กล่าวมานี้ จึงมีข้อสังเกตลักษณะของแม่เรือน
ให้เห็นได้ว่า เมื่อฝ่ายหนึ่งหา อีกฝ่ายหนึ่งเก็บรักษาหาดอกผล เป็น
คติของผู้ที่เกรงความขัดสนอันจนข้างหน้า เมื่อฝ่ายหนึ่งได้มา อีก
ฝ่ายหนึ่งใช้ไป เป็นคติของคนเลี้ยงโชค หมายถึงว่าโชคดียิ่งจะมีมา
ผู้เกรงความขัดสนอันจนข้างหน้าเป็นแม่เรือนที่ดี แต่ผู้ทหมายแต่ว่าโชค
ดีจะมีมาเป็นแม่เรือนที่จรรวเรือนนั้น แต่แม่เรือนที่ดี ก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นที่
รักที่ชบสใจผู้เป็นบิดาในเรือนเสมอไป ย่อมแล้วแต่จะมีลักษณะที่
เข้ากันได้หรือไม่ และผู้ที่เป็นกฤตบดี ก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นผู้ที่มีลักษณะ
แน่นแฟ้นมั่นคงในการงานและในความประพฤติเสมอไป ย่อมมีข้อ
ที่ให้เห็นลักษณะที่ต่างกันได้เหมือนกับแม่เรือนที่กล่าวข้างบนนั้น และ
อาจเป็นผู้ที่จะรื้อเรือนแห่งตนเองก็ได้ ในปัญหาอันสำคัญแห่งชีวิต
สมรรถที่ไม่อาจวินิจฉัยเลือกฟันให้เหมาะสมควรได้เสมอไปนี้ เมื่อดูตามผล
ที่ปรากฏในการดำรงตำแหน่ง แม่เรือน ของหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมาน
ย่อมจะเห็นได้ว่า หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานมีโชคดียิ่งได้กฤตบดีที่แน่น
แฟ้นมั่นคงในการงาน และในความประพฤติ พระองค์เหมือนอย่าง กรม
พระจันทบุรีนฤนาถ ซึ่งมีพระลักษณะที่ตรงกับหม่อมเจ้าหญิงอัมพร-

สวามิภักดิ์สามารถปฏิบัติให้เป็น ที่รักที่ ชอบ ใจว่าง พระ ทัยของ พระเจ้า
บรมวงศ์เธอพระองค์นั้นได้ตลอดมา ดังจะเห็นได้จากข้อความในลาย
พระหัตถ์ที่ใต้ทรงบันทึกประทาน แก่หม่อม เจ้าหญิงอัมพรธมาน ไว้เมื่อ
ก่อนสิ้นพระชนม์ว่า

“อยู่ด้วยกันมา ๓๖ ปี ได้ความสุขเป็นอย่างยิ่ง
บัดนี้จะมาพลัดกันไปแล้ว ก็เป็นไปตามธรรมดาของโลก
ขอให้หักอกหักใจเสีย ได้อยู่มาด้วยกันเท่านี้ก็ดีนักหนา
แล้ว ฉันได้ทำอะไรให้เธอโกรธเคืองเดือดร้อนใน ๓๖ ปี
นั้น ขอภัยเสียเถิด อย่าให้เข้าฝังในใจของเธออีกต่อไป
เธออยู่ไปตราบใดในโลกขอให้หนักเสียวว่า ฉันเป็นผู้ที่
ได้รักเธอโดยสรวิต ไม่ได้เบียดบังส่อนเร้นในสิ่งไรเลย
รู้จักเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแท้ๆ”

นอกจากนั้น หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานทรงสามารถเป็นแม่
เรือนที่จัดเก็บรักษาทรัพย์หาดอกผลให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น จึงเป็นการทำ
ถนอมการครองชีพของครอบครัวให้อยู่พ้นเขตอันตรายกังวล ทั้งยัง
สามารถอนุเคราะห์ เกื้อหนุนบุคคลผู้ควรอนุเคราะห์ และทำ ปฏิบัติการตอบ
แทนท่านผู้มอบการคุณเป็นทวาทิตตามสมควรแก่ฐานะได้อีกด้วย ใน
ส่วนความเป็นมารดาผู้ก่อกำเนิดบุตรหลานในสกุลนั้นเจ้า ถึงแม้ว่า
หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานยังคงยึดถือปฏิบัติการปกครองเลี้ยงดูตาม
แบบอย่างธรรมเนียมเดิม ก็ได้ทรงลดหย่อนผ่อนปรนตามอัธยาศัย
ในวัยที่โอรสธิดาของท่านเติบโตขึ้นเป็นอย่างมาก และด้วยการกระทำ

กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กับ หม่อมเจ้าหญิงอัษฎาภรณ์
ถ่ายเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๖๕

พระองค์ไม่เป็นผู้รบกวนจิตใจในพระประสงค์ของท่าน และไม่ปล่อยให้
การควบคุมโอรสธิดาให้หลุดหลวมไป จึงดูเป็นที่ปรากฏว่า โอรสธิดา
ของท่านได้มีความเคารพรักใคร่สนิทสนมกับท่านเป็นอย่างมาก ดังนี้ จึง
เห็นได้ว่า หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานไม่เพียงแต่จะเป็นที่รักของท่าน
ผู้ใหญ่ในสกุลเดิมและราชสกุล ถึงในครอบครัวของสกุลกิตติยากร
ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญแห่งสุขทุกข์ในชีวิตของท่าน ท่านก็เป็นที่รักใคร่
สนิทสนมของกรมพระจันทบุรีนฤนาถและของโอรสธิดาของท่านอีกด้วย
และเมื่อโอรสธิดาของท่านเติบโตมีเยาว์เรือนไป ท่านก็รับสั่งอภัยค้ำ
ของสมเด็จพระปิยมหาราช ฯ และหม่อมใหญ่ในความรักใคร่หัดาน ๆ ที่
น่าเอ็นดู และพอพระทัยในการเลี้ยงหลานอีกเหมือนกัน เช่นหม่อม
ราชวงศ์ มรุต เทวกุล เป็นต้น

การกระทำปฏิการตอบแทนท่านผู้มีอุปการคุณ หม่อมเจ้าหญิง
อัมพรธมานก็ได้กระทำไปตามสมควรกับโอกาส ทั้งเมื่อท่านผู้เป็น
ที่เคารพรักใคร่นั้น ๆ ยังดำรงพระชนมายุอยู่และเมื่อล่วงลับไปแล้ว
นับแต่สมเด็จพระปิยมหาราช ฯ และสมเด็จพระมหาเทววงศ์วโรปการ
ซึ่งได้ย้ายจากวังสระปทุมมาประทับอยู่ที่วังเทเวศร์เป็นต้นไป การที่
กระทำในสมัยที่ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ยังดำรงพระชนม์ อยู่กรมพระ-
จันทบุรีนฤนาถก็ได้ทรงร่วมกระทำด้วย ยังเป็นกำลังคำจูงจิตใจใน
การงานทั้งหลาย แต่เมื่อพลายแห่งชีวิตของคนทั้งหลายเป็นความเศร้า
สดกเห็นย่อย้อนจิตใจด้วยความทรุดโทรมแห่งร่างกาย ทั้งกรมพระ
จันทบุรีนฤนาถ และหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานได้ประสูติพระโอรสองค์

ละครอย่าง และได้เสด็จไปรักษาพระองค์ในประเทศฝรั่งเศสด้วยกัน มีความในพระประวัติของกรมพระจันทบุรีนฤนาถอันหนึ่ง ที่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ครัสต์เล่าถึงคราวที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงดำแดงพระราชประสงค์ไปว่า จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระจันทบุรีนฤนาถว่าการกระทรวงคลัง อันเป็นการดำแดงพระลักษณะอันชื้อตรงของท่าน สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าประทับอยู่ในที่เสวย ได้ทอดพระเนตรเห็นกรมพระจันทบุรีนฤนาถเข้าไปหมอบกราบบังคมทูลว่า “ขอเดชะพระราชอาญาไม่พินเกล้าฯ การบัญชีรับจ่ายเงินทองจำนวนมาก เป็นเรื่องยุ่งยากลำบากใจ ข้าพระพุทธเจ้าไม่สามารถรับผิดชอบของพระเดชพระคุณ” สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมีพระราชดำรัสคัดข้อขัดข้องว่า “เฮ้ย พ่อช่วย” เป็นการรับจะพระราชทานคำปรึกษาและวินิจฉัยเด็ดขาด ดังนี้ กรมพระจันทบุรีนฤนาถก็มีอาชชาติพระราชประสงค์ได้ ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ เมื่อมีการใช้จ่ายเงินในราชการเป็นจำนวนมากกว่ารายได้ยิ่งขึ้น กรมพระจันทบุรีนฤนาถก็มีความยากลำบากพระทัยหนักยิ่ง และเป็นการพันสมัยที่จะได้รับพระราชทานความช่วยเหลือได้อย่างครึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงนั้นแล้ว จึงได้ขอพระราชทานพระมหากรุณาย้ายตำแหน่ง แล้วก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ว่าการพาณิชย์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถสิ้นพระชนม์ และได้ทำการถวายพระเพลิงที่ในประเทศฝรั่งเศส ไกลจากพระญาติทั้งหลายอื่น นอกจากหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานกับโอรสธิดา ๒-๓ องค์ที่โดยเสด็จและกลับมากับพระอัฐิ ตั้งแต่เชิญพระอัฐิกลับมาถึงแล้ว หม่อมเจ้า

หม่อมเจ้าหญิงอับสรสมาน กิตติยากร
 ถ่ายที่กรุงปารีส เมื่อชันษา ๕๔ ปี

(๓๓)

หญิงอัมพร สมนานก็อ่อนเปลี้ยและเริ่มทรุดโทรมลงที่ระน้อยด้วยโรค
พระวักกะพิการเรื้อรัง ทั้ง บังคนเบาหวาน และหม่อมใหญ่ก็ไม่ใคร่จะ
อยู่ใกล้ดูก็ใกล้หาดนกับบ้านกับช่อง ท่านต้องกังวลออกกำลังความ
คิดและ กำลังกายไปปลูกสร้าง สวนยาง และทำไร่มันทางบักซ์ได้ จนสิ้น
เปลืองอ่อนเปลี้ยไปด้วยกัน เมื่อร่างกายทรุดโทรมหนักแล้ว จึงได้
กลับมาพักรักษาตัวที่วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ แต่พอค่อยๆ เติบโต
กลับออกไปใหม่ จนโรคชราของท่านเกิดความหนักใจ หม่อมเจ้า
หญิงอัมพร สมนานทรงชักชวนให้กลับเข้ามาอีกได้ ก็ย้ายที่อยู่ในระหว่าง
วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถกับวังเทเวศร์ แต่ในที่สุด ก็ไปถึง
อสัญกรรมที่วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ หม่อมเจ้าหญิงอัมพร
สมานได้ทรงเป็นประธานในหมั่น้อง ๆ และโรคชราของท่านจัดทำทัก-
ษณาทาน ตลอดจนถึงงานพระราชทานเพลิง และถึงแม่อ่อนเปลี้ย
ทรงดำเนินไม่สะดวก ก็ได้ทรงพระอุทิศหาเสด็จมาในสัปดาห์วัน
หลายหน จนพระโรคกำเริบหนักนักแล้วจึงเสด็จมาแต่ในวาระอันเป็น
งานใหญ่ คือ บุญญาสัณวารและสัณวาร และงานทำบุญวันชาติ
กับงานพระราชทานเพลิงและบรรจุงัศคาร เมื่องานทั้งหมดนี้เสร็จแล้ว
พระโรคก็กำเริบ พระอาการทรุดหนักถึง ถึงวันที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ.
๒๔๘๒ เวลาเช้า หม่อมเจ้าหญิงอัมพร สมนานถึงชีพิตักษัยในอาการ
สงบ ด้วยความในคาถาที่พระคุณเจ้าพระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดฺโดโม)
วัดราชาธิวาส นำมาเทศนาในงานอธิหม่อมใหญ่ว่า

“อุปปชชิตวา นิรุชฌนติ เตสวุปสโม สุโข”

คือ ชีวิตอันเป็นงานที่กำกับด้วยทุกข์ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมถึงความดับไป ความดับสิ้นนั้น ย่อมถึงความสงบเป็นสุข ดังนี้ การสิ้นชีวิตอันกำกับด้วยทุกข์ ก็เป็นการสิ้นงานหาทุกข์อีกมิได้

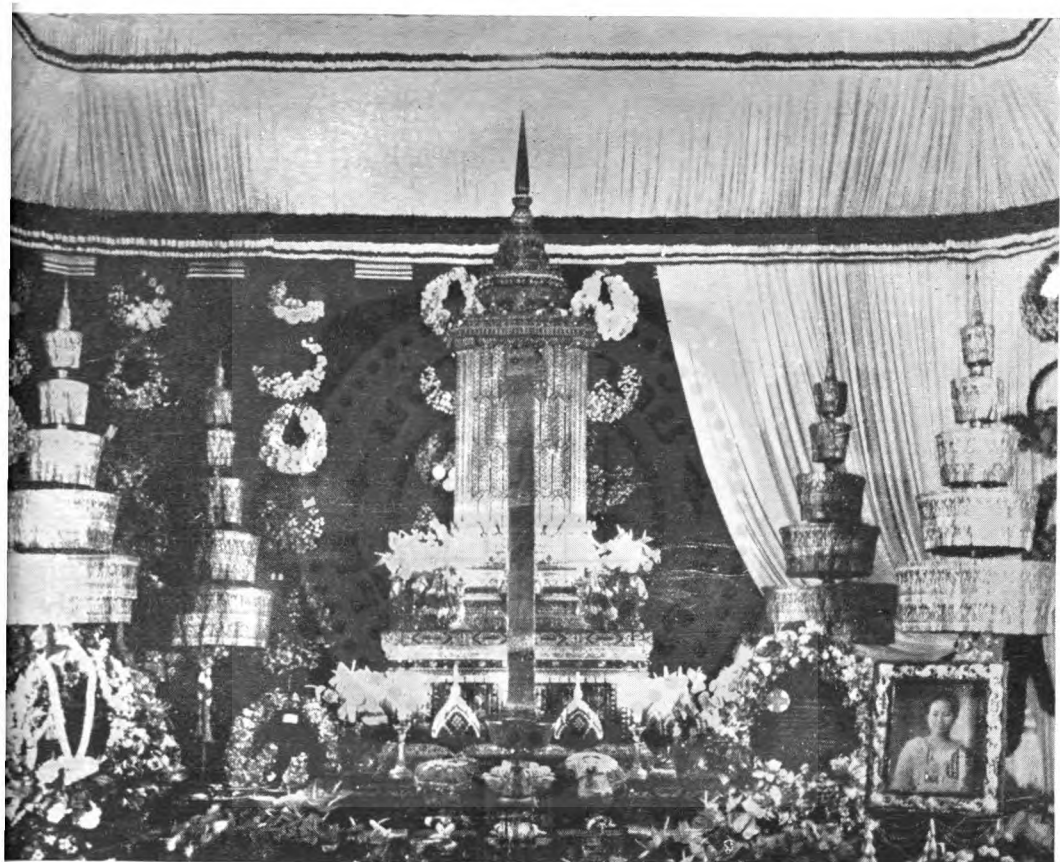
หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานได้ทรงบำเพ็ญการกุศลเป็นเอกประการ อาทิ เช่น ได้ทรงบริจาคทุนทรัพย์บำรุงสถานการศึกษา เป็นส่วนากิตติมศักดิ์. ได้ประทานหนังสือสันต์กฤตและবাদิ ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถได้ทรงแสวงหาสะสมไว้เป็นเวลานานปีนั้น ให้เป็นสมบัติของหอสมุดในกรมศิลปากรดังความละเอียดปรากฏในหนังสือที่ ๓๘๘/๒๔๗๐ ลงวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ซึ่งอธิบดีกรมศิลปากรมีมาถวาย ดังได้พิมพ์คำแนะนำไว้ข้างท้ายนี้. ได้ทรงบริจาคทรัพย์สร้างพระไตรปิฎกส่วนหนึ่ง คือ อภิขมมุตตงคหปาดิ อถวา อภิขมมุตตอภิวินิ นาม อภิขมมุตตงคหฏฐกา อันเป็นหนังสือเรียนพระปริยัติธรรมประโยคที่ ๘ ความแจ่มอยู่ในคานำแห่งหนังสือนี้ดังได้พิมพ์ไว้ท้ายนี้. ได้ทรงบริจาคเงินสงเคราะห์ให้ผู้มีจิตศรัทธาได้บวชเรียนเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาหลายรูป และได้ทรงอุปการะพระภิกษุเหล่านั้นมาตลอดพระชนม์ชีพ.

ได้รับพระราชทานตราดำนครระกถ คือ

ทศยจุตจอมเกล้าพิเศษ ๓๓ พ.ย. ร.ศ. ๓๓๐

รัตนารณ จ.ป.ร. ๕๘ ๓

รัตนารณ จ.ป.ร. ๕๘ ๒

ห้องตั้งโกศ หม่อมเจ้าหญิงอัมพรสมาน กิตติยากร
ที่วังปากคลองผดุงกรุงเกษม

(๓๕)

รัตนกรณ ป.ป.ร. ๕๘
ชนบท ๓

ได้รับพระราชทานโกศราชวงศ์ประกอบเป็นเกียรติยศ

เนื่องแต่หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานได้ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวังตั้งแต่วันได้ ๘ เดือนจนถึงเมื่อชนมายุย่างเข้าถึงปีที่ ๓๕ แล้วก็ได้ไปประทับอยู่ที่วังสระปทุมมาเพียงในระยะเวลา ๓ ปี และเมื่อได้ไปสู่ถุกฤทิตยากรแล้ว ก็ได้ไปมาเข้าออกในพระบรมมหาราชวังอยู่เสมอ เจ้าชายฝ่ายในที่ เป็นพระเจ้านมวงศ์เธอทั้งชั้น ๔ และชั้น ๕ และหม่อมเจ้าในพระเจ้านมวงศ์เธอฝ่ายหน้าที่เข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จึงได้ทรงรู้จักคุ้นเคยกับหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานแทบทั้งสิ้น และยังเคยตลอดมาถึงพระเจ้านมวงศ์เธอฝ่ายหน้าด้วย ดังนั้นประวัติของหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานตามที่กล่าวมา แม้จะเป็นแต่เรื่องเล่าความรู้อันรักใคร่กัน ภายในวงศ์ญาติพี่น้อง ครอบครัวพอให้ท่านผู้ได้อ่านทราบความเป็นไปของหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานในระหว่างวงศ์ญาติ และครอบครัวก็ดี ก็ย่อมจะชักนำท่านผู้ที่มีความคุ้นเคยสนิทสนมกันมาแต่ในพระบรมมหาราชวัง ให้ระลึกถึงความที่ได้คุ้นเคยและเรื่องที่ได้ทรงได้เห็นจำเพาะพระองค์แต่ละองค์เป็นเรื่องเพิ่มเติมพิเศษจากประวัติที่ออกไป และเมื่อความระลึกถึงความคุ้นเคยสนิทสนมกันดั่งนั้นก่อกำเนิดเป็นไป แล้ว ย่อมยังให้เกิดไมตรีจิตตสนิทดนกับโอรสธิดาของหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมาน ส่วนท่านที่ได้รู้จักคุ้นเคยกับหม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมานแต่ข้างนอกพระราชวัง และได้มีญาติผู้ใหญ่ที่ท่านเคารพยำเกรงได้กรุณาเลี้ยงธิดาของท่านอยู่ ประวัติของหม่อมเจ้าหญิง

(สำเนา)

ที่ ๑๘๘/๒๔๗๐

กรมศิลปากร

วันที่ ๒๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐

กราบทูล หม่อมเจ้าหญิงอัมพรธมาน

ตามที่โปรดประทานพระสมุดต่าง ๆ อันเป็นมรดกของพระเจ้าฟ้าเธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ไปเป็นสมบัติของหอสมุดในกรมศิลปากรนั้น พระคุณเป็นอันเถิด ๗ เถิดกระหม่อมได้ให้ตรวจทำบัญชีเสร็จแล้ว เป็นภาษาสันสกฤตอักษรเทวนาครีกว่าพันเล่ม เป็นภาษาบาลีอักษรสิงห์และอักษรพม่ากว่าร้อยเล่ม ที่เป็นภาษาสิงห์และภาษาพม่าก็มีบ้าง รวมทั้งสิ้น ๑๑๘๐ เล่ม ดังบัญชีที่ถวายมานี้

การที่ประทานหนังสือเหล่านี้ไปเป็นสมบัติของชาตินั้น หากพระเจ้าฟ้าเธอ ๗ ทรงทราบได้ด้วยพระญาณวิจิตรทางใด คงจะเป็นที่พอพระทัยมาก ด้วยเป็นสมบัติของบ้านเมือง และเป็นสาธารณประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป หนังสือดี ๆ ชนิดนี้ นอกจากพระเจ้าฟ้าเธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถแล้ว ก็หาผู้สามารถสะสมไว้เช่นนั้นได้โดยยาก การที่ฝ่าพระบาทได้โปรดประทานไปก็นับว่าได้ทรงทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ชาติและประชาชน กรมศิลปากรขอถวายอนุโมทนาในพระกุศลเจตนา และตั้งสัตยาธิษฐานด้วยกำลังแห่งมิตินี้เกิดแต่หัวใจ ขอพระกุศลจริยานี้จงบันดาลให้เกิดอิฏฐวิบุตมบุญผลเพิ่มพูนสุข

(๑๗)

ตมบัตี แต่พระเจ้าพี่ยาเธอพระองค์นั้นในทิพยสถานอันทรงสถิตย์อยู่
โดยควรแก้คติอุปบัติทุกประการเทอญ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้า ฯ หลวงวิจิตรวาทการ
ผู้รักษาราชการในตำแหน่งอธิบดี

อภิธรรมมคฺคสงคฺคปาติ

ชถวา

อภิธรรมมคฺคภาวินี นาม อภิธรรมมคฺคสงคฺคภาวีกา
อาทิสนา

กิตฺติยาโกโร จนฺตปุริ	นรนาโถติ วิสฺสุโต
อจุณวํสฺมานวฺหยา	คตฺถ นารี ปชฺชาปตี
อเปกฺขิตฺตวาทโน อายุ	ปณฺณคตาสตฺวทฺธมฺก
กุตฺถ กาคุมารทฺธา	ธํชาวณฺตคตฺถาฐก
ภิกฺขุณฺํ สํมณฺเณรํ	ปริยตฺตฺยปถมฺภิกฺขุ
สํสํสํสํ จิตฺติยา ฯ	วิปฺปลนฺเนน เจตสํ
สํสํสํสํสํสํสํสํสํ	ปรมวราชนฺยาถวา
ชนนํ ปิยมาวตี	ชตฺตโน เจว อยฺยิกา
เมตฺตวาทิกุณฺธมฺปณฺนา	เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ
คตฺถา อาทิสฺสํ ปตฺตี	หิตาย ฯ สฺสํสํ ฯ
สํกฺกจฺจจฺจจฺจ อภฺยาสิ	กิตฺติยากรตฺถ สํมิโน
คณฺชเรทํ วิจิณฺตํ	มทฺธิกํ มโนหํ
ปาสฺสียา สห ยํ ฐีกา	ภิธรรมมคฺคภาวินี
ปรมคตฺตฺติเกเหว	สํกฺขาภาเมหิ ปตฺติตา
ธํ เจ มุทฺทาปิตา สมนฺมา	ธํวตฺถอ ภวิสฺสติ
พฺพุทฺธาทิมามกานณฺ	สฺสํมวตฺถุสฺสํสํสํ

(๒๐)

อิติ สรุมนาณน	กิตฺยากรรตฺถ ภคฺคฺโน
ปริยคฺคิวยคฺคตฺถ	นิฏฺฐกคฺคา วิจฺจกรณา
คิตฺตทคฺโค จ โย เกโร	เชคฺคเน วิหารคิ
ราชทินนาภิทาณน	ราชตฺถิตฺติ ปากโง
ตตฺถ อารราชนํ กคฺคา	โสธาเปคฺคํ มุทาปยิ
ตฺถิตฺเตเนว ตฺถุเชน	ตตฺถา ปคฺคิณฺจ ธาตฺติ
อิมินา ปุณฺณกมฺเมณ	อิมินา ธาตฺติเนน จ
ยถิจฺฉิตํ วรํ สํ	ตตฺถา สํมิ สมิขณฺคฺคิ ฯ

จดหมายเหตุ

ตั้งแต่กรุงเก่าเสียแล้ว เจ้าตากมาตั้งเมืองธนบุรี เล่ม ๑

๑ กรุงเก่าพะม่ายกมา ๕,๐๐๐ ล้อมประชิดตั้งค่ายบ้าน
ระจัน โปธามคันค่ายใหญ่ ล้อมรอบเกาะเมืองอยู่กลาง
พลในเมืองขึ้นหน้าที่ประจำช่องเสมาเมืองถึง ๗๐๐,๐๐๐
ประจวบขึ้นทุกหน้าที่มิให้ยิงสู้ข้าศึก แผ่นดินต้นอยู่หน้าที่วัด
แก้ว ไต่ยิงสู้พะม่าครั้งหนึ่ง ต้องคาตโทษมิให้ยิง ให้แจ้ง
สาธาก่อน พะม่าล้อมไว้สามปี แผ่นดินต้นหนีออกจากเมือง
กับผู้คนพรรคพวก ๕๐๐ มีปืนถือติดมือแต่ท่าน หนีข้าม
ฟากไปตะวันออก ณวัน ๗ รุ่งค่ำ หนีออกจากเมือง
พะม่าซุดอุโมงค์เข้า เฝ้าเมืองไต่ด่านวังนาก่อน ๗ รุ่ง ค่ำ

๑ ฤกษ์กราช ๑๑๒๙ ปีกุนนพศกเพลายามเศษ เข้า
เมืองไต่ กวาดครว้ผ่นหย่อนสายเชือกให้ถึงข้ามช่องโอบเสมา
ประตูเมืองไม่เปิด ให้ออกกลางคืน อยู่สัก ๑๕ วัน ทั้ง
ให้หน่วยทองสุกเป็นเจ้า อยู่โปธามคัน ให้นายบุญสูงเป็น
เจ้าเมืองธนบุรี พะม่าเลิกทัพกลับไป แผ่นดินต้นกับไพร่

๕๐๐ ไปปะพระเชียงเงินให้พลายแหวนกับพังหมอนทรง
 ไปตีเมืองตราขเมืองจันทบุรี ที่ระยองเมืองชลเข้าปากน้ำ
 เมืองธนบุรีณเดือน ๑๒ ปีกุนนพศก มีแต่ชาคศพเผ่าเดียว คน
 ไทษอยู่สองสาม ๓,๐๐๐ ไปตีโพสามต้นได้หม่อมเจ้ามิต
 หม่อมกระจาด ได้ปืนใหญ่พะมาเอาไปไม่ได้ค้างอยู่ ให้
 ระเบิดเอาทองลงตำภา ^{๕๑}ชื่อเข้าถึงละ ^{๕๒}เลี้ยงคนไท
 ไร่ได้กว่า ๑,๐๐๐ ไปตีเกยไชยถูกปืนไม่เข้า ไปตี
 พิศณุโลกได้หม่อมนิม ถูกเจ้าฟ้าจิตรในปลายปีกุน กลับมา
 ถวายพระเพลิงที่นังสุริยาอำมรินทร์ เจ้าแผ่นดินกรุงเก่า
 มีการสมโภชพร้อมเสร็จ

๑ ณปีชวดตำเรศศก ไปตีเมืองนครหนักราชสีมา
 กรมหมื่นเทพพิพิธเจ้าศรีสังข์ไปอยู่กิมาย ต่อสู้รบประจัญกัน
 จับได้กรมหมื่นเทพพิพิธบุตรชาย ๒ บุตรหญิง ๑ กับ
 เจ้าศรีสังข์ กรมหมื่นเทพพิพิธ ท่านให้สำเร็จโทษเสีย
 เจ้าศรีสังข์หนีไปเมืองขอม บุตรกรมหมื่นสุนทรเทพหม่อม
 ประยงโปรดให้ไปเป็นเจ้าอนิรุทธเทวา บุตรกรมหมื่นจิตรสุนทร
 หม่อมกระจาดให้ชื่อนุชบา บุตรกรมพระราชวังหม่อมเจ้า
 มิตประทานชื่อประทุม บุตรกรมหมื่นเทพพิพิธหม่อมมงคล

หม่อมพจวน พี่หม่อมอุบล บุตรเจ้าฟ้าจิตรเลียงเสมอกันทั้ง
 สี่คน แต่โปรดหม่อมฉิมหม่อมอุบล ประทมอยู่คนละข้าง
 วิบัติหนักตพระวิสูตร รับสั่งให้ชิตภานุบาลชาญภูเบศ ฝรั่งคน
 โปรดทั้งคู ให้เข้ามาไถ่จับหนูใต้ที่เสวย ในที่ด้วย เจ้าประ
 ทมทูลว่าฝรั่งเป็นชู้กับหม่อมฉิมหม่อมอุบล กับคนรำสี่คน
 เป็นหกคนด้วยกัน รับสั่งถามหม่อมอุบลไม่รับ หม่อมฉิมว่า
 ยังจะอยู่เป็นมเหสีชื่อนฤ มาตายตามเจ้าพ่อเถิด รับเป็น
 สักยัหมต ให้เขียนเอน้ำเกล็ดอรททำประจานด้วย แสน
 สาส์ประหารชีวิตผ่าอกเอาเกล็ดหา ตัดมือตัดเท้า สำเร็จ
 โทษเสร็จแล้ว ไม่สบายพระไทยคิดถึงหม่อมอุบล ว่ามีครรภ์
 อยู่สองเดือน ตรัสว่าจะตายตามหม่อมอุบล ว่าใครจะตาย
 กับกูบ้าง เสนมเียนกรมหมื่นเทพพิพิธว่าจะตามเสด็จ หม่อม
 ทองจันทร์ หม่อมเกษ หม่อมลา ตั้งบุษบาจะตาม
 เสด็จด้วย ประทานเงินคนละ ๑ ให้บังสกุลตัว
 ของคนละ ๑ ให้ทำพระแล้วให้นั่งในแพหยวก
 นิมนต์พระเข้ามาบังสกุล แล้วจะประหารชีวิตคนที่ยอมตาม
 เสด็จนั้นก่อน แล้วท่านจะแทงพระองค์ท่านตามไปอยู่ด้วยกัน

๔

เจ้าข้าพระสติพนเพื่อน เจ้าคุณใหญ่ทรงกัณธาร กับ
 เทียมหอมทองจันทน์ นิมนต์พระเข้มามาก ชมนมสงฆ์
 ถวายพระพร ขอย่าให้ทำหาควรไม่ ว่าที่จะได้พบกันนั้น
 หามิได้แล้ว ถวายพระพรขอชีวิตไว้ ได้พระสติคั่นสมประดี
 ประทานเงินเติมให้แก่ผู้รับตามเสด็จนั้น เจ้าหอกลางประ
 ษฐเจ้าเป็นพระราชกุมารแผ่นดินไหว ฉลุทนต์ไปรบปล่อย
 คนโทษในคุกสัน หมายสมโทษเจ้าฟ้าน้อย แล้วเสด็จไปกั
 เมืองนครเสด็จเป็นทัพเรือ ทรงพระอินทร์ศรีสักกระหลาด
 เข้าปากน้ำเมืองนคร ณวัน ๗ ค่ำ

๑ ฤกษ์กราช ๑๑๓๑ ปีฉลูเอกศก เจ้าพระยายมราช
 เจ้าพระยาอภัยราชา เจ้าพระยาตากฤทธิรงค์ ยกทางสถ
 มารคตามทัพไม่ทันเสด็จ เข้าเมืองได้แล้วเป็นวัน ทรงพระ
 พิโรธคาตโทษให้ตามเจ้านครที่หนีไปอยู่เมืองจระนะ พระฤทธิ
 เทวาเจ้าเมืองรู้ ว่ากองทัพยกติดตาม กลัวพระบารมีส่งตัว
 เจ้านคร กับพวกพ้องพงษ์พันธุ์ ทั้งละครผู้หญิงเครื่อง
 ประดับเงินทองราชทรัพย์สิ่งของ ส่งถวายมาพร้อม เสด็จ
 ลงมาสมโทษพระบรมธาตุมีละครผู้หญิง แล้วให้ตั้งแห่สระ

สนานสามวัน เสด็จอยู่นานจนจันทรายสำเภาเอาของปาก
สำเภามาถวาย จึงให้เจ้าตาราสุริวงษ์อยู่กินเมือง เสด็จ
กลับมากองชนบุรี นางห้ามประตูเจ้า ท่านสงสัยว่า
เรียกหนแต่ยมวิไชยธูของท่าน รับสั่งให้หาภรรยาขุนนาง
เข้าไปถาม ได้พยานคนหนึ่ง ว่าฉวีไปหาหนแต่ยมวิไชยธู
จึงถามเจ้าตัวว่าทอ้งกับใคร ว่าทอ้งกับเจ๊ก เขียนสั้นชีวิต
ในสี่ทวาย แต่เจ้าเดื่อนั้นสมเด็จพระพุทธิเจ้าหลวงพระ
ไอยกาเอาไปเลี้ยงไว้

๑ ปีสานโทศก ไปตีเมืองสวางคบุรี พระฝางมี
ช้างเผือกลูกบ้านออกยังไม่จับหญ้า รู้ว่าทัพเมืองไทรยกขึ้น
ไปจะรบเอาช้างเผือก จึงเสี่ยงหญ้าว่าช้างนี้คืบญเมืองเหนือ
ให้รับหญ้าเมืองเหนือ คืบญเมืองไทรให้รับหญ้าเมืองไทร
รับหญ้าเมืองไทร พอทัพถึงเข้าตีไทรเมือง พระฝางพา
ช้างหนึ่ ติดตามไปพบช้าง อยู่ชายป่าแม่น้ำมิต ไตรมา
ถวาย รับสั่งให้สมโภชนางพระยาแก้ว ให้รับละครผู้หญิง
ขึ้นไปสมโภชพระฝาง ๗ วัน แล้วเสด็จไปเหยียบเมือง
พิศณุโลก สมโภชพระชินราช พระชินศรี ๗ วัน มี

๒

ละครผู้หญิงเสร็จแล้ว แล้วเสด็จกลับมาที่หาดสูง เสด็จ
ทรงพลายแหวน ประหารชีวิตผู้ทำผิดคิทธิมชอบเสร็จแล้ว
ให้พลายแหวนเป็นพญาปราบ พังหมอนเป็นแม่นมนาง
พญา แล้วเสด็จกลับมากรุง

๑. หนีเกาะไปตีกำภูชา พุทโธมาศก็ได้ เสด็จกำภูชา
ให้ห้องครัวอยู่กินเมือง พุทโธมาศให้พระยาพิพิธว่าราชการ
เป็นพระยาราชเสวยผู้ ได้เจ้าน้ำกกเถาเอี้ย ขัณฑ์
ครอบครัวเข้ามาเมืองธนบุรี ประถมอยู่แคว่เสี่ยงถูกอ่อน
ร้องที่ข้างหน้า กริ้วว่าถูกมันหาเอาไปกับแม่นมไม่ ยังจะทำ
พันธุ์ไว้อีก สมเด็จพระไอยกาทราบ ทรงพระตำ
ระแวงผิต จึงสั่งให้เจ้าวังนอกว่าสุดแต่เธอ ก็ทำตาม
กระแสบสั่งสำเร็จโทษเสีย

๑. ปี่มะโรงมีตะมอแตก พระยาแจ้งพาครัวหนีมาพึ่งพระ
บารมี พระยาจำบ้านแขวงเมืองอยู่ไม่ลงมา เสด็จขึ้นไป
ตีไม้ได้ ถอยถ้ำทัพยั้งอยู่เนิน รื้อกลับขึ้นไปตีเชิงใหม่
กลับลงมา ฝนปลายปีพระม่ายกลั่หถึงมาหาทางถ้วนทัพหมื่น
แต่สู้รบกันอยู่เป็นสามปีเสียพิศณุโลก กลับซุดอุโมงค์เข้า

ไปที่ค่ายพระม้าวแตกออกจากค่าย รี้ดตั้งล้อมกลางแปลงจับได้
พระม้าวแม่ทัพใหญ่ได้พระม้าวหลายหมื่น พระม้าวแตกเลิกทัพไป
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประพาศพระเชษฐาธิราชที่เมืองแครง
เสด็จสู่สวรรคาลัย เสด็จมาตั้งเขาวงกตโดยสูงแลสุดสายคา
ถวายเป็นเพลิงบนยอดเขาเสร็จ เจ้าแสง เจ้าถาวอยู่เมือง
นครสิ้นพระชนม์ รับพระศพเข้ามาประพาศเพลิงวัดบางยี่เรือ
มีการสมโภชพร้อมเสร็จแล้ว บุตรเจ้านครเก่าเป็นสนมเอก
มารดาเจ้าทิศพงษ์ เจ้าโตชวบเศษ ไปรบรับสั่งให้เจ้าตาไป
เป็นเจ้าแผ่นดินเมืองนครศรีธรรมราช ให้รับพระโองการ
เมื่อยรับพระเสาวณี ให้ฝึกหัดผู้หญิงเป็นเครื่องประดับ
มารดาเจ้าเทียบที่กรมบริจาริกที่ศรีสุทวารักษ์ ไปรบให้ลูกเขย
ไปเป็นเจ้าช่วยราชการเมืองนคร ได้กลับคืนไปเมืองมะแม
สัพทก ฯ

๑ บ๊วยอกเขาวงกตบุตรขุนนางพญาถัม ฯ เดือนอ้าย

๑ ลูกกระราช ๑๑๓๔ ปีระกานพศก เจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึก
เสด็จยกพลทัพไปที่เมืองบ้ำกั เมืองโขง เมืองอัครบือ
กลับมาเดือน ๑๐ ปีจอตำเวทธิศก ณเดือนอ้ายปีจอกลับ

๙

ไปตั้งเมืองศรีสัตตนาคนหุต ยังตั้งมั่นลอมอยู่แรมปี ยังไม่
เข้าเมืองได้ ฝ่ายผู้รักษากรุงเก่า เชื่อถือมหาต้าวผู้มีบุญ
จะมารื้อถ้ายการนำจะชนทวพชนสร้างวัดพระราม ผู้ใดใครง
ข้างเผือกผู้งาดำ ฝ่ายชาวห่มไครงผ้าดำห่มงา เพลาเย็น
รอน ๆ ชูรูปช้างไว้วัดถมฐราช คนที่ไม่รู้ตัวในกลเชื่อ
ถือมาก เมืองมื่อต่างโกหกอยู่วัดสังกระจาย ชื่อนายาเสน่ห์
ถ่วงอาญาจักร หมดละ ๕ ไปประสมมหาต้าวัด
พระราม ได้แจกลงมาถึงข้างใน วิเศษทันเถ้าแก่แม่เจ้า
ได้ทำด้วยหลายคน ผู้รังกรรมกรหลงเชื่อถือหมด จะได้
รื้อถ้ายการนำก็หาไม่ได้ มหาตาคิดกลพ้อถ่วงถ้ายเททวพ
ผู้เชื่อถือมาบูรณทำบุญด้วยเป็นอันมาก จนได้ปีตทองพระ
เกือบแล้ว กิตติศัพท์รู้ถึงท่านราชาคณะ พระพนรัตน์
วัดระฆังถวายพระพร รับสั่งให้นิมนต์มหาต้าวมาณวัดแจ้ง
ให้ชมนมสงฆ์ได้เลี้ยงดูถามกิจสมณะ มหาต้าวาจะบูรณะ
วัดที่ชำรุดทะมาเผาเสีย จะบูรณะปฏิสังขรณ์พระวิหารพระ
อุโบสถ พระพุทธรูปเจดีย์ถ่านขึ้นตั้งเก่า โดยสติปัญญา
พระพนรัตน์ถวายพระพร แผ่นดินคันเห็นด้วย รับสั่งให้

มหาตมาขึ้นไปสร้างวัด อัมเมียบำเรบอิทธิฤทธิ์ ว่าจะฆ่า
 ไม่ตาย ได้กลับขึ้นไปผู้คนหลงใหลเชื่อว่ามหาตมามีบุญจริง
 จะชี้ข้างเผือกผู้งำดำ ขึ้นปราสาทสุริยาอำมรินทร์ เมื่อมหาตมา
 กลับขึ้นไป รับสั่งให้สุริยภักดีท้าวมาแดงขึ้นไปฟังดูแบบกาย
 ว่าจะศรัทธาจริงหรือจะคิดเป็นการแผ่นดิน ดูแบบกายให้แน
 สุริยภักดีท้าวมาแดง เพลาสงฆ์ถือบาตรเดินขึ้นไปบนปรา
 งวัดพระราม เห็นมหาตมานอนตื่นอยู่ในปราสาทสองคนกับที่
 เรียกพระท้าวหน้า มหาตมาทักใจกลัวยกมือคำนับผิตกใจสมณะ
 เขาชักว่าไต่เงินทองเอาไปเสียไหน มหาตมาว่าถ้ายเทกัน
 เกวไปไหม้มา เห็นเป็นกลโกหกแน่กลับลงมากลูล จึงรับสั่ง
 ให้เจ้าลูกเธอกรมอินทรพิทักษ์ ขึ้นไปจับ เธอเมตตา
 สักวาทะหลงทำบุญเชื่อถือมหาตมา ให้ผู้พาयरะทั้งไพร่ร้อง
 ขึ้นไป ที่ไต่ยืนเสียงอื้ออึงหนีไต่มาก ที่ยังอยู่ในบริเวณ
 วัดนั้นจับส่งลงมา ทั้งผู้รับกรมการกรุงเก่า ข้าราชการที่
 อยู่แขวงกรุงหลงเชื่อถือจับส่งลงมาหมด รับสั่งว่าตั้งเตโช
 ท้าวหน้าจุฬศตมภ์ ยิงขาดแต่พระยายมราชอยู่ในระวางโทษ
 ฝากไปกับมหาตมา วิเศษทันเจ้าแก๊ยายเลี้ยง ที่ไต่ท้าว

เมืองมืองต่างล่องอาญาจักรไปประจบกับมหาดา รับสั่งให้
 ประหารชีวิตเสียด้วยกัน แต่มารดาเจ้ากับอยู่จนสิ้นคนด้วย
 กัน ลงพระราชอาญาคนละร้อยจำไว้ เจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึก
 เข้าเมืองได้ณวัน ๒๓ ค่ำ เจ้าเมืองหนี ได้พระแก้วพระบาง
 พระไอยกาเข้าเมืองได้ ๓ วัน เจ้าลูกทรงครรภ์ประสูติเจ้า
 ณวัน ๒๓ ค่ำ ประสูติเป็นพระราชกุมาร ประโคม
 แตรสังฆฉันช้องไชย แหม่มมุ้งไข่ จึงจากตกพร้อมกัน
 แหม่มมอณิจรรรม จึงจากไปได้ ๑๒ วันเจ้าแม่สิ้นพระชนม์
 ส่วนเจ้าลูกให้พระพี่นางเธอเอาไปเลี้ยง ให้นามเจ้าสุพันท
 วงษ์ ศพนันท์กอกุญไว้ณวัดบางยี่เรือ ให้ประโคมทุกเพลฯ
 ณเดือนอ้าย มีศุภอักษรขึ้นไปถึงเจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึก
 ว่าสำเร็จการศึกแล้วให้กลับลงมา บุตรนั้นเสียแล้วยังแต่
 หลานเป็นผู้ชาย แล้วรับสั่งให้หาเจ้านครด้วย เจ้าฟ้า
 กระษัตริย์ศึกทราบแล้ว เรงรับการที่จะส่งพระพุทธรูปปฏิมากร
 แก้วมรกตลงมาประทับแรมมาถึงกรุงเก่า ณวัน เดือน ๔
 รับสั่งให้ตั้งพลับพลาที่ประทับ ณบางธรณีสวนมะปราง

๑ ณวัน ๕ ค่ำฤกษ์กราช ๑๑๔๒ ปีชวดโทศก รับ

สั่งให้ช่างในโรงเรือประพาศสี่ลำ ช่างหน้าสี่ลำ ให้เจ้านคร
 แต่งประพาศสองลำ หกลำด้วยกัน ให้พร้อมลำแต่ดัดสืบเบ็ด
 เรือข้าราชการสวนเรือที่นั่งเจ้าคนธวัช ลมหน้าวัดระฆัง
 พัดเพียงท่งสรีบเสด็จไว้ได้ พอสว่างเรือประพาศช่างในถึง
 หน้าวัดไชยชนะสงคราม ทรงพระสุริยเยี่ยมเพียงปลายไม้
 ฤกษ์บนนั้นวิปริต รูปเมฆเป็นอาวูรผ่ากลางดวงพระอาทิตย์
 เป็นอัศจรรย์ พอสายงายถึงพร้อมกันที่ประทับ ทราบว่าเรือ
 ที่นั่งพระองค์เจ้าคนธวัช เรือข้าราชการสวนเรือเจ้าลม
 พัดเพียงท่งสรีบเสด็จไว้ได้ ก็รวบอโชนพนักที่นั่ง ให้ส่ง
 พระราชอาชญาคนละคร้อย ฝีพายคนละห้าสิบ ชุนนางบรรดา
 ตามเสด็จให้ลงพระราชอาชญาภรรยาแทนผัว ๆ จะได้แห่
 พระแก้ว เสด็จกลับรับพระแก้วพระบางลงมา เรือประพาศ
 คอกสรวุญศักรวามโหรีปี่พาทย์ละคร ไชนลงแพ ลอยเล่น
 มาตามกระแสนลมารค พยุหบาตรวาระบวนเรือ ประทับท่า
 วัดแจ้ง เชิญพระแก้วขึ้นทรงพระยานุมาศแห่มาณโรงพระ
 แก้วอยู่ที่ท้องสนาม พลับพลาเสด็จอยู่กลาง ละครผู้หญิง
 ละครผู้ชายอยู่คนละข้าง เงินโรงผู้หญิง ๑๐๐ เงินโรง

ผู้ชาย ^๕ มี ๗ วัน ต้นกล้วยพฤษ ^๕ ๔ ต้น ๆ ละ ⁺
 บรรดาการมหรสพสมโภชพร้อม เครื่องเล่นตอกไม้พุ่ม
 ระทากันเสร็จวันละ ⁺ แจกทานคนแก่อายุ ๖๐ ⁺
 อายุ ๘๐ ⁺ อายุ ๑๐๐ ⁺ สมโภชถ้วนสัปดาห์
 ให้ มีละครผู้หญิง ประชันกับละครเจ้านครวันหนึ่งเงินโรง
^๕
⁺ ละครหลวงแบ่งออกประชันกันเองโรงละ ⁺ มีอีก
 สามวัน ถวายเงินกลับนาให้ ^๕ ชื้อทองคำเครื่องประดับพระ
 แก้ว ⁺ เสร็จการสมโภชแล้วให้ทอดผ้าไตรเอกไตรละ
⁺ ร้อยไตรถวายทั้งวัด ถวายเงินไปที่วัดชำระตุคร่ำคร่าใน
 แขวงกรุงธนบุรีวัดละ ⁺ ให้เจ้าวัดจัดแจงทำเครื่องบน
 ชนบุรณปฏิสังขรณ์ โดยกำลังสมณะเป็นหลายวัด ให้ปลูก
 ไม้ไผ่ ๑๐๐๐ ไม้แก่น ๑๐๐๐ ไร่ทำท่านผู้มีบุญจะมาข้าง
 หน้า จะได้สร้างปราสาท ไม้ไผ่จะทำร้าน ไม้แก่น
 ตกในก่อตั้งเสาปราสาท ปลูกไว้สำหรับผู้มีบุญจะมา พระ
 องค์ท่านจะเหาะแล้ว ให้แต่งสำเภาทรงพระราชสารไปถึง
 พระเจ้าปักกิ่ง ว่าจะขอลูกสาวพระเจ้าปักกิ่ง ให้เจ้าพระยา
 ศรีกรมมาธิราชผู้เฝ้ากับหลวงนายฤทธิ หลวงนายศักดิ์ เป็น

ราชทูต หุ้มแพรมหาตเล็กเลวไปมาก แต่งเครื่องบรรณา
การไปกล่าวขอลูกสาวเจ้าปักกิ่ง ทรงพระราชสารไปแล้ว
เขาฟ้องว่าญวนเขมรรู้กัน คิดกระดกต่อแผ่นดิน รับสั่ง
ให้ประหารชีวิตเจ้านำกักเลาเอี้ยลูกชาย บรรดาพวกญวน
ฆ่าเสียครึ่งนั้นมาก แล้วกวักข้างในนางอยู่งาน ลูกขุนนาง
ไม่ใช่ ให้เก็บลูกพลเรือนชาวตลาด ญวนนางกลางยกขึ้น
ไปเป็นนางอยู่งาน มารดาเจ้าอยู่งานเก่า ให้เป็นเชลย
โทษนั่งเตี้ยง่าห่มผ้าวาสถึง ขับเจ้าหอกลางไปอยู่ที่วังนอก
เจ้าลูกเธอทรงผนวชแล้ว เงินนอนเจ้าลูกเธอข้างในองค์
ละ + ทองเครื่องประดับ ๑ ชั่ง มอบให้พี่เลี้ยงนาง
นมกุมของไว้ พี่เลี้ยงยกขึ้นไปเป็นสมศรีสมทรง ดูพระ
จริตผ่านเพื่อนเข้าแต่ฆ่าญวน มีใจทักฟ้องว่าชายชาวเกด
ลงตำเภมารายๆ จนกลางปีขลุไต้ยืนข่าวราชการกำภูชา
ว่าเขมรตงยกมาล้อมพุทไธเพชร ยังแต่ลูกองค์ โทนองค์เอง
ไต้๙ ขวบว่าราชการอยู่ เจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึกเสด็จไปปราบ
กำภูชา ทัพหั่วเมืองพร้อม กรมอินทรวพิทักษ์ตามผนวชเสด็จ
กับทัพหั่วเมือง อยู่ภายหลังกรุงธนบุรีเกิดโกลี พันศรี

๑๔

พินัยขึ้นฟ้องว่าขุนนางแลราษฎรชายช้าเกลือกดงตำเภา
โยธาบตีผู้รับฟ้องกราบทูล รับสั่งให้เร่งเงินที่ขุนนาง
ราษฎรชายช้าเกลือก ให้เขียนเร่งเงินเข้าท้องพระคลัง
ร้อนทุกเส้นหญ้า สมณาประชาราษฎร ไม่มีศุขทุกข์เข็ญ
เป็นที่สุดในปลายแผ่นดิน เงินในคลังในหอย ๒,๐๐๐
เหรียญ ๆ ละ ๑๒ แพรเหลือ ๑๐ ม้วน รับสั่ง
เรียกหาไม่ได้ ชาวคลังต้องเขียนใส่ไฟอย่างแสนสาหัส
ท่านสงสัยว่าข้างในชะโมยเงินในคลัง จานพระมาตุจฉา
พระพี่นางเธอ ให้จำหม่อมเจ้านัดดาแทนมารดาเจ้า แทน
อยู่งาน คนว่าใหญ่ให้เขียนคนละ ๑๕๐ คนละ ๑๐๐
คนละ ๕๐ คนว่าเล็กให้พ่อให้แม่พี่น้องทาสรับพระราช
อาญา ๑๐๐ ให้เจ้าตัวแต่ละคนละ ๒๐ ที่คนละ ๑๐ ที่
ตามรับสั่ง หลวงประชาติพิจิตรทักฟ้องว่าชายช้า รับสั่งให้
ตัดศีรษะหัวเข้ามาถวาย ที่เสด็จออกทอดพระเนตร เหตุผล
กำมัของสัตว์ พื้นแผ่นดินร้อน ราษฎรเหมือนผลไม้ เมื่อต้น
แผ่นดินเย็น ด้วยพระบารมีชุ่มพื้นขึ้นผลจนมีแก่น ปลาย
แผ่นดินแสนร้อนรุ่มสุ่มรากโคน โคนล้มถมแผ่นดิน ด้วย

สิ้นพระบารมีแต่เพียงนั้น ผู้รักษารุงเก่าพระชีวิตณรงค์ผู้ก
 ชาติชนไปจะเร่งเงินไพร่แขวงรุงเก่า ให้ได้โดยจำนวน
 ๕๐๐
 + เร่งรัดไพร่เมืองยากครั้งนั้นสาหัส รับสั่งให้
 ชุนแก้วน้องพระยาสุวรรณค์ เหาเป็นขึ้นไปต่อยตีลาปากนกบิน
 ๑,๐๐๐ ไปคบคิดกับกำนันบ้านแขวงรุงเก่า บัก
 หนึ่งสี่ชวณผู้รักษารุงว่าจะเข้าด้วยกันหรือไม่เข้า เพลา
 สองยามจะเข้าเฝ้าบ้าน ผู้รักษารุงว่าไม่เข้า จะเผาก็เผาสี่
 เพลาสองยามผู้ร้ายเข้าล้อมบ้าน ได้สู้รบกันอยู่สามารถ
 กองผู้ร้ายทั้งพวกระดมเผา บุตรผู้รักษารุงโจนน้ำหน้ ผู้ร้าย
 พุ่งหอกขีตถูกบุตรพระยาอินทอไทย ผู้รักษารุงกับบุตร
 ภรรยาสิ้นชีวิตในไฟสิ้นคน พระยาอินทอไทยกลับมาทูล

๑. ฤกษ์กราช ๑๑๔๓ ปีฉลูทวีนาศก รับสั่งให้พระยา
 สุวรรณค์ไปจับผู้ร้ายที่เฝ้าบ้านผู้รักษารุงเก่า พระยาสุวรรณค์
 ขึ้นไป น้องพระยาสุวรรณค์เป็นกองผู้ร้าย จับพระยาสุวรรณค์ตั้ง
 เป็นแม่ทัพลงมา ๗.๖.๔ คำ เพลาตี ๑๐ ทุ่ม ตั้งค่ายมั่น
 คลองรวมญิงระคม ถูกปืนตกในกำแพง เสียสนั่น
 หวันไหว ข้างในตกใจร้องอื้ออึง ประทมนต์กันว่าใต้พระ

๑๒

แสงทอง เสด็จขึ้นบนที่นั่งเย็น ตรัสเรียกฝรั่งที่ประจำบ่อน
ฝรั่งได้รับสั่งจึงขึ้นใหญ่ออกไป ถูกเรือข้าศึกถล่ม เขาไป
จับบุตรภรรยาฝรั่งมาให้ฝรั่งยิง พอรุ่งสว่างเห็นหน้าว่าไทย
ฝรั่งโจนกำแพงลงไปหากัน ผู้คนเบาบางร้องโรยนัก เสด็จ
ออกหน้าวินิจฉัย ทราบว่าพระยาสุรศักดิ์มาปล้นที่เมือง ให้
จำภรรยากับบุตรไว้ เสด็จเข้ามาพบนะจายน์ปล่อยคนโทษ
ข้างใน พระยาธิเบศร์ พระยารามัญ พระยาอำมาตย์
ต่อสู่ลากปืนจ่าวังขึ้นบ่อน ข้าศึกถอยหนี เสด็จกลับออกไป
มีรับสั่งห้ามว่าสิ้นบุญพ่อแล้ว อย่าให้ยากแก่ไพร่พล พระยา
ธิเบศร์ พระยารามัญ พระยาอำมาตย์ มิให้สู้อยู่ตาย
ด้วยเจ้าข้าแดง พระยาสุรศักดิ์ให้นิมนต์พระราชาคณะ
ให้ถวายพระพร ให้ทรงบรรพชาชำระพระเคราะห์เมือง
สามเดือน ทรงพระสรวลตบพระเพล่า ว่าเอ่หิภิกขุลดอย
มาถึงแล้ว ให้เชิญพระกัณนิชออกไป เพล่าสามโมงเช้า
ทรงพระบรรพชา ๑๒ ค่ำ อยู่ในราชสมบัติ ๑๔ ปีกับสี่
เดือนทรงพระผนวช ณวัน ๑๒ ค่ำพระยาสุรศักดิ์ขึ้นนั่งข้าง
แจกเงินข้างใน กลับออกไปนอนอยู่ข้างหน้า ตั้งว่าจะพัง

ละครวังอยู่ข้างใน จะฟังแต่น้ำเสียง ครั้นคนเสียงคลอ
 บุตร พระยาสวรรค์ให้ประโคม ท่านให้ไปห้ามว่าอย่าให้
 ทำเลยมันสุดชาติแล้ว พระยาสวรรค์มีเทศนา ให้ข้างในออกไป
 ฟังธรรม ไฟเทียนเจ้าคุณใหญ่ไหม้มัน ไต้ยี่นเสียง
 คนอื่นจึงชักหอกตามที่ห้องพระโรง ข้างในกลับเข้ามา
 เพลา๒ทุ่ม สองยามเกิดคึกกลางเมือง พระยาสวรรค์ปล่อย
 เจ้ารามลักษณะออกไป เรียกท่านที่ทรงพระผนวชว่าประจ
 ออกเกิด ท่านว่าสิ้นบุญเราแล้วอย่าทำเลย เจ้ารามลักษณะ
 ออกไปจุดไฟบ้าน ไหม้ตลอดลงมาถึงวังหลัง ไต้สู้รบกัน
 จนแสงทองขึ้น พระยาแจ้ง ชุนแก้ว น้องพระยาสวรรค์
 ลากปืนใหญ่มาช่วยพระวังหลัง เจ้ารศจาแต่งกองมอดญเป็น
 ทพเรือ ตีกระหนาบหนุนพระวังหลัง เจ้ารามลักษณะสู้แต่
 ผู้เดียวโศกโมหรร เหลือกำลังแตกหนีไปอยู่วัดยาง พระ
 วังหลังติดตามจับได้ ไถ่ถามได้ความจริงว่า พระยาสวรรค์
 ปล่อยเธอออก ความตกอยู่พระยาสวรรค์สิ้น ฯ สมเด็จพระ
 พระโอยกาเจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึก เสด็จอยู่กรุงกำภูชา ถอย
 มาประทับด้านกระบิน ทราบว่ากรุงธนชนชั้นเข็ญเป็นศึกชน

๑๘

กลางเมืองถึงสองครั้ง จึงเสด็จกลับเข้าพระนคร ณวัน
๒๕ ค่ำ ถุศักราช ๑๑๔๔ ปีชาลจัตวาศก เพลา
สองโมงเศษฯศุขสวัสดิฤกษ์ เสด็จเข้าพระนครปราบดา
ภิเศก อภิเษกเฉลิมสมบัต จักรพรรตราชพร้อมถวาย ๑๒

พระ ^{ก้านถ)} _{คตง} } แล้วมีพระราชโองการรับสั่ง ให้ตั้งกรุงเทพ

มหานคร ยังฝั่งบุรีทิศ พระสุริยทรงกรต ๗ วัน เมื่อ
ตั้งทวารวดี อุดมโชคเข้าเหยียบกรุงธนบุรี แรกเสด็จยัง
ประทับ ณวัดทองไม่พระมหาโพธิ์บัลลังก์ ประจัญพญา
มารด้วยพระบารมี ๓๐ ทศ เป็นประณมกระษัตริย์ สมเด็จพระ
เอกาทศรถพระเจ้าปราสาททอง เสด็จข้ามฟากฝั่งมหรณพ
เฉลิมภพกรุงทวารวดี พระโองการให้สถาปนาที่ท้องสนาม
ในเป็นพระอุโบสถหอไตรเสร็จ เชิญพระแก้วมรกตมา
ประดิษฐาน ส่วนพระธรรมไว้หอไตร ก่อพระเจดีย์ถ่าน
ประจุพระบรมธาตุพร้อมเสร็จ ให้บูรณวัดโพธิ์ ณปลายปี
องค์เขื่องล้อมมาสู่โพธิ์สมภาร ฯ

๑ ในปีเถาะต้นปี มีบัณฑิตสองคนเข้าวังหน้า จับตัวได้

ประหารชีวิตทั้งผู้รู้เห็น เอียง บุตรหญิง ๑ บุตรชาย ๒
 เกษ บุตรชาย ๒ จัย บุตรหญิงอยู่วังหลวง พระยาไทย
 โนฤทธิ บุตรหญิง ๒ อยู่วังหลวง พระโองการทรงสั่ง
 ทั้งสามคน ให้ประหารชีวิตพร้อมกันพ่อแม่ลูกเป็นเสร็จ
 ณกลางปีเถาะในวังหลวง เพง, ทองคำ, มอนงานที่ ทำผิด
 คติมิชอบสืบสวนเป็นลัทธิ เขียนคนละร้อยประหารชีวิต
 ทั้งขุนแก้วน้องพระยาสุวรรค์ เณปลายปีพระโองการรับสั่ง
 ให้กรมหลวงเทพหริรักษ์ยกไปตีไกรเกร็น ณมีมะโรงขอศก
 ถวายพระเพลิงแผ่นดินต้นที่วัดบางยี่เรือ มีการมหรสพสม
 โภชพร้อมเสร็จ เจ้าฟ้ากรมหลวงธิเบศรบดินทรสิ้นพระชนม์
 ถวายพระเพลิงที่วังเก่า แล้วมีพระโองการให้หาบรรดา
 เมืองชนเอกโทตรึงตัวปากใต้ ฝ่ายเหนือ ให้เข้ามาเฝ้าพร้อม
 ณกรุงเทพมหานคร บรรดาสุริยวงษ์กำภูษา ทรงเข้ามากรุง
 ณเดือน ๘ ปีมะเสง พระโองการรับสั่งให้มั่งงาน ละคร
 ผู้หญิงโรงใหญ่สมโภชพระแก้ว ประทานเงินโรงวันละ
 ๑๐๐ ตำวัน ตำรับพระสงฆ์ทรงพระเคน แล้วทรง
 ถวายนาฝางไม่ท้าว ศาสดาอโศกาทันตยาบรรพตพระนคร ทั้งต้น

กัลปพฤกษ์สามวันต้น + มีการมหรศพสมโภชพร้อมเถลิง
พระนครด้วย พระบางประทานคืบไปเวียงจันทน์ ปี่มะเสง
น้ำมาก ข้าวสารเกวียนละ + พระโองการรับสั่งให้
จำหน่ายข้าวฉางแจกราษฎรให้ทั่วถึงกัน

๑ ลูกศักราช ๑๑๔๘ ปี่มะเมื่อยี่สิบศก ข้าวยังแพงเสมอ
ได้ข้าวพระม้ามานำมาทำลายแทน ณ เดือน ๑๒ พระม้ายี่ฉาง
ข้าว ฉางเกลือ มาถึงสามสัปดาห์หญ้า เจ้าอังวะยกแยก
ทางเหนือทางใต้ เป็นทัพกระษัตริย์ทั้ง ๕ ทาง สมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวง พระโดยกาธิราชทั้งสองพระองค์ เสด็จพระ
ราชดำเนินพลทัพยี่สิบหมื่น ออกตัดศึกที่เชียงหาญ ไม่ทัน
ทันพระบารมี เจ้าอังวะหนี ณ วัน ๑๔ เสด็จกลับมาถึงกรุง
ณ เดือน ๔ ฯ ปี่มะเมไปตีตานี, กลือ่อง, มฤทธ แล้วทำ
เมืองใหม่ ณ บัวอกนพศก ทรงพระดำริจะรื้อยกพระ
ไตรปิฎก ให้พระพุทธานุสาธนาเร่งเรื่อง โปรดเบื้องสรรพสัตว์
ให้พ้นทุกข์ ไต่คุ้ยในอนาคตภพภายภาคหน้าโดยกำหนด การ
ที่จะเลี้ยงพระทั้งข้างหน้าข้างใน รับเลี้ยงจนจบพระไตรปิฎก
แก่พระภิกษุกระษัตริย์ลำดับมาถึงที่นั่งสุริยาอำมรินทร์ ขึ้น

กระษัตริย์ จนแผ่นดินเดิม หาได้เพียรเพิ่มบารมีที่จะทรง
สร้างไม่ แต่สมเด็จพระไอยกาเป็นประมุข ได้ยกพระไตร
ปิฎกเสร็จแล้วฉลองหอไตร ออกโรงละครเล็กเล็กแล้วเพล
คำจตุตถกไม้ตกลงหลังคาหอไตรใหม่ แต่พระไตรปิฎกหรือ
ชนใดสิ้น ที่อุโบสถพระแก้วถูกไฟไม่ถึงยังบริบูรณ์อยู่
พระโองการตรัสว่าเทวดาบำรุงพระศาสนา เห็นว่าหอไตร
ยังต่ำอยู่ จึงจำเพาะให้ใหม่แต่หอไตร ถูกไฟไม่ตกถึง
พระอุโบสถ จะชำรุดมัวหมองนั้นหาไม่ จะให้ทรงสร้าง
พระมรุพงษ์ขึ้นทรงพระไตรปิฎก ณวัน ๓ หรือคำบิระกาเอกศก
เพลาย่ำสามโมงหกบาท อสนีบาตพาดสายตก ทิศหน้า
บันมุขเด็จพระโองการตรัสว่าให้ใหม่ตลอดทรงบนปราสาท ปลาย
หักฟ้าฟาดลงพระประทักษิณเป็นสอง ช้างลงข่มพระทวาร
แต่จำเพาะใหม่ พระโองการตรัสว่าเราได้ยกพระไตรปิฎก
เทวดาให้ โอกาสแก่เรา ต่อเสียเมืองจึงจะเสียปราสาท ด้วย
ชะตาเมืองคอดกัวใน ๗ ปี ๗ เดือนเสร็จสิ้นพระเคราะห์เมือง
จะถาวรลำดับกระษัตริย์ถึง ๑๕๐ ปี แล้วพระยาราช
วังเมืองสมุทคชบาด กราบทูลว่าครั้งพระเจ้าปราสาททอง

เพลิงฟ้าผ่าปราสาท สามปีได้เมืองทะวายมาเป็นเมืองขึ้น
แต่ครั้งนั้น พระราชทานเงินพระยาราชวังเมือง +
ต้องกับคำพระโหราทูต เมื่อฝังจับต้นจันทน์ที่เกยทิศประจิม
ว่าจะได้นางกับเครื่องบรรณาการมาต่างประเทศ

๑ ถุศักราช ๑๑๕๔ ปีชวดจัตวาศก พระยาทะวายแต่ง
เครื่องบรรณาการ กับนางเข้ามาถวายยังกรุงเทพมหานคร
พระมารู้ข่าวได้ตามารดาพระยาทะวาย แล้วแต่งคนลงมาผัด
ให้พระยาทะวายขึ้นไปอังวะ พระยาทะวายฆ่าพระมาที่ลงมา
ผัดเป็นเจ้าเมืองนั้นเสีย แลวงเมืองอยู่ ฝ่ายเจ้าอังวะรู้
แต่งกองทัพมาป้องกันเมืองทะวายไว้ พระยาทะวายแต่ง
ศุภอักษรถวายมา ว่าพระยาทะวายกับสรรพสัตว์ในเมือง
ทะวาย ให้สมเด็จเจ้าพระเจ้าปราสาททอง ทรงพระเมตตาแก่
สัตว์ในเมืองทะวายเหมือนเกิดแต่สายพระอุทร ด้วยพระ
ราชনীติตาของพระองค์ แต่ครั้งกรุงเก่าแตกมาอยู่ณเมือง
ทะวาย จะขอพระบารมีแผ่ไปช่วยครั้งนี้ จะได้เชิญพระ
ราชনীติตาออกมาถวาย แล้วจะถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา
ถวาย ต่อสมเด็จเจ้าพระเจ้าปราสาททอง ให้ไทยผู้มีชื่อถือ

มาเป็นหนังสือลับของพระราชนัดดา ได้ทราบในศุภอักษร
 แน่ว่าพระราชนัดดาจริง ยกพยุหทัพหลวงเสด็จไปเหยียบ
 เมืองทะวาย ได้พระราชนัดดา กับพระยาทะวายไทยทะวาย
 มาเป็นพี่น้องเมือง กรุงเทพมหานครพูนศุขเกษมมา รับสั่ง
 พระโองการตรัสวัดสระเกษให้เรียกวัดสระเกษ แล้วบูรณ
 ปฏิสังขรณ์ เห็นควรที่ถนนทางเสด็จเข้าพระนคร ประทับ
 ชุมพลทหารพร้อมณวัดโพ เหมือนครั้งนารายณ์เป็นเจ้าชุม
 พล จึงสร้างวัดไว้ ในเกาะสองชั้นให้เรียกวัดนารายณ์
 ชุมพล อยู่จนทราบเท่าแผ่นดินนี้

๑ ฤกษ์กราช ๑๑๕๕ ปีฉลูเบญจศก มีการสมโภชพร้อม
 ไชยละครหุ่นงมอญว่า ครอบการเครื่องเล่น ทำพิธีเลื่อน
 ตามทางสถลมารค สุดอย่างทั้งงามตา ได้เห็นเหล่าพั้งมา
 แต่ก่อน ๆ ไม่เสมอเหมือนแต่ถึงพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรม
 หลวงเสนานุรักษ์ องค์เอง, พระพงษ์นรินทร์, ตามเสด็จ
 ถ้วนเสด็จทรงเครื่องทัน นถองพระศอพระกรน้อย ทรง
 ประพาศ เครื่องประดับพระองค์เสร็จ ทรงพระมหามงกุฎ
 เสด็จทรงพระยานุมาศ องค์เองใส่พระมหากินใหญ่ พระ
 พงษ์นรินทร์ใส่พระขรรค์เบี่ยงกันเจียกหัก ชันยานุมาศ

ตามเสด็จ มีการสมโภชแห่เครื่องเล่นเรื่องรามเกียรติ์ อุนรุท
 อีเหณา มิใช่แห่รูปรูปภาพ แต่ล้วนละครโขน ชื่นรำร้อง
 บนจักรชักฟ้อเลื่อนตามทางสถลมารค มีตาแต่สองตา
 แห่ไม่เห็นทั่ว จะพรรณาเหลือกำลัง ทั้งคนร้องคนรำยังอยู่
 จึ่งรวมงามไว้ในตา อันการมหรสพสมโภชทรงพระผนวช
 เติมวงษ์พงษ์กระษัตริย์สืบมา ณเดือน ๑๐ ทิ้งไฟในวัง
 ทั้งหนึ่งสี่เป็นสัตย์ ได้ด้วยบทประหารชีวิตที่จากแดง ช้าง
 ในท่ากลดงฟ้อต่อทวีย์ จับรูปสัณนาม ใจทัก ๓ จำเลย ๒
 (รวม) ๕ คนประหารชีวิตที่วัดเขื่อน ปี่เถาะสัพศกพระ
 โองการรับสั่ง ให้ช่างทำพิไชยราชรถขึ้น จะทรงพระโกษ
 พระอัฐิ ๗ รด ให้ตัดเสาศระเมรุตั้งทรงประทับเครื่อง
 ให้เสร็จ แล้วแต่ในปีเถาะ ได้พระคชาธารเจ้าพญามงคล
 จักรวาทสืบครบ พระอินทไอยรา

๑ ฤกษ์กราช ๑๑๕๙ ปีมะโรงอัฐศก เชิญพระอัฐิทรง
 พิไชยราชรถ รถพระรถจักรถไปรยข้าวตอก รถที่นั่งรอง
 รถจันทน์ ๒ รูปสัตว์เวท ทรงสั่งเค็ดเพลิงแห่หน้า รูปสัตว์
 ถ้วนพรรณทรงสั่งเค็ดผ้าไตรบาตร ตั้งแห่ในราชวัดฉัตร

จรงเรียง ชักแห่เข้าพระเมรุทิศมุขแทรกมุขกระสรร ประดับ
ชั้นสามสร้าง เลี้ยวทางประจำประตู ชั้นในฉัตรเงินลายของ
ฉัตรทองฉัตรนากบ้นจง เยี่ยมทรงอย่าง ปรากฏปราสาท
เทวราชประนมกร เก้าชั้นอย่างพระเมรุพระบรมโกศ พระ
พุทธิเจ้าหลวงกรุงเก่า ชักพระอัฐิเข้าพระเมรุทอง ถวาย
พระเพลิงสมเด็จพระไอยกา พระพุทธิเจ้าหลวงแผ่นดินกลาง
กรมหลวงนรินทรวิเรนทร์ สิ้นพระชนม์ต้นปีมะเสง ถวาย
พระเพลิงที่พระเมรุ ณวัน ๙ ค่ำ อ้ายมาลักเพศเข้าวัง
หลวง จับตัวได้ประหารชีวิตที่วัดตะเคียน ณวัน ๑๒ ค่ำ

๑ ถุศักราช ๑๑๒๑ ปีมะแมเอกศก สมเด็จพระเจ้า
ฟ้ากรมพระศรีสุธารักษ์ เสด็จสวรรคาลัย ณวัน ๑๒ ค่ำ
สมเด็จพระเจ้า ฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี เสด็จสวรรค
าลัย เสด็จพระโกศไว้ที่นั้คงสุโขทัยปราสาท ฟ้าผ่าปรา
สาทแต่ไม้ใหม่ ณเดือน ๕ ปีวอกโทศก เสด็จพระโกศขึ้น
ทรงพิไชยราชรถตามกัน เข้าพระเมรุทองร่วมชั้นพระเบญจา
เดียวกัน ถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว ได้รักษาพระเทพ
กุญชร มาเป็นศรีพระนครสืบลำดับกระษัตริย์ พระโองการ

รับสั่ง ให้ชุดคลองรอบเกาะให้ บ่ายเรือที่นั่งได้ เรียกว่า
 คลองมหานาค ณเดือน ๖ ระกาตรีนิศก ฅลองวัดพระ
 เชตุพน ผลทานมากทั้งฉลากพระราชโอรส พระราชนัดดา
 นักสนม สีนพคชานาเวศ เป็นยอद्यิงบารเมศจำหน่าย
 ทาน ฉลากละ ๕ ชั่ง ๔ ชั่ง ๓ ชั่ง ต้นกัลปพฤกษ์
 ๘ ต้น ทรงโปรยหน้าพลับพลา ดอกไม้เงินทอง แก่ทรง
 สว่างจนคลองจาดูกว้ ณแผ่นดินอยู่ในพระศาสนา ๕๐๐
 ล้านเสรีมมีโชนโรงใหญ่ ดอกไม้พุ่มพลุไฟเพลิง กววด
 เสียงประโคมคลองเสรีจ ณเดือน ๑๒ ฅลองวัดสระเกษ
 มีพระโองการรับสั่งให้ช่างหน้าช่างใน ทั้งเสียงพระให้ ล้าน
 ทั้งวัด ประทานเงินหลวง ต้นกัลปพฤกษ์โปรยทาน การ
 มโหรศพสมโภชเสรีจ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอหลานเธอแต่ง
 เรือประพาศคู่เคียงประธานเสียง ดอกสร้อยศักรวาทูริยางค์
 จำเรียง ถวายถ้ำร้องรำกับเสียงดอกไม้ น้ำ สทาโป้งบับไฟ
 พเพลิง พุ่มพลุกววดเสียงสนั่นครืน แล้วยืนเมฆา จันทรา
 ทรงกลด หยดยิ่งรถโมทนา ทานเจ้าเหล่าเหลือแหล่ ฟัง
 แล่พระบารมี สมโภชครบสัตตवार เสรีจการฅลองวัด ณปัจจุ

เจ้าท้าวศกปลายปี กรมหลวงเทพทริภักย์ สิ้นพระชนม์
ถวายเพลิงที่วังแก้ววัดราชบูรณะ ฌวัน ๕๓๒ ค่ำ

๑ ฤกษ์กราช ๑๑๒๕ ปีกุนเบญจศก พระพุทธิเจ้าหลวง
สมเด็จพระไอยกา วังบรรณสถานมงคล เสด็จสวรรคต
อยู่ในราชสมบัติได้บรรณะวัดมหาธาตุ ทรงสร้างพระมรณ
ประจุพระบรมธาตุ แล้วบรรณะวัดสุวรรณ วัดไชยชนะ
สงคราม สละราชสมบัติทรงพระผนวช ๗ วัน ยอดศีลบารมี
อยู่ในราชสมบัติ ๒๒ ปี เจ้าตำทวนเจ้าอินทปัตถบพิตรกับ
อินทลาโหม, พินาศอัครี, สกลนิกร, จะทำศึกเสี้ยนแผ่นดิน
สมเด็จพระพุทธิเจ้าหลวงพระไอยกา นายเวร นายปลัดเวร
ฟ้องกราบทูล ใ้ถามรับเป็นสัจย์ ลงพระราชอาชญาคน
ละร้อย ให้สำเร็จโทษณวัดประทุมคงคา ทั้งนี้ให้ประหาร
ชีวิตที่ตะเลียบไว้สำหรับ ฌวัน ๕๓๒ ค่ำปีชวดจอศก พระ
องค์เจ้าพระชนินษา ๗ ขวบ ตามเสด็จที่นั่งบัลลังก์ตก
หว่างเรือไม่จม ถอยพระองค์ได้ ไปรดประทานพระนาม
หมายสมโภชเจ้าฟ้าคุณทูลสามวัน เสด็จพระขวัญ
พร้อมพระญาติวงศ์ ข้าราชการสมโภชถ้วนหน้า ณปีฉลู

๒๘

สัพทก ตามพระยามรณภาพ ประทานเพลิงวัดสุวรรณ
ทาราม ฯ ฌวัน ๕๓ คำปี่ชาลอัฐก วงสถานพิมุข
อยู่ในราชสมบัติ ๒๕ ปีสวรรคตโดย ฯ ฌวัน ๕๔ คำ
ราชาภิเศกกรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมหลวงเสนา
นุรักษ์ รับพระบันทูลน้อย ณเดือนหกปีเถาะนพศก ทั้ง
เขาไกรลาสแห่งใดกันต์ เจ้าฟ้าคุณทูลทรงเครื่องต้น ประดับ
พระองค์ทรงพระมหามงกุฎสมมุติวงศ์อย่างเทวอัคร สม
เด็จพระพุทธิเจ้าหลวงพระไอยกา จูงพระกรเสด็จขึ้นยอด
เขาไกรลาส กรมขุนอิศราณุรักษ์ เป็นพระอิสริยยศทรงพระ
มหากฐิน ทรงประพาศเครื่องต้นเป็นพระอิสริยยศประสาทพร
สมเด็จพระพุทธิเจ้าหลวงพระไอยกา จูงพระกรขึ้นส่งถึงยอด
เขา พระอิสริยยศน้ำสังข์ทักษิณาวัด แล้วประสาทพระพร
เจ้าบุตรแก้วรับพระกรลงจากยานุมาศ ขึ้นบนเกยพระมหา
ประสาท ฯ ฌวัน ๕๕ คำ กรมหลวงจักรเจษฎาสิ้นพระ
ชนม์ ถวายพระเพลิงวัดมงคลพิมุข ฯ ฌวัน ๕๖ คำ
ปีมะโรงตำเรศศก เจ้าฟ้ากรมพระสุนทรเทพสิ้นพระชนม์
ไว้พระศพบนปราสาท พระโองการตรัสสั่งกรมหมื่น ว่า

ขึ้นอยู่กับคนแล้วพระเนตรมีพระกรรมตั้ง ๔ ด้าน อาก
 ษณอนทลาคเจ้าตูขำระเถิดอย่าพูดเลย ฯ ถวายพระเพลิงที่
 พระเมรุทอง ณ เดือน ๔ ตลอดวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 มีพระราชโองการรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ หลาน
 เธอ ข้างหน้าข้างใน ข้าราชการ เจ้าพระยาแลพระยาผู้
 ใหญ่ผู้น้อย รับเงินทำสำรับละ ๑๒ เลี้ยงพระณวัดพระศรี
 รัตนศาสดารามวัน(ละ) ๕๐๐ ทรงประเคนครบตบถวารแล้ว
 ถวายไต่บาตรใส่น้ำผึ้งเต็มบาตร ๕๐๐ ครบเครื่องไชยทาน
 ต้นกล้วยพฤกษ์ ๘ ต้น ทรงโปรยดอกไม้งเงินทอง เป็น
 ทานครบการฉลอง ทั้งปฏิสังขรณ์บูรณเสร็จ มีละครผู้หญิง
 สามวัน การมหรสพพร้อมเครื่องสมโภชเสร็จ ตลอด
 พระศรีรัตนศาสดาราม พระโองการรับสั่งให้สร้างวัด ขึ้น
 กลางพระนคร ให้สูงเท่าวัดพระนั่งเชิง ให้พระพิเรนธเทพ
 ขึ้นไปรับพระใหญ่ณเมืองไซกไซไทย ชลอเลื่อนลงมารุง
 ประทับทำสมโภช ๗ วัน ณวัน ๖ คำ ยกทรงเลื่อนชัก
 ตามทางสถลมารค พระโองการตรัสให้แต่งเครื่องนมัสการ
 พระทุกหน้าวัง หน้าบ้านร้านตลาดตลอดจนถึงที่ ประชวร

อยู่แล้ว แต่ทรงพระอุสาหะ เพิ่มพระบารมีหวังที่หนอง
โพธิญาณจะโปรดสัตว์ ทำนุกบารุงพระศาสนา เสด็จพระ
ดำเนิน ตามกระบวนแห่พระ หาทรงฉลองพระบาทไม่
จนถึงพลับพลาเสด็จขึ้น เชพลาดเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตรา
รับทรงพระองค์ไว้ พระศรีธากมุนี มีลายจากฤๅไฉน
คิดา ตั้งศักราชว่าไปข้างหน้า ลุงจะให้สัตย์ต่อหลาน ผู้
น้อยจะเป็นผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะได้เป็นผู้้อย จากฤๅไฉนแต่แรก
สร้างยังอยู่ แล้วยกพระชนที่ เสด็จจากลับออกพระโอฐ
เป็นที่สุดท้ายโดยยกพระชนถึงทสันธุระเท่านั้นแล้ว ณเดือน
๗ เดือน ๘ ทรงประชนหนักถึง ณเดือน ๙ ข้างขึ้นทรง
พระองค์ไม่ได้ประทมแจกเบี้ยหวัด มีละครฉลองทานที่ท้อง
พระโรงณวัน ๕ ๖ ๗ คำ

๑) ศักราช ๑๑๗๑ ปีมะเส็งเอกศก แพลายาม ๔ บาท
พระพุทธิเจ้าหลวงสมเด็จพระโอยกาเสด็จสวรรคต ฯ อยู่ใน
ราชสมบัติ ๒๘ ปี บุนนาคพลเทพเจ้าหลวงเดิม ปลาย
แผ่นดินต้นเข้ากับขุนแก้วน้องพระยาธรรม มาตีกรุงธนบุรี
สมเด็จพระโอยกาได้ปราบดาเป็นประณม ครั้นเสด็จสวรรคต

สมเด็จพระพุทธิเจ้าหลวงจะได้ราชสมบัติ กลับเข้ากับพระ
 หน่อแผ่นดินต้น เจ้าฟ้ากรมขุนกษัตรา, อินเดชะ,
 สท้านมนเทียร, รอดทรงราม, พระตะเบิด วางจางกอง
 มอญ, เพชปาณี, พลเทพสูงหลานเป็นกำลังกรมขุน
 กระษัตรา จะเกิดศึกกลางเมือง ยังหาได้ถวายพระเพลิงไม่
 สมเด็จพระพุทธิเจ้าหลวง ได้ปราบภาลำดับวงศ์เป็นสองครั้ง
 ณวัน ๒๓ ค่ำ เจ้าพระยาอภัยภูธร จับเจ้าฟ้ากรม
 ขุนกษัตราที่ทวารสองชั้น ณวัน ๔๓ ค่ำ สำเร็จโทษ
 ตัดไม้ไม่ไว้หน่อ ฆ่าพ่อไม่เลี้ยงลูก สำเร็จโทษเสียด้วยกัน
 ณวัดประทุมคงคา ทั้งนั้นประหารชีวิตที่สำเหล พระ
 โองการให้ตั้งการพระเมรุ มีศึกพะม่าแซกกลาง มาล้อม
 ประชิดเมืองกลาง สมเด็จพระปิตุฉากรมพระราชวังบวร
 สถานมงคลเสด็จไปปราบพะม่าที่ล้อมกลางไว้ เตะพระบารมี
 ที่ไต่ยกพระไตรปิฎกขึ้นไว้ ให้พระพุทธานุศาสน์เรียบเรียง
 พะม่าได้ ยินเลี้ยงคลื่นกระทบฝั่ง ตั้งตั้งกำลังเลี้ยงปืนใหญ่
 พะม่าหนีเล็กทัพกลับไป มีไชยชนะด้วยพระบารมี กลับคืน
 เจ้าพระนคร ณวัน ๑๕ ค่ำ

๑ ฤกษ์กราวช ๑๑๗๓ ปีมะแมตรีนศก เพลาอุตมฤกษ์
 เชิญพระบรมโกษฐทรงพระพิไชยราชรถ ชักแห่เข้าพระเมรุ
 ทอง พระเบ็ญจาทองคำเป็นรูปภาพ ประดับเกวียนทรงพระ
 บรมโกษฐ์ ๗ วันถวายพระเพลิง สมโภชพระอัฐิ ๓ วัน
 เอกาทศวารการเสร็จ เชิญเสด็จพระบรมโกษฐ์ทรงยานุมาศ
 แห่กลับเข้าพระราชวัง ทรงประดิษฐานไว้ณหอพระอัฐิ
 ณวัน ๖ ค่ำปีวอกจัตวาศก สมเด็จพระปิตุจฉาภรรยา
 ราชวังบรรลสถานมงคลเสด็จขึ้นไปรับเจ้าพระยาเสวตกุญชร
 พร้อมกำหนดพิธีลงสรง ทูลกระหม่อมพ้ามงกุฎไทรภพ
 ได้พระคชาธารเผือกผู้ เป็นศรีพระนครมาถึงแผ่นดินนี้
 ณเดือน ๑๐ ปีกาเบญจศก ช้างในกำผัดคิตมิชอบ พระ
 โองการให้ประหารชีวิตทั้งผู้หญิงผู้ชาย แล้วทรงพระดำริ
 ให้ช้างเชียนอย่างเส้นลายบานประดุจตัวพระใหญ่ ยกเข้าไป
 ทรงพระศรีวิธา ลงลายพระหัตถ์สลักภาพ กับกรมหมื่น
 จิตรภักดี มีพระโองการให้ช่างแต่งทรงพระมรรูป ให้
 ทรงเครื่องบนสูงกว่าเก่า จะทรงพระพุทธิบาท แล้วบูรณ
 ปฏิสังขรณ์วัดแจ้ง ให้บริเวณกว้างกว่าเก่า ณปัจจุตฤกษ์

ใต้พระคชาธารเผือกผู้ เจ้าพระยาตาก ณวัน ๕ ค่ำ
 ฤกษ์กราช ๑๑๗๙ ปีชวดอัฐศก พระม้าวออกจากคุก ซ้ำทำมร
 พัดตีเป็นคึกขึ้นกลางเมือง ณวัน ๖ ค่ำ เจ้าฟ้ากุณฑล
 ประสูติเจ้าฟ้าอำพร ได้จัดทรงศิโยคไชยขำนะสิ้นเสร็จ
 พระยาทะวาย, ปลัดทะวาย พระโองการปราบราบเถียนสิ้น
 เลียนแผ่นดิน ยิ่งด้วยบารมีที่สุด ยังสมบัตินุษย์ยังไม่
 ใต้เห็นแก่ตา ว่ามีพระคชาธารเผือกผู้คู่ควร ไม่ได้บาศ
 รัชต์คล่อง เมืองปัตตบอง, เมืองเชียงใหม่, เมืองน่าน
 ถวายเป็นเครื่องบรรณาการ ด้วยบารมีบุญฤทธิ์ พระพุทธิ
 เจ้าหลวงสมเด็จพระเจ้าช้างเผือก ณวัน ๗ ค่ำ กรม
 ศรีสุเรนทรถึงอนิจกรรมในวรางโทย ๖

๑ ณเดือน ๕ ฤกษ์กราช ๑๑๗๙ ปีฉลูนพศก กรม
 หมื่นสิ้นชนมายุ ประชุมเพลิงณวัดราชบูรณะ ๖ เจ้า
 กระสัตรีทำผัดคิติมชอบ พระโองการรับสั่งใส่ด้วยบท
 สำเร็จโทยณวัดประทุมคงคา ณวัน ๗ ค่ำ สมเด็จพระ
 ปิตุณาวังบรรลสถานมงคลเสด็จสู่สวรรคาลัย อยู่ในราช
 สมบัติ ๗ ปีกับ ๑๐ เดือน ณปีชวดสำเรทธิศก พระโองการ

๓๔

ให้ทั้งเขาชุกท้อ ผ่านเส้นกลางไชระห์หน้าเข้าในวังที่สวนขวา
ร้อยชนสีกามาก่อ เป็นหอพระเจ้าอยู่กลาง ทรงสร้าง
พิมานเสร็จเถลิง สมโภชมีตอกสร้อยศักรวาล เกษมษา
สำราญบานจนถึงกาล ฯ

๑๑ ฅวัน ๕๖ คำ ฤกษ์กราว ๑๑๘๒ ปีมะโรงโทศก
ฉลองวัดแจ้ง ประดับแต่งเครื่องไชยทานเหลือหลาย จะ
บรรยายไม่ถ้วนครบประมวลการ มีละครผู้หญิงโรงเล็ก
การมโหรีศพสมโภชพร้อมเสร็จจัตวาร ฅวัน ๖๖ คำประจุ
บันกาลเกิดมรณสงครามยุทธ์ เพียงแผ่นดินจะชุกลุ่ม ด้วย
ลมพายุที่ไขว้กับเปลื้อง ผืนเมืองม้วยพินาศ รอดชีวาต
ด้วยเทวฤษ์ ดำรงทรงปักพิน เป็นปิ่นสุธาโลก ตับโรค
ระงับเชื่อง กลับชุ่มเย็นระงับร้อน ผ่อนถึงพรหมลิขิต
ฅวัน ๖๗ คำ กรมอินทรพิพิธสิ้นพระชนม์ ถวายพระ
เพลิงที่วัดระฆัง ฯ พระโองการรับสั่งให้ ร้อยยกส่งคายนาย
สวตมนต์ ลำดับกระษัตริย์แต่ก่อนหาได้ยกไม่ แต่พระ
พุทธเจ้าหลวง สมเด็จพระโอรสาธิราชเป็นประมุข
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ในพระโกศแผ่นดินกลาง ^(๑)

(๑) คู่มือที่จัดทำขึ้นใหม่ตอนท้ายเล่ม

ทางพิจารณาหาตัวผู้เขียนจดหมาย

หนังสือฉบับนี้ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กัดดำเนามาให้ เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗ ว่าในการที่หาหนังสือสำหรับหอพระสมุด ได้หนังสือฉบับนี้จากข้างวังหน้า เห็นว่าเป็นจดหมายเทศน์ที่มีข้อความเพิ่มเติม แต่เป็นคนละอย่างกับด้ายามประเภท หรือจะพูดตามภาษาที่เรียกกันอยู่ว่า “มีกู” แต่ไม่ใช่กูอย่างด้ายามประเภท

คนเมื่อได้มาแล้ว ก็มีใจผูกพันอยู่ที่จะอ่าน เพราะพลิกๆ ดูเห็นข้อความชอบกต เมื่อหมดธุระแล้วจึงได้เปิดอ่านตระไปโดยเร็ว เพราะอยากรู้ความ จบในพักเดียววันนั้น ความคิดแรกที่เกิดขึ้นในใจก็นึกว่า ซึ่งกรมหลวงดำรงกล่าวว่าเป็น กุ ษะนิดหนึ่งนั้นผิดไปเสียแล้ว เห็นจะได้อ่านตะๆ ไม่ได้พิจารณา หนังสือฉบับนี้มีข้อความแปลกปลาดหน้าพังอยู่ จะต้องอ่านอีกครั้งหนึ่งในเวลาอื่น

ในเบื้องต้นนั้นความวิตกกังวลก็เกิดขึ้นว่า ใครหนอจะเป็นผู้เรียบเรียงหนังสือฉบับนี้ มีหลักอันหนึ่งที่ว่าได้มาแต่ข้างหน้า แต่จะเป็นใครในวงหน้าได้เรียบเรียงหรือประการใด จึงต้องวงคิดหาตัวผู้เรียงจนถึงได้เขียนลงเป็นจดหมายบรรทัก ดังที่ได้คัดลงไว้ต่อไปนี้

“หนังสือที่จดลงนี้ ปรากฏโดยโวหารและทางดำเนินความใช้ถ้อยคำเป็นจำนวนผู้หญิง คงจะเป็นเจ้านาย แต่จะเป็นเจ้านายเก่าหรือเจ้านายใหม่ซึ่งเป็นราชตระกูลนี้ แต่เนื่องในเชื้อวงศ์เจ้ากรุงธนบุรี หรือจะมีเกี่ยวของในเชื้อวงศ์เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งได้เป็นราชตระกูลในเวลานั้นคราวหนึ่งก็อาจจะเป็นได้”

“ข้อความที่เห็นเช่นนั้น เพราะผู้เขียนนับถือเจ้ากรุงธนบุรี เรียกว่าแผ่นดินต้น ใช้ถ้อยคำกล่าวถึงโดยความเคารพ เหมือนอย่างถูกหลานเจ้ากรุงธนบุรีพูด ตามที่ได้เคยฟังมาเป็นอันมาก เมื่อกล่าวถึงสัญญาวิปลาศก็กล่าวด้วยความเห็นใจ ว่าเป็นการบังเอิญเป็นไปเช่นนั้น ด้วยเป็นเวลาเคราะห์กรรม และเป็นเวลาจะสิ้นบุญสิ้นวาสนา เมื่อกล่าวถึงการร้ายก็ค่อนข้างจะคำอยู่ข้างอวด ๆ ว่าเก่งกาจหรือใจคอเด็ดเดี่ยว อย่างเดียวกับถูกหลานขุนหลวงเดื่อกล่าวถึงขุนหลวงเดื่อ ยกย่องในการที่มีความเห็นดั่งหน้า เห็นรู้สึกตัวว่าสิ้นบุญแล้ว เมื่อเขาเชิญให้บวชก็ยินดีปรีดาที่จะออกบวช ครั้นเมื่อเจ้าบุญมีรามลักขณไปชวนให้สึกก็ไม่ยอมสึก ว่าสิ้นบุญแล้ว อย่าไปสู้เขาเลย ดังนี้ เป็นต้น และเป็นผู้รักเกียรติยศด้วยเจ้ากรุงธนบุรี

ซึ่งถูกหลอกลวงเขาเล่ากันอยู่ว่า เมื่อจะรบตั้งกับใคร ๆ ย่อมเรียกพระ
องค์เองว่าพ่อ ดังนั้น ข้าพเจ้าเป็นผู้คุ้นเคยในหมู่ถูกหลอกลวงเจ้ากรุงธน
บุรีมาก คือคุณปลัดเดื่องมบุตรพระพงษ์นรินทร์ได้เคยมา ทัก
ได้คุ้นเคยกับเจ้านายผู้หญิงถูกหม่อมเหม็นหลายองค์ จึงได้รู้เรื่อง
ราวของเจ้ากรุงธนบุรี และพระกิริยาอัธมาสัย ทั้งทราบถ้อยคำ
ของถูกหลอกลวงเหล่านั้นเคยยกย่องกันอย่างไรด้วย”

“อนึ่งในหนังสือฉบับนี้ กล่าวถึงประสูติพระเจ้าฟ้าเห้มนั้น คุณเป็น
รู้เรื่องราวอันนี้พอสมควร จนความที่ไม่จำเป็นจะต้องยกชนกถ้าวเช่น
พระพุทธรูปดฟ้าเด็จพระราชาดำเนินตามพระศรีวิสุทธิกษัตริย์ ไปถึงพลับ
พลา เช่น กรมขุนกระษัตริย์ราชบุตรประคองพระองค์ไว้ ดังนี้”

ข้อซึ่งคิดเห็นว่าผู้เขียนตั้งอยู่ในพระบรมราชวงศ์นั้น คือแต่ง
ความเคารพนับถือ ยกย่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ มาก
เช่นเรียกเจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึกเป็นต้น ทั้งถ้อยคำที่ออกพระนาม
พระเจ้าแผ่นดิน ก็ออกพระนามเหมือนอย่างเจ้านายเก่า ๆ รับตั้ง
คือเรียกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯว่า สมเด็จพระไอยกฯ เรียก
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เรียก
กรมพระราชวังบวรมหาดุรส์หิณฑว่า พระพุทธเจ้าหลวง สมเด็จพระ
ไอยกฯวังบวรสถานมงคล เรียกกรมพระราชวังบวรมหาดุรส์
นุรักษ์ว่า สมเด็จพระปิณฑุรวังบวรสถานมงคล เรียกกรมพระราช
วังหลังว่า พระวังหลัง”

“การที่เรียกพระนามเช่นนี้ ปรากฏว่าหนังสือฉบับนี้ได้เขียนในรัชกาลที่ ๓ ก่อนที่เรียกพระนามตามพระพุทธรูปฉลองพระองค์ เรียกตามแบบกรุงเก่า เป็นธรรมเนียมพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสวรรคตไป องค์ใหม่เป็นชนแทนแล้ว เรียกองค์เก่าว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศฯ ถ้าถวายพระเพลิงแล้ว บางทีก็เปลี่ยนเป็น สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ถ้ามีองค์ที่ ๓ ขึ้น องค์ที่ ๓ ก็เป็นสมเด็จพระไอยกา องค์ที่ ๒ เป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง นี่เป็นคำใช้ อย่างเขียนหนังสือหรือพูดทางราชการ แต่ถ้าเป็นคำพูดมักจะเรียก รัชกาลที่ ๓ ว่า แผ่นดินต้น รัชกาลที่ ๒ ว่า แผ่นดินกลาง อันเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจว่า ถ้าเช่นนั้นรัชกาลปัจจุบันก็เป็นแผ่นดินปลาย เป็นคำไม่เพราะ จึงโปรดให้ใช้พระนามตามพระพุทธรูปฉลองพระองค์เสีย แต่ถึงดังนี้ เจ้า นายผู้ใหญ่ท่านยังรับสั่งอยู่ตามเดิม ไม่ใคร่จะเปลี่ยนแปลงไปได้ จนเคยได้ยิน หนังสือฉบับนี้แต่งก่อนบัญญัติให้เรียกพระนาม แต่เมื่อฟังก็เข้าใจได้ง่าย เพราะเคยได้ยินมา”

“ข้อซึ่งจะเห็นว่าเกี่ยวของเป็นเชื้อตระกูลเมืองนครศรีธรรมราช นั้น เพราะเห็นว่าการดำรงเจ้านครและเรื่องพระพงษ์นรินทร์ ดังก็นับกับที่เคยได้ยินจากเชื้อสายพระพงษ์นรินทร์ มีคุณปลัดตั้งยมเป็นต้น เถาะความเกี่ยวของพัวพันกันในเชื้อวงศ์เจ้ากรุงธนบุรี กับพวกนครศรีธรรมราช มีเรื่องราวมาก จึงน่าจะสันนิษฐานว่า ผู้เขียนหนังสือ

ฉะฉิน^๕ เป็นเจ้านายในราชตระกูลนี้ แต่คงจะมีเชื้อสายเกี่ยวพันเชื้อวงศ์เจ้ากรุงธนบุรี และนครศรีธรรมราชด้วย”

“เมื่อเห็นความเช่นนั้นแล้ว จึงต้องพิจารณากันให้แคบเข้าว่า หนังสือ^๕เป็นด้านวนผู้หญิงหรือผู้ชาย ก็เห็นปรากฏชัดว่าเป็นด้านวนผู้หญิง และถ้าเป็นผู้หญิงแล้ว จะเป็นชาววังหลวงหรือชาววังหน้าเทียบด้านวนคล้ายพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๒ พระองค์เจ้าประทุมเมศ ซึ่งเขียนหนังสือประทานพรในโอกาสวันสงกรานต์ทุก ๆ ปี จึงดูเหมือนเห็นเธอว่าเป็นเจ้านายผู้หญิงในวังหน้า ข้อความที่แต่งนั้นไม่ใช่เป็นจดหมายเหตุไม่ใช่พงศาวดาร เป็นแต่บันทึกอะไรได้ก็จดลงไป ความรูการงานรู้มากเป็นช่อง ๆ แต่ไม่เป็นหลักฐานในทางราชการ เรื่องในวังละเอียดกว่านอกวัง หนังสือฉะฉิน^๕ฟังได้เขียนในรัชกาลที่ ๓ และไม่ทันแล้วสำเร็จ หรือจะไม่กล้าเขียนแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าไฉ่ฉะ หรือห่างเหินไปไม่รู้การประจวบกันอย่างไรอย่างหนึ่ง”

“เมื่อได้ความเช่นนั้นแล้ว ก็ไปตรวจหาเจ้านายวังหน้าที่เดียว เจ้านายวังหน้าที่เป็นพระราชนัดดาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า กรมหลวงคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๒ พระองค์เจ้าในกรมพระราชวังบวรมหาด้านนุรักษ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๓ พระองค์เจ้าในกรมพระราชวังบวรมหาด้านกิตติพลเดช”

“เมื่อเช่นนั้น คราวนี้ก็เห็นแต่พระองค์เจ้าประทุมวงษ์ และพระองค์เจ้าฉะฉิน^๕ ซึ่งเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๒ อันเจ้าจอมมารดา

เป็นธิดาเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อเป็นพระองค์เจ้ามีนามว่า พระองค์เจ้า
บุญญาปี ภายหลังเรียกว่าคุณด้าย เป็นกำพร้า รักใคร่กันกับเจ้า
ฟ้าเหมือนพี่ชายมาก ครั้นเมื่อเจ้าฟ้าเหมือนเป็นโทษ จึงพลอยต้อง
ถูกประหารชีวิตด้วย หรือมารดาคุณด้าย จะเป็นชาวนครตอกกระมัง
ถ้าเช่นนั้นก็จะสมกับตั้งเกณฑ์ไว้ ๓ ข้อ ”

“ อีกองค์หนึ่งก็พระองค์เจ้าอรุณ อันเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
ชั้น ๓ ด้วยเจ้าจอมมารดากรมพระราชวัง ก็เป็นบุตรเจ้าพระยานคร
(เจ้าพัด) เจ้าจอมมารดาพระองค์อรุณ ก็เป็นน้องท่านผู้หญิงอินภรรยา
เจ้าพระยานคร (เจ้าน้อย) ไม่ปรากฏว่าเกี่ยวข้องกับเจ้ากรุง
ธนบุรี หรือจะเกี่ยวพันกัน ด้วยเหตุที่กรุงธนบุรีกับเมืองนครเกี่ยวพัน
กันมากเช่นกล่าวมาแล้ว แต่หากจะไม่รู้ ”

“ ใน ๓ พระองค์นี้ พระองค์เจ้านิษฐาและพระองค์เจ้าอรุณ
รู้จักคุ้นเคยอยู่ เพราะท่านอยู่จนแผ่นดินปัจจุบันนี้ แต่องค์แรกถ้า
หากว่าแต่ง น่ากลัวจะฉาดฉานเกินนี้ เพราะดูท่านอยู่ข้างเก่งกาจ
อยู่ แต่องค์หลังดูท่านเรียบร้อย น่าจะไม่แต่ง อีกประการหนึ่ง
เหตุใดท่านจะไปนั่งเฝ้าอยู่เพียงแผ่นดินพระพุทธเลิศหล้า ท่านคง
จะต้องกล่าวถึงกรมพระราชวังพระบิดาของท่าน อันเป็นที่ควรจะวันเวง
เพราะมีบุญเกินปรกติ ”

“ คราวนี้ยังเหลืออยู่องค์เดียวแต่พระองค์เจ้าประทุมวงษ์ ซึ่ง
ถึงว่าจะสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ก็สิ้นพระชนม์เสียแต่แรก ไม่ทัน

รู้จักท่าน แต่คุณจะเป็นผู้ใหญ่มีหลักฐานมั่นคง พระชันษาคงจะราว
กันกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ก็คือจวน ๒๐ ปี หรือ ๒๐ ปีแล้ว
ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑ เรื่องราวที่แต่ง ความมากอยู่ในรัชกาลที่ ๑
บางที่ท่านจะเสด็จเข้ามาอยู่ในวัง ความในแผ่นดินพระพุทธเลิศหล้า
น้อยไป ท่านคงเสด็จขึ้นไปอยู่วังหน้า ครั้นเมื่อวังหน้าสวรรคตแล้ว
เสด็จกลับมาอยู่วังหลวง ในรัชกาลที่ ๓ กรมพระราชวังสวรศลด
แล้ว ก็เสด็จขึ้นไปเป็นแม่อยู่วังหน้า ความจึงได้ไปขาดอยู่เพียง
นั้น จึงปลงใจว่าน่าจะเป็นพระองค์เจ้าประทุมวงษ์ เป็นผู้ได้เรียง
จดหมายฉบับนี้”

ครั้นเมื่อเขียนข้อความข้างต้นนี้แล้วเสร็จ มีเวลาว่างได้อ่าน
หนังสือหนังสือหนึ่ง ไปกระทบคำที่สงสัยเข้าคำหนึ่ง มีแต่ว่า
กรมหมื่นไม่ได้ออกพระนาม นึกว่าคนที่คิดจะคิดตก เหมือนอย่าง
ที่มีในหนังสือแห่งหนึ่งว่า เจ้า ทศพงษ์ เจ้า แดวกก็เลยไปอื่น สงสัย
ว่าตั้งใจจะเขียนว่าทศไพบ แต่ตกเสีย เห็นแต่วันแรกแล้วมาอ่านวัน
หลังจึงไปพบเข้าอีกแห่งหนึ่งมีความว่า “วันเดือนแปดแรมค่ำหนึ่ง
ปีมะโรงสัมฤทธิศก เจ้าฟ้ากรมพระสุนทรเทพสิ้นพระชนม์ ได้พระ
ศพบนปราสาท พระโองการตรัสตั้งกรมหมื่น ว่าสันตดุคนั้นแล้ว
พระเนตรมืดดำ พระกรรณตงดำ อากษณอนตลาดเจ้าคุณ
ชำระเกิดอย่าทอดเลย” อีกแห่งหนึ่งว่า “ณเดือนห้าจุลศักราช
๑๓๒๙ ปีฉลูนพศก กรมหมื่นสิ้นพระชนมายุ ประชุมเพลิงณวัด

ราชบุรณ” เมื่อได้ความเช่นนั้นก็มาปรากฏตัวว่า ข้อความที่คัดลอก
 มาแต่แรกนั้นผิดหมดทั้งต้น กรมหมื่นองค์นี้คือ กรมหมื่นนรินทร
 พิทักษ์ พระนามเดิมหม่อมมุก เป็นบุตรเจ้าพระยามหาสมบัติกรุงเก่า
 เป็นพี่เจ้าพระยาพลเทพ (ปิ่น) บิดาเจ้าพระยาบดินทรเดชา ซึ่งเป็น
 ศาสด์เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อแผ่นดินเจ้ากรุงธน
 บุรีได้เป็นนายกอง เป็นพระสวามีของเจ้าคุณ พระเจ้าน้องนางเธอพระ
 บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เรียกกันว่า เจ้าครอกวัดโพ
 เพราะตั้งวังอยู่ท้ายสนามแถบวิหารพระนอนวัดพระเชตุพน เจ้าครอก
 วัดโพธิ์ ได้เก็บตลาดท้ายสนามจนตลอดพระชนมายุ ดันพระชนม์ใน
 รัชกาลที่ ๓ คือเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วกรมหมื่นอัมรินทร์ดาเทพจึงได้
 เป็นผู้เก็บต่อมา ถ้อยคำที่จดลงไปไม่ใช่ว่าสิ้นพระชนม์ ไม่ใช่ว่า
 ถวายพระเพลิง เช่นจดเรื่องสิ้นพระชนม์ของพระองค์อื่น นี่เห็น
 ปรากฏถูกต้องตามข้อความที่เล่ากันมาว่า กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์
 ไม่ได้พระองค์เป็นเจ้าแท้ กรมหลวงนรินทรเทวีก็อยู่ข้างจะกดขี่ มี
 ตัวอย่างกรมสมเด็จพระนารายณ์ประจักษ์ทรงเล่าว่า เจ้านายไปทูลดา
 ไลกนต์ กรมหลวงนรินทรเทวีประทับบนยกพื้นในประธานท้องพระ
 โรง เรียกเจ้าที่ไปทูลดาให้ขึ้นไปนั่งบนยกพื้นด้วย แต่กรมหมื่น
 นรินทรพิทักษ์มานั่งอยู่ที่พื้นเฉลี่ย และหมอบกราบเจ้านายที่ไปทูล
 ดา เพราะเหตุฉะนั้นผู้แต่งหนังสือนี้ จึงได้ใช้คำผิดกับเจ้านายองค์
 อื่นสิ้นพระชนม์ กรมหลวงนรินทรเทวี กับกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์

มีพระโอรส เป็นกรมหมื่นนรินทรเทพองค์หนึ่ง กรมหมื่นนเรนทร
 บริรักษ์องค์หนึ่ง ครั้นเมื่อขยายพระบรมมหาราชวังออกไปชิดวัด
 พระเชตุพน จึงได้โปรดให้ย้ายไปอยู่ในที่ซึ่งเป็นวังบูรพาภิรมย์
 เดียวกัน กรมหมื่นนเรนทรเป็นปู่พระยาอรรคมณเฑียรทุกวันนี้ ครั้น
 เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ พระราชทานเฉลิมพระนามพระอริราชเป็นกรม
 หาดวงนรินทรเทพ ด้วยเหตุดังนี้ ท่านจึงสนิทชิดชมกับรัชกาลที่ ๓ มาก
 ขอบที่เรียกกรมหมื่นเปต๋า(๒) ก็เหตุที่เป็นพระสวามีของท่าน และยังทำ
 ให้ปรากฏว่าหนังสือฉบับนี้ ท่านไม่ได้มุ่งหมายที่เรียงเป็นพงศาวดาร
 หรือจดหมายเหตุให้ผู้อื่นอ่าน เป็นแต่ลูกหลานพี่น้องไปได้ถามการ
 เก่าๆ ก็เล่าให้ฟังแล้วเขียนลงไว้ ที่นักได้ก็เขียนนักไม่ได้ก็แล้วไป
 ประมาณพระชนมายุคงจะได้ประสูติแต่ครั้งกรุงเก่ายังไม่เสีย เทียบ
 ด้วยพระชนมายุพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งประสูติเมื่อ
 ปีกรุงเสีย ท่านคงแก่กว่าพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปี ๓๐ ปีขึ้นไป
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต พระชนมายุนับเรียงปีว่า ๕๘ เมื่อเรียง
 หนังสือฉบับนี้ในรัชกาลที่ ๓ พระชนมายุกรมหาดวงนรินทรเทพ
 คงอยู่ในเรือน ๘๐ เมื่อได้ความดังนี้ ก็เป็นที่โง่งงใจเป็นอันมาก ไม่
 มีท่าทางที่จะพลาดพลั้งเป็นอย่างอื่นเลย แน่แล้วข้อความทงปวงที่กล่าว
 ยุติด้วยเหตุผล คือท่านทรงทราบการเรื่องกรุงเสียโดยฟังคำเล่า
 ได้ทรงเห็นการในแผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรีเอง(๓) เพราะเหตุที่พระมารดา

(๒) เปต๋า (๓) คู่มือนักทำหนังสือใหม่ตอนท้ายเล่ม

เจ้าฟ้าหมื่นเป็นหลานของท่าน ท่านจึงทราบเรื่องแมลงมูนและจึงจาก
ตก เพราะเหตุที่พระดำริของท่านเป็นข้าราชการในกรุงกรุงธนบุรี
จึงได้นับถือเจ้ากรุงธนบุรี เพราะเหตุที่ท่านเข้าวังออกวังอยู่ จึง
ทราบการในวัง ข้อความที่ได้จดลงไว้นี้ ถึงว่ามีที่เคลือบคลาดและห่าง
เหินอยู่บ้าง เป็นอย่างทีคนแก่พูดกัน แต่มีข้อสำคัญซึ่งนำรู้ ไม่ได้
รู้จากที่อื่นอยู่หลายอย่าง ที่เป็นสำคัญในทางราชประเพณี คือเจ้า
ต่างกรมมีเจ้ากรมเป็นพระยา เวียก กรมพระยา ในทางค้ายกย่อง
เจ้าฟ้าฝ่ายในเวียก ตรัสว่า บานพระวิหารวัดสุทัศน์ เป็นผีพระหัตถ์
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสถิตเป็นต้น เป็นเรื่องที่น่า
รู้หรือไม่

แต่ข้อซึ่งผู้คัดจดหมายนั้นเขียนมาว่า “จดหมายเหตุต่งแตกกรุง
เก่าเสียแล้วเจ้าตากมาตั้งกรุงธนบุรี” นั้นไม่ได้เรื่อง คงจะเป็นด้วย
ผู้ใดคิดหนังสือขึ้นจากฉบับเดิม นักไม่ออกว่าจะจดชื่ออย่างไร ก็ต่ง
ชื่อไปตามบุญตามกรรม ผิดจากความจริงที่ได้จากหนังสือนี้ จึงได้
แก้ไขใหม่เช่นจำไว้ข้างหน้าว่า “จดหมายความทรงจำ ของพระเจ้า
ไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่
จุลศักราช ๓๑๒๘ ถึงจุลศักราช ๓๑๘๒ เป็นเวลา ๕๓ ปี”

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๒๘ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

คำบรรยายความเห็น และความคิดที่จะเรียบเรียงหนังสือ

จดหมายฉบับนี้เป็นลักษณะจดหมายเก่า ซึ่งผู้หลักผู้ใหญ่ชั้น
จด ใช้วิธีและถ้อยคำอย่างนี้ ไม่ใช่ผู้ที่มั่งมียูรเวกธรรม หรือความ
สามารถแต่งหนังสือ อย่างเช่นที่เรียกกว้างขวางกันอยู่ในเวลานี้ว่า
จินตกรรมวิ อันแปลว่าเป็นนักปราชญ์ผู้หนึ่ง แต่ของเดิมเขาใช้สำหรับ
ผู้ซึ่งผูกประพันธชนเป็นบทกลอน ในชั้นหลังดูเหมือนผู้เขียนเป็น
เรื่องใดไม่ต้องเป็นบทกลอน จะเท็จก็ตามจริงก็ตาม น่าจะหมายใจ
ว่าตัวเป็นจินตกรรมวิเหมือนกัน บางทีที่นักแซกแซมลงตามความคิด
บ้า ๆ อย่างสยามประเทศ ก็จะต้องคิดว่าอยู่ในเป็นจินตกรรมวิด้วย
ว่าเขาผิดก็ไม่ได้ เพราะเขาก็นึก ต่างแต่นึกเป็นกุศลเจตนาและ
อกุศลเจตนา

จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีนี ไม่ใช่ผู้
แต่งจดหมายเหตุและพงศาวดาร ไม่ใช่จินตกรรมวิทั้งต้องอย่าง เป็น
ข้อความที่ท่านทรงจำไว้ ตั้งแต่จำความได้จนตลอดเวลาที่เขียน คง
จะเป็นเวลาที่ทรงพระราชม์ผู้ทูลว่าข้อความจะสูญเสียหมด ขอ
ให้จดลงไว้ จึงได้พยายามจดลงไว้ตามแต่ที่ระลึกได้ โดยไม่ต้อง
อาศัยหลักอะไรเลย^(๔) คือพงศาวดารฉบับที่กรมสมเด็จพระปรมมา-

นุชิตชิโนรตฺถรงเรียบเรียง ก็ยังไม่ได้เรียบเรียงและยังไม่ได้พิมพ์
ถ้าหากว่าจะมีพงศาวดารเก่าที่ท่านได้ทรง ก็คงเป็นจดหมายย่อ ๆ
อย่างนี้ ที่ใคร ๆ จดไว้แต่ก่อน (๕) และคำบอกเล่ากับสิ่งที่ได้เห็น
ด้วยพระเนตรเอง

แต่ถึงดังนี้ ก็ควรจะเห็นเป็นอัครจริยในคำทรงจำของท่าน
หรือถ้าหากว่าจะจะเป็นเหตุให้ผู้สงสัยความทรงจำ จะได้ถึงเพียงนี้
ทีเดียวหรือ ข้าพเจ้าขอยืนยันว่า ข้าพเจ้าเคยเห็น เจ้านายฝ่าย
ในที่ทรงแม่นยำเช่นนี้หลายพระองค์ แต่ไม่ยิ่งกว่าและไม่สู้พระชนม
ภายหลังที่สุด เช่นพระเจ้าไอยิกาเธอ กรมหลวงวรเสถียรสุตา
อันสิ้นพระชนม์แล้วได้ ๘ เดือนนี้ ทรงจำแม่นจนกระทั่งวันคืนเดือน
ปี อันเกิดเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งทั่วไปทุกสิ่ง ลักษณะความจำ
เช่นนี้ อย่างเดียวกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
จะอ้างให้เห็นได้ว่าในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ความที่ทรงจำวัน
คืนแม่นก็ปรากฏอยู่เช่นนี้ จึงเห็นได้ว่ากรมหลวงนเรนทรเทวณ ความ
ทรงจำของท่านคงเป็นลักษณะเดียวกันกับกรมหลวงวรเสถียรสุตา

ส่วนข้อความที่จดนี้ ท่านได้เรียบเรียงอย่างหนึ่ง เพราะท่านมี
พระดำริ อาจจะมีราชการจากทางนั้นได้ แต่ก็ไม่ปรากฏว่าถ้าเป็นการ
แผ่นดินแท้เช่นการทัพศึก ท่านเห็นเกินความสามารถที่ท่านจะพรรณนา
ให้ถูกต้องได้ ได้ว่าความรวบเข้าเป็นหมวด ๆ พอให้รู้เหตุการณ์ ถ้า
เป็นเรื่องราวซึ่งออกจะปกปิดกันในเวลานั้น หรือเรื่องราวซึ่งท่านเห็น

ไม่ได้เป็นพระเกียรติยศ ท่านได้จดลงไว้แต่ย่อพอเป็นเครื่องดังเกด
ข้อที่ท่านจดลงพิสดารกว่าที่อื่น ถ้วนเป็นเรื่องที่ท่านพอพระทัย แต่
เมื่ออ่านทั้งหมดแล้ว จะเห็นได้ว่าพระญาณของท่านในทางทรงจำ
และความพอพระทัยเข้าพระทัยในเหตุการณ์ดังอยู่กว่าคนแก่สามัญเป็น
อันมาก

มีผู้มักจะอ้างพระนามบ่อย ๆ เช่นกรมหลวงบดินทร์เป็นต้น
มักรับสั่งถึง อ้างเขาเป็นเจ้าของผู้เล่าเรื่องก็จริงอยู่ ท่านคงเป็น
ผู้ทรงทราบการมาก จึงได้เขียนได้ดังนี้ แต่คำที่ผู้อ้างเช่นนั้น
แล้วจะมาเขียนลงเป็นจดหมายที่เคลือบกระดาษไว้ ทำให้มีผู้คิดเห็น
ว่ากรมหลวงนรินทรเทวี จะเป็นพระองค์หนึ่งในผู้เล่าอะไรมา ๆ ไป
เป็นเคราะห์ดีอย่างยิ่งที่จดหมายฉบับนี้มาปรากฏขึ้นดังมดทิน อัน
ผู้แต่งหนังสือซึ่งไม่คิดถึงบุญคุณ ได้ใช้พระนามท่านในที่มิควร

จดหมายฉบับนี้ ปรากฏชัดว่าได้จดลงด้วยความซื่อตรงและ
ความที่จำได้ ไม่มีนึกแต่งให้พิสดารเป็นอักษรรย ให้ผู้อ่าน
พิศวงอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ถ้าจะมีการตื่น ท่านก็ตื่นด้วยพระองค์
ท่านเอง ตามความเห็นที่จับใจท่านขึ้นมาอย่างไร เวดาก็ดี ข้อความ
ก็ดี ที่เคลือบกระดาษบ้าง ก็เป็นธรรมดาหนังสือที่ท่านไม่ได้จดลง
ไว้โดยทันที มาเขียนต่อภายหลัง แต่ข้าพเจ้ายืนยันได้ว่าหนังสือ
ฉบับนี้ ไม่มีความเท็จเลย ความที่เคลือบกระดาษด้วยดมบ้าง
ด้วยทราบผิดไปบ้าง เรียงลงไม่ถูกเป็นภาษาไม่ได้แจ่มแจ้งบ้าง ทั้ง

วิธีเรียงหนังสือในอายุชั้นนี้ ไม่สู้จะมีเครื่องมือสำหรับเขียนบริบูรณ์ และคงต้องแคว่เหมือนอย่างทุกวันนี้ ถ้าจะเขียนหนังสือแล้วคิดนาน ๆ บรรจุความให้แน่นในวรรคหนึ่งแล้วจดลงไป ผู้ใดแต่งหนังสือให้สั้นและให้จุความมากได้ ผู้นั้นแต่งหนังสือดี ไม่เหมือนอย่างเวดาน ที่เขียนหน้ากระดาษหนึ่งได้ใจความสักบรรทัดเดียว มีแต่ “เอกชน” “เพื่อนมนุษย์” “โดย” อะไรต่าง ๆ คั้นไปทั้งหน้ากระดาษ อีกประการหนึ่ง ภาษาในรัชกาลที่ ๕ เปลี่ยนจากภาษาใน ๓ รัชกาล ก่อนมากนัก ครั้นตกมาถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ยังเปลี่ยนเร็วนักจนอีก ผู้ที่จะอ่านหนังสือโดยความศรัทธาจริง กัดบั่นย่อยลงไปด้วยเหตุหลาย อย่าง จนถึงนักเรียนชั้นใหม่ ๆ จับไปอ่าน หนังสือเก่าซึ่ง เขียนใน ๓ รัชกาลแรก ไม่เข้าใจและไม่พยายามที่จะอ่าน ด้วย เห็นว่าเรอว่างุ่มง่าม ไม่มีความรู้บริบูรณ์เหมือนเดิมนั้น ถ้าจะมี ผู้พยายามอ่าน ก็อ่านด้วยความประดงคักเป็นอกุศล หวังจะเอามาเป็นต้นเหตุนึกเอาใหม่โดยอยากเป็นจีนตกระวี ไม่ลอบดวนเอา ความจริงตามที่จดไว้ นึกเสียว่าไม่มีใครรู้จะเติมลงเท่าไรก็เติมได้ เพราะความคิดที่จะค้นคว้าลอบดวน วินิจฉัยความย่อให้แจ่มแจ้ง ยุติด้วยเหตุด้วยผล ไม่ใช่ของง่าย ต้องลำบากในการค้นคว้า ต้องมีพินภูมิความรู้จึงอาจจะตอบค้นได้

แต่เป็นเคราะห์ดีที่ผู้จัดทำหมายกรมหลวงนรินทรเทวีฉบับนี้ ปรากฏแก่นักเลงแต่งหนังสือในรัชกาลที่ ๕ หรือในรัชกาลปัจจุบัน

ตกอยู่ในก้นตู้ได้จนถึงรัตนโกสินทร์ ศก ๒๒๗ นี้ นับว่าเป็นหนังสือ
 พรหมจารี ไม่มีดวงแมลงได้เจาะไชเลย ความยังคงเก่าบริบูรณ์
 เว้นไว้แต่ตัวหนังสือไม่ใช่เป็นตัวหนังสือเก่าแท้ เมื่อกรมหลวงดำรง
 คัดมาให้ด้วยพิมพ์ดีด เห็นข้อที่เขื่อนคณาดำคัญ คือลงวันกับ
 ศักราช ผู้คัดถนัดอ่านพงศาวดารพิมพ์ ซึ่งตั้งต้นเป็นวรรคย่อ
 ษณศักราช เมื่อไปเห็นวันอยู่หน้าศักราช ยกเอาไปหยอดท้าย
 วรรคข้างหน้าเสีย ษณวรรคใหม่ แต่ผู้คัดตั้งเป็นวรรคย่อ
 วันขึ้นเดือนไปอยู่วรรคหนึ่ง ศักราชและปีไปอยู่วรรคหนึ่ง ถ้า
 ผู้อ่านไม่สังเกตก็พาโลว่าหนังสือเหลว นี่เป็นโทษของผู้คัดหนังสือ
 ทุกวันนี้ ที่แบ่งบรรทัดย่อต้นวรรคเขาอย่างฝรั่งเหลว ๆ ไหล ๆ มี
 เป็นอันมาก เมื่อเห็นเช่นนั้นจึงนึกสงสัยขึ้นมาว่าจะเขื่อนคณาได้จาก
 ระเบียบเดิมมาก จึงได้ขอระเบียบเดิมมาดูก็ได้ความว่า ผู้ที่พิมพ์ได้ทำ
 คณาแต่ขึ้นแต่แยกวันและศักราช กับกระจายคณาแต่เขื่อนคณาบ้าง
 นอกนั้นไม่ใคร่ผิด ระเบียบเดิมเป็นระเบียบที่ไม่ได้ตอกคณาจากจดหมาย
 ของกรมหลวงนรินทรเทวีทรงเขียนเอง มีผู้หนึ่งมาอ่านบอก ผู้เขียน
 ประกอบอักษรวิธตามความรู้ของตัวเอง ไม่ใช่สะกดตัวอย่างเก่า เมื่อ
 เป็นเช่นนั้นความคิดที่ใดคงไว้เดิมว่า ถ้าหนังสือต้นฉบับเป็นของใด
 เขียนไว้แต่ครั้งกรมหลวงนรินทรเทวี สะกดตัวใช้ตัวหนังสืออย่างไร
 จะใช้แบบนั้น แต่ครั้นเมื่อปรากฏว่าหนังสือนี้ เป็นแต่ความรู้ของ
 เดิมยังผู้หนึ่งก็ไม่เป็นข้อจรรยาอะไร จึงยอมรับฉบับพิมพ์ดีดที่เขา

แก้ถ้อยคำเป็นคำใหม่ ๆ ให้ถูกต้อง คงไว้แต่ถ้อยคำซึ่งเรียกกัน
อย่างเก่าเช่น “นรา” ว่า “ดารา” เป็นต้น

ทางที่จะทำเดี๋ยวนี้นี้ ได้คัดจดหมายความทรงจำตามฉบับเดิม
ด้วยตัวพิมพ์อักษรใหญ่ลงไว้ข้างต้น ถ้าผู้อ่านอยากจะอ่านฉบับเดิม
ว่าเป็นอย่างไรก็ให้อ่านตอนนั้น ส่วนการที่ทำตามทางพิจารณานั้น
ได้แยกข้อความตามที่เห็นว่าเป็นใจความของ จดหมายเดิม นั้นอย่างไร
หมายเลขเป็นลำดับพิมพ์ไว้ข้างหนึ่ง ความเห็นที่เห็นอย่างไรหรือตอบ
ส่วนใดหลักฐานอย่างไร พิมพ์ไว้อีกข้างหนึ่งตรงกัน สำหรับผู้อ่าน
จะได้ตอบส่วนใดโดยง่าย ในทางพิจารณานี้มีข้อขัดข้องบางแห่ง
ซึ่งข้าพเจ้าไม่สามารถจะวินิจฉัยลงไปได้ ก็ได้ทิ้งไว้ตามความ
สงสัย

ความคิดของท่าน ไม่ได้พยายามที่จะเรียงขึ้นเป็นหนังสือซึ่งถ้า
จะเรียกว่า พงศาวดารกรมหลวงนรินทรเทวีทรงแต่ง หรือพงศาวดาร
ตามที่ได้จากจดหมายกรมหลวงนรินทรเทวี ดังนั้นเลย เขียนด้วยมี
ความประสงค์จะให้เป็นที่ค้นคว้าง่าย ของผู้ที่เรียงพงศาวดาร
ถ้าจะพูดเป็นทำนองความอย่างเก่า ก็เป็นข้อต้องสถานที่และปรึกษาได้ด้วย
บท ผู้อ่านจะเห็นเป็นหนังสืออย่างใหม่ ที่ต้องอ่านหนังสือมีเรื่อง
ซ้ำกัน และขาดเป็นตอน ๆ ไม่เป็นลำดับเรื่องเรื่อยไป อ่านต้อง
สังเกตเป็นความประดักประเดิด อ่านด้วยเครื่องจักรไม่ได้ แต่
มีความประสงค์เพื่อนำผู้อ่านหนังสือให้รู้จักทางพิจารณาหนังสือที่

ตัวอ่าน การที่ทำเช่นนั้นไม่เป็นการอัครัยอะไรแก่ท่านผู้ที่มีความรู้มาแต่ก่อนและประจวบนั้นเลย แต่เป็นทางที่จะให้ผู้ที่ไม่มีความรู้ ละเลิกความคิดแต่งหนังสือเพิ่มเติมปลอมว่าเป็นของเก่าอันเดียว มาเด่นทางข้างดอบถวนเช่นนั้น เด่นอย่างเท่าที่เราเรียกกันว่า “กู” หรือ “กูละ” ทำอันตรายหนังสือมากนัก ถ้าเป็นคนรักจะแต่งหนังสือแต่งอย่างนั้นก็ดูเหมือนกัน จะเดาไปอย่างไรก็เชิญเดา แต่เขียนไว้ต่างหากอย่าเอาคลุกกันกับของเก่า ทำให้เลื่อยากกว่าไหนเก่าไหนใหม่

จดหมายความทรงจำนั้น ควรจะมีข้อความตลอดจนถึงรัชกาลที่ ๓ ถึงไม่มากก็มาเพียงเวลาที่เริ่มจดหมายความทรงจำนั้น จะว่าท่านจะจดจดหมายเหตุแผ่นดินพระจุพนมีความผิดก็ไม่ใช่ เพราะฉบับที่ได้มานั้น ยังค้างแผ่นดินพระพุทธเลิศหล้าอีกถึง ๔ ปี และข้อความตามวิธีที่ท่านจดนั้น จดด้วยความระวังและความซื่อตรง ไม่มีอันตรายอย่างใดเลย หนังสือที่หมดลงเพียงนี้ก็พอหมดหน้าสมุดเล่ม ๓ เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าคงจะมีเล่ม ๒ ต่อไปอีก แต่หาเสียหาไม่ได้ หรือผู้คัดหนังสือหาสมุดไม่ได้ ไปเขียนปนลงไว้ในสมุดเล่มที่มีเรื่องอื่นไปหลงอยู่ ถ้าค้นตามไปที่วังเก่าอันหนังสือนี้มา น่าจะยังค้นได้ มีข้อที่ควรจะได้ใจว่า ท่านได้ทรงจดไว้เพียงเท่านั้นอย่างหนึ่ง คือได้เห็นหมาย การพระศพ กรมหมื่นอินทรพิพิธพร้อม กับกรมหมื่นเสด็จเทพพระโอรสองค์ใหญ่ของท่าน ถ้าท่านจดแต่ว่ากรมหมื่นอินทรพิพิธสิ้นพระชนม์เท่านั้น ก็ควรจะจดว่ากรมหมื่นเสด็จเทพยังไม่สิ้นพระชนม์

ในเวลาที่เขียนนั้น แต่ฉันว่าถวายพระเพลิงวัดระฆัง ท่านไม่กล่าว
ถึงกรรมหมิ่นเด่นเทพ จะเป็นเหตุที่ขัดข้องกับพระทัยอย่างไรโดยไม่
เขียนต่อไปได้ออกกรรมมัง เพราะเหตุที่ข้อความกรรมหมิ่นอินทราพิพิ
ด้พระชั้นมนเฑียรจะอยู่ที่สุด ต่อไปก็ถึงความมั่นคงทีเดียว แต่ใน
ระหว่างที่ได้ข้อความมาแต่เพียงเท่านี้ ก็ทำไว้อย่างนี้ เพราะเรื่อง
นี้ไม่เป็นเรื่องที่แล้วเสร็จ มีทางที่ผู้อ่านจะช่วยพิจารณาหาข้อความ
วินิจฉัยในข้อซึ่งยังมีได้วินิจฉัยอยู่อีกมาก ข้อที่วินิจฉัยแล้ว ก็
อาจจะหาความพิสดารให้ถูกถ้วนได้ขึ้นอีก โดยพบคำสำหรับคำราหรือ
ท้องตราว่างหมาย หรือเรื่องราวที่ผู้ใดเขียนไว้แห่งใด เมื่อสอบ
ค้นได้มากแล้วรวบรวมเข้า พิมพ์ออกเป็นครั้งที่ ๒ ที่ ๓ ต่อไปได้
ขอเชิญท่านทั้งหลายผู้มีความพอใจในโบราณคดี พิจารณา
ค้นหาข้อความเพิ่มเติมตามที่หาได้ให้บริบูรณ์เท่าใด ก็ยังด้นักแด

คำนำเรื่องซึ่งมีในจดหมายเหตุความทรงจำ

บัดนี้จะขอเริ่มต้นด้วยเหตุการณ์บ้านเมือง พอให้ความคิดเรา
เดินมาสู่เวลาที่กรมหลวงนรินทร์เทวี่ทรงจดหมายเหตุฉบับนี้ โดยนึกถึง
ต้นเหตุพระม้ายกทรงเก่าก่อนแต่เวลาที่ค่ายบางระจัน เหตุการณ์เป็นเช่น
การเมืองพระม้ายกเป็นศึกกับเมืองเราครั้งใด เกิดขึ้นด้วยเจ้า
แผ่นดินพระม้ายกนั้นมียกนิหารปราบเมืองมอญ เมืองยักไซ่รวมกัน
เข้าได้ครั้งไรเป็นร้อยถึงเมืองเรา ด้วยหวังจะแผ่อำนาจรวมให้เป็น
อาณาเขตต่อนั้นเดียว

แต่เหตุที่เกิดขึ้นในเมืองพระม้ายกตอนหลังระยะม้ายกนี้ อยู่ข้าง
แปลกประหลาด ดูเหมือนว่าที่กรุงเวदानั้นจะทราบการไม่ว่ากันทั่วทั้ง
ว่าการผลิตเปลี่ยนอำนาจในเมืองพระม้ายกได้ดำเนินไปอย่างไร ในแผ่นดิน
เจ้าฟ้าพร ซึ่งเรียกพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐิตตลอดมาจนเวลาเสียกรุง
ก็เกรงครัดในพระเพณีที่ไม่ใช่สำคัญอันใดมาก หูตาไม่ว่าใคร
ก็แบบเป็นพื้น จึงได้โทรมมากอยู่แล้ว เหตุที่คนเกิดขึ้นหลังใน
แผ่นดินนั้นดีไม่ทัน หรือไม่มีถ้าทางที่จะได้ เพราะคนที่มียกปัญหา
และฝีมือดี ๆ ได้ตายเสียตั้งแต่เกิดรบทำตายวงศ์เจ้าแผ่นดินโบราณ
เมื่อราวจุลศักราช ๙๖๐ ปีมา แต่นั้นมาก็ไม่เป็นสมประสงค์ ไม่มีเวลา
ที่เว้นจากฆ่ากันถึงไปนานถึง ๔๐ ปีเศษ เมื่อเปลี่ยนพวกกันอยู่เสมอ

ไม่มีเวลาดังนั้น ความรู้และความคิดก็เสื่อมลงไปทุกคราวเปลี่ยน
เมื่อแผ่นดินเจ้าฟ้าพรนั้น มอญซึ่งเป็นชาติหนึ่งแต่ตกอยู่ใน
อำนาจพระม่านไม่มีกษัตริย์มาช้านาน ได้ตั้งแข็งเมือง ยกคนในชาติ
ของตัวเองขึ้นเป็นกษัตริย์ ถึงว่าจะมีการหยุกหยิกกันในเมืองจนเรา
รู้ คือตั้งมิงทอหนี่เข้ามาอยู่ในกรุงเก่า ก็ยังรักษานำนาจต่อรบ
พระม่าน จนจับเจ้าแผ่นดินพระม่านได้ เวลานี้ทางไมตรีเมืองเรากับพระม่าน
ดุสนิทัศน์มกันอยู่ แต่ไม่ได้คิดอ่านที่จะช่วยเหลือด้วยกำลังอย่างหนึ่ง
อย่างไร เพราะกำลังแย่งสมบัติกันเพนินอยู่ทางนี้

ในเหตุที่เจ้าแผ่นดินพระม่านเสียเมืองตกมาเป็นชะเลยนนั้น จึงมี
ของใจพระยาบ้านมุกโงไบไม่ยอมอยู่ในอำนาจมอญ ตั้งตัวขึ้นต่อสู้
มอญจนในที่สู้ถึงยกทัพมาตีเมืองหงสาวดี ซึ่งเจ้าแผ่นดินพระม่านของ
ตัวยังเป็นชะเลยกต้องขังอยู่ กลับเอาเจ้าแผ่นดินมอญไปเป็นชะเลยก
เหมือนกับที่มอญเอาเจ้าแผ่นดินพระม่านมาเป็นชะเลยกแต่ก่อนได้

เจ้าพระม่านชั้นเชอวงคัน ซึ่งเรารู้ชื่อว่ามังดอง เขาเรียกกัน
ว่าอลองพญา แปลว่าโพธิสัตว์ ซึ่งตีเมืองยักไซได้ไม่ช้าก็คิดตั้ง
หน้าจะตีเมืองไทยที่เดียว ข้อที่ว่ากรุงจะไม่ทันรู้ตัวนั้น คือไม่
รู้ตัวว่ามังดองจะได้มีอำนาจใหญ่โตสักเท่าใด เคยคบกับแผ่นดิน
พระม่านาก่อนนั้น ก็เป็นเวลาพระม่านอ้อแอ้อย่างเดียวกับเมืองไทยในเวลา
นั้น และพระยาบิยังร้ายไปกว่าก่อน คือเจ้าฟ้าพรซึ่งเป็นเจ้าแผ่นดิน
สวรรคตเสีย เหลือแต่ลูกซึ่งกำลังเยาว์มากัน จะหาที่มีความ

ตามัคคีกันถึง ๒ คน พอเป็นคู่คิดก็ไม่มี ทั้งเจ้าแผ่นดินก็เป็นคนที่
โหดเหี้ยม อันไม่มีใครเกรงใจที่จะกล่าวถึงและประกาศโดยตรง ว่า
ราชการก็เกือบจะเรียกว่าไม่มีได้ เหลือแต่ชื่อตำแหน่งแล้วแต่จะ
หาใคร ๆ มาเป็น ถ้าเป็นลูกกระสุนปืน ก็หลวมหรือคับถ้ากตัญญูแทบ
๕๕
ทงนน

ในเมื่อแผ่นดินไทยได้เลื่อนลงมาถึงที่สุดแห่งความเสื่อมได้มีเศษ
เท่านั้น ทักษิณของเจ้าแผ่นดินพระมา ซึ่งกำลังมีอำนาจอยู่ช
แก่งด้าก็ได้มาถึงพระนคร แต่เป็นเคราะห์หัดชั่วคราว มังดองเจ็บและ
ตายเสียกลางทางในเมื่อได้เข้ามาตั้งประชิดกำแพงอยู่หน่อยหนึ่ง แต่
ถึงดังนี้ ทางที่กองทัพเดินผ่านตั้งแต่เมืองกุยเข้ามา และผ่าน
ออกไปทางกำแพงเพชร ก็โถมไม่ทันสิ้น แต่กาลที่เมืองพระมาถัด
แผ่นดิน ทำให้ศึกช้าลงไปได้อีก ๓ ปี จนเจ้าแผ่นดินพระมาถ่วงไปอีก
คนหนึ่ง ถึงคนที่ตามชื่อ มังระ เป็นเจ้าแผ่นดินชน

ถ้าเหตุที่พระมาจะเกิดศึกชนใหม่คราวนี้ เมืองมฤท ตะนาวเป็น
ของเรา . แต่เมืองทะวายเป็นของพระมา เมื่อเมืองพระมาถัดแผ่นดิน
ระหว่างมังดองกับมังระ เมืองทะวายฆ่าพระมาเสีย แล้วส่งบรรณา
การเข้ามาที่กรุง พระมารู้จึงได้ยกกองทัพมาตีเมืองทะวาย แล้วเลย
ได้เมืองตะนาวศรีและมฤทด้วย ข้างฝ่ายกรุงเทพ ฯ ไม่ได้อุดหนุน
หรือคิดอ่านแก้ไขอย่างไรเลย กองทัพพระมาที่มาตีทะวายนั่นเอง เห็น
ไม่มีใครต่อสู้ ก็เดินทัพเลยเข้ามาตีเอาเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี

แล้วจึงได้รู้ จัดกองทัพออกไปรบตั้งตัง ก็รบไม่อยู่แต่สักครั้งเดียว กองทัพพระม้าวรณนั้น มาไม่ได้เป็นกระบวนทัพกระบวนศึก มาอย่าง กองโจร แยกกันตั้งปล้นกวาดมาตามแต่จะมีอะไรเป็นผลประโยชน์ อันจะพึงได้ ถ้าหากว่ามาเป็นกองทัพจริง จะได้กรุงในเวดามาถึง นั้นทีเดียว นี่แยกย้ายกันไปเที่ยวเก็บรวบรวมปล้นสดมในที่ต่าง ๆ จน รอบไปแล้ว จึงได้เข้ามาถึงกรุง นานถึง ๓ ปีจึงได้พระนคร

จดหมายซึ่งกรมหลวงนรินทรเทวาทรงขึ้น ท่านไม่ได้กล่าวถึง พระม้าวรณอยู่ตามหัวเมือง เพราะเป็นการเหลือกำลังที่จะกล่าวถึง เหมือนพระโสมยเข้ามาปล้นอยู่รอบ ท่านตั้งต้นกล่าวเมื่อศักราชบางระจัน ซึ่งนับว่าเป็นการต่อสู้เข้มแข็งอยู่แห่งเดียว ตั้งต้นข้อความดังต่อไปนี้

ตัดบทอ่านจดหมายความทรงจำ
ของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี
ในเวลาระยะ ๕๓ ปี
(ในตอนนี้ ที่พิมพ์ด้วยอักษรใหญ่เป็นข้อความเดิม
ที่พิมพ์ด้วยอักษรเล็กเป็นพระราชวิจารณ์)

๑ กรุงเก่า พระม่ายกมา ๕,๐๐๐ ถ้อยประชิด
ทั้งค่ายบ้านระจัน โปธามัน ค่ายใหญ่ล้อมรอบ
เกาะเมืองอยู่กลาง

๑ ใน^{๕๕}ที่นักถ้าวซื้อค่ายแต่ต้องค่าย บอกจำนวนคน ๕๐๐๐ แยก
กันอยู่ต้องค่ายเห็นจะถูก ค่ายโพธามันเป็นค่ายมั่นซึ่งตั้งภายหลัง
ที่สุด ค่ายบางระจันเป็นค่ายที่ดีที่กล้า มีจดหมายไว้ในขุนว่า
“ศักราช ๓๓๒๗ พระม่ายกมาตั้งวงวังหนองขาว” วัน ๒๗ ค่ำปีจอ
อัฐศก ศักราช ๓๓๒๗ ได้ค่ายบางระจัน” (๖) ในเวลาที่กล่าวนี้ คน
คงอยู่ที่โพธามันมากกว่าที่บางระจัน แต่ไม่ได้ควบคุมรักษากัน
อย่างกองทัพบกตั้งประชิดเมือง แยกย้ายกันเป็นกองโจรไปเที่ยวคั
ปล้นในที่ต่าง ๆ ค้างวันค้างคืนอย่างหละหลวม แต่หากคนในเมือง
ผู้มีอิทธิพลเองจึงกำจัดไม่ได้ ดูประหนึ่งเวลานั้นพระม่ายจะกระจายกัน
อยู่ในแขวงเมืองกุย, เมืองปราง, เพ็ชรบุรี, ราชบุรี, กาญจนบุรี,

นครชัยศรี, สุพรรณ, อ่างทอง, เมืองพรหม, เมืองชน, เมืองนนท์
เหล่านี้ การที่จะออกไปถึงเมืองฉะเชิงเทรา, เมืองปราจีน, เป็น
ความลำบากของพระม้ายึดแล้ว ต้องยกไปเป็นคราว หัวเมืองไกล ๆ
เช่นจันทบุรีหรือเหนือเมืองพรหมขึ้นไป ไซ้แต่งไปเกลี้ยกล่อม เมือง
อื่น ๆ นอกจากที่กล่าวมานั้นเป็นปกติอยู่ มีแต่รบราฆ่าฟันกันเอง
ด้วยไม่เชื่ออำนาจดวงว่าจะคุ้มครองหรือจะลงโทษอย่างใดได้

๒ พลในเมือง ขึ้นหน้าที่ประจำช่องเสมาเมือง
ถึง ๗๐๐,๐๐๐

๒ จำนวนคนที่รักษาเมืองถึง ๗๐๐,๐๐๐ ในที่นี้จะเป็นตาราง
เกณฑ์เตรียมไว้ก่อนตั้งแต่พระม้ายกไปคราวก่อนแล้ว หากว่าจะได้
คิดกันขึ้นใหม่ในเวลาพระม้ายกครั้งนั้นก็เห็น เพราะพระม้ายกมาตั้งทางเมือง
กุยบุรีเสียเป็นนาน จึงได้มาถึงเพชรบุรี จนจัดทัพไปตั้งคอยอยู่ได้
ได้รับกันที่ราชบุรี ทัพที่ออกไปรบแตกแล้วก็ไม่ใช้ได้รุกรันขึ้นไปตี
กรุง เทียบปล้นสดมในลำน้ำท่าจีนแม่กลอง, ตลอดจนเข้ามาจนลำน้ำ
เจ้าพระยา ในลุ่มแม่น้ำที่เป็นท่าค้าขายต่างประเทศ ปล้นชิง
ถูกค้าบกและเรือได้ผลประโยชน์เพียบมาก กว่าจะขึ้นไปถึงกรุงพระ
มาณเกือบปีหนึ่งไป ถ้าจะทำตารางเกณฑ์ทัพก็มีเวลาเกินทัน เอา
ทัพกรุงลงไปรับข้างล่าง เอาทัพพิษณุโลก, นครราชสีมาเข้ามา
รักษากรุง แต่เอาได้ไม่ไคร้อย เช่นกำลังศึกติดเมืองอยู่ พระ
ยาพิษณุโลกก็หลุดไปเผาศพแม่ ซึ่งกลับถือว่าเป็นการสำคัญยิ่งกว่า

การทักท้วง คนที่อยู่ในเมืองน่าจะเป็นจำมนครวัด ที่กวาดต้อนเข้ามา จากแขวงจังหวัดหัวเมืองที่ใกล้ เป็นผู้หญิงและเด็กเป็นพื้น เมื่อเวลา พระม้าวัดอมก๋อยอยู่ ถ้าพอมีกำลังใครจะไปข้างไหนก็ได้ จะไปไหน ไม่ได้แต่ที่หนึ่งพวกกองโจรพระมาไม่รอดเท่านั้น ครอบครวัจึงตกค้าง ในเมืองมาก พวกที่ฉกรรจ์เกณฑ์ไปทัพเลยไม่กลับ และพวกที่ कु่มกันติดดีแหกออกไปอย่างเจ้ากรุงธนคมมีมาก ถ้าจะลดจำนวนคน ลงเสียสูญหนึ่งแต่ ๗๐,๐๐๐ ก็คงเกณฑ์ไม่ได้เท่านั้น

๓ ประจวบทุกหน้าที่มีให้ยังสู่ข้าศึก

๓ เรื่องยังขึ้นไม่เป็นปลายกรุงเก่านี้ ดูเล่าต้อกันมานานัก เครื่องสำตราดูเห็นจะขัดสนมาก อย่างไขว้ไขว้กัน มีขึ้นไม่มีดู มี ดูไม่มีขึ้น อาดูที่จ่ายออกมากี่ชำรุดทรุดโทรม ขึ้นเขาไปยิงก็เกิด อันตรายเนื่อง ๆ แดกบ้าง ตกรางบ้าง ยิ่งไปออกบ้าง ยิ่งไม่ได้บ้าง เช็ดขยายดเห็นการยิงขึ้นยากเสียเต็มที คราวนั้นก็เลยกลัวไม่ใคร่จะมี ใครกล้ายังอยู่เองแล้ว ข้าเจ้านายและผู้ดีก็พากันสวดสังด้วยกัณฑ์อะไร ค่ออะไร ดังแต่ฟ้าร้องเป็นต้นไป เป็นปรกติของผู้ขึ้นนั้น

๔ แผ่นดิน ต้น อยู่หน้าท้าวแก้ว ได้ ยังสู่พระมา ครึ่งหนึ่งต้อคาตโทษมิให้ยิง ให้แจ้งศาลาก่อน พระมาลัอมไว้ ๓ ปี

๔ คำที่เรียกว่าแผ่นดินต้น หมายความว่าเจ้ากรุงธนบุรี เรื่อง ที่เล่าต้อไปถึงจะยิงขึ้นต้อบอกศาลา มีในที่อื่นคล้ายกัน เช่นจดหมาย

หตวงอุดม และมีคำเล่าถึงเรื่องหม่อมเพ็ง หม่อมแมน ซึ่งเป็นคน
ขวัญอ่อนนงต์วันขึ้น ขอนนับว่าเป็นพยานอีกเรื่องหนึ่ง

๕ แผ่นดินต้นหนึ่ออกจากเมือง กับผู้คนพรรค

พวก ๕๐๐

๕ เจ้ากรุงธนบุรีหนีออกจากเมืองนี้ หนีออกทางตะวันออกเฉียง
ใต้ไปวัดพิชัย เห็นจะเป็นแห่งที่พระม่ายบางกว่าทางอื่น เพราะพระม่ายเจ้า
มาทางฝั่งตะวันตก แล้วจึงเดินโอบขึ้นไปข้างเหนือ

๖ มีปืนถือติดมือแต่ท่านหนีข้ามปากไปตะวันออก

๖ ในทันใดนั้นน้อยเต็มที แต่ตัวนายยังมีนบบอกเดียวเท่านั้น
คนรักษาหน้าที่จะไม่มื่ออะไรถือ นอกจากคาบหอกเหวี่ยงหลาวนัก

๗ ณ วัน ๗ ๕ คำ หนีออกจากเมือง

๗ วันที่ลงในนี้ไกลจากพงศาวดารมาก เห็นจะไม่ไร้หมาย
ความว่าเจ้ากรุงธนออกจากกรุง จะว่าด้วยเรื่องเดียวกัน แต่จะสอบ
เอาวันให้ตรงกับพงศาวดารว่ากรุงเดียวกันไม่ตรง ในพงศาวดารเขา
กำหนดวัน ๓ ๕ คำ ผิดกับวันที่ได้จดไว้ในนี้ เห็นจะเชื่อวันค้น
เป็นแน่ไม่ได้

๘ พระม่ายซุดอุโมงค์เข้าเฝ้าเมืองโตด้านวังหน้า

ก่อน

๘ ที่ว่าพระม่ายซุดอุโมงค์ในนี้ ซุดรางลงไปตามริมกำแพง
เขาเชื่อเพลิงเผาให้กำแพงทรุด ดุเถอะ พระม่ายนั้นมั่งกำลังอะไรจะยกหัก

เข้าในกำแพงไม่ได้ ดูเถะ ชาวเมืองข้างหนึ่งให้พระม้ามัณมาดุมไฟริม
กำแพงได้ มัณเหตวเจ้าหากันทั้งสองฝ่ายเช่นนั้น

๙ ณวัน ๗ ๓ ๕ คำ ลุศักราช ๑๑๒๙ ปีกุน
นพศก เพลายามเศษเข้าเมืองได้

๕ มีจดหมายไว้ในปุมว่าวัน ๓ ๓ ๕ คำ เดียกรุงแก่พะมา วัน
๕ ๓ ๕ คำ พระมาฆ่าคน วันในคืนเข้าไปกว่าในพงศาวดาร ๒ วัน ที่มัน
จะเข้ามาออก ๆ ฟังรู้กันเมื่อฆ่าคน ข้อที่รู้กันว่าพระมาเข้าเมืองได้นั้น
เผาวังและเผาวัดพระศรีธรรมเพชฌัญ แต่ไฟไหม้ในเมืองในเวลานั้นมัน
ก็ไม่อัศจรรย์ ด้วยคนในเมืองอดโซแย่งชิงกันกินอยู่ ประเดี้ยว
ไฟไหม้แห่งโน้นแห่งนี้ จึงรู้เข้าไป ๒ วัน

๑๐ กวาดครวฬอน หย่อนสายเชือกให้ลงข้าง
ช่องใบเสมา ประตูเมืองไม่เปิด ให้ออกกลางคืน
อยู่สัก ๑๕ วัน

๑๐ กวาดครวฬอน หย่อนสายเชือกให้ลงข้างช่องใบเสมา คิดไม่
เห็นว่าทำไมจึงต้องทำเช่นนั้น ถ้าจะมีเหตุก็แต่เรื่องคนคุมไม่พอชะเลย
มาก แต่ประตูก็ดูเหมือนว่าเปิดกลางคืน ปิดแต่กลางคืน เมื่อจะ
มืดเสียให้เสร็จก่อนออกมาเป็นพวง ๆ ก็ได้ ด้วยเหตุฉะนั้นในข้อนี้ยัง
เขาเป็นอธิบายไม่พอ

๑๑ ตั้งให้นายทองสุกเป็นเจ้าอยู่ไฟสามต้น

๑๑ ในคืนที่นายทองสุกเป็นเจ้า จะเข้าใจว่านายทองสุกคนนั้น

เป็นลูก ที่เรียกว่าพระนายกองหรือ

๑๒ ให้นายบุญส่งเป็นเจ้าของเมืองธนบุรี พระม้าว
เด็กที่พกลับไป

๑๒ เจ้าเมืองธนบุรีชื่อนายบุญส่ง ผิดกับพงศาวดารว่าเจ้า
ทองอิน

๑๓ แ่่นดินต้นกับไพร่ ๕๐๐ ไปปะพระเชียง
เงิน ให้พลายแหวนกับพังหมอนทอง

๑๓ พระเชียงเงินมีชื่อในพงศาวดาร แต่พลายแหวนกับพัง
หมอนพิศดารออกไป

๑๔ ไปที่เมืองตราด เมืองจันทบุรี ที่ระยอง
เมืองชล เข้าปากน้ำเมืองธนบุรีเดือน ๑๒ ปีกุนนพศก

๑๔ จดหมายนักถ่วงนอกเป็นใน โกลเป็นโกล คือถ่วงถึง
ตราดก่อนตั้งย้อนกลับเข้ามา เห็นจะไม่รู้แผนที่ ความจริงเจ้ากรุงธน
ได้เดินเข้าไปตั้ง ห้างฝ่งน้ำทางตะวันออก ตั้งหน้าออกไปนครนายก
ปราจีน แล้วไปทางบางละมุง ระยอง ไปจันทบุรีที่เดียว เมืองตราด
ออกไปแต่ไม่ได้ตั้งอยู่ การที่หลบไปทางตะวันออกมากเช่นนี้ เพราะ
ในแถบแม่น้ำพระม้าวเกิดถล่มกันไปทั้งนั้น ไปจับปลาดินริมทะเลตั้งแต่
ทองหลางพานทองไป ตั้งแต่เมืองชลไปนั้นพื้นพระม้าวเลี้ยวแล้ว ซากถล่ม
ยกจากจันทบุรี เดือน ๑๓ มาแควเมืองชล เข้ามาถึงเมืองธนบุรีเดือน
๑๒ นั้นเห็นจะถูก

๑๕ มีแต่ซากศพเผาศมเสีย

๑๕ ว่ามีแต่ทรากศพเผาศมนั้น คงจะเป็นศพที่ทงอยู่เป็นอันมาก เพราะฆ่ากันอยู่เสมอไม่มีใครเผาศมใคร

๑๖ คนโทษอยู่ } สอง
สาม } ๓๐๐๐

๑๖ ที่ว่าด้วยคนโทษนั้น จะอ่านว่าอะไร สองสามพันหรือเห็นตัวอย่างเคยเขียนอย่างคนเขียนเลขไม่เป็น คือสองกับสามเข้า

ควงกัน แล้วเขียนเลขพันลงไว้ข้างหลังดังนี้ } สอง
สาม } ๓๐๐๐ แต่ที่

นั้นเอา ๓ ไว้หน้าสัญญา ไม่ใช่เลข ๓ สองสาม เขียนด้วยตัวหนึ่งคือที่ข้างหน้านั้นเขียนทำไมก็ไม่รู้ แต่คนโทษถึง ๓๐๐๐ นั้นอยู่ข้างจะมากเกินไปขอทศคนจะผิดด้วยคนที่คิดหนึ่งต่อกันต่อ ๆ มาเข้าใจเลขอยู่บ้าง แต่ความคิดไม่พอ ว่าคาญสองสามเขียนเป็นตัวหนึ่งคือ พันเขียนเป็นตัวเลข เข้าใจว่าสามพันอยู่แล้ว ก็เปลี่ยนเลข ๓ เป็นเลข ๓ เดียว ตัวหนึ่งคือที่เขียนว่าสองสามข้างหน้าๆ แต่ไม่เห็น เลยทั้งไว้เช่นนั้น

๑๗ ไปตีโพสามตันได้หม่อมเจ้ามิต หม่อมเจ้า

กระจาด

๑๗ หม่อมเจ้ามิต, หม่อมเจ้ากระจาด, ว่าได้จากค่ายโพธิ์สามต้น ถูกกันกับพงศาวดาร

๑๘ ไต่บันใหญ่พะมาเอาไปไม้ไต่ค้ำอยู่ ให้
ระเบิดเอาทองลงสำเภา

๑๘ เห็นจะเป็นทองที่ย่อยลงมานเอง ได้มาหล่อปั้นพระพิรุณ
ที่สวนมังคุด เมื่อวันที่ ๖ ๗ ๘ ค่ำปีวอกอัฐศก จุลศักราช ๓๓๓๘ (๗)

๑๙ ช้อเข้าถึงละ ๒ บาท เลียงคนโซไวได้
กว่า ๑๐๐๐

๑๙ ช้อเข้าเลียงคนโซ คงจะได้เงินจากค่ายโพสามต้น

๒๐ ไปตีเกยไชย ถูกปั้นไม้เข้า (๗)

๒๐ ตีเกยไชย ในพงศาวดารว่าถูกปั้นเด็กกัถ์ลงมา ในที่นั้นว่า
ปั้นไม้เข้า เห็นจะเป็นความนิยมของราษฎรในเวลานั้น

๒๑ ไปตีพิศณุโลก ได้หม่อมนิมลูกเจ้าฟ้าจิตร

๒๑ หม่อมเจ้านิม ในพงศาวดารว่าได้ตีโพสามต้น ในหนังสือ
นั้นว่าไปได้เมื่อไปตีเกยไชย (๘)

๒๒ ในปลายปีกุน กลับมาถวายพระเพลิง
(พระ) ที่นังสุริยาอำมรินทร์ เจ้าแผ่นดินกรุงเก่า มี
การสมโภชพร้อมเสร็จ

๒๒ การถวายพระเพลิงพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ในพงศาวดาร
ว่าค่ายโพสามต้นได้แตกทำ ในหนังสือนี้ว่ากัถ์ลงมาจากพิศณุ-
โลกจึงได้ทำ พงศาวดารเห็นจะถูก

๒๓ ฅปีชวตล่ำเวทศก ใปตีเมืองนครหนึ่
ราชสีมา

๒๓ เรียกเมืองนครราชสีมาเดิมหนึ่ตงใปเต้มที่ เห็นจะผ่นมา
จากเรื่องขุนตึงหฬล่ำคร

๒๔ กรมหมื่นเทพพิพิธเจ้าศรีสังข์ใปอยู่ภิ
มายต๋อสูรบประจันกัน^(๓๐) จั๊ปใต๋กรมหมื่นเทพพิพิธ
บุตรชาย๒ บุตรหญิง๑ กับเจ้าศรีสังข์ กรมหมื่นเทพ
พิพิธ ทำนให้สำเร้จโทษเสีย เจ้าศรีสังข์หนีใปเมืองขอม

๒๔ เจ้าศรีสังข์ในทั้นไขว้เขวกันอยู่ ในพงศาวดารว่าเจ้ากรุง
ธนบุรีออกไปจับทบุรี เจ้าจุ้ย, เจ้าศรีสังข์, หนีออกไปเมือง
พุทไธมาศ ซึ่งเหตุนั้นให้ยกขนม้หนึ่ต๋อใปถึงพระยาราชาศรัษฐ
ญวนให้มาล่ความภักดี ตังตัวเจ้าจุ้ย, เจ้าศรีสังข์, ลูกกรมหมื่น
เทพพิพิธ ในพงศาวดารว่าเจ้าประยง ถึงเจ้าศรีสังข์ทักถ้าวใน
หนึ่ต๋อขณะบั้น ก็จำหน่ำว่าหนีใปเมืองขอม ตงความกัน

๒๕ บุตรกรมหมื่นสุนทรเทพ หม่อมประยง
ใปรดให้เป็นเจ้าอนิรุทธเทวา บุตรกรมหมื่นจิตรสุนทร
หม่อมเจ้ากระจาด ให้ชื้อบุษบา บุตรกรมพระราชวัง
หม่อมเจ้าमित ประทานชื้อประทุม

๒๕ เจ้าประยงซึ่งพงศาวดารกถ้าวว่าหลวงแพ่งจับฆ่าเสีย ใน
ทั้นกถาเป็นภายหลังคังให้เป็นเจ้าอนุรุทธเทวา หวนกถ้าวถึงเจ้า

ผู้หญิงที่ได้มา เจ้ากระจากถูกรมหมื่นจิตร ในพงศาวดารว่าให้ชื่อ
บุบผา ในที่นั้นว่าบุษบา ก็เป็นเนื้อความเดียวกัน เจ้ามีตรบุตรกรม
พระราชวังให้ชื่อประทุม ด้วยกัน

๒๖ บุตรกรมหมื่นเทพพิพิธ หม่อมมงคล
หม่อมพจวม (ว่าตวัน) * พ

๒๖ ถูกรมหมื่นเทพพิพิธในหนังสือที่คัดมานี้เถอะเถอะอยู่ว่า
หม่อมมงคล, หม่อมพจวม, เห็นจะเป็นว่าตวัน แต่คนคัดหนังสือ
ผิด เจ้าต้องคนคัดออกกระมังที่เป็นเจ้าเชษฐกุมารคนหนึ่ง เจ้าอนุ-
รุธเทวาคคนหนึ่ง เจ้าอนุรุธเทวาน มีชื่อในบานแผนกตั้งเจ้านคร
ศรีธรรมราชไว้ว่าหม่อมเจ้า แต่เจ้าอุบลถูกรมเทพ เจ้าฉิมถูเจ้า
ฟ้าจัดเป็นชื่อเดิม

๒๗ หม่อมอุบล บุตรเจ้าฟ้าจิตร เที่ยงเสมอ
กันทั้ง ๔ คน

๒๗ เจ้าตวันนั้น คือ บุษบาหรือบุบผาถูกรมจิตร เจ้าประทุม
ถูกรมพระราชวัง เจ้าอุบลถูกรมเทพ เจ้าฉิมถูเจ้าฟ้าจัด
แต่โปรดไม่เสมอกัน

* ในวงเล็บเป็นคำที่เติมลงไปใหม่ เพื่อให้เห็นใจความ
บริบูรณ์ ชน

๒๘ แต่ไปรดหม่อมนิมหม่อมอุบล ประทมอยู่
คนละข้าง^(๓๓)

๒๘ ในที่นี้มีพิสดารออกไปว่า ไปรดหม่อมนิมและหม่อมอุบล

๒๙ วิบัติหนูกัดพระวิสูตร รับสั่งให้ ขิดภูบาล
ชาญญเบศรี ฝรั่งคนโปรดทั้งคู่ ให้เข้ามาไล่จับหนู
โตที่เสวย ในที่ ด้วย

๒๙ เรื่องเกิดหนูกัดพระวิสูตรนี้ ออกจะถือเป็นอุบาทว์ ข้อ
ที่ว่าฝรั่งเป็นขิดภูบาล ชาญญเบศรี ชื่อนายเวรมหาดเล็กวงษ์หน้าก
ชอบกล ฝรั่งนี้เข้าใจว่าโปรตุเกศอย่างพวกกตัญ

๓๐ เจ้าประทุมทูลว่า ฝรั่งเป็นขี้กับหม่อมนิม
หม่อมอุบล กับคนว่า ๔ คน เป็น ๖ คนด้วยกัน

๓๐ ทำนองเป็นความสงสัยว่าเจ้าประทุมหึงเจ้าอุบล แกล้ง
ทูลใส่ความ แต่ที่แท้ก็อาจจะจริงได้ เจ้าอุบลคนนั้นเคยตกไปเป็น
เมียนายแก่นพวกหลวงแพ่งครั้งหนึ่งแล้ว เจ้านิมก็คงซัดเซกเนจร
มาแล้วเหมือนกัน อาจจะทำได้

๓๑ รับสั่งถามหม่อมอุบลไม่รับ หม่อมนิมว่า
ยังจะอยู่เป็นมเหสีอีกซักรา มาตายตามเจ้าพ่อเถิด
รับเบ็ดเตล็ดหมด ให้เขียนเอาน้ำเกลือรด ทำประจาน
ด้วยเส้นสาหัส ประหารชีวิตผ่าอกเอาเกลือทา ทัด
มือตัดเท้า

๓๑ หม่อมอุบล, ที่จะเป็นคนไม่สู้เหี้ยมหาญ หม่อมฉิมนี้ เห็นจะเป็นคนที่ม่โหดร้าย ผู้รับเป็นสหายจึงเป็นหม่อมฉิม รับเป็น สหายดังไปก่อน หม่อมอุบลจึงได้พลอยรับตาม แก้วความเลี้ยหาย ด้วยทำเป็นที่ว่าคนนั้นมาจึงได้รับ

๓๒ สำเร็จโทษเสร็จแล้วไม่สบายพระไทย คิด ถึงหม่อมอุบล ว่ามีครรภ์อยู่ ๒ เดือน

๓๒ การที่ทรงพระอาลัยหม่อมอุบลนั้น จะไม่ใช่แต่มี ครรภ์ จะคิดเห็นไปว่าหม่อมอุบลพลอยรับไปด้วยตามคำหม่อมฉิม หรือบางทีพิจารณา พอหม่อมฉิมรับก็ตกเอาเป็นรับทั้งสองคน จึง ได้ทรงพระอาลัยดังสาร

๓๓ ตรัสว่าจะตายตามหม่อมอุบล ว่าใครจะ ตายกับกูบ้าง

๓๓ ข้อที่ว่าจะตายตามหม่อมอุบลนั้น เป็นการปรากฏครั้งแรก ในหนังสือนี้ รับว่าพระสหายอยู่ข้างพันเพื่อน

๓๔ เสด็จ เมียกรมหมื่นเทพพิพิธ ว่าจะตาม เสด็จ หม่อมทองจันทร์ หม่อมเกษ หม่อมลา สังกษบา จะตามเสด็จด้วย ประทานเงินคนละ + ให้บังสกุล ทัว ทองคนละ + ให้ทำพระแล้ว ให้นำในแพ หยวก นิมนต์พระเข้ามาบังสกุลแล้ว จะประหาร

ชีวิตคนที่ยอมตามเสด็จนั้นก่อน แล้วท่านจะแทง
พระองค์ท่านตามไปอยู่ด้วยกัน เจ้าข้าพระสติพัน
เพื่อน

๓๔ เสด็จเมื่อยกรมหมื่นเทพพิพิธยอมตายตามเสด็จจนนี้ เคย
ตกไปเป็นเมียนายย่นพวกหลวงแพ่งครึ่งหนึ่งแล้ว ทั้งเวลากรมหมื่น
เทพพิพิธเป็นเจ้าพิมายอยู่ดังนี้ ก็จะเป็นคนแปดเหลี่ยมแปดคม

๓๕ เจ้าคุณใหญ่ทรงกันดาล กับเทียบหม่อม
ทองจันทร์ นิมนต์พระเจ้ามามาก ชมนมสงฆ์ถวาย
พระพร ขอร่ำให้ทำหาควไม่ว่าที่จะได้พบกันนั้น
ห้ามได้แล้ว ถวายพระพรขอชีวิตไว้ ได้พระสติคืน
สมประดี ประทานเงินเต็มให้แก่ผู้รับตามเสด็จนั้น

๓๕ เจ้าคุณใหญ่ทรงกันดาลผู้นี้ คือท้าวทรงกันดาล (ทอง
มอญ) เป็นไปยิกาของสมเด็จพระเจ้ามโหฬารธิเบศร์ กรมพระสุทธาธิ
ราชประยูรฝ่ายหนึ่ง ซึ่งลงเรือพระที่นั่งมารับเสด็จพระพุทธยอดฟ้า
ที่วัดโพธาราม แต่ไม่เคยปรากฏว่าเป็นเจ้าคุณ คำที่ออกชื่อว่า
เจ้าคุณใหญ่แล้วแปลว่าท้าวทรงกันดาล (ทองมอญ) ทั้งนี้ เพราะ
เหตุที่เป็นแม่จ้อยอยู่ดังจึงได้ลงเรือมารับเสด็จ

๓๖ เจ้าหอกลางประสูติพระเจ้า เป็นพระราชกุมาร
แผ่นดินไหว อดทนปีไปรบปล่อยคนโทษในคุกสัน
หมายสมโภชเจ้าฟ้าน้อย

๓๖ เจ้าหอกดางมีลูกเป็นผู้ชายนี้, แปลก เห็นจะตายเสียจึงมิได้กล่าวในที่อื่น ถ้าอยู่คงแก่กว่าพระพงษ์รัตนวงศ์ก็มีหนึ่งสองปี แต่ก็ไม่น่าจะฆ่าเสีย เพราะอายุห่างกันน้อยนัก ในเวลาประสูติ เห็นจะเห็นว่ามปัญญา แผ่นดินจึงไหว ปลดปล่อยคนโทษนั้น จะไม่ใช่เพราะเรื่องประสูติ จะประสมให้เข้ารอยกับปลดปล่อยคนโทษเสวยราชใหม่ด้วย (๑๒)

๓๗ แล้วเสด็จไปตีเมืองนคร เสด็จเป็นทัพเรือทรงพระที่นั่งศรี สักหลาดเข้าปากน้ำเมืองนคร ณวัน ๗ ๓๐ ค่ำ ฤกษ์ราศี ๑๑๓๑ ปีนักษัตร

๓๘ เสด็จตีเมืองนครศรีธรรมราชนี้เพราะกองทัพตั้งออกไปได้ ไม่ได้ ถอยเข้ามาอยู่ไซยา เสด็จด้วยเรือพายนั้นอยู่ข้างจะแข่งมาก

๓๙ เจ้าพระยายมราช เจ้าพระยาอภัยราชา เจ้าพระยาตากทริวงศ์ ยกทางสถลมารคตามทัพ ไม่ทันเสด็จเข้าเมืองได้แล้วเป็นวัน (หนึ่ง) ทรงพระพิโรธ คาทโทษให้ตามเจ้านครที่หนีไปอยู่เมืองจะนะ

๔๐ แม่ทัพไปตีเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยายมราช, ตรงกัน เจ้าพระยาอภัยราชา น่าจะเป็นคนเดียวกับพิไชยราชา แต่เจ้าพระยาตากทริวงศ์ ไม่เคยได้ยินเคย ถ้าจะเดาให้ค่อยเป็นภาษาคนชน ก็จะเป็นนราทริวงศ์ แต่ชื่อนี้ไม่เคยมี มีอีกชื่ออีกแต่

เจ้าพระยาจักรีกรร มาเป็นแม่ทัพเรือ พระยาเพชรบุรี, พระยาศรีพิพัฒน์
ตายในที่รบเมื่อคราวแรก เห็นจะไม่เอามาหลงเป็นดาฤทธิรงค์ได้
๕
ทั้ง ๓ คน

๓๙ พระฤทธิเทวาเจ้าเมืองวิสาขคันทิ
ตาม (มา) ถัดพระบารมีส่งตัวเจ้านครกับพวกพ้อง
พงษ์พันธุ์ ทั้งละครผู้หญิงเครื่องประดับ เงินทองราช
ทรัพย์สิ่งของส่งถวายมาพร้อม เสด็จลงมาสมโภช
พระบรมธาตุ มีละครผู้หญิง แล้วให้ตั้งแท่นระต๋อนาน
สามวัน เสด็จอยู่นานจนจันทน์นายตำเสาเอาของปาก
ตำเภามาถวาย

๔๐ ในหนังสือฉบับนี้ ว่าเจ้านครหนีไปอยู่เมืองจนะ ใน
พงศาวดารว่าเทพา ให้ตั้งไปตามที่เทพา จำหน่ายว่าหนีไปตานี้ แต่
ชื่อพระฤทธิเทวา ถัดเป็นเจ้าเมืองเทพา ซึ่งเดี๋ยวนี้เปลี่ยนเป็น
ตำบลงิ้วฤทธิ มีจดหมายไว้ในปมว่า ที่เมืองนครศรีธรรมราชพระ
องค์อยู่ไฟ

๔๐ จึงให้เจ้าดาราสุริวงษ์อยู่กินเมือง เสด็จ
กลับมารุ่งธนบุรี^(๓๓)

๔๐ เจ้าดาราสุริวงษ์นั้น เป็นธรรมเนียมที่สำหรับคนเรียกไม่
ถูก เช่นกรมมรา, พระยานรา, เรียกว่ากรมดารา, พระยาดารา

๕๕ ที่แท้ตรงกับพงศาวดาร คือเจ้านราสูริวงษ์ เจ้านรามียศ
เป็นพระเจ้า ตั้งเสนาบดีได้

๔๑ นางห้ามประสูติเจ้า ท่านสงไสยว่าเรียก
หนเดียวมิใช่ลูกท่าน รับสั่งให้ภรรยาชวนนางเข้า
ไปถาม ได้พยานคนหนึ่งว่าผิวไปหาหนเดียวมิบุตร
จึงถามเจ้าตัวว่าท้องกับใคร (ทูต) ว่าท้องกับเจ็ก
เขียนสันชีวิตในผีหวาย

๔๑ เรื่องนางห้ามประสูติเจ้า นางห้ามคนนั้นเห็นจะไม่ได้ตาม
เดี๋ยวจึงได้ทรงส่งด้าย คำให้การอยู่ข้างจะจนอยู่หน่อย จึงต้อง
ถูกเขียนถึงตาย (๓๔)

๔๒ แต่เจ้าเด็กนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
พระไอยกาเอาไปเลี้ยงไว้

๔๒ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระไอยกาในที่นี้ นำส่งด้าย
จะว่าใช้เรียกกรมพระเทพามาตย์ก็มีใช่ ด้วยเรียกกรมพระเทพามาตย์
ตรง ๆ ก็มี จะว่าเจ้าชั้น (๓๕) แกกเป็นน้ำ เชื้อวงศ์ผู้ใหญ่เจ้ากรุง
ธนบุรีมีอยู่ไม่ปรากฏในพงศาวดารเล่มใหญ่อีก ๒ คน คือกรมขุน
อินทรพิทักษ์ ไม่ใช่เจ้าจุ้ยถูกเชลยซึ่งจะได้วินิจฉัยในที่อื่น ดูเป็นพระ
ญาติวงศ์สำคัญอยู่ เพราะอยู่ในวัง อีกคนหนึ่งก็เจ้าแสง ดังเกิด
ดูว่าจะเป็นคนแก่ น่าจะเป็นบิดาเจ้าแสง หรือเจ้านราสูริวงษ์ด้วย
แต่จะสันนิษฐานว่าเจ้า ๒ คนที่ไม่มีชื่ออยู่ในพงศาวดารนี้ ก็ขัดข้องอยู่

หนักหนา ด้วยกรมหลวงนรินทรเทวาทันเรียกสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
พระไอยกา นึกคิดว่าจะหมายความว่าพระพุทธรูปขัดฟ้า แต่ความ
มันฝัน ๆ อยู่กับที่หมายเลข ๕๐ ค่อยไปข้างหน้า รอไว้พิจารณาในที่นี้

๔๓ ปี่ชาลโทศก ไปตีเมืองสวางคบุรี พระฝาง
มีช้างเผือกลูกบ้านออกยังไม่จับหญ้า รู้ว่าทัพเมือง
ไทรโยคขึ้นไปจะรบเอาช้างเผือก จึงเลี้ยง (ทนาย) หญ้า
ว่า ช้างนี้คืบบุญเมืองเหนือ ให้รับหญ้าเมืองเหนือ คืบ
บุญเมืองไทรโยคให้รับหญ้าเมืองไทรโยค (ช้าง) รับหญ้า
เมืองไทรโยค พอทัพถึงเข้าตีไทรโยคเมือง พระฝางพาช้างหนี
ติดตามไปพบช้างอยู่ชายป่าแม่น้ำมีตได้มาถวาย รับ
สั่งให้สมโภชนางพญาแล้ว ให้รับละครผู้หญิงขึ้น
ไปสมโภชพระฝาง ๗ วัน แล้วเสด็จไปเหยียบเมือง
พิศณุโลก สมโภชพระชินราชพระชินศรี ๗ วัน
มีละครผู้หญิงเสร็จแล้ว

๔๓ ตอนนี้ ว่าถูกต้องชัดเจนนัก กลับได้ความขัดออกไป
ว่าไม่ได้ช้างเผือกจากหน้ามิด

๔๔ แล้วเสด็จกลับมาที่หาดสูง เสด็จทรง
พลายแหวน ประหารชีวิตผู้ทำผิดคดีมิชอบเสร็จแล้ว

๔๔ เสด็จกลับมาที่หาดสูง ประหารชีวิตผู้ทำผิดคดีมิชอบ
นั้น คงหมายความว่าเรื่องให้พระพิศุน์ดำหน้าที่มีในพงศาวดาร

๔๕ ให้พิลายแหวนเป็นพญาปราบ พังหมอน
เป็นแม่นมนางพญา แล้วเสด็จกลับมารุง

๔๕ แม่นมนางพญาผู้คิดเขียนเงินไปเป็นแน่ พังหมอนคง
ไม่ได้เป็นแม่นมใคร คงจะเรียกแต่แม่นางพญาเท่านั้น

๔๖ หนีเกาะ ไปตีกัมพูชา พุทโธมาศก็ได้อ
เสด็จกัมพูชา ให้องค์รามอยู่กินเมือง

๔๖ ต่เมืองกัมพูชาให้้องครามครั้งนี้เป็นครั้งที่สอง ครอง
แรกยกพร้อมกันกับเสด็จไปเมืองนคร แต่เด็กที่พลัดเข้ามาด้วย
ด้วยมีข่าวลือว่า เจ้ากรุงชนเดย์ที่พทเมืองนคร ยกไปควรวน
ไปทั้งทัพบกทัพเรือ ทัพบกไปทางเดย์มราช ต่เมืองประทาย
เพ็ชรได้ ทัพเรือเจ้ากรุงชนเดย์เอง ไปต่เมืองพุทโธมาศก่อน
ได้เมืองให้พระยาพิพิธอยู่รักษา เสด็จยกขึ้นไปต่เมืองเขมรไปถึง
พนมเปญ นัองค์พระอุทัยราชาหน้ทัพบกไปก่อนแล้ว จึงตั้ง
นัองค์รามเป็นเจ้ากรุงกัมพูชา(๑๖)

๔๗ พุทโธมาศให้พระยาพิพิธว่าราชการ เป็น
พระยาราชเดรัจฉิ

๔๗ ให้พระยาพิพิธเป็นพระยาราชเดรัจฉิ ได้ความว่าพระยา
ราชเดรัจฉิ คนนี้เป็นเจ๊ก ภายหลังพระยาราชเดรัจฉิญวนกลับเข้า
มาต่คนได้ พระยาราชเดรัจฉิขึ้นไปได้ก่ตั้งเมืองกำปอช กลับ
มาต่คนได้อีก เห็นว่าเมืองพุทโธมาศต่อแหลมจึงให้เด็กครวักกลับเข้า

มาตั้งกรุงเทพ ฯ พระยาราชาศรัยฐานันท์ก็กลับมาอยู่เมืองพุทไธมาศ
ต่อไปใหม่ (๓๗)

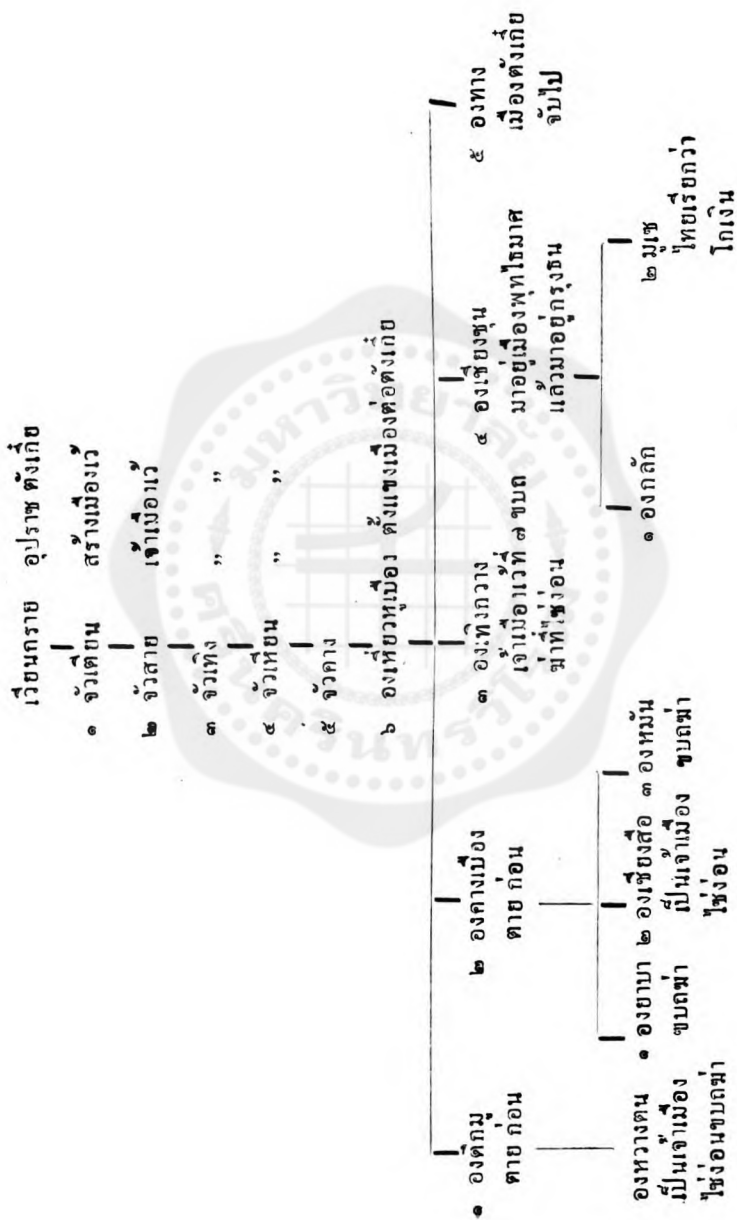
๔๘ ไต่เจ้าน้ำกึกเล่าเอี้ย

๔๘ ที่ว่าไต่เจ้าน้ำกึกเล่าเอี้ยนั้นหมายความว่าองค์เชียงฮุน เดิมก็
ไม่นึกจะอธิบายอะไร เพราะเห็นว่าหนังสือพิมพ์ได้มีอยู่แล้ว แต่
ครั้นอ่านเข้าดูเห็นความมันแตกต่างกันไป จึงนึกว่าจะเก็บเรื่อง
เมืองญวนลงไว้ดูเล่นสักทีหนึ่ง ผลแห่งการที่สอบสวนนั้นได้เช่นนี้

ในพงศาวดารเก่า ซึ่งควรจะเข้าใจว่า จดลงไว้ตามคำให้การ
ขององค์เชียงฮุน เริ่มความเพียงเวลาองค์เหียนจูเบื่องเป็นเจ้าเมืองเว
จนถึงองค์เชียงฮุนเป็นเจ้าเมืองไซ่ง่อน

พงศาวดารรัตนโกสินทร์ อ้างว่าเป็นพงศาวดารของเชียงฮุน
ประชุมผู้หลักผู้ใหญ่ชาวญวนที่มามีด้วย เรียบเรียงขึ้นทุกเกล้า ฯ ถวาย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตามพระราชโองการ (๓๘)

เรื่องราวทั้ง ๒ ฉบับนี้ ข้อความลงกัน เป็นแต่ยาวและสั้น
ตามที่กล่าวกว้างหรือกล่าวแคบ เชื้อสายของเชียงฮุนที่ได้จากหนังสือ
๒ ฉบับนี้ ดังที่ไต่เขียนโยงลำดับมา เพื่อจะให้เข้าใจง่าย

มีสมุดพงศาวดารญวน ซึ่งว่านายหยองแปดชั้นใหม่ เร่วๆ นั้น
 อีกเล่มหนึ่งลงดอบดู ข้อความล้มละลายหายไปโนโหวารของผู้แต่ง
 ซึ่งมีใช้นายหยองตัวเอง พยายามจะให้เหมือนหนังสือจีนอันเป็น
 หนังสืออ่านเล่น มีใช้พงศาวดาร เพี้ยนไปละลายหายไปเหลือแต่ที่
 จะเข้าใจว่าอะไร จึงได้คัดทั้งดงไว้ในทั้งดุ้น สำหรับผู้มึนปัญญา
 จะพิจารณาเห็นประการใดก็ตาม แต่ได้คัดข้อความซึ่งไม่มีใจความ
 ในนั้น พุดให้ตั้งครีครั้นเสีย ๔ บทกวี ในที่ซึ่งหมายคอกจันทน์
 เรียงเป็นแถวไว้ เพราะเปิดองกระดาก

“พระเจ้าเหิงวียงท้ายได้การว่างเตีตงตวเป็นกระษัตริย์ ต่อวงษ์
 ตระกูลตงมาคือ พระเจ้าเฮียวว่วงเตี ๓ พระเจ้าเฮียวเจียวว่วงเตี ๓
 พระเจ้าเฮียวตงว่วงเตี ๓ พระเจ้าเฮียวหวอว่วงเตี ๓ พระเจ้าเฮียว-
 เหว่งตงว่วงเตี ๓ รวม ๘ พระองค์ นับเป็นมาได้ ๒๐๐ ปีเศษ” * *

“พระเจ้าเฮยวหวอเตี มีพระราชบุตรที่ ๒ คือพระเจ้าเฮยวคาง
 ว่างเตี พระราชโอรสที่ ๘ คือทายตอเหี้ยว ๆ อยู่ในศัมนามยหือ
 ว่าเตวียวเวือง พระราชโอรสที่ ๑๖ ของพระเจ้าเฮยวหวอว่างเตี
 คือพระเจ้าเฮยวเห่งว่างเตี พระราชโอรสที่ ๑๘ คือตงเทือกทัง ๆ อยู่
 ในศัมนยหือว่าทุกเจื่องเกอกุ่นกง มาภายหลังเจื่อนยคัชนมยหือว่า
 เทือกตองกงทายตอเหี้ยว มีพระราชบุตรองค์หนึ่งมีนามว่าเตว็อง ๆ
 อยู่ในตำแหน่งยศว่าเตงจันเวือง”

“พระเจ้าเฮยวคางว่างเตีมีว้างโหว่ มีนามว่านางเห่งจันคาง
 ว่างโหว่ มีราชบุตรหลายองค์ นับแต่องค์ขึ้นตั้งขึ้นเป็นพระ
 ราชบุตรที่ ๓ องค์ขึ้นตั้งเกิดในปีมะเมียในรัชกาลพระเจ้าเดเฮยวตง
 ว่างเตี เป็นปีที่ ๒๓ ตรงกับรัชกาลของพระเจ้าเจียนหลงฮ่องเต้
 กรุงจีนเป็นปีที่ ๒๗ ตรงกับจุลศักราช ๓๓๒๔ องค์ขึ้นตั้งมี
 พระนาม ๓ พระนาม คือเห่งวงเพือกเหวียน ๑ เห่งวงเพือกบ้อก ๑
 เห่งยงเพือกอัน ๑”

ข้าพเจ้าไม่เข้าใจชัดเจน ว่าเรื่องที่เล่ามานี้ว่ากระไร บางที
 จะเอาชื่อเมื่อเวลา ถูกเป็นเจ้าแผ่นดินแล้วหลงให้พอมานับว่าเป็นเจ้า
 แผ่นดินโดยความไม่รู้ จึงไม่สามารถจะอธิบายได้

ส่วนท้องเรื่องที่กล่าวในหนังสือ ที่เรียกว่าพงศาวดารญวน
 กล่าวถึงแต่เจ้าแผ่นดินคนหนึ่ง กับองค์ขึ้นตั้งพระราชนัดดา เจ้า
 นายอื่น ๆ ดูไม่มีผู้ใดมีชื่อเลยอันใด นอกจากที่ว่าพระวงศ์านุวงศ์

แตกกระจายกระเจากันไป เมื่อขบถยกมาถึง เจ้าแผ่นดินกับ
องเท็นต้องยกถืองมาตั้งเมืองไซ่ง่อน ด้วยตัวข้าศึกศัตรูกันอยู่ต้อง
คนเท่านั้น เต็มไปด้วยเรื่องด่ามเพ่งตมมาตาย อย่างหนึ่งคือ
อ่านเล่นพอให้สบาย ๆ ปาก ไม่ใช่พงศาวดาร ถ้าจะไปเที่ยว
มหาทองเรื่องพงศาวดารในหนังสืออื่น เป็นงมเข็มในมหาสมุทร
อันประกอบไปด้วยตะถอกแห่งล้านวนไพเราะต่าง ๆ จึงขอตัวไว้
เสียที่

ว่าด้วยท้องเรื่องที่ได้จากจดหมายของเชียงตุงเองนั้น มี
ข้อความโดยย่อดังนี้

ราชธานีของประเทศอานาม ได้อยู่ในประเทศตั้งเกี่ยขึ้นมา
แต่โบราณ ในครั้งวงศ์กิม เจ้าแผ่นดินที่ ๖ ชื่อหุ่งเมือง กรุงจัน
ให้แม่ทัพชื่อเตี่ยวทางมาตีได้เมืองตั้งเกี่ย แล้วเป็นเจ้าเมืองต่อมา
เกิดผู้มั่วบุญ ชื่อเตเจย เทวดามอบอกให้ดวงตราและกระบี่ กับว่า
เวียนกรายจะได้เป็นอุปราช เมื่อตามหาพบกันแล้วช่วยกันชิงสุม
ผู้คนเป็นขบถจับเจ้าเมืองตั้งเกี่ยฆ่าเสีย เตเจยตั้งตัวเป็นเจ้าแผ่นดิน
เวียนกรายเป็นอุปราช เวียนกรายมีบุตร ๒ คน เป็นหญิงคน ๑
เป็นชาย ๑ ชื่อจิวเตียน บุตรหญิงนั้นเป็นภรรยาคนเกี่ยม ครั้น
เวียนกรายชราดาออกจากตำแหน่ง ขอให้บุตรเขยว่าที่อุปราชไปกล่าว
บุตรชายจะโต บุตรเขยคิดประทุษร้ายจิวเตียนน้องภรรยา จิวเตียน
ทราบแกล้งทำเป็นบ้า พี่เขยจึงไปทูลเจ้าแผ่นดิน ขอให้เนรเทศ

จิวเคียนเลี้ยว จิ้งโตสั่งมาไว้ที่ป่าแห่งหนึ่ง ชื่อโฮจิว เป็นที่
สำหรับปล่อยคนโทษ มีเขาวง - หนทางเข้าออกยาก จิวเคียน
เกลี้ยกล่อมผู้คนสร้างเมืองขึ้น จิ้งโตชื่อว่าเมืองเว

ครั้นดินเถียนมูจิ้งให้ยกกองทัพมาจับ จิวเคียนนำตัวจะเป็น
คักยี้ดยาวไป จิ้งยอมอ่อนน้อมเป็นเมืองขึ้น ก็ได้เป็นเจ้าเมือง
สืบตระกูลมา ๖ ชั่ว ๆ ที่ ๖ จิ้งโตแข็งเมืองไม่ไปขึ้นตงเกีย เมือง
ตงเกียมาตีหลายครั้งไม่ได้ ก็เป็นเอกราชมาหลายปี จนถึง
องเฮี้ยวฮูเวียงเจ้าเมืองที่ ๖ นั้นตาย เพราะเหตุที่บุตรใหญ่ ๒ คน
ตายไปเสียก่อน องกวกักพอขุนนางผู้ใหญ่ จึงยกองค์เท็งกวาง
บุตรที่ ๓ ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเว องกวกักพอเป็นผู้ดำเินราชการ ราษฎร
ไม่พอใจ บ้านเมืองเกิดจลาจลต่าง ๆ

จิ้งม้อฮ้ายยาก ฮ้ายบาย ฮ้ายตาม ๓ คนพี่น้องได้ฝังศพบิดาในที่
หองซู้เป็นรูปปากมังกร เมื่อซุดหลุมได้ทอง ๒ ให จิ้งโตเข้าแจก
คนช่วยทุกซ้าก เกลี้ยกล่อมผู้คนไว้ได้มาก เมื่อเห็นองเท็งกวางและ
องกวกักพอไม่เอาใจใส่ในราชการ เสพสุราแล้วแตงวองหลงใหลไป ๓ คน
พี่น้องจึงได้ไปหาเจ้าเมืองกวางหน้าเข้าทำราชการ มีอำนาจอิทธิบาท
ได้เป็นองชนทง ๓ คนเห็นว่าราษฎรปลงใจรักใคร่องวองคน ซึ่งเป็นลูก
องค์มูตูกษายคนใหญ่ขององเฮี้ยวฮูเวียงเจ้าเมืองเวคั่นก่อน จึงได้คิด
จะยกองวองคนขึ้นเป็นเจ้าตงแข็งเมืองกวางหน้าอยู่ เจ้าเมืองเวให้กอง
ทัพมาก็กดดันมาเข้าด้วยองบาย แล้วองบายมีหนังสือไปเมืองตงเกีย

ชอกของทัพมาช่วย เจ้าเมืองต่งเกี้ยให้อังกฤษเหล็กดา คุณกของทัพมา
 พร้อมด้วยองบาย ยกเข้าตีเมืองเว้คนตะคาน ฮ่องเต้กวางเจ้าเมือง
 พากเชียงซุนน้องชายกับองยาบา องเชียงต้อ องหมัน หลาน ๓ คน
 หนีมาอยู่เมืองไซ่ง่อน แต่องวางตนไม่หนี เพราะรู้ข่าวว่าเขาจะ
 ยกตัวเป็นเจ้า แต่ครั้นเมื่อใดเมืองแตก องทั้ง ๓ กลับพากองวาง
 ตนไปไว้ด้วยเมืองกุยเยิน องทางน้องที่ ๕ แม่ทัพเมืองต่งเกี้ยจับ
 ไป องวางตนรู้ดีกลัวว่าจะต้องเป็นเจ็ด จึงได้หนีลงมาหาองเท็ง-
 กวาทที่เมืองไซ่ง่อน องเท็งกวางคิดจะยกองวางตนขึ้นเป็นเจ้า ก็
 พอกองทัพองทั้ง ๓ หนีมาตีได้เมืองไซ่ง่อนจับองเท็งกวาง องวางตน
 ได้ให้ฆ่าเสีย องเชียงซุนหนีมาอยู่เมืองประทายมาศ องเชียงซุนมี
 บุตรชายชื่อองกตก บุตรหญิงชื่อมูเซ ไทยเรียกว่าโกเงิน เจ้า
 กรุงธนยกทัพออกไปตีจึงได้ตัวมาไว้ในกรุงธน องยาบา องเชียงต้อ
 องหมัน หลบหนีอยู่ในป่า พวกองทั้ง ๓ จับได้องยาบาองหมันฆ่าเสีย
 รอดไปแต่องเชียงต้อ องยากตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าเรียกว่าไทเซิน ไปอยู่
 เมืองกุยเยินยกขึ้นเป็นเมืองหลวง จึงตั้งองบายน้องคนกลางเป็น
 อุปราชฝ่ายหน้า ชอบากบินเยืองอยู่เมืองไซ่ง่อน ตั้งองตามน้องน้อย
 เป็นอุปราชฝ่ายหลัง ไปอยู่เมืองเว้ เมืองต่งเกี้ยกับองทั้ง ๓ น
 ชาติหมางกัน เหตุด้วยถูกหลอกว่าจะยกองวางตนขึ้นเป็นเจ้า องตอง
 เยืองจึงคิดไปตีเมืองต่งเกี้ย ได้เมืองต่งเกี้ยเจ้าเมืองรากเดือดตาย
 อุปราชเชือกคอตาย องตองเยืองตั้งให้องเจียวทงหลานเจ้าเมือง

ดงเกียเป็นเจ้าเมือง องเจียวทงมีหนังสือไปขอกองทัพเมืองจัน จังตก
 กวางตั้งเป็นแม่ทัพมา องดองเยืองตั้งทัพจันแตกไป องเจียวทงก็หนี
 ไปอยู่เมืองจัน องดองเยืองจึงตั้งให้องกระวี บุตรเป็นเจ้าเมืองดงเกีย
 องดองเยืองกลับไปอยู่เมืองเว้ ครั้นเมื่อตายลงขุนนางจึงยกองกตัก
 บุตรที่ ๒ ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเว้

ฝ่ายองเชียงสือหนีไปซ่อนอยู่ในป่าได้ ๓ ปี พวกญวนชาว
 บำรุงว่าเป็นเชลยวงศ์เจ้าช่วยทูลบำรุง มีจันทคนหนึ่งคิดอ่านเกลย
 ก่อสมพวกญวนจันในเมืองไซ่ง่อน ได้มากแล้วก็เข้าปล้นเมืองไซ่ง่อน
 ของบาชซึ่งเป็นนาบิณเยือง หนีไปเมืองกุยเยิน จันทตจึงตั้งตัวเป็น
 องกงเซิมแล้วให้ไปเชิญองเชียงสือเข้ามาเป็นเจ้าเมือง องเชียงสือตั้ง
 จันทตเป็นองเทืองกง แล้วกลับเคลือบแคลง องเชียงสือทำเป็นบวย
 องเทืองกงมาเยี่ยมเอายาพิษมาให้กิน องเชียงสือทอดองดูเห็นว่า เป็น
 ยาพิษ จึงจับองเทืองกงฆ่าเสีย แล้วคิดจะฆ่าพวกจันซึ่งเป็นพรรค
 พวกอยู่ในเมืองไซ่ง่อนเสีย จันแจจันเล็ก ถูกคำห้ามไว้ องเชียงสือ
 เห็นชอบด้วย ก็ให้งดเสีย ไม่ฆ่าทัพพวกใดเซินก็ยกมาด้อมเมืองไซ่ง่อน
 องเชียงสือเห็นว่า จะไว้ใจคนในเมืองไม่ได้ เป็นต้องกังวลอยู่จึงได้คิด
 จะหนีเข้ามากรุงเทพฯ ไว้คิดการต่อไป จึงได้ลงเรือทะเลหนีออก
 ทางปากน้ำมิกอ มาถึงเกาะกระบือ พบพระยาชลบุรี พระยาระยอง
 จึงได้ชวนเข้ามาเฝ้า ถิ่นขอความที่องเชียงสือจดหมายถวายแทน (๑๙)

* เห็นจะเป็นองกระวนเอง ที่เป็นผู้มีราชดำรัสเข้ามาเมื่อรัชกาลที่ ๑

๔๙ ขัณฑ์นครอบครวเข้ามาเมืองชนบุรี

๔๙ ข้อที่ว่าขัณฑ์นครอบครวเข้ามาเมืองชนบุรีในครั้งนั้นอีก
คงจะเป็นครวด้ม้คัพรคพวกขององเชียงซุ่น และพระยาราชาศรัษฐี
ญวน พระยาราชาศรัษฐี ที่ตั้งบ้านอยู่ปากตะวันออกกรุงชน ซึ่ง
ยกเป็นพระบรมมหาราชวัง (๒๐)

๕๐ ประถมอยู่ แคว่เลี้ยงลูกอ่อนร้องที่ข้างหน้า
กรวว่าลูกมันหาเอาไปกับแม่นมันไม่ ยังจะทำพันธุ์ไว้
อีก สมเด็จพระไอยกาทราบทรงพระดำริระแวงผิต

๕๐ ครวณรือเรื่องเจ้าเด็ก ซึ่งพระพุทเจ้าหลวงด้ม้คั
พระไอยกาเอาไปเลี้ยงไว้ ว่าบรรทมอยู่แคว่เลี้ยงลูกอ่อนร้องที่ข้างหน้า
ถ้าหากว่าด้ม้คัพระไอยกาของคั จะเรียกพระพุทชยอดฟ้าตามที่เรียก
มาในหนังสือนี้ เหตุใดจึงเข้าไปอยู่ในวังใกล้จันเด็กอ่อนร้องไคยิน
ถึงพระภรรณ แต่เป็นแน่ว่าไม่ใช่กรมพระเทพามาตย์หรือเจ้านายผู้
หญิง เพราะไคยินเลี้ยงเด็กทางข้างหน้า เป็นข้อที่ควรจะได้พิจารณา
ค่อไป (๒๑)

๕๑ จึงสั่งให้เจ้าวังนอก ว่าสุดแต่เธอ (เธอ)
ก็ทำตามกระแสนับสั่งสำเร็จโทษเสีย

๕๑ เจ้าวังนอกของคั จะเป็นใคร เชื้อวงศ์เจ้ากรุงชนบุรี
ที่เป็นชายมีชื่อในพงศาวดาร หลานเขยชั้นใหญ่ ๓ คือที่ ๑ เจ้า
นราสูริวงษ์ซึ่งไปครองเมืองนคร ที่ ๒ เจ้าบุญมี เป็นเจ้าราม

ลักษณะ ที่ ๓ เจ้าประทุมไพจิตร ดั้งชั้นแรก ยังเหลือเจ้าจ้อย
ดุกเซอ, เจ้าแสง, เจ้าบุญจันทร์ หลานเธอ นับว่าเป็นชั้นเด็ก ภาย
หลังเมื่อตั้งเจ้าจ้อยเป็นกรมขุนอินทรพิทักษ์ จึงตั้งเจ้ารามลักษณะ
เป็นกรมขุนอนุรักษ์สงคราม เจ้าบุญจันทร์เป็นกรมขุนรามภูเบศร์
เจ้านราสุริวงษ์กับเจ้าแสงตาย, ในพงศาวดารกล่าวเหมือนเผาศพ
พร้อมกัน เจ้าประทุมไพจิตรยังอยู่จนถึงเจ้านคร มีชื่อในบาน
แผนก แต่ไม่ได้เป็นกรม

มีเจ้าอีก ๒ คนที่ปรากฏในร่างหมายการศพ คือ กรมขุนอินทร
พิทักษ์ และเจ้าแสง เวदानคงจะยังมีชีวิตอยู่ทั้ง ๒ คน และคง
จะอยู่ในกรุงธน แต่เหตุใดหนังสือจึงได้ดับขันธ์ เจ้าแสงนั้น
ปรากฏว่าย่นอกวัง แต่ที่จะเป็นคนแก่ เพราะเป็นบิดาเจ้าแสง
จะไม่ใช้เป็นผู้ที่สำหรับจะลงโทษฆ่าผู้พ้นคนได้ จะว่ากรมขุนอินทร
พิทักษ์ก็ชอบกลอยู่ ดูเหมือนว่ากรมขุนอินทรพิทักษ์มี ๒ คราว
คราวแรกไม่ได้เป็นเจ้าฟ้า และตายในบ่วงอกอัฐศก จุติศักราช ๓๓๓๘
ภายหลังกรมพระเทพามาตย์ปีหนึ่ง เผาเมรุเดียวกับเจ้านราสุริวงษ์
แต่เผาก่อน เจ้าแสงเผาคือปีระกานพศก คนละปีกันกับเจ้านราสุริวงษ์
ความข้อนี้ปรากฏว่าพงศาวดารผิดเป็นแน่ เพราะได้ร่างหมายกำหนด
วันคืนเป็นสำคัญ

ส่วนเจ้าจ้อยที่ในพงศาวดารว่าเป็นกรมขุนอินทรพิทักษ์ ก็ได้
พยานในสารตราและกฎตั้งเจ้านครศรีธรรมราช ว่าเป็นสมเด็จพระ

เจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ จะตั้งขอเดชะท่าน
เป็น ๒ คนหรืออย่างไร ถ้าจะว่าด้วยในเหตุที่เป็นผู้ฆ่าเจ้าเด็กนั้นแล้ว
ไม่ใช่กรมขุนอินทรพิทักษ์ที่เป็นเจ้าฟ้า ถ้าหากว่าถ้าจะเป็นกรม
ขุนอินทรพิทักษ์ที่ไม่ใช่เจ้าฟ้า ว่าโดยกาลเวลาก็คงควรที่จะเป็นเจ้าวง
นอกได้ แต่ถ้าเป็นเจ้าที่มีอำนาจอยู่บ้าง น่าที่พงศาวดารจะไม่ลืม
นี่พงศาวดารข้างเดิมเลยจริง ๆ จึงให้เห็นไปว่า คำที่เรียกเจ้าวงนอก
นั้นจะเป็นเจ้ารามลักษณะ ซึ่งเป็นคนเข้มแข็งกว่าเพื่อน ทำศึก
สงครามใช้ด้อยการสำคัญ เห็นจะไม่ผิดตัว (๒๒)

๕๒ ปีมะโรงมีตะแอก พระยาเจ่งพาครวิหน์
มาฟังพระบารมี

๕๒ ตอนนั้นคล้ายกับพงศาวดาร ในพงศาวดารลงไว้ว่า
จุลศักราช ๓๓๖ ปีมะเมียฉก มังระเจ้าแผ่นดินพระมหาทราบว่าเมือง
ไทยกลับพันตัวขึ้น จึงให้ลงมาเกณฑ์มอญเมืองเมาะตะมตะคาย
ปลุกยั้งฉางที่ท่าดินแดงดำมดบ เกณฑ์มอญชนด้ายง่อนชนมา
แต่เจ้าเมืองเมาะตะมตะเก็บเงินทองแก่พวกครวรัมัญ พดเมืองได้ความ
เดือดร้อนนักเป็นชนบ ยกตัวขึ้นไปได้เมืองจิตตอง เมืองหงษา ไป
ล้อมเมืองอย่างถึงไว้ เจ้าองวะจึงให้อะแซวุ่นก็มาตีพวกมอญแตก
กลับลงมา พวกมอญจึงได้หนีเข้ามาเมืองเรา แยกกันเป็นหลาย
พวก มอญคราวนี้ ก็มอญพวกพระยาเจ่ง

๕๓ พระยาจำบ้านแขวงเมืองอยู่ไม่ลงมา เสด็จขึ้นไปได้ไม่ได้ ถอยถ่าทบยังอยู่เนิน

๕๓ จดหมายระยระยอยู่ข้างจะยุ่งมาก ค่ำเที่ยงใหม่ครั้งแรก ซึ่งไม่ได้เมืองถอยลงมาอยู่เมืองเกิน อันเดิมยื่นเขียนผิดว่าเมืองเนิน นั้น ตั้งแต่ปีชาตโทษก จุติศักราช ๑๑๓๒ (๒๓)

๕๔ รือกลับขึ้นไปได้เชียงใหม่ กลับลงมาณ ปลายปีพระม่ายกได้หลังมา ๕ ทางถวนทัพหมื่น แต่สู้รบกันอยู่เป็นสามปีเสียพิศณุโลก กลับซุดอุโมงค์ เขาไปตีค่ายพระม่ายแตกออกจากค่าย รือตั้งล้อมกลาง แปลงจับได้พระม่ายแม่ทัพใหญ่ ได้พระม่ายหลายหมื่น พระม่ายแตกเลิกทัพไป

๕๔ ราชการศึกพระม่ายในปีมะเส็ง, มะเมีย, มะแม, ๓ ปีนี้ เป็นการเหลือที่ทำนจะจดจำจริง ๆ ตั้งแต่เสด็จขึ้นไปได้เชียงใหม่ ครั้งแรกไม่ได้ ไปสุพรรณซึ่งอยู่รักษาเมืองเชียงใหม่ ยกลงมาตีเมืองลับแล แล้วมาตีเมืองพิชัย เจ้าพระยาสุรสีห์และพระยาพิชัยขึ้นไปรบพระม่ายแตกไปถึง ๒ ครั้ง จึงได้เสด็จยกขึ้นไปได้เชียงใหม่ ครั้งที่ ๒ เพราะถ้าไปสุพรรณยังคงตั้งอยู่เชียงใหม่ ก็คงลงมาจนพระราชอาณาเขตตั้งอยู่เช่นนั้นเสมอไป เป็นเวลาประจวบกันกับที่ข้างฝ่ายพระม่ายคิดจะมาตีกรุงสยาม ให้มาเกณฑ์มอญเมาระตะมาทำทางและปลุกยั้งนางที่ทาคินแดงตามลัม มอญเป็นขบถพระม่ายจะลงโทษ

แตกหนีเข้ามาในพระราชอาณาเขตฯ ทพหลวงยกขนไปตั้งเชียงใหม่
 จตุศักราช ๓๓๓๖* ทพหน้าเจ้าพระยาจักรกรถึงเมืองเถิน ทพหลวง
 ตั้งกำแพงเพชร ก็ได้อำมาตามครัวมอญมาทางเมืองตาก ๒,๐๐๐
 รับตั้งให้เจ้ารามลักษณะคุมคน ๓,๘๐๐ ไปตั้งรับไว้ ทพหลวงยกขน
 ไปตั้งเชียงใหม่ ได้เมื่อวันที่ ๓ ๖ ๒ ค่ำ พอถึงแรม ๕ ค่ำก็ตั้งจกกลับ
 ด้วยได้อำมาเข้ามาทางแม่ละเมา ลงมาถึงระแหงได้อำมาจุกองหวุ่น
 กองหน้าคน ๕,๐๐๐ ตะแคงมรหนองกองหน้าคน ๓,๐๐๐ ตั้งทัพซึ่งให้ไป
 ขัดอยู่ทำดินแดงแตก พระมาเข้ามาลาดถึงเมืองนครชัยศรี มีค่ายใหญ่
 ตั้งอยู่ปากแพรกค่ายหนึ่ง บ้านบางนางแแก้วเมืองราชบุรีค่ายหนึ่ง รับ
 ตั้งจกกลับลงมา ยกออกไปรับทางราชบุรี ทั้งในขณะนั้นก็ได้ได้อำมา
 ทางมฤตบ้านทัพสะแก อากาภิรยาของพระมาที่ยกเข้ามาคราวนี้
 ลักษณะคล้ายกันกับมาตกรุงเมื่อครั้งเสียกรุง แยกกันตั้งกองใหญ่อยู่
 แถวแต่งกองเล็ก ๆ ออกเที่ยวลาดตามตำบลบ้านและเมืองต่าง ๆ ทพ
 หลวงออกไปตั้งล้อมพระมาบ้านบางนางแแก้วอยู่ช้านาน จุกองหวุ่นจึง
 ได้ออกยอมแพ้* ข้อที่ท่านลงไว้ในจดหมายว่าจับได้พระมาแม่ทัพใหญ่

* ปฐมมะเสงเบญจศักราช ๓๓๓๕ จดไว้ว่า เดือนอ้าย
 ข้างขึ้นพระมายกมาตีพิษัย วันที่ ๓ ๖ ๒ ค่ำพระมาหนี

* ปฐมมะเมี้ยนศักราช ๓๓๓๖ ว่าวันที่ ๓ ๖ ๑๒ ค่ำ ยกทัพ
 หลวงไปตั้งเมืองเชียงใหม่ ครั้นวันที่ ๗ ๖ ๒ ค่ำ เพลา ๓๐ ทุ่มได้เมือง
 เชียงใหม่ ไปสุพลาหนี

แต่ได้พระมเหสีหลายหมื่น ก็คืออุยอคงห่อ่นและพระมเหสีนางแก้ว^๕ และ
 แต่งกองทัพไปตีค่ายปากแพรกและเขาชะงุ้มแตก ในเดือน ๔ ปีมะเมีย
 นน ครนเดือน ๓๐ มีข่าวไปสุพรรณมาตีเมืองเชียงใหม่ เพราะ
 เชียงใหม่ในเวลานั้นร้างเร่ได้ไว้ เจ้าพระยาจักรกริ เจ้าพระยาสุรสีห์
 จึงต้องยกขึ้นไปเชียงใหม่ พอถึงพระมอที่ถอย ยกตามออกไปจะตี
 เชียงแสนซึ่งเป็นของพระมอ ฝ่ายกองทัพปากแพรกเขาชะงุ้มแตกไปหา
 กองทัพใหญ่อะแซห่อน^๕ซึ่งตั้งอยู่เมะตะมะ อะแซห่อนก็เห็นว่ากำลังเมือง
 ไทยยังมาก เพราะเมืองเหนือยังตั้งอยู่ จึงรับอาษาเข้ามาตีเมือง
 เหนือ แหม่งแยงนอ^๕อะแซห่อนเป็นทัพหน้า คน ๒๐,๐๐๐ อะแซห่อนก็
 ตะแคงมรหนองเจ้าเมืองตองอูคน ๑๕,๐๐๐ กองหนึ่ง ยกเข้ามาทาง
 เมืองตาก ตั้งหน้าจะไปตีพิษณุโลก ยังทัพอยู่บางขรณ์ เจ้าพระยา
 จักรกริ เจ้าพระยาสุรสีห์ทราบ ถอยทัพลงมาจากเชียงใหม่ถึงสุโขทัย
 เจ้าพระยาสุรสีห์แยกไปตีพระมอที่บางขรณ์ เจ้าพระยาจักรกริมาแต่ง
 เมืองพิษณุโลกรบ เจ้าพระยาสุรสีห์รับไม่อยู่ ถอยเข้าพิษณุโลก
 พระมอมาต้งล้อมไว้

ทัพหลวงยกขึ้นไปถึงนครสวรรค์ ต้งค่ายให้พระยาราชเศรษฐี
 อยู่รักษา ทัพหลวงขึ้นไปต้งปากพอง ต้งค่ายรายขึ้นไปต้ง ๒ ฟากน้ำ

ปฐมัมมะแลปักศกจุศักราช ๓๓๓๗ จดไว้ว่าวัน ๓ ๕ คำ
 เพลด ๒ ทุ่ม พระมอแยกหนีจากเขานางแก้วไปปากแพรก วัน ๓ ๕ คำ
 พระมอแตกจากปากแพรก

จนกระทั่งถึงวดีจุฬามณีวัดจันทร์ พระมาเจ้าได้ทราบตามคำที่ตังวิมล
 ดำน้ำเหตานั้นทั้ง ๒ ฟาก วิถีรบกันในตอนนั้นพยายามที่จะตั้งโอบหลัง
 กัน ประเดี้ยวพระมาโอบหลังไทย ประเดี้ยวไทยโอบหลังพระมา ลง
 ปลายที่ตูดพระมาแยกกองทัพ ให้ตั้งมานครสุวรรณค์และอุทัยธานีตัด
 ลำเตี้ยง แล้วยกข้ามฟากไปตั้งโอบหลังทัพหลวงที่ปากฟิงฟากตะวันออก
 ออก เห็นการหนักแน่น จึงได้ถอยทัพหลวงลงมาตั้งบางเข้าตอก
 เฝ้ายงอาหารก่ดงกันไม่ได้ เจ้าพระยาจักรกร์ เจ้าพระยาสุรสีห์รักษา
 เมืองอยู่ได้ถึง ๓ เดือนจนไม่มีอะไรจะกิน จึงได้อนุญาตให้ทั้งเมืองยก
 หักออกมาได้เลยไปตั้งอยู่เพ็ชรบูรณ์ พระอินจ่อแจกัน ถ้าพิศณุโลก
 ไม่เสีย ซ้ายอยู่ได้อีกหน่อยหนึ่ง อะแซห่อนักกคงจะต้องถอยทัพ เหตุด้วย
 มังระเจ้าแผ่นดินพระมาตาย การในเมืองพระมาเกิดหยุกหยิก พอได้เมือง
 พิศณุโลกแล้ว อะแซห่อนักกถอยทัพทันที การทัพนี้คิดต่อกันมาไม่มี
 เวลาวางถึง ๓ ปี ท่านจึงได้จัดลงไว้ดังนี้

๕๕ สมเด็จพระพันปีกรมพระเทพามาตย์ประชน
 หนักอยู่แล้ว เสด็จสู่สุวรรณคาโดย เสด็จมาตั้งเขาวงกฏ
 โดยสูงแลสุดสายตา ถวายพระเพลิงบนยอดเขาเสรีจ
 ๕๕ เมื่อกรมพระเทพามาตย์ทิวงคตนั้น ปลายปีมะเมียฉกจก
 ศักราช ๑๓๓๖ กำดั่งถัมค้ายพระมาบ้านบางนางแก้ว ปรากฏว่าประชน

* ปุ่มบัวออกอุทิศกจกศักราช ๑๓๓๘ จดไว้ว่า วัน ๕ ๖ คำ
 เพลา ๒ ยามเศษ เฝ้ายเมืองพิศณุโลก เข้าแถวณละ ๒ ชั่ง

พระยอคอคเคนตัน ทิวคงคในวัน ๓๖๕ คำ ได้พบในจดหมายรายวัน
 ทัพ ว่าในวัน ๓๖๕ คำนั้นเองเจ้ากรุงธนบุรีได้ทราบข่าวประจวบเป็น
 ครั้งแรก มีข้อความที่จดไว้ว่า “อนึ่งเพลาอย่าค่ำแล้ว ๕ บาท ชุน
 วิเศษโฮสต์หมอบ ถ้อพระอาการทรงพระประจวบเต็มเจ้าพระพันปีหลวง
 มาถวาย ในพระตำหนักค่ายวัดเขาพระ ครั้นทอดพระเนตรพระอาการ
 แล้ว เรงให้ชุนวิเศษโฮสต์กลับไ้ไป ถ้าเจ้าคุณเป็นเหตุการณ์สิ่งใด ให้
 เอาหม้อจำไว้แล้วรีบให้ขึ้น แล้วตรัสว่าพระโรคหนักนัก จะมีได้ไป
 ทั้นเห็นพระองค์ ด้วยการแผ่นดินครั้งนี้ใหญ่หลวงนัก ครั้นจะไปบัดนี้
 ไม่เห็นผู้ใดที่จะไว้ใจอยู่ค้ำค้ำค้ำได้”

ข้อที่ทราบข่าวทิวคงค จากหลวงมหาแพทย์ที่ออกไปจากกรุง
 ธนบุรีนั้น เป็นการภายหลัง หลวงมหาแพทย์เองนั้นแกจะมีออกไป
 เมื่อถูกริบแล้วหรือ เหตุใดจึงไม่จำไว้ก็ไม่ทราบ บางทีจะอยากทราบ
 พระอาการให้เข้ามาเอาตัวออกไปซัก ครั้นเมื่อพระมาแตกไปหมดแล้ว
 จึงได้กลับมาทำเมรุที่วัดบางยี่เรือนอก การเมรุครั้งนี้ทำในฤดูเดือน ๖
 มีร่างหมายรายการพระศพได้ไว้ เมรุนี้เป็นมรุณชน แต่สูงต่ำ
 เท่าใดไม่ปรากฏ ด้านทำพระมณชนไม่ได้ใช้ตำรวจ เห็นจะใช้ตัว
 ข้าง พระยาราชสุภาวดีด้านหนึ่ง พระเทพพิสัยด้านหนึ่ง พระราช
 สังครามด้านหนึ่ง หลวงศรีกาฬมุดด้านหนึ่ง ได้ความแต่ว่าสาม
 สี่ข้าง คลังในขวาทำ ๒ ด้าน คลังวิเศษทำ ๒ ด้าน โดยยาวรอบ
 ๕ ด้าน ๓๒ วา ราชวิภูทิบเกณฑ์เจ้ากรมตำรวจคนละด้าน ๆ ละ

ลดลงเสีย ปรีกษากันว่าให้ลดราคาลงเสีย^(๒๕) ระทาคิระทาละ ๑๐ บาท
 หักเสีย ๘ บาทให้แต่ถึงต่ำถึงเป็นต้น พอเสร็จการศพนั้แล้วหน่อย
 หนึ่ง ก็เป็นเวลาทพอะแซดุ่นกั้เมืองพระพิศณุโลก การที่รับรอน
 ทำศพภายใน ๒ เดือนเช่นนี้เหตุด้วยเกรงว่าการทพคักจะคิดพันต่อไป
 ครั้นเสร็จการทพอะแซดุ่นกั้ เสด็จออกไปบำเพ็ญพระธรรมวัดบางยี่เรือ
 ใน^(๒๕) เขากำหนดว่าณวัน ๖ ๗ ๘ ค่ำ จตุศักราช ๓๓๓๘ ปีวอกอัฐศก
 รับสั่งให้จัดการเชิญพระอัฐิสมเด็จพระพันปีหลวงกรมพระเทพามาตย์
 ออกไปบำเพ็ญพระราชกุศลณวัดบางยี่เรือนอก ให้ทำโรงทิมไฉ้พระ
 อัฐิ เป็นพนักงานสักคั้ได้ทำ ลงไว้ในจดหมายว่าครั้งนี้เป็นการเร็วอยู่
 เห็นมิทัน จึงให้เกณฑ์กรมการ เมืองนครสวรรค์ เมืองพิจิตร
 เมืองสระบุรี เมืองกำแพงเพชรช่วยทำ พดด้พลช้างในเป็นพนักงาน
 ส่นมตำรวจนอก แต่ส่นมและตำรวจนอกต้องไปทำร้านมั่วรองโภษฐ
 จึงเกณฑ์ให้กรมการเมืองชัยนาท เมืองสิงห์บุรี เมืองอินทบุรี
 เมืองพรหมบุรี ช่วยทำตระพานเป็นหน้าที่พนักงานนครบาด ๆ ทำไม้ทัน
 เกณฑ์กรมการเมืองเพชรบุรี เมืองอ่างทอง เมืองสุพรรณ ช่วยทำ
 แล้วถางวัดนั้นเกณฑ์ให้กรมการเมืองพิศณุโลก เมืองสุโขทัย
 เมืองราชบุรี เมืองฉะเชิงเทรา กรุง (เก่า) ถางทำงาน ๓ วัน
 เท่านั้น รุ่งขึ้นณวัน ๒ ๓ ๔ ค่ำ เพลาเช้าเชิญพระอัฐิขึ้นเสด็จงา
 ออกประตูพระราชวังตรงวัดท้ายตลาด มีเครื่องสูงแตรสังข์ถอง
 ชนคู้แห่ มาลงเรือที่ตระพานประตูใหญ่เหนือโรงฝัฟาย

กระบวนเรือ เรือโหมดยาบีตทองทับ ที่สร้างขนตงหีบพระธรรม
 แท้เมื่อเดือนก่อนนั้น ตั้งมณฑปพระอิฐ เรือโหมดยาตายได้เครื่อง
 สูงแท่นหน้า ๒ ลำ เรือโหมดยาได้เครื่องสูงแท่นหลัง ๓ ลำ เรือดีดัก
 หลาดเตรดังษ์ เรือดัง ๒ ลำบรรทุกมีกลองชนะ เกณฑ์เรือกราบ
 ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ๕๒ ลำ เรือแฉ่ง เรือมังกู กำหนดลาดนอก
 เกณฑ์ด้วย ๒๐ ลำ รวมเป็นเรือเขาวง ๗๘ ลำ

ครั้นแห่ไปถึงวัดแก้วโปรดให้แจกเงินผู้ขายคนละสี่ถึง ผู้หญิง
 คนละเฟื้อง รวมทั้งคนที่ทำการและกระบวนแห่ ผู้ชาย ๒๗๐ คน

ผู้หญิง ๑๕๖ คน เงิน $\frac{๑๗}{๒}$ ฝ่ายกตาโหมแจกกรมอาษาหกเหล่า
 ดำรวจและกรมการหัวเมือง เดชสัมของข้าราชการนำข้าวห่อไป

ถวายพระ รวมกตาโหมแจก ๕๖๒ คน เงิน $\frac{๑๕}{๒}$ สักดิ์แจก
 ทำทิมทำนักร รวม ๒๗๘ คน เงิน $\frac{๑๗}{๒}$ มหาดไทยเวรคนแจก

บ้างผู้ว่าราชการเมืองต่างหน้ำ ๓๓๒ คน เงิน $\frac{๑}{๒}$ มหาดไทย

เวรทางแจกฝัฟายและผู้หญิงเจ้าของเรือมังกู ๓๕๘๕ คน เงิน $\frac{๑๕}{๓}$

จำนวนพระสงฆ์ระดับปรกณ ระดับปรกณในที่นี้ดูเหมือนจะเป็น
 อย่างเก่า ไม่ใช่ให้เงินเฟื้องเงินสี่ถึง ไม่ใช่ไทยทาน แจกข้าวห่อรูป
 ละ ๒ ห่อเท่านั้น กรุงเก่าที่เรียกว่าสับดังวาคหมื่นหนึ่งนั้น ย่าได้เข้า
 ใจว่าอะไร ได้ข้าวห่อองค์ละ ๒ ห่อเท่านั้น จำนวนพระสงฆ์ที่มาใน

งาน^๕ ๓๒๓๐ รูป ข้าวห่อคิตราคาห่อละเพียง ๒ ห่อ เป็นต้นถึง ๓

เงิน $\frac{๑๐}{๒}$ เกณเณร ๒๗๓๘ รูป ^๕ ๓๕๓ รวม ๒๘๘๓ รูป รูป

ละ^๕เพียง คือว่าให้แต่ห่อเดียวเป็นเงิน $\frac{๑๐}{๒}$ ^๕ รวมทั้งหมด ๖๓๒๓

เป็นเงิน $\frac{๑๒}{๓}$ ^๕ ถูกดีไม่ใช่หรือ งานพระอิริ^๕ครงาน^๕ ๔ วัน (๒๖)

๕๖ เจ้าแสง เจ้าตารา อยู่เมืองนครสิ้นพระ
ชนม์ รับพระศพเข้ามาประทานเพลิงวัดบางยี่เรือ มี
การสมโภชเสร็จแล้ว

๕๖ เรื่องศพเจ้าแสงเจ้านรณยังโรยอยู่ ตามที่ว่าในหนังสือ
ฉบับ^๕นั้น เหมือนเจ้าแสงอยู่เมืองนครศรีธรรมราชกับเจ้านรา ตายลง
พร้อมกัน จึงให้รับเข้ามาทั้ง ๒ ศพ ความที่ถูกแทน^๕ เจ้าแสงอยู่
กรุงเทพ ฯ ศพได้เผาศพภายหลัง ในร่างหมายรับสั่งลงวัน ๕ ^๕ ๒ คำ
จุลศักราช ๓๓๓๘ ปีวอกอุ^๕ฐศก ปีเดียวกันกับทำบุญพระอิ^๕ริ ทำบุญ
พระอิ^๕ริเดือนอ้าย การศพเจ้านราสุริวงษ์เดือนยี่ เข้าใจว่าเม^๕รุน^๕เอง
แต่ทำเปลี่ยนแปลงเสียใหม่ เอาเจ้าเม^๕ร^๕เป็นลูกภ^๕เขา^๕แล้ว ยก^๕พัน^๕เป็น
เบญจา^๕ทด^๕น^๕ก^๕น^๕น^๕ไป ๕ ^๕ ๓ ถึงยอดเม^๕ร^๕ต^๕ง^๕แ^๕ว^๕น^๕พ^๕า^๕น^๕ท^๕น^๕ร^๕อง^๕โก^๕ษ^๕ร^๕
ศ^๕พ^๕น^๕ต^๕ง^๕ก^๕ด^๕าง^๕แ^๕ง^๕ไ^๕ม่^๕เม^๕ร^๕ เบญจา ๓ ^๕ ๓ น^๕ต^๕ง^๕แ^๕พ^๕น^๕ด^๕ิน^๕น^๕ไป^๕ผ^๕ก^๕เป็น
ภ^๕เขา^๕ แ^๕ล^๕ว^๕ด^๕ัง^๕ก^๕ร^๕ด^๕าง^๕ค^๕้น^๕ไ^๕ม่^๕ ๓ รอบ บั^๕ก^๕น^๕ค^๕ิ^๕ต^๕ร^๕เงิน^๕น^๕ค^๕ิ^๕ต^๕ร^๕ท^๕อง^๕ท^๕ง^๕ ๓ ^๕ ๓
ถ^๕ิด^๕เขา^๕ ๓ ^๕ ๓ น^๕น^๕น^๕ไป^๕เป็น^๕ร^๕า^๕น^๕ม^๕้า บั^๕ก^๕ค^๕ร^๕อง^๕ด^๕ุ^๕ง^๕ที่^๕ม^๕ร^๕า^๕น^๕ม^๕้า^๕ท^๕ง^๕ ๔ ^๕ ท^๕ิก^๕
จ^๕ึง^๕ถ^๕ึง^๕แ^๕ว^๕น^๕พ^๕า^๕ต^๕ง^๕โก^๕ษ^๕ร^๕ จ^๕ึง^๕ม^๕ร^๕า^๕ช^๕ว^๕ิ^๕ท^๕บ^๕แ^๕ละ^๕ร^๕า^๕ช^๕ว^๕ิ^๕เ^๕ด^๕า^๕ม^๕อ^๕ย^๕า^๕ง^๕า^๕
เม^๕ร^๕ท^๕ง^๕ป^๕ว^๕ง

ความคิดที่ท่าเช่นนั้น เหมือนกับรัชกาลที่ ๔ เมรุกรมหมื่น
 วิศณุวรภ เป็นจุฑามุขไม่มียอด รือเครื่องบนลงเดี่ยว วางรอดที่
 ปลายเสาเมรุ ตั้งพระเมรุน้อยขึ้นบนนั้น ข้างต่างผูกเป็นเขา แต่
 คราวนี้ไม่ได้ทำเป็นเบญจา ผูกอย่างเขาไกรลาสเรียกว่าบรมบรรพต
 ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายฉลอง พระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย และกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราช
 ๓ วัน แล้วจึงตั้งศพเจ้าฟ้าจันทรมณฑลกรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์
 แต่เวลาเผอลงมาเผาทิมณฑลปเชิงเขาด้านตะวันตกข้างวัดมหาธาตุ แต่
 ศพที่เจ้ากรุงธนบุรีท่าน ว่าเผาบนเบญจา ๕ ชั้นนั้นด้วย รูปเบญจา
 ๕ ชั้นโตเขียนลงไว้ในตำรา นายด่านผู้ทำเมรุก็ใช้นายด่านเดิมซึ่งได้
 ออกชื่อมาแต่ก่อนแล้ว ไม่มีอะไรทำขึ้นใหม่นอกจากตัวเมรุ

แต่ศพที่เผานั้น เกิดการที่จะต้องวินิจฉัยกันมาก ด้วยตาม
 จดหมายฉบับนั้น ตั้งต้นเริ่มหมายว่าจะพระราชทานเพลิงพระศพในกรม
 ขุนอินทรพิทักษ์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าครศรีธรรมราช ชื่อ
 กรมขุนอินทรพิทักษ์ตามพงศาวดารกล่าวแต่คนเดียว ว่าพระเจ้าลูก
 เสด็จเจ้าจุยเป็นกรมขุนอินทรพิทักษ์ ตามหนังสือกรมหลวงนรินทร
 ออกชื่อกรมขุนอินทรพิทักษ์ ก็เป็นคนเดียวกันกับในพงศาวดาร

แต่ในสารตราที่มีไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช จดไว้ในบาน
 แผนกว่าเผ่าอยู่ในเวลานั้น เรียกสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมขุน
 อินทรพิทักษ์ กรมขุนอินทรพิทักษ์จะเป็นเจ้าฟ้าก็ตามมิใช่เจ้าฟ้าก็ตาม

มีคนหนึ่งซึ่งต้องถูกเขียนและถูกริบ เมื่อหลุดแก้แทนภาษามาตามทรง
เครื่องไม้หมด ไปที่พลได้เคยไป จนในวังหลังที่สุดได้คุมทัพหัวเมือง
ออกไปกับสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เจ้ากรุงธนบุรีสมเด็จพระ
เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกว่าได้เมืองเขมรแล้ว ให้เศกกรมขุน
อินทรพิทักษ์เป็นเจ้ากรุงกัมพูชา ครั้นเมื่อเจ้ากรุงธนบุรีสิ้นวาศนา
แล้ว ไพร่พลแตกกระจายทั้งเตี้ย จึงได้หนีไปอยู่เขาน้อยจับตัวลงมา
ได้ ประหารชีวิตภายหลังเจ้ากรุงธนบุรี มีหลักฐานมั่นคงอยู่ดังนี้(๒๗)

ส่วนกรมขุนอินทรพิทักษ์ที่พระราชทานเพลิงนี้ คงจะได้ตาย
เสียแต่ปีมะแมสัปตศก เป็นปีที่ ๗ ในราชสมบัติของเจ้ากรุงธนก่อน
เจ้าจุ้ยเป็นกรมขุนอินทรพิทักษ์ เจ้าจุ้ยคงจะได้เป็นกรมภายหลัง เมา
ศพกรมขุนอินทรพิทักษ์ก่อนก่อนตั้งเจ้านคร ถ้าจะคิดตั้งดยไปว่าจะ
เป็นคนเตี้ย หากเรียกเจ้าเตี้ยผิดตัว เป็นกรมขุนอินทรพิทักษ์ไปก็
ไม่ได้ เพราะเมาศพเจ้าเตี้ย ก็มีหมายอยู่อีกฉบับหนึ่งเหมือนกัน
หน้าที่จะมีใครในญาคิวงค์เจ้ากรุงธนได้เป็นกรมขุนอินทรพิทักษ์ก่อนเจ้า
จุ้ย เมื่อท่านผู้นั้นตายและเมาศพแล้ว จึงได้ตั้งเจ้าจุ้ยขึ้นเป็นเจ้าฟ้า
รับเอาขุนอินทรพิทักษ์เจ้ากรมของกรมขุนอินทรพิทักษ์ไปเป็นเจ้ากรม
จึงได้เรียกว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ แต่
ไม่ได้รื้อรอยของท่านอินทรพิทักษ์คนแรกชื่อไร ดังเกิดได้แต่ว่าเป็น
ผู้ใหญ่ และสนิทกับเจ้ากรุงธนบุรีถึงพระอัฐิเก็บไว้ในวัง เมื่อได้นำให้
ผู้อ่านหนังสือรื้อจากญาคิวงค์เจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งจัดฉบับชื่ออยู่เช่นนั้นแล้ว

จะได้เล่าเรื่องเมरต่อไป

การเมร^{๕๕}ครั้งนั้นตกลงตามบันดาศักดิ์ คือมีฉัตรนาก ๓๐ ฉัตร
ทอง ๓๐ ฉัตรเบญจรงค์ ๒๐ ราชวัฏที่บ ๔๐ ราชวัฏเดว ๔๘
โรงพิเศษตกลงเหลือแต่ ๒ โรง ระथा ๘ ระथा โชนโรงใหญ่ ๒ โรง
โรงรำหรือโชนหว่างระथा ๘ โรง เทพทองโรงหนึ่ง คั่นกัณฑ์พฤษซ์ ๔ คั่น
โรงหนึ่ง ละครเขมรโรงหนึ่ง รามัญใหม่รำโรงหนึ่ง ตกลงถึงงาน
ศพกรมพระเทพามาตย์^{๕๖}ทั้งต้น

ณวัน ๒^{๕๓} คำปี่วอกอัฐศก ชักศพออกจากพระราชวัง มี
คู่แห่ไปลงเรือโชมดยา แห่ไปเข้าเมร มีเครื่องเล่นและดอกไม้เพลิง
๗ วัน ๗ คืน

ณวัน ๕^{๓๕} คำ จึ่งเชิญพระศพพระเจ้านราธิวาส ผู้ครอง
นครศรีธรรมราช ลงเรือขนานฉะพานำหน้าบ้านเจ้าเส่งออกไป
พระราชทานเพลิงณวัดบางยี่เรือ มังงาน ๓ วัน ๓ คืน

ศพกรมขุนอินทรพิทักษ์ ดัดับปกรณ์พระสงฆ์ ๓๘๘๖ รูป ๆ ละ
บาท เงิน $\frac{๒๔}{๓}$ เถนเถนรูปชี่ ๓๖๐๘ รูป ๆ ละถึง เงิน $\frac{๕}{๓}$ งาน
ศพเจ้านราธิวาส พระสงฆ์ ๒๐๗๐ รูป ๆ ละบาท เงิน $\frac{๒๕}{๓}$ เถนเถน
รูปชี่ ๓๖๐๘ รูป ๆ ละถึง เงิน $\frac{๕}{๓}$ เงินพระราชทานพระอภัย
ธรรม ภูษามาตา $\frac{๓}{๓}$ เหมือนกันทั้ง ๒ งาน

กรมขุนอินทรพิทักษ์ พระราชทานเพลิงณวัน ๓ ๖ ๓ คำ
 แห่งพระอัฐิถับ พระอัฐิใต้พระราชนทร พระอังคารใต้คานหาม
 พระอัฐิขึ้นทำวัดท้ายตลาด

พระศพพระเจ้าบรมวงศ์ พระราชทานเพลิงณวัน ๖ ๖ ๓ คำ
 ณวัน ๗ ๖ ๓ คำ เชิญพระอัฐิตั้งเรือตั้งอาษาใหม่ขุนราชเด่น พระ
 อังคารลงเรือขุนศรีเสนา พระอัฐิไปขึ้นตะพานหม่อมเจ้าแสง แห่งไป
 ไว้บ้านหม่อมเจ้าแสง พระอังคารไปลอยหน้าวัดลำเพ็ง

ส่วนเจ้าแสงนั้นมีหมายว่า เดือน ๘ จตุศักราช ๓๓๓๘ ปีระกา
 นพศก มีหมายมหาดไทยว่า พระยาจักรีรับสั่งได้เกล้า ฯ สั่งว่า
 จะได้พระราชทานเพลิงศพเจ้าแสง พระยาสุโขทัย พระยาพิชัย
 ไธสงวรยศ ที่วัดบางยี่เรือ ให้เอาตามอย่างพระศพในกรมขุนอินทร
 พิตักษ์ และพระเจ้าบรมวงศ์ ทำเบญจจาตะเครื่องเงินโชนหนังรา
 ศพอระ ๓ วัน ๓ คืนเป็น ๘ วัน ๘ คืน แต่แจกขมาตาเผาศพหม่อม

เจ้าแสง + พระยาสุโขทัย พระยาพิชัยไธสงวรยศคนละ ๑๐-

ศพหม่อมเจ้าแสง ชักณวัน ๒ ๖ ๓๒ มีร่างการศพขัดเจนดังนี้

๕๗ บุตรเจ้านครเก่าเป็นสนมเอก มารดาเจ้า
 ทิศพงษ์ เจ้าโตขวบเศษ

๕๘ บุตรเจ้านครที่เป็นพระสนมเอกคนหนึ่งชื่อฉิม เวลาเมื่อ
 บิดาตั้งตัวเป็นเจ้านคร เรียกว่าทูลหม่อมฟ้าหญิงใหญ่ มั่นองค์เป็น

ทุกหม่อมฟ้าหญิงเด็กอีกคนหนึ่ง ถูกที่ม้ามกับเจ้ากรุงธนบุรี ชื่อ
ทศพงษ์ซึ่งภายหลังเป็นพระพงษ์นรินทร์ เมื่อเวลาตกดึกออกไป
เป็นเจ้านคร อายุได้สิบเศษจริง ภายหลังมีลูกอีกคนหนึ่งชื่อทศไพ
แต่เป็นพระอินทอภัย เป็นโทษต้องประหารชีวิตในรัชกาลที่ ๒

๕๘ โปรดรับสั่งให้เจ้าตา ไปเป็นเจ้าแผ่นดิน
เมืองนครศรีธรรมราช ให้รับพระราชโองการ เมีย
รับพระเสาวณี มีละครผู้หญิงเป็นเครื่องประดับ

๕๙ เจ้านครคนนี้ คือหลวงนายดีที่ครั้งกรุงเก่า เมื่อเจ้ากรุง
ธนบุรีไปได้เมืองนครแล้วเอาเข้ามาไว้ในกรุงธน เมื่อเจ้านราสูริวงษ์
ถึงแก่พิราลัยแล้ว จึงให้ก่ดึกออกไปเป็นเจ้านคร มีคำแนะนำข้อความ
วิธิต่างแต่อย่างใด ปรากฏอยู่ในหนังสือเทศาภิบาล แผ่นที่ ๒๗
วันที่ ๓ มิถุนายน รวันโกสินทรศก ๓๒๗ (๒๔)

ตามข้อความที่ปรากฏนั้นว่า เจ้ากรุงธนบุรีคิดอ่านสืบเสาะ
หาแผนเก่า ใช้เต็มตามแบบแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศฐเจ้า
ฟ้าพร ซึ่งหนาแน่นไปด้วยแบบอย่างกระดูกกระดูก อันไม่เป็นสาระ
อะไร ธรรมเนียมแบบเครื่องครัดเช่นนี้ เกิดหนักมีขึ้นตั้งแต่บัด
ฉดศก จุศักราช ๓๓๐๖ ทูลพระมามาเจริญทางพระราชไมตรี ไม่ให้
เสนาบดี รับสั่งให้ถือว่า ทูลเกล้าฯ ถวายไปว่า ธรรมเนียมเมืองพระมา
คืองดวายนั้คมพระมหากษัตริย์เดี่ยก่อน จึงจะไหว้เสนาบดีได้
พอทรงทราบเข้าก็เฉยเฉย ว่าธรรมเนียมกรุงเทพ ฯ แต่ก่อนก็เช่น

นั้นเหมือนกัน ถ้ามีพระราชโองการตรัสสั่งมหาดเล็กให้ออกไปตั้ง
 ธรรมมหาเสนา ให้นำดาตูกขุนหรือทิดใด ๆ ก็ดี มหาดเล็กต้องชัก
 คำนวณคำนม ไปถึงแล้วจงจากคอยยืนตั้งเสนาบดี ข้าราชการที่รับคำ
 ตั้ง ต้องประนมมือฟังจนตั้งข้อ แล้วบ้วนน้ำเข้ามาต่อพระราชวัง
 ถวายบังคมแล้วมหาดเล็กจึงนั่งลงไหว้เคารพกันได้ เมื่อรับตั้งแล้ว
 ออกมาเช่นนั้น แล้วก็เลยตั้งต่อไปว่า “แต่ไปให้ทำตามอย่าง
 ธรรมเนียมแต่ก่อนนั้น” ข้อที่จะได้เล่นละครกันเช่นนั้นตลอดไปจริง
 หรือไม่ เป็นที่น่าสงสัย แต่ที่รู้เป็นแน่นอนตรงแน่นอนมา ก็ได้รับชุด
 คุ้มคำมารับทศพรแต่ครั้งแผ่นดินพระนารายณ์ และวิธีตั้งพระราชดำ
 เนินธรรมเนียมเพื่องดถึงกระจุกกระจุกต่าง ๆ รุ่งเรืองขึ้นมาโดยลำดับ
 ปรากฏเช่นเรื่องทูตไปลังกา ที่มีจดหมายเหตุอยู่ในหอสมุดนั้นเป็นต้น
 ในครั้งแผ่นดินกรุงธนบุรี ก็ค้นคว้าหาแบบนั้นมาใช้ดัดแปลงเป็น
 ดำรงรูปการที่ท้าวหนานเช่น

หมายลงวันอังคารเดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำปีวอกอัฐศก หมั้นพิพัฑ
 โภชารับรับตั้ง เหตุด้วยเวลานั้นเมืองนครเขื่อนขันธ์ทำ จัดให้ขุนสดกล
 มนเทียร กรมวัง ขุนวิเศษนุชิต กรมคลัง นายเทียรฆราช อาตักษณ
 นายจิครบำเรอ แวงคำวจนอกซ้าย นายบัลลังก์กุญชร แวงคำวจ
 ในขวา แวงจตุลย์คบาท จำทูลพระราชโองการ ๓ ตราพระครุฑ
 พ่าห์ ๓ พระสุพรรณบัตร ๓ ออกไปมอบเมืองให้เจ้านคร เป็นเจ้า
 รัตนตี่มา

พระราชโองการนั้น คุฏิกร้าอาการที่ไ้ว่าจาถูกจริงอยู่ แต่ไม่เห็นบอกจำนวนทองเหมือนสุพรรณบัตร ที่ไ้ไ้ไม่ได้เขียนในแผ่นทอง ส่วนสุพรรณบัตรนั้นเป็นแผ่นทองหนัก ๖ ตำลึง มีกัถกับบรรจุทองชันหนึ่ง เงินชันหนึ่ง ไม้ชันหนึ่ง ทั้ง ๒ อย่าง คราพระครูทพำหั้นประทับในหุ่นครั้ง แล้วยบรรจุผอบมีกัถต้องเงินอีกชันหนึ่ง เจียดเขียนลายทองอีกชันหนึ่ง แล้วยังตั้งบนพานแว่นฟ้าผูกกระโจมต่างคลุมสักหลาดแดง แต่การที่ไ้จะจาถูกและจะประทับตรานั้น ต้องหาฤกษ์พานาทำตั้งหัวหมบายศรีใหญ่โตมาก

ข้อความในพระราชโองการนั้น ก็ว่าพระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรุธิศวรมหาราชบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ครัดเอาพระยานครเป็นเจ้าขันฑ์มา ให้ผู้นั้น ๆ เชิญเสด็จพระราชโองการตราพระครูทพำห้อออกมาอมเมือง ใจความก็เท่านั้นเอง

สุพรรณบัตรว่า ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยานครคั้นเมืองเป็นเจ้าขันฑ์มา นาม ขัตติยราชนิคมสัมมุติมหิสังวรยพระเจ้านครศรีธรรมราช แยกไปณวันอาทิตย์เดือน ๓๓ ขึ้น ๓ ค่ำ จุลศักราช ๓๓๓๘ ปีวอกอัฐศก

ยังมีตั้งพิชเป็นแบบให้ส่งของพระราชโองการ ส่งไปให้เจ้านครเขียนกลับเข้ามาว่า ข้าพระพุทธเจ้าพระเจ้านครศรีธรรมราช ขอกราบถวายบังคมทูลว่า ที่โปรดให้ผู้นั้น ๆ เชิญพระราชโองการตราพระครูทพำห้ พระสุพรรณบัตร เสด็จพระราชทานอมเมือง

ให้ข้าพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเชิญเสด็จพระราชโองการ
และตราพระกรุณาห์ เสด็จกลับโดยผู้หนึ่ง ๆ เท่านั้นเอง แต่เป็น
๒ ตอนอยู่ ตอนล่างทำนองเป็นศุภอักษร ขนบรมลฤทธิปฏิการาธิคุณ
อศุลยติเรก เอกฉัตยา ในขัตติยราชนิคมสมมติมหาดวรยศ พระเจ้า
นครศรีธรรมราช ถวายอภิวาทบังคมแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้า ๑๓ ๑ เนื้อ
ความก็เป็นอย่างเดียวกัน

มีกฎอย่างตั้งผู้ว่าราชการเมืองอีกฉบับหนึ่ง ในกฎฉบับนั้นว่า
ปนกันทั้งตำรวจและกฎ ไม่ได้ใช้แยกกันเป็นคนละฉบับเหมือน
เช่นชั้นหลัง ๆ มา ผู้ซึ่งมีชื่อในกฎ คือ พระยาราชสุภาวดี พระศรี
ไกรลาส พระชนนาค นี่เป็นขุนนางกรุงซึ่งให้อยู่ด้วยเจ้านราธิราช
ยังรักษาเมืองอยู่เรียกว่าเสนาบดีข้าหลวง ส่วนเสนาบดีเมืองนครนั้น
ดูเหมือนจะได้เอาเข้ามาได้เสียในกรุงด้วยเจ้านคร พึงจะให้กลับออกไป
ไปครั้งนี้ มีรายชื่อคือพระยาตากใหม่ พระยาโกษา พระยาอุทัย
ธรรม พระด้วย

ยกความชอบเจ้านครว่า ครึ่งพระนครที่อยู่วัยเยาว์แก่พระมา
ข้าศึก กรมการพลเมืองหาที่พึ่งมิได้ ยกปลัดเมืองขึ้นเป็นเจ้าผ่าน
ชั้นหลังมา ได้พึ่งพาอาศัยด้วยพระซึ่งขึ้นระแกว่าข้าศึก ทั้งยก
ความชอบว่าวิชาไควราชโอรสและได้ตามเสด็จการสงคราม จะเอาไว้ใน
กรุงเทพ ฯ ก็มีแต่บ่าวไพร่เด็กน้อยไม่ต้องการอันใด เจ้านราธิราช
สวรรคตโดย จึงควรให้ไปบำรุงพระเกียรติยศแทนสืบไป

กำหนดเกียรติยศกันว่า “ฝ่ายพระยานครเคยผ่านแผ่นดินเป็น
เจ้าชั้นต่ำมาอยู่แล้ว ก็ให้ผ่านแผ่นดินเป็นเจ้าชั้นต่ำมา ฝ่ายผู้ซึ่ง
ผ่านแผ่นดินเป็นเจ้าชั้นต่ำมาสืบมาแต่ก่อนนั้น เหมือนกับพระยา
ประเทศราชประเวณต์คู่เดียวกัน” มีข้อความมั่ว ๆ เช่นนี้ ต่อไป
ก็ว่าด้วยของพระราชทาน ชื่อสิ่งของพระราชทานเรียกอย่างเจ้า
หมด มาตามีชนนการเวก ของพระราชทานนั้นมีจำนวนมาก
มีคำตั้งว่า “เครื่องราชาภคตั้งโตมครบนั้น ให้พระเจ้านคร
ศรีธรรมราชเสนาบดีทำนุบำรุงจัดแจงขึ้นจึงบริบูรณ์” ต่อขึ้นไปว่า
ด้วยของพระราชทานลูกหลวงโตได้ธิดา และถาดหมากคนโทกาไหล่
ทองอย่างเจ้าราชินิกุล เสนาบดีและมหาดเล็กอีก ๓ คน ได้ธิดา
ถาดหมากคนโทเงิน มหาดเล็กอีก ๖ คนได้แต่เงิน ต่อขึ้นไปก็ดักเตือน
ให้บำรุงบ้านเมืองให้เรียบร้อยค้ำเหตุจึงว่า “อีกประการหนึ่ง ควรให้
เจ้าชั้นต่ำมาบำรุงฝ่ายหน้าฝ่ายใน ให้สรรพไปด้วยสุรางคนางปรางค์
ปราสาท ราชเรือนหลวงน้อยใหญ่ในนอกพระนครขอบชั้นต่ำมา”

แต่เมืองตนเองยังไม่มีปราสาท เมืองนครมุงเผือกก็เห็นจะไม่
ดำรงค์ นอกนั้นก็ตั้งตามเคยของกฎตั้งหัวเมือง แปลกแต่เรื่องให้
คิดอ่านไปยืมเงินเมืองแขกซื้อปืน

และได้ความว่าในการที่เจ้านครกลับออกไปครั้งนี้ ให้เจ้าพระยา
อินทวงษาอรรคมหาเสนาธิบดี คุมเรือรบเรือได้พล ๕๐๐ ออกไปตั้ง
แล้วให้เจ้าพระยาอินทวงษาอยู่เร่งด้วย

มีจดหมายว่าได้นำร่างขณถวาย มีผู้เฝ้าอยู่เวลานั้น คือ สมเด็จ
พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ พระเจ้าหลานเธอ กรม
ขุนอนุรักษ์สงคราม หม่อมเจ้าประทุมไพจิตร หม่อมเจ้ามงคล เจ้า
พระยาอนุวงศ์ราช เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช เจ้าพระยามหาสมบัติ
เจ้าพระยาอินทวงษา เจ้าพระยาราวชนายก ค่อนั้นไปมีอีกถึง ๓๘ คน
แต่ประหลาดที่พระยาจักรี พระยามหาเสนา พระยาอมราช ลงมา
อยู่ในพวกหลังนี้ (๒๙)

ค่อนั้นไปมีเรื่องค่าธรรมเนียมหมื่น ๆ หิม ๆ ต่าง ๆ กำหนดว่า
เบ็ดเสร็จเป็นเงิน ๕๓ ชั่ง ๓ บาท แล้วยกค่างค่างตราออกเสีย
๓๐ ชั่ง เห็นจะเป็นตามพระกระแได้ ยังคงจะต้องเสีย ๒๓ ชั่ง ๓๓ ตำลึง
๓ บาท ถ้าเป็นเจ้าพระยาจะได้ตัดดงกิ่งหนึ่ง นำขึ้นกราบทูล ว่า
เจ้าพนักงานเห็นพร้อมกัน ว่าเจ้านครวัดฉันจึงจะลดค่าธรรมเนียม
แต่กิ่งหนึ่ง เป็นเงิน ๕ ชั่ง ๓๐ ตำลึง ๓ บาท ๒ ตำลึง ๖ ชั่ง ๖ ตำลึง ๖ ชั่ง
ธรรมเนียมจะพันเพื่อนไปให้เรียกเต็ม แต่ที่ให้เรียกเต็มนี้เฉพาะ
ที่เจ้าพนักงานจะได้ ส่วนค่างค่างตราที่จะเป็นของหลวงยกพระ
ราชทานให้ ข้าพระราชทานเงินเจ้านคร ๓๐ ชั่ง ถูกหลวง ๖ ชั่ง
เด็นามดี ๓ ชั่ง มหาดเล็กคนละชั่ง

ภายหลังเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ให้เจ้า
นครดดยศเด็นามดีเสีย เจ้านครก็เกิดกระด้างกระเดื่อง เกณฑ์คน
เข้ามาว่อนทองก็ไม่ครบตามเกณฑ์ ดักเกณฑ์ได้จำนวนน้อยไปกว่า

แต่ก่อน มีตราให้หาถึง ๒ ครั้งก็บิดพลิ้วไม่เข้ามา จึงให้ยกเจ้านคร
ออกเสียจากเจ้านคร เขาเข้ามาณกรุง ให้เจ้าพิศฝ่ายหน้าเป็นเจ้า
พระยานคร ตำแหน่งเจ้านครก็เป็นหมดกันอยู่เพียงนั้น

ข้อซึ่งกล่าวมาให้รับพระโองการ เมื่อให้รับพระเด้านี้ ความ
น่าจะจริง ไม่เคยได้ยินใครเล่า แต่ตั้งเกิดดูตำเนดารตราตั้งเจ้าพิศ
เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ซึ่งได้ลงในหนังสือเทศาภิบาลแผ่นที่
๒๘ วันที่ ๓ กรกฎาคม ว่าความยังชงักชอบกตอยู่ คือกล่าวว่า

“พระยาตากสินได้ว่าราชการแผ่นดินครั้งนั้น กอบไปด้วยโมหะ
โงะ มิได้ประพฤติกการให้ชอบโดยชนบฐาน ตั้งให้เป็นถึงเจ้านคร
มีอรรคมหาเสนา จตุตตมภี มหาเด็ก ตั้งชื่อเข้าเฝ้าทูลพระเจ้า
อยู่หัว”

มาเพียงระยะนี้ได้ความชัดเจนว่า เจ้านครมีอำนาจตั้งเสนาบดี
ครบตำแหน่งเหมือนอย่างกรุงเทพ ฯ ก็ใกล้เข้าไปมากกับที่จะล้ม
จริงว่า ยอมให้ใช้พระราชโองการด้วยชั้นหนึ่งแล้ว ยังมีความต่อ
ไปอีกว่า

“จะตั้งกิจราชการบริหารหมายประการใด กว่ารับตั้ง คุณตั้ง
อนุชราชวงษ์ ถึงอนุชราชวงษ์ก็ดี มีแต่รับตั้ง ตั้งแต่เจ้ากรม
ปลัดกรม หลวงขุนหมื่น นายเวร ปลัดเวร หามี่เสนาบดีเหมือน
คั้งนี้ไม”

เมื่อได้ความเช่นนั้นข้าพเจ้าจึงปลงใจว่า ความซึ่งกรมหลวง

นรินทร์เทวที่ทรงจดหมายไว้นี้ ไม่ผิดจากความจริง แต่ตำราจะกล่าวให้ชัดแก่เกรงหรือกระดาก ด้วยไม่ได้มีในตราดังเดิม เป็นแต่รับสั่งอนุญาต จึงยังไว้เสีย จะว่าเป็นพระราชโองการเถื่อนแท้ทีเดียวไม่ได้

๕๗ มารดาเจ้าเทียบที่กรมบริวารภักดีศรีสุตารักษ์

๕๘ ข้อซึ่งเจ้าจอมมารคำนิม ได้รับเทียบที่เมื่อก่อนกรมบริวารภักดีศรีสุตารักษ์นั้นชอบกลน่าจะจริง เพราะอยากจะยกเป็นคู่กับสมเด็จพระปฐมบรมโอรยาธิบายอยู่

๖๐ โปรดให้ลูกเขยไปเป็นเจ้า ช่วยราชการ
เมืองนคร ไต่กลับคืนไปเมืองบึงมะแมสัพทศก

๖๐ ลูกเขยผู้นี้คือเจ้าพระยานครพิศที่เรียกกันว่าเจ้าพิศ เป็นต้นวงศ์ของพวคนครศรีธรรมราช เดิมได้บุตรสาวคนใหญ่ของเจ้านครเป็นภรรยา จึงไปเป็นมหาอุปราชเรียกกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อเจ้านครเสด็จเมืองก็ต้องเข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ ด้วย ครั้นเมื่อเจ้านครกลับออกไปเป็นเจ้าครั้งนั้น ก็โปรดให้กลับออกไปเป็นวังหน้าตามเดิม อยู่มาเมื่อปลายแผ่นดินตาก ซายาเจ้าอุปราชเมืองนครตาย ด้วยความโปรดปรานอย่างตั้งตงอย่างไร หรือเพราะความคิดของเจ้ากรุงธนบุรี ที่จะคิดปลุกฝังลูกให้ได้ครองเมืองอื่น ๆ กว้างขวางออกไป แนวเดียวกันกับให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ออกไปครองเมืองเขมรนั้น จึงได้พระราชทานบุตรหญิงเจ้านคร ซึ่งเป็น

น้องเจ้าจอมมารดาฉิม มารดาพระพงษ์นรินทร์ ให้ออกไปเป็นชายา
 บุตรีเจ้านครคนเล็ก^๕ ที่เจ้าพระยาพิชัยราชมาขอ กรวดว่าบังอาจ
 จะมาเป็นเขยน้อยใหญ่ ให้ประหารชีวิตเจ้าพระยาพิชัยราชาเสีย
 นัน^(๓๐) กล่าวกันว่า เมื่อเวลาพระราชทานมีครรภ์ ๒ เดือน เจ้าพิชิต
 จะไม่รักก็ไม่ได้ เมื่อรับไปแล้วก็ต้องไปตั้งไว้บนนางเมืองไม่ได้เป็น
 ภรรยา บุตรที่มีครรภ์ไปนั้นเป็นชายชื่อน้อย ภายหลังไปเป็น
 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช เจ้าพระยานคร^{๕๕๐}ผู้มีอำนาจคานามาก
 กว่าเจ้าพระยานครทุกคน เป็นเรื่องที่เขาเล่ากระซิบกันเป็นการเปิดเผย
 และพวกบุตรหลานเจ้ากรุงธนบุรีก็นับถือว่าเป็นพี่น้อง เหตุฉะนั้น
 จึงนับเกี่ยวข้องกันในเชื้อวงศ์เจ้ากรุงธนบุรี กับพวกนครศรีธรรมราช
 พระยาเสนาห์มานตรีบุตรเจ้าพระยานครน้อย ได้คุณปลัดตั้งยมบุตร
 พระพงษ์นรินทร์เป็นภรรยา ส่วนบุตรหลานเจ้ากรุงธนบุรีอื่น ๆ ไม่ได้
 มีสามีเป็นขุนนางเลย ได้แต่กับเจ้านายในพระราชวงศ์ประจวบนั้นทั้งสิ้น
 เหตุที่นับว่าเป็นญาติกันจึงยกให้กัน บุตรเจ้าพระยานครพิชิต ที่เกิด
 ด้วยชายาเก่า ทำราชการในรัชกาลที่ ๓ สองคน คุณนุ้ยใหญ่อยู่วัง
 หลวง เป็นเจ้าจอมมารดากรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเดช คุณ
 นุ้ยเล็กอยู่วังหน้า เป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าปทุมราช คุณนุ้ยเล็ก^๕
 ให้ออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 ให้อยู่หัวทรวงนับถือ รัชตั้งเรียกหม่อมบ้านุ้ย อยู่มาจนรัชกาล
 ประจวบนั้น บุตรภรรยาน้อยของเจ้าพระยานครพิชิตที่ข้าพเจ้ารู้จัก คือ

ท่านผู้หญิงหนุภรรยาเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

๖๑ ปืวอกเข้าวสันตรศุณ นางพญาถัม

๖๑ นางพญานได้ฟังจากคำรับสั่ง ว่าได้ฝึกหัดให้ขึ้นเดิน
ยืนบนก้นครก และเดินอะไรได้ต่าง ๆ ทอดพระเนตรอยู่หนึ่ง
อยู่มาภาควันหนึ่งมีแขกเมืองมาเฝ้า รับสั่งให้นางพญามาเดิน
ให้แขกเมืองดู นางพญาตอบเดี๋ยวไม่เดิน รับสั่งให้เอาธากเหล็ก
กระทุ้งเลยตายด้วยความชอกช้ำ *

๖๒ เดือนอ้าย ฤกษ์กราช ๑๑๓๙ ปีระกา
นพศก เจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึก

๖๒ เรื่องเจ้ากรุงธนบุรี ดังพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก เป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก กรมพระราชวังบวร
พระองค์ที่ ๓ เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์นั้น ตามความเข้าใจกัน ดูเหมือน
หนึ่งจะว่าพระเชษฐาเป็นนางที่จะได้เป็นกระษัตริย์สืบไปภายหลัง แต่
ความจริงเจ้ากรุงธนบุรีไซ้จะไม่มั่งคั่งสืบยังถึงเช่นนั้น เป็นวิสัยของ
เจ้ากรุงธนบุรีเป็นคนกล้า และชอบการที่ปรากฏว่าศัตรูครั้นคร้าม
เรื่องดังข้อนี้เกิดขึ้นด้วยเหตุเมื่อจุลศักราช ๑๑๓๙ ปีมะแมดัดปลัด
อะแซควันยกเข้ามาตีเมืองพิษณุโลก เมื่อแรกถึงกำลังยกเข้าตีเมือง
สวรรคโลก จับได้กรมการ ๒ คน ให้ถามว่า “พระยาเดื่อ”

* ปืวอกอัฐศก จุลศักราช ๑๑๓๙ จดไว้ว่าวัน ๒ ๖ ๑๐ คำ
๑๒
เพดาบ่าย ๔ โมงนางพญาถัม

เจ้าเมืองพิศณุโลกอยู่หรือไม่ พระยาเลื้อนได้แก่เจ้าพระยาสุรสีห์
 สมกับชื่อปรากฏพระนามกรมพระราชวังนั้น ว่าพระยาเลื้อนทั่วไปใน
 ฝ่ายข้างเหนือ ส่วนพระพุทธรูปที่นั่น เมื่อก่อนมาตั้งตอมเมือง
 พิศณุโลกอยู่ อะแซวุ่นก็ขึ้นมากนมระย้ามปลงทหารถอยบนแห่น้ำ
 ๓,๐๐๐ ถือทวนตามหลัง ๓,๐๐๐ เจ้าพระยาสุรสีห์ยกออกโจมตี
 ได้รับกันถึงตระกูลบอน ไทยค้ำทานไม่อยู่กลับเข้าเมือง แต่ออก
 โจมตีแตกกลับเข้ามาเช่นนี้ ๒ ครั้ง เจ้าพระยาจักรีจึงได้ว่ากับ
 เจ้าพระยาสุรสีห์ ว่าทัพเจ้าเป็นหัวเมืองสู้ไม่ได้ ข้าจะออกตัวเอง
 เจ้าพระยาจักรีกรียกออกโจมตี ชะเนียงแพ้งถึง ๘ วัน ๓๐ วัน
 อะแซวุ่นจึงให้มาบอก ว่าพวंगเราอย่ารบกันเลย ให้ “เจ้าพระยา
 กระทบรัศมี” แม้ทัพออกมาเราจะขอตัว เจ้าพระยาจักรี
 ชะเนียงก็ปลงออกไปให้อะแซวุ่นก็ตัว อะแซวุ่นจึงให้ถามถามว่า
 อายุเท่าใด ตอบว่าอายุ ๓๐ เศษ แล้วถามอะแซวุ่นก็ ๆ ตอบว่า
 อายุ ๗๒ อะแซวุ่นก็ชมว่ารูปร่างงามฝีมือก็เข้มแข็ง สู้รบกับเรา
 ผู้แก่ได้ จงอุตส่าห์รักษาตัวไว้ ภายหลังจะได้เป็นกระษัตริย์ แล้วให้
 เอาเครื่องม้าทองดำรับ ๓ ถักหาคดพับ ๓ ดินสอแก้ว ๒ ก้อน
 น้ำมันดิน ๒ หม้อมาให้เจ้าพระยาจักรี (๓๓)

การที่อะแซวุ่นก็ทำเช่นนี้ จะเป็นการที่ยกย่องสัตว์ว่าเข้มแข็ง
 เพื่อจะยกฝีมือและกำลังตัว ว่าถ้าผู้อื่นคงสู้ไม่ได้ ตามธรรมดา
 ข้าศึกต้องสรวลเสริญฤทธิเดชสัตว์ หรือจะเป็นกลอุบายให้กำเริบ

แตกร้างกันก็ตาม เจ้ากรุงชนบทมีได้ถือว่าเป็นเช่นนั้น ถือว่าคำ
 ที่สัตว์วรรณะเจริญนั้น เป็นเกียรติยศใหญ่แก่แม่ทัพกรุง ถ้ายิ่งให้
 คำสัตว์วรรณะนี้เลื่องลือมากไปในประเทศทั้งปวง ประเทศซึ่งเคยกลัว
 อำนาจพระมา ได้ยินว่าจะเชื่องขึ้นซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่และเป็นเชิ้อพระองค์
 ยกย่องสัตว์วรรณะแม่ทัพแผ่นดินสยามเช่นนั้น จะเป็นที่ยำเกรงทั่วไป
 หหมด ฝ่ายเจ้าพระยาสุรสีห์มีนามควรจะแปลได้ว่าพระยาเสือ หรือ
 จะตั้งตามคำสัตว์วรรณะแต่ก่อนมาแล้ว แต่เจ้าพระยาจักรีกรรณียัง
 ไม่ต้องตามคำสัตว์ยกย่อง จึงได้ยกขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหา
 กระษัตริย์ศึก พิกุลมहिมา ทุกนครอาราเทศ นครศรีราชสุวงษ์
 องค์อรคมบรินายก ณกรุงเทพมหานคร บวรทวารวดี ศรีอยุธยา
 ตรงกันกับคำสัตว์วรรณะนั้น^(๓๒)

ข้อที่หนึ่งถือกรมหลวงนรินทรเทวเรียกเจ้าฟ้า เป็นคำยกย่อง
 ภายหลัง อย่างเดียวกันกับเรียกพระเจ้ามหากษัตริย์ศึก

๖๓ เสด็จยกพลทัพไปตีเมืองปากคึกดี เมือง
 ไชย เมืองอัตปือ กลับมาเดือน ๑๐ ปีจอ สำเวทธิศก
 ณเดือนอ้ายปีจอ กลับไปตีเมืองศรีสัตนาคนหุต ยัง
 ตั้งมั่นล้อมอยู่แรมปี ยังไม่เข้าเมืองได้

๖๓ กองทัพไปตีเมืองเขมรป่าดง เขามารวมก่อกำกับตีเมือง
 เวียงจันทน์ติดต่อกัน ตามที่จดหมายเหตุฉบับนี้ไม่ตั้งใจจะกล่าวเรื่องทัพศึก
 ให้แน่นอน ที่จริงตีปากคึกดีและเขมรป่าดงปีออกอัฐศก ปีระกานพศก

กลับมาได้รับตำแหน่งเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ปุจฉา
 ดัมฤตศักรจึงไปตีเวียงจันทน์ (๓๓)

เรื่องเมืองเวียงจันทน์ ในคำวิจารณ์ยังไม่ได้อ้างถึงที่ไหนเลย
 เพราะไม่อยากจะเก็บข้อความซึ่งปรากฏในพงศาวดารแล้ว มาพูด
 ว่าเรื่องลงไปอีก แต่บัดนี้พบคำแนะนำพระราชดำรัส และศุภอักษรที่
 มีไปมาในแผ่นดินกรุงธนบุรี ซึ่งไม่มีข้อความปรากฏในพงศาวดาร
 เห็นว่าควรจะนำมาเดาเติมลงในที่นี้ จะได้รู้พื้นเพอันใดนัก แต่
 คำแนะนำพระราชดำรัสและศุภอักษร ยืดยาวมากไม่มีแก่นสาร เป็นตัง
 พืชอดกันไปอดกันมา ยิ่งสมณดำรัสแล้วเกือบจะหาแก่นมิได้ใน
 นั้น แต่ยังมีแต่ยดาว่าเป็นหนังสือเก่า ทั้งไว้ก็จะสูญเสีย จึงได้คัด
 มาลงคัดท้ายหนังสือไว้

บัดนี้จะได้เล่าเรื่องนำทางพอให้ถึงเวลาที่พระราชดำรัสไปมานั้น
 และเก็บความในพระราชดำรัสโดยย่อลงในที่นี้ด้วย ถ้าจะละเอียดได้ไม่
 ต้องอ่านคำแนะนำพระราชดำรัสซึ่งติดอยู่ในท้ายสมุดเล่มนี้

๑ ผู้อ่านควรสังเกตว่า คำที่อ้างถึงพระราชไมตรีหรือประเพณี
 ไบราน ที่อ้างถึงพระราชดำรัส และศุภอักษรมีไปมากนั้น ไม่ได้
 มุ่งหมายจะอ้างข้อความดังกล่าวขึ้นไปยิ่งกว่าเมื่อจุลศักราช ๓๐๕๗ ปุจฉา
 สัปตศก ในแผ่นดินพระเพทราชา ประมาณ ๗๕ ปีล่วงมาถึง
 เวณาน

มีเรื่องราวในพงศาวดารล้านช้าง ว่าเจ้าล้านช้างเวียงจันทน์

คน ๓ ชื่อสุริยวงษาธรรมิกราช ขึ้นเป็นเจ้ากรุงล้านช้างเวียงจันทน์
 ขับไล่พี่น้องไปอยู่ต่างเมืองหมด มีลูก ๓ คน คือเจ้าราชบุตร ๑
 กุมาริ์ดงท่า ๑ สุ่มัง ๑ ในขณะนั้นมีเจ้าชาวเมืองแสนหัว ๒ คน
 ชายชื่ออินทกุมาร ผู้หญิงชื่อจันทกุมาริ์ ลงมาอาศัยอยู่ที่เมือง
 เวียงจันทน์ นางจันทกุมาริ์ได้กับราชบุตร มีลูกชื่อกิงกิดกุมาร
 และจันทโถม ส่วนอินทกุมาริ์พี่ชายได้สาวเป็นเมียมีลูกชื่อเจ้านก
 ราชบุตรเป็นชู้กับเมียขุนนางพ่อให้ฆ่าเสีย ครั้นเมื่อเจ้าล้านช้างกาย
 เหลือแต่หลานยังเด็ก พระยาเมืองจันทอรรคมหาเสนาเมืองล้านช้าง
 จึงรับนางสุ่มังลูกเจ้าล้านช้างเป็นเมียและขึ้นเป็นเจ้า

ฝ่ายเมืองน่านและเขมวงค์ซึ่งแตกฉานไปอยู่เมืองอื่น ๆ ยกมา
 รบชิงเมืองกันกับพระยาเมืองจันทน์ จนถึงภายหลังที่สุดนั้น ลูกของ
 คนที่หนีไปเมืองญวน ชื่อพระไชยองค์แฉะ มาชิงได้เมืองล้านช้าง
 กิงกิดะ อินทโถม และเจ้านก กัดพระไชยองค์แฉะจะพยายามขับไล่
 ขับไล่บิดาไปต่างเมือง จึงหนีขึ้นไปเมืองพง คุมกาดังลงมาตั้ง
 เมืองหลวงพระบาง ซึ่งน้องต่างบิดาร่วมมารดาของพระไชยองค์แฉะ
 รักษาอยู่ ผู้รั้งเมืองหลวงพระบางเห็นจะรักษาเมืองไม่ได้ จึงเชิญ
 พระแก้วพระบางลงไปเมืองเวียงจันทน์ กิงกิดะกุมาริ์ได้นั่งเมืองหลวง
 พระบาง กัดบิ์ใช้ชื่อกรุงศรีรัตนาคคนหุตล้านช้างร่วมชาวอย่างเดิม
 แยกกันเป็นล้านช้างเมืองชะวหรือเซา หลวงพระบางเป็นล้านช้างเก่า
 ฝ่ายหนึ่ง ล้านช้างจันทบุรี คือเมืองเวียงจันทน์ ใช้ชื่ออย่างเดียวกัน

ฝ่ายหนึ่ง แล้วเจ้ากิงก็ตั้งจึงยกกลงไปตีเมืองเวียงจันทน์ ด้วยมีสาเหตุ
 แก่กันเช่นกล่าวมานี้ เมืองเวียงจันทน์หวังจะหากำลังหรือเห็นจะต่อสู้
 ไม่ได้ จึงได้แต่งทูตเชิญพระราชดำล้นมากรุงศรีอยุธยาว่าจะถวาย
 พระราชธิดา และขอกองทัพขึ้นไปช่วยป้องกันเมืองศรีสัตนาคนหุต
 ที่กรุงจึงได้แต่งกองทัพขึ้นไปตั้งอยู่ใกล้เมืองเวียงจันทน์ ซึ่งกองทัพ
 เมืองหลวงพระบางมาตั้งติดเมืองอยู่แถวนี้ แม่ทัพไทยให้ทั้ง ๒ เมือง
 ทำไมตรีบนเขตแดนกันเสร็จแล้ว ทหารเมืองหลวงพระบางก็เลิกไป
 เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตจึงได้แต่งราชบุตรมีบันดาศักดิ์เป็นพระแก้วฟ้า
 ทั้งสมบัติวิธดาเข้าเฝ้าเป็นอันมาก ให้ลงมาถวาย แด่นมากก็ไม่เห็นมี
 เรื่องราวอะไรที่กล่าวถึงเกี่ยวพันกันต่อไปอีก

๒ เมื่อจุลศักราช ๓๓๓ ปีเถาะตรีกัศ เจ้าวงเจ้าเมืองหลวง
 พระบางยกลงมาตีกรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์อีก ตั้งล้อมเมืองไว้
 เจ้าเวียงจันทน์บุญสารออกต่อรบกันอยู่ประมาณ ๒ เดือนไม่แพ้ไม่ชนะ
 กัน เจ้าเวียงจันทน์จึงให้ไปขอกองทัพพระม้าวลงมาตีเมืองหลวงพระบาง
 เมืองหลวงพระบางถอยกองทัพกลับไปรบพระม่า พระม่าก็เอาเมือง
 หลวงพระบางได้

๓ เรื่องพระวอที่เป็นสาเหตุที่ทัพกรุงขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์
 ได้ความว่า ด้วยเหตุที่เชอวงศ์เมืองเวียงจันทน์เที่ยวกระจุยกระจาย
 ตั้งแต่พระยาสุริยวงษาธรรมิกราชขึ้นเถลิงนครราชหนึ่ง ตั้งแต่พระยา
 เมืองจันทน์เป็นเจ้าถันช้างอีกครวหนึ่ง และพระม้ามารบกวนให้

บ้านเมืองยับเยินแตกฉานชานเซ่น เปลี่ยนเจ้านายบ่อย ๆ นั้นด้วย
 เจ้าหอจะเป็นตูกใครก็ไม่ปรากฏ ผู้เป็นเจ้านายข้างเวียงจันทน์ถึง
 พินาศไม่มีตูก นายวอกับนายตา ๒ คน จึงนำกุมารไม่ปรากฏ
 ชื่อ อันเป็นเชื้อวงศ์ในเมืองเวียงจันทน์ทางเจ้าตนโตก็ไม่ทราบ ไป
 ให้เป็นเจ้า นายวอกับนายตาจะขอเป็นอุปราช เจ้าเวียงจันทน์ใหม่
 ไม่ยอม ตั้งให้เป็นแต่พระวอและพระตา ตำแหน่งเสนาบดี จึงเกิด
 วิวาท พระวอกับพระตายกไปตั้งที่หนองบัวลำภู ตั้งชื่อเมืองว่า
 จำปานครขวางกานแก้วบัวบาน เจ้าเวียงจันทน์ยกไปรบ พระวอ
 กับพระตาเห็นจะสู้ไม่ได้ จึงไปขอกองทัพพม่ามาช่วย เจ้าด้านข้าง
 แต่งคนไปคอยดักเข้าหาพม่า ขอให้พม่ากลับไปดักพระวอ พม่าก็
 ทำตาม พระตายายในที่รบ พระวอสู้ไม่ได้หนีลงไปอาศัยเจ้านคร
 จำปาศักดิ์ ภายหลังเกิดวิวาทกับเจ้านครจำปาศักดิ์ จึงยกขบวน
 ตั้งอยู่ตอนมดแดงแขวงเมืองอุบล ตั้งบรรณาการมาขอพึ่งพระเจ้า
 กรุงธนบุรี เจ้าด้านข้างรู้ว่าพระวอวิวาทกับเจ้านครจำปาศักดิ์ จึง
 ให้พระยาสุโขทัยมาตีพระวอ จับพระวอได้ฆ่าเสีย ทำวกำบุตร
 พระวอและท้าวเพียบบอกเข้ามา เจ้ากรุงธนบุรีจึงให้ยกทัพขึ้นไปตีเมือง
 เวียงจันทน์ เมื่อปีจอฉัฏฐศักราช จุลศักราช ๓๓๔๐ ได้เมือง
 เวียงจันทน์ กับทั้งพระแก้วพระบาง และราชวงศ์ลงมากกรุงธน

๔ เรื่องทัพยอหรือจีนมาตีอังวะครั้งแรกปีชวดฉัฏฐศักราช จุล

ศักราช ๓๓๓๐ มาถึงเมืองเด่นหัว ทางไกลเมืองอังวะ ๓๕ ค่ำ
พระม้ายี้แตกไป

ฮ้อยกมาตีอีกครั้งที่ ๒ ค่ำหัวเมืองระเซ้าไปจนกระทั่งถึงบ้าน
ของนี้ ไกลเมืองอังวะทางคันทัน พระม้ายี้แตกออกไปอีก

ปีฉลูเอกศก จุติศักราช ๓๓๓๑ ฮ้อยกกลับมาตีเข้าอีก ถึง
เมืองกองดงประมอ ทางไกลเมืองอังวะ ๕ ค่ำ เจ้าอังวะเห็นว่า
เป็นศึกใหญ่จะต่อสู้ไม่ได้ จึงขอเป็นไมตรีแต่งเครื่องบรรณาการ
ไปให้แม่ทัพ การศึกสงบ

ฮ้อยกฮ้อยเข้ามาตีเมืองพระม้ายี้ ๓ ครั้ง เป็นโอกาสดีของเจ้ากรุง
ธนบุรีมาก ที่พอได้คุมกษัตริย์ตวัดตวัด ฮ้อยความที่อ้างถึงทัพจนตี
เมืองพระม้ายี้ในพระราชดำรินั้น คือทัพฮ้อย ๓ ครั้ง

๕ เจ้ากรุงธนบุรีขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่วางแรก ปีชวดโทศก
จุติศักราช ๓๓๓๒ ไม่ได้เมืองเชียงใหม่ เป็นเรื่องทักท้วงในพระ
ราชดำรินว่าไปดองจุดฝีมือพระม้ายี้(๒๓)

๖ จุติศักราช ๓๓๓๓ ปีเถาะตรีศก ปรากฏในพระราชพงศาว
ดารว่า เจ้าอังวะให้ไปสุพัฒนามารักษาเมืองเชียงใหม่วาง เป็นคราว
เดียวกันกับที่คุมพดมาช่วยตีเมืองหลวงพระบาง และได้เมืองด่านช้าง
เป็นเมืองของตนด้วย

๗ จุติศักราช ๓๓๓๔ ปีมะโรงจัตวาศก ไปสุพัฒนามาตีเมือง
ดั้นแด เมืองพิชัย ๒ ครั้งในปีเดียว คงเป็นคราวเดียวกันกับที่

ในพระราชดำริเจ้าล้านช้าง ว่าเกณฑ์ให้เจ้าล้านช้างลงมาช่วยตี
เมืองนครราชสีมา

๘ จุลศักราช ๓๓๓๖ ปีมะเมียฉก กองทัพกรุงธนบุรีขึ้นไป
ตีได้เมืองเชียงใหม่ ไปสุพรรณแตกขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ และค่าย
พระม้านางนางแก้วเชษฐมัย จับได้พระม้านางในปด้อยวันด้วย
เป็นข้อความที่ไต่กล่าวในศุภอักษร ที่ส่งพระยาหลวงเมืองแสนขึ้นไป

ข้อความต่าง ๆ ที่ส่งมากล่าวไว้ ตามลำดับ ที่ได้หมายเหตุมา
ข้างต้นนี้ ถ้วนแต่เป็นเหตุหรือเป็นเรื่องที่จะประกอบความเข้าใจในการ
ที่กรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ ได้เป็นไมตรีครั้งนั้นเพราะเหตุใด
ไม่ใช่ตั้งใจจะเล่าพงศาวดารเมืองลาว หรือลำดับเรื่องพระราชพงศาว
ดารไทย

บัดนี้จะว่าด้วยพระราชดำริและศุภอักษรซึ่งมีไปมา ในพระ
ราชดำริล้านช้างฉบับแรก ถึงวัน ๒๖ ๓๐ คำ ศักราช ๓๓๒
คือศักราชพันออกเดี่ยว จะเป็นด้วยตามลบบรรยากาศอันอย่างหนึ่ง

ข้อความในศุภอักษรฉบับนี้ ว่ากรุงศรีสัตนาคนหุตกับกรุง
มหานครศรีอยุธยา เคยเป็นไมตรีสนิทกันมาแต่ก่อน ข้างกรุงศรี
อยุธยาเกิดเป็นแต่เวรกรรม จึงขาดทางพระราชไมตรี ข้างฝ่าย
เมืองศรีสัตนาคนหุตก็มีข้าชบถขัดแย้ง เจ้าพระยาณครราชสีมาได้ขึ้น
ไปช่วยตีชบถปราชัย ไปตั้งอยู่ดอนมดแดง

ตามความที่ว่า^๕ เข้าใจว่าไม่ใช่พระวอ คงจะได้เกิดซ้ำชนบ
ซึ่งแตกลงมาตั้งอยู่ตอนมดแดงก่อนแล้ว เมื่อพระวอออกจากเมือง
นครจำปาศักดิ์ จึงมาเข้าพวกซ้ำชนบนั้น^๕

การที่เจ้าพระยานครราชสีห์^๕ มาชนไปช่วยครั้ง^๕ จึงได้ทราบว่า
กรุงสยามได้ตั้งชนใหม่เป็นบ้านเมืองแล้ว ได้แต่งตั้งพระยาไทร-
ทรงยศทศบุรี พระยาศรีรัตนนิเบศร์ไมตรี เชิญพระราชดำรัส
และเครื่องราชบรรณาการ ลงมาขอคทาพระราชไมตรี ขออย่า
ให้กรุงเทพฯ ๑ ละวางเมืองศรีสัตนาคนหุต ๑ ก็จะไม่ละวางกรุงเทพฯ ๑
ไพร่พลที่เจ้าพระยานครราชสีห์^๕ มาเอาเข้ามาช่วยราชการนั้น เมื่อเสร็จ
ราชการแล้ว จึงจะให้คืนเมือง ข้อความในพระราชดำรัสเพียง
เท่า^๕

มีศุภอักษรเสนาบดีกรุงล้านช้าง ถึงเสนาบดีกรุงเทพฯ ข้อความ
ก็อย่างเดียวกัน แต่มีเติมออกไปว่า เมื่อศักราช ๓๓๓ ตัว คือ ๓๓๓๓
ซ้ำชนบ จึงให้อุปฮาดสงครามมีหนังสือไปขอให้เจ้าพระยานครราชสีห์^๕
ชนมาช่วยตีซ้ำชนบแตกไปตั้งอยู่ตอนมดแดง ทราบว่าพระเจ้าแผ่นดิน
ได้ตั้งชนใหม่ มีความยินดี จึงให้มาเจริญทางพระราชไมตรี ขอ
เจ้าพระยานครราชสีห์^๕ มาอยู่ช่วยราชการ และไทยมอญอันเข้ามาทำ
ราชการอยู่ในมุกดาตาดั่งกรุงศรีสัตนาคนหุต ถ้าเสร็จราชการแล้ว
ก็จะให้กลับ แต่หลวงวังและไพร่ดาบสม่วงหวาน ๒๐ คน ขอต่อ
อรุณคมหาเสนาบดีไว้สำหรับเป็นผู้ใช้ทูลทักท้วงเจริญทาง พระราชไมตรี

ในท้ายศุภอักษรบอกนำหนักของพระราชดำรัส และกล่อม และมอบ
हुดีวินฤ กับเครื่องราชบรรณาการ และของบรรณาการ
อรรคมหาเสนา

วินิจฉัย ด้วยเหตุผลอันใดเมืองด้านข้างจึงได้เริ่มผูกการพระ
ราชไมตรี^๕ ครั้น^๕ เหตุ^๕นั้นคือจีนฮ่อมาตีเมืองพะม่าอยู่ถึง ๓ ปี
พะม่ามือไม้ว่าง ฝ่ายเวียงจันทน์ก็กลัวเมืองหลวงพระบางที่เป็นอริกันเก่า
แก่จะยกลงมาตี เมื่อพะม่ามาช่วยไม่ทัน ก็จะได้ยท่งที่ จึงหวังจะ
อาศัยกองทัพข้างกรุง^๕ไปช่วย

ครั้นเมื่อเกิดรบกันในเมือง กลัวเมืองหลวงพระบางจะพลอย
ข้า^๕ ครั้นจะขอกองทัพกรุง^๕ก็ไม่ทัน จึงขอให้เมืองนครราชสีมา^๕
ไปช่วย

ข้างฝ่ายเมืองนครราชสีมา เมื่อบ้านเมืองข้างนั้นเป็นจลาจล
ผู้คนแตกกัน^๕ไปทางเมืองลาวมาก หวังจะยก^๕ไปติดตามด้วย
จึงได้ยก^๕ไปช่วยและตั้งหาผู้คนซึ่งแตก^๕ไปอยู่เมืองลาว เป็น
ขรรคมหาทางดำเนินราชการของเมืองลาว ไม่มีอะไรนอกจากหวงคน
ยิ่งกว่าอย่างอื่น คิดพยายามที่จะชักไ้อ้เห็ดงโหลให้ข้า^๕ไป กัน
เขาคนไว้ ดับเหมา^๕กับที่ต้องการกำลังกรุงเทพฯ ๖ ช่วย เมื่อหลวง
พระบางมาตี จึงได้มี^๕ราชดำรัสลงมาผูกทางไมตรีและพูดโยกย้ายจะ
เขาคน^๕ไว้ พระราชดำรัส^๕ครั้งนั้นใช้^๕เดิม^๕กัน^๕ทั้ง ๒ เมือง ท้ายศัศกดิ์
เอะอะไปตามแผนข้างลาว

ข้างฝ่ายเจ้ากรุงธนบุรี อัครมหาเสนาเป็นคนที่ตรงกันข้าม
 ไม่สู้จะรังเกียจในการที่จะถ่อมคำ ถดหย่อนเกียรติยศที่ไม่มีแก่นสาร
 เป็นคนมีความปรารถนาใหญ่โตถึงซึ่ง ซึ่งคิดจะรวบรัดเอาด้วยกำลัง
 อำนาจในภายหลัง แต่ในระหว่างที่คบกันนี้ คบก็ให้ได้เปรียบไว้ให้
 เสมอ จะได้สุมคิดหรือไม่ว่า ถ้าเป็นที่ควรของแล้วต้องของ
 ไม่ได้ก็แล้วไป อัครมหาเสนาเจ้ากรุงธนบุรีเป็นเช่นนั้น จึงได้แต่ง
 พระราชสาส์นตอบ พระราชสาส์นนับแต่เอง เขาจดไว้ว่า วันที่ ๓๑๖ คำ
 จุติศักราช ๑๑๓๓ ปีเถาะตรีศก ทรงแต่งพระราชสาส์น แด่ศุภ-
 อักษรแล้ว ทรงพระกรุณาตำรวัดเหนือเกล้าฯ สั่งให้พระสุนทรไวย
 ราชทูต หดวงภักดีวาจา อุปทูต ขุนพจนานิคม ตริทูต จำทูต
 พระสุพรรณบัตรรัตนพระราชสาส์นแด่ศุภอักษร ขึ้นไปยังกรุงศรี
 ลัดนาคนहुต”

ใจความในพระราชสาส์นนับ ว่าทรงยินดีควรที่จะเป็นมิตร
 เพราะพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนहुต เป็นชาติวงศ์ทรงพิภพอันสูง
 ใหญ่ กรุงศรีอยุธยาทุกวันนี้คับบางอยู่ ขอให้พระเจ้ากรุงศรี-
 ลัดนาคนहुตช่วยทูลบารุง ให้เป็นแผ่นดินเดียวกันด้วยกันสืบไป
 มีศัตรูมาฝ่ายใดก็จะเป็นศัตรูของฝ่ายหนึ่งเหมือนกัน ซึ่งจะขอเจ้า
 พระยานครราชสีมาไว้ช่วยราชการนั้นก็ได้แต่พระราชดำริ ถ้าเห็น
 ว่าจะได้ถ่ายเดียวจึงให้ทำ ถ้าจะได้ส่วนหนึ่งสองส่วนเสียส่วนหนึ่ง
 อย่าให้ทำ ให้ไว้พระแก้วกรุงเทพ ฯ แล้วขอต่ออ้างต่อไปว่า

มีอุปการะต่อพระนครมาแต่ก่อนเข้ามาที่กรุง ขอให้ทำแผนที่ทำทาง
ที่จะไปกรุงอังวะส่งออกไป เหตุว่ากองทัพพระม้ายกขึ้นไปตีเมืองฉนวน
เมืองห้วยหล้าปลายแดนกรุงจีน จีนตีพระม้ายกแตกกลับไป กำลัง
ยกทัพขึ้นไปตีเมืองอังวะอยู่ แล้วจะขอให้กองทัพจีนมาชนที่กรุงศรี
อยุธยาอีกทางหนึ่ง ได้ตอบออกไปว่ายังขัดสนด้วยเสบียงอาหาร
บัดนี้พระม้ายกมาทำแกมเมืองถลาง เมืองกาญจนบุรี เมืองศรีสวัสดิ์ เมือง
อุทัยธานี เมืองสุวรรณภูมิ ฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ตะวันตกตะวันออก
กองทัพหัวเมืองตีกองทัพพระม้ายกไป ฝ่ายกรุงศรีอยุธยายังไม่ได้
จดฝีมือความคิด จึงได้ส่งยกขึ้นไปจดฝีมือพระม้ายกที่เชียงใหม่^(๓๒) บัดนี้
เห็นแจ้งอยู่แล้ว พอจะทำตอบแทนกรุงอังวะได้ภายในเดี๋ยว เเสบียง
อาหารก็มีบริบูรณ์แล้ว จะมีหนังสือออกไปบอกกองทัพพระเจ้ากรุงจีน
มาชนที่กรุง สัมทบทัพขึ้นไปตีเมืองอังวะ แต่ขัดสนอยู่ด้วยม้า
จึงให้มัสกุญชรมาด้วย

พระราชดำล้นนี้ ลงวันที่ได้กล่าวมาแล้วว่าทรงแต่งข้างต้นนั้น
ศุภอักษรว่า ได้นำข้อความที่กรุงศรีสัตนาคนหุต ขอดับ
ทางพระราชไมตรีนักรัษากุณฑลทั้งปวง เห็นว่าแต่ก่อนก็ได้เคย
เป็นไมตรีกันมา ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ได้
ได้เจ้ปราบปรามราชศัตรูราบคาบสิ้นแล้ว ควรที่จะรับเป็นไมตรี
ตามราชประเพณี ดับคฤหาสน์อย่างธรรมเนียมกรุงศรีอยุธยา
กับกรุงศรีสัตนาคนหุต แต่ก่อน ๒ ฝ่ายฟ้าเคยเป็นสุวรรณบัลลังก์

ราชวงศ์กันมา ครั้นขอให้มีพระราชดำรัส และศุภอักษรขึ้นไป
ว่ากล่าวตามประเพณีแต่ก่อน จะได้เป็นศรีสวัสดิ์ในกรุงศรีอยุธยา
เหมือนแหวนเพชรเรือนทอง ถ้าเสนาบดีด้านข้างเห็นด้วย ให้นำ
ความขึ้นกราบทูล จะขอพระราชบุตรมาไว้เป็นมเหสีกรุงศรีอยุธยา
ได้นำความขึ้นกราบทูล ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ทำตามคำปรึกษา
จึงให้ทูตจากหลวงพระบางและคำตากลุ่มปรึกษาขึ้นมา เรื่องเจ้า
พระยานครราชสีมาเข้ามาในพระราชดำรัสแล้ว แต่เรื่องหลวงวัง
ไทยมอญถวาม่วงหวาน ๒๐ ครวี่ ซึ่งจะขอไฉนไม่ควร ไม่ได้
นำความขึ้นกราบทูล ถ้าอรรคมหาเสนาบดีจัดการเรื่องที่จะเป็นบรม
กัณยานมิตรสำเร็จแล้ว เรื่องหลวงวังและถวามอญม่วงหวาน ขอ
ไฉนก็จะได้อยู่ อนึ่งจะต้องการม้าใหญ่คู่กัน ๓๐๐ ม้า ให้
ช่วยจัดมาส่งลงมาให้ตามที่ต้องการ ราคาอย่างไรให้ช่วยทรรอง
จะเบิกเงินคลังส่งขึ้นไปให้

เครื่องบรรณาการที่ส่งและของที่ให้เสนาบดี มากกว่าที่ส่งลง
มาหลายเท่า ศุภอักษรนั้นก็ถึงวันเดียวกัน

ความคิดที่มีพระราชดำรัสและศุภอักษรครั้งนี้ เจ้ากรุงธนบุรี
มีท่าทางที่ควรหวังว่าจะสมคิดมากกว่าขอถูกกล่าวเจ้ากรุงจีน หรือมี
ท่าทางที่จะได้ถูกกล่าวเจ้าล้านช้างมากกว่าที่จะได้ม้า ๓๐๐ ขอบที่ขอมา
ไปนั้นไม่ได้มีความมั่นหมายว่าจะได้ แต่เป็นข้อหนึ่งซึ่งเป็นทางที่จะ
อดอวยงำดัง การที่ลาวได้รับพระราชดำรัส และศุภอักษรเช่นนี้

ใช้ว่าจะเตือนตรอนอันใด ก็นิ่งโอ้เอ้เสียไม่ตอบเท่านั้น เป็นราโชบาย
อย่างเดียวของดาว กว่าจะมีอะไรไปโดนบังเจ้าจึงค่อยเดินไปใหม่

แต่ไม่น่าจะสงสัยเลย ว่าเจ้าพระยานครราชสีมาคงจะได้รับ
ทั้งตรามือข้อความอย่างอื่น คือให้คิดอ่านสืบสวนหาครวัที่แตกฉาน
ชานเซ็นขึ้นไป เอาถนัดลงมาบ้านเมือง พวกชนบทที่แตกไปอยู่
คณมดแดงนั้น เมื่อไม่มีผลประโยชน์อย่างใด ก็อย่าให้ไปปราม
ปราม หรือคิดเกลี้ยกล่อมเอาใจไว้ ดังเหตุตามศุภอักษรซึ่งจะ
ได้กล่าวต่อไปข้างหน้า เจ้าพระยานครราชสีมาได้ทำอย่างที่ดีขึ้น

ก่อนจะมาข้างฝ่ายกรุงก็มีกรทัพศึกพัวพัน ข้างฝ่ายด่านข้าง
การวิวาทกับหลวงพระบางก็ไม่แล้ว ในปีเถาะตรีศก จตุศักราช
๓๓๓ นั้นเอง เจ้าวงเจ้าเมืองหลวงพระบางก็ยกลงมาตีเมืองด่านข้าง
ตามทักถ้อยอยู่ แต่เวลานั้นศึกพระมอกับยอด้งบดลง พระเจ้าน่านข้าง
จึงให้ไปขอกองทัพเมืองพระมอมาตีเมืองหลวงพระบาง ได้เมือง
หลวงพระบางยอมอ่อนน้อมต่อพระมา เมื่อเมืองด่านข้างขึ้นถ้อยอัน-
ตรายอันใดแล้วก็นิ่งเฉยเสีย ไม่ตอบพระราชาดำรัส

แต่ครั้งเมื่อจุศักราช ๓๓๕ ปีมะเส็งเบญจศก ไปสุพรรณ
มาตีเมืองด่านข้าง ด้วยพระวอไปขอกองทัพพระมอมาช่วยรบ แล้ว
ก็ชวนถนัดเข้าไปเอาเมืองด่านข้างเอง กวาดต้อนราษฎรบุตรธิดา
อำมาตย์ไปเมืองอังวะ แล้วจึงไปตั้งอยู่เชิงใหม่ กำหนดว่าจะ
ยกลงมาตีกรุงเทพ ฯ ซึ่งได้ยกมาตีเมืองดับแดเมืองพิชัย ๒ เทียด

นั้น มีหนังสือไปให้เมืองด่านข้างยกมาตีเมืองนครราชสีมา แต่
เจ้าด่านข้างหาได้ยกลงมาตามคำสั่งไม่ เมื่อกองทัพกรุงขึ้นไปตีเมือง
เชียงใหม่ พวกลาวเมืองเวียงจันทน์เห็นเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร
คือพระยาหลวงเมืองแสนนครมหาเดนา พระยาหาญอาษา พระยา
จันทวงษ์ พระยาโคตร พระยาบุตรโคตร และผู้อื่นๆ เป็น
ท่วงที่พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงได้ให้มัสสุยกษัตริย์ขึ้นไป ถึงวัน ๖๖๓ คำ
ปี่มะเมียฉก กุศักราช ๑๓๓๖ มีความว่า

ศุภอักษรท่านนครมหาเดนาบดักกรุงเทพ ฯ มาถึงนครมหา
เดนาบดักกรุงศรีสัตนาคนหุต ด้วยมีพระราชโองการมานพระบันฑู
รสู่ถึงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า พระม่ายกมาทำร้ายทางเมือง
ตาก บ้านระแหงเมืองกำแพงเพชรทางหนึ่ง มาทางต้นเตท่าดินแดง
แขวงเมืองกาญจนบุรี เมืองศรีสวัสดิ์ ฝายตะวันตกทางหนึ่ง
พระเดชานุภาพแผ่ไป พวกลาวมอญพากันทำร้ายพระม่ายดำด้ายยับเยิน
มอญและลาวเข้ามาด่าว่ามิภักดีเป็นข้าขอบขัณฑสีมาบ้าง พากรอบครัว
อพยพเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารบ้าง ที่ตั้งด่านต่อครัวพระม่ายเข้าไป
ก็มีบ้าง พระเดชานุภาพแผ่ไปถึงมอญลาว พระยาจำบ้านพระยา
ดำขุนและลาวแคว้นเชียงใหม่อำขุน ก็มาด่าว่ามิภักดีขึ้น ยัง
แต่ไปสุพลไปมระยง่วน จะเด็ดจันไปสังหารเสียให้สิ้น ให้เดนาบดี
ทูลพระเจ้าศรีสัตนาคนหุต ให้คอยฟังข่าวเขา กรุงอังวะเห็นจะ
ไม่พ้นเงื้อมพระหัตถ์ จักรขึ้นไปเอามาใช้เป็นข้า

แต่กรุงศรีสัตนาคนหุต เดิมเป็นมิตรแล้วละราชไมตรีเสีย
ไปเป็นใจด้วยพระม่านนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ยังไม่เสียคตอง
พระราชไมตรี จึงให้สั่งลาวด้านข้างซึ่งพระม่านเอาไปมัดผูกจำของ
ขึ้นมาให้อรรคมหาเสนาบดีทูลถวายเจ้าด้านข้าง ให้เร่งเป็นใจไป
ด้วยพระม่าน จงเกณฑ์กองทัพไปช่วยไปสุพลา ไปมะยง่วน ถึงเมือง
เชียงใหม่ จะเสด็จขึ้นไปตี ประการหนึ่งให้เร่งตัดท่าทาง ขนข้าว
ปลาเสบียงอาหาร อย่าให้กองทัพไทยไปถึงกรุงศรีสัตนาคนหุตได้
ประการหนึ่งจงโอบอ้อมเอาไทยเข้าขอบเขตแดนมากกรุงเทพฯ ใด จะ
ได้กันกรุงศรีสัตนาคนหุต เห็นจะรุ่งเรืองเนบี่ใหญ่ เพราะเป็นใจไป
ด้วยพระม่านนี้ อย่าให้ไพร่เมืองลาวเป็นสุขได้ แต่ไพร่เมืองลาว
ก็ไปสู่พระบรมโพธิ์สมภารประมาณหมื่นหนึ่งแล้ว บัดนี้ได้ส่งพระยา
เมืองแสนกับท้าวพระยาม้าชื่ออีก ๖ คน ไพร่ชาย ๖๓ หญิง ๓ ขึ้นมา
ให้อรรคมหาเสนาบดีทูลถวายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ศุภอักษร
ฉบับนี้ ให้พระยาหลวงเมืองแสนถือไปเมืองด้านข้าง

ตามข้อความนี้ดูกรวดมาก และที่จริงก็ควรจะกรวด ศุภอักษร
ฉบับนี้เรียงข้อความอยู่ข้างแข็งดี

คราวนี้ไม่ใช่เวลาที่ลาวจะช้า ได้ข่าวว่าลาวเข้ามาอยู่เมือง
ไทยถึงหมื่นหนึ่งก็ตาเหลือก ทั้งถูกพระม่านทำเดียดเบียนยับยั้นมาก
จึงได้มีพระราชดำรัสตอบศุภอักษรในเดือน ๔ ปีนั่นเอง หนังสือไป
เมืองลาวได้ตอบใน ๒ เดือน นับว่าเป็นอย่างเร็วที่สุด และข้อความ

ในศักราชรัตนโกสินทร์^๕ ออกจระยกย่องมากจนด้วย ดำเนินความว่า จุล-
ศักราช ๓๓๓๕ ตัว ได้ร่ำฟั่งถึงทางพระราชไมตรี จึงได้แต่งทูต
ลงมา และทัพเจ้าพระยานครราชสีมา^๕ ก็ยังจำเวณทางพระราชไมตรีมิ
ได้ขาด ความที่ว่าเช่นนั้นเป็นการแก้ตัวเก้อ ๆ ด้วยความกระตาคใจ
แล้วจึงชักความต่อไปว่า

มาจนถึงศักราช ๓๓๓๕ ตัวนั้น ไปสุพลาถ้อมหันตโยชามา
ชมแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต ก็เป็นโอรมนักทุกขาแก่ประชากร ชมแห่ง
เอาพระราชบุตรและเสนาอำมาตย์ไปกรุงอังวะค้างอยู่ ตัวไปสุพลา
ถอยไปเชียงใหม่ ให้มาว่าขอให้เมืองด่านช้างเอากำลังมาทางเมือง
นครราชสีมา เจ้าด่านช้างร่ำฟั่งถึงทางพระราชไมตรีแต่ก่อน ไม่
เคยเป็นเวรานุเวรกัน จึงขัดเคืองมิมา

อยู่มาศักราช ๓๓๓๖ ตัว สมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรง
พระกรุณาตั้งเจ้าพระยานครราชสีมาให้ตั้งศักราช และพระยาหลวง
เมืองแสน มาถึงกรุงศรีสัตนาคนหุต ณ เดือน ๒ แรม ๒ ค่ำ
พระเจ้าด่านช้างได้แจ้งศักราชแล้ว มีความโสมนัสปราโมทย์ จึง
ให้อรรคมหาเสนาพร้อมภักขิยตั้งฉัตรราชครู แต่งตั้งทางพระราช
ไมตรีให้ถวรับไป จึงแต่งให้พระยาสุราราชจำบ้านบุญนามงคล
พระยามหาอำมาตย์ผู้ดำรงไมตรี จำทุกพระราชดำรัสมงคลราช-
บรรณาการ ลงมายังพระเจ้ากรุงเทพ

ขอซึ่งข้าไพร่กรุงเทพอนั้นไปอยู่กรุงศรีสัตนาคนหุตนั้น ไม่ได้ห้ามหวงบังกัน เมื่อเจ้าพระยานครราชสีมาจะกลับก็ได้บอกข่าวร้องให้คืนไป ส่วนผู้ซึ่งมิอยากไปก็หลบหลัดอยู่ ผู้ที่สมัครไปก็มี ได้ให้คืนไป เจ้าพระยานครราชสีมาคืนไปถึงเมืองแล้วให้กรมการมาขอ ก็ได้บอกข่าวร้องกระเกณฑ์ให้ไป ภายหลังได้ให้ขึ้นไปขออีก ก็ได้บอกข่าวร้องให้ห้วยบ้านหัวเมืองส่งไปให้อีกก็มาก บัดนี้ยังค้างอยู่แต่พวกที่เป็นทุกข์ยากแสบแผล่งทำมาหากินอยู่ ไม่ได้มีจำนวนไว้

อนึ่งราชบุตรราชนัตดาเสนาอำมาตย์ อันไปค้างอยู่เมืองอังวะนั้น คืนมาถึงบ้านเมืองเมื่อใด ก็จะให้พร้อมกันแต่งการนำเครื่องมงคลราชาภิเศกสมเด็จพระเจ้ากรุงเทพ

อีกประการหนึ่ง พระราชบุตรพระราชนัตดาเสนาอำมาตย์ที่ไปค้างอยู่เมืองอังวะ จะหัดกหนึ่งมาฟังพระบรมโพธิ์สมภารกรุงเทพเมื่อใด ขอให้มีความเมตตากรุณาไพร่กรุงเทพศรีสัตนาคนหุต อันกลัวพระมาเข้ามาฟังพระบรมโพธิ์สมภาร ขอให้กลับกลับบ้านเมือง พระราชดำรินั้นถึงวัน ๔๖๔ คำมีมะเมียนศก จุลศักราช ๓๓๓๒

ศุภอักษรเสนาบดีมาถึงเสนาบดี อ้างถึงการที่พระยาไตรทงยศมาครั้งก่อน และไปสุพรรณมา ศักราชไม่ตรงกันกับพระราชดำรัสทั้ง ๒ แห่ง เป็นด้วยแรงหลวม มีความชัดว่า ถูกเจ้าด่านข้างที่ส่งไปนั้น คือเจ้าราชบุตร พระยาหลวงเมืองแสนพระมาเอาตัวขึ้นไปเชียงใหม่ ศักราช ๓๓๖ ตัว เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ไปสุพรรณให้

พระมา ๓๐๐ ถือนางตั้งมาตั้งให้เมืองเวียงจันทน์ เข้ามาตั้งทาง
เมืองนครราชสีมา เมืองด่านช้างไม่ยอมทำตาม และที่โปรดให้
พระยาหลวงเมืองแสนกลับขึ้นไป เป็นที่ยินดี จึงได้ให้พระยาสุพรรณ-
บัตรมณฑล พระยาสุพรรณมิตรไมตรี ท้าวตัง นำสมณเถา
และศุภอักษรมาถึงอรรคมหาเสนาบดี ต่อขึ้นไปก็แก้ตัวเรื่องครัวไทย
และจะให้เสนาอำมาตย์ราชโอรส ลงมาทำอธิการมณฑล ขอ
ให้ช่วยส่งพลเมืองลาวคืนเหมือนในพระราชดำริ

มีศุภอักษรพระยาหลวงเมืองแสนเฉพาะตัว มายังเสนาบดีอีก
ฉบับหนึ่ง บอกว่าได้ฟังพระบารมีกลับมาถึงบ้านเมือง นักิจการ
ทุกประการกราบทูลพระเจ้าด่านช้างแล้ว ทรงยินดีนัก จึงแต่ง
ให้ราชทูตเชิญพระราชดำริ สมณเถา และศุภอักษรลงมา

ในหนังสือฉบับนี้ว่า มีศุภอักษรโปรดขึ้นไป ให้จับพระมา
ซึ่งลงมาอยู่ในกรุงด่านช้าง จำตั้งลงมาถวายนั้น พระมาที่แตกจาก
เชียงใหม่ ไม่ได้ไปเมืองด่านช้าง พระมาซึ่งไปสุพลให้ลงมาขอ
กำลังนั้น เมืองนครจำปาสักได้ระกิดฆ่าฟันเสีย ไม่ได้มาถึงเมือง
ศรีรัตนาคคนหุต

อีกประการหนึ่งครอบครัวข้าไพร่กรุงเทพ ฯ ที่อพยพเข้ามา
อยู่ในกรุงศรีรัตนาคคนหุต มากน้อยเท่าใดมิได้เกี่ยกัน แจกอยู่
ในสุวรรณบัตรและศุภอักษรทุกประการ ขอให้เสนาบดีนำขึ้นกราบ
บังคมทูล

หนังสือถึงวันศุกร์ ๓๖ ตัว เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำวันจันทร์
มีสมณสาส์นอีกฉบับหนึ่ง มีจดหมายไว้ว่าได้รับวัน ๒๖ ค่ำ
จุลศักราช ๑๓๓๗ ปีมะแมศักราช ข้อความในสมณสาส์นนครีกระ
เต็มที แต่งเป็นภาษาไทยแล้ว ยังต้องแปลออกเป็นภาษาไทย
อีกที ใจความนั้นกล่าวของมาเป็นบรรณาการสมเด็จพระสังฆราช
จักรใหม่ ๓ จักรผ้าด้าย ๓ บรรจุในถุง กับเสื้อ ๒ ผืน
ฉันทาทองพระราชไมตรี ๒ พระนครจะวัฒนาการไปตราบเท่า ๕๐๐๐ พระ
วรราช ก็ได้ไว้ในบัญชาสมเด็จพระสังฆราช

มีการประชุมแปลพระราชสาส์นนี้ พระราชาคณะ ๓๐ กับ
ข้าราชการอีกเป็นหลายคน สอบสวนว่าเป็นถูกต้องแล้ว

ถัทธิได้ตอบอย่างถาว มีเรื่องอะไรมาแต่ครั้งไหนไม่ว่า เก็บ
ร้อยกันลงราวกับจะแต่งพงศาวดาร กล่าวถึงศักราชทุกครั้ง แต่
ศักราชนั้นจะห่างกันเท่าใดก็ช่าง เรื่องที่หนังสือมีไป ข้อความ
จะว่าอะไรก็ช่าง นี่จะตอบอย่างไรก็ตอบ ในตอนนี้เจ้ากรุง
ธนบุรีกริ้วเสียแล้ว ไม่มีพยายามที่จะแต่งคำนำพระราชสาส์นให้
ยืดยาว ขันต้นนิคหนึ่งก็จับใจความที่เดียว ข้อความในพระ
ราชสาส์นนั่นว่า

เมื่อได้เห็นพระราชสาส์นแล้ว จึงสืบพระมาแม่กองทัพซึ่งจับมา
ได้ เมื่อได้ความแล้วก็ทรงขัดแย้ง ว่าต้องข่มเหง เลี้ยงราชบุตร
ราชนัดดาไป ไม่เลี้ยง ให้ได้ความยดๆ แล้วซ้ำให้ตั้งบรรณาการ

คอกไม้ทองเงิน ถ้ามิใช่พระเจ้าด้านข้างแล้วก็จะรู้ด้วยชีวิต ที่
ไหนจะทนทานมาได้ถึงเพียงนี้ ควรที่จะด้วยพระอัฐชธราอยู่แล้ว
ครองนครศรีอยุธยาจะขออาษา แต่ให้พระเจ้ากรุงศรีวัดัดนาคนहु
บำรุงมาโดยพระราชทรัพย์ข้างมารู้พลบ้าง พระนครศรีอยุธยากับ
กรุงกัมพูชาธิบดี ขอรับประกันดีเอาวันบูรณะจะ ตั้งพระราชบุตร
พระราชนัดดาไปถวาย ถ้ากรุงด้านข้างกลัวไม่ชนะพระมา กัด้วย
แปดเบือน ก็ให้เร่งบอกขึ้นไปยังเมืองอังวะให้ตั้งมารบกัน จะได้
ต่อสู้ต้องฝ่าย พระเจ้าด้านข้างเป็นอัครภาพมวงกุญพระนครศรีวัดัดนา-
คนहु จะมานั่งทรมานอยู่มีกับคนพระนครคู่อัยจรวรย์ แต่ฝ่าย
กรุงศรีอยุธยาจะทำไปกว่าจะได้กรุงอังวะ

อีกประการหนึ่ง ซึ่งทรงพระกรุณาการุณภาพเป็นคดองทาง
บูรราชประเพณีนั้น ขึ้นชมโฉมยศยินดี จะได้มีความดังด้วย
ในพระเจ้าด้านข้าง ผู้เป็นโบราณกระษัตริย์นั้นหาไม่ แต่ดังด้วย
ว่าถ้าไม่ทรงพระกรุณาช่วยกันดังพระมา ให้มหานครศรีวัดัดนาคนहु
หลุดพ้นจากทาสมาเป็นไทยก่อน พระนครศรีอยุธยาจะตามไปเป็น
เขยทาสกรุงอังวะหรือ ก็มีเดิมพระราชหฤทัย พระราชดำณั่ง
วัน ๓ ๖ ๗ คำ ภูมิบาลฤกษ์ บีมะเมตต์ปดศก จุศกักราช ๑๑๓๗

คู่ภักษรมีกำกับพระราชดำณั่งฉบับนี้ ข้อความอย่างอื่นก็
เหมือนกันกับพระราชดำณั่ง แต่ยกเป็นคำดูขุนปรีชากกราบบังคม
ทูลเห็นควรจะทรงช่วย ยกคำพิชิตที่แรง ๆ ออกเสีย เติมคำขอ

พระเจ้าด้านข้างลงเสด็จยถาถา เขากรุงกัมพูชา อำมาตย์
แขกฝรั่งมอญจีนดาวพระมาเขมร เขาเป็นที่ปรึกษาพร้อมกันด้วย เมื่อ
นำความขึ้นกราบทูล ก็โปรดให้ทำตามคำปรึกษา และบอกส่ง
เครื่องราชบรรณาการ และพระราชทานเสนาบดี มีของพระราชทาน
พระยาหลวงเมืองแสนส่วนหนึ่งต่างหากด้วย ศุภอักษรวันเดียวกัน
กันกับพระราชดำรัส

ส่วนสมณสาส์นตอบ เป็นที่เจ้ากรุงธนบุรีเด่นเสียใหญ่ แต่ง
ให้เป็นพระราชอาคันตุกะสมณสาส์นเข้ามาถวายทอดพระเนตร มีรับ
สั่งแก่พระอย่างไร แล้วจึงนำสมณสาส์นมาปรึกษา ยกย่องพระ
เกียรติยศ และพระคุณสมบัติอันมีในพระองค์ ทั้งที่ได้ทรงทูลบำรุง
พระพุทธศาสนาและบำรุงแผ่นดิน ขอให้พระสงฆ์เมืองด้านข้าง
พิจารณาว่าซึ่งพระมหากษัตริย์กรุงเทพมหานครทรงปฏิบัติเช่น
นี้จะตามพระพุทธโอวาท สมควรซึ่งพระเจ้าด้านข้างจะเป็นไมตรีหรือไม่
ถ้าเห็นสมควรก็ให้ทูลให้เป็นไมตรีกัน จะได้เป็นที่พึ่งแก่ประชาชน
ให้พระศาสนารุ่งเรืองไปถ้วน ๕๐๐๐ พระพรรษา

ของที่พระสังฆราชถวายมา จักรไม่ได้ตัดสินเป็นขั้นตามพระ
วินัยทุกขบัญญัติ ครองจะเป็นอาบัติจึงบูชาไว้เป็นพุทธบูชา ได้สั่ง
จักรที่ตัดสินเป็นขั้นตามทุกขบัญญัติไปถวายเป็นตัวอย่าง ให้พระ
สังฆราชเห็น และให้ว่ากล่าวพระสงฆ์ให้หันจักรเป็นขั้นตามตัวอย่าง
สมณสาส์นก็ถึงวันเดียวกันกับพระราชดำรัส

เมื่อได้เขียนหนังสือขึ้นส่งตงพิมพ์แล้ว ก็ได้ดำเนินาศุภอักษร
เมืองด้านข้างมาอีกฉบับหนึ่ง คัดจากหนังสือขริฎาณเดิม ๓ หน้า ๔๒
มีขุนนพศก จุฬศักราช ๓๒๔๘ ศุภอักษรฉบับนี้ ตงวัน ๓ ๑ ๓๐ คำ
จุฬศักราช ๓๓๓๗ มีมะเมตต์ปดศก ตอบศุภอักษรด้านข้างซึ่งนัดให้
ขึ้นไปรับพระยอดแก้วกัณยาน์ศรีรักษศรีย* พระราชบิดาเจ้าด้านข้าง
ไม่ยอมไปรับเหตุด้วยเป็นเวลาดึกคดพันนประการหนึ่ง ฝ่ายด้านข้าง
ไม่พูดถึงการที่จะเขามือกันต่อรบพระมาให้เป็นมั่นคงนอย่างหนึ่ง ใน
ศุภอักษรว่า มีชาวเตรียมอยู่พร้อมให้ขึ้นไปรับ ก็ตอบว่าไม่ขึ้นไปรับ
จะเอาตงมาให้ก็ตามใจ

ศุภอักษรฉบับนี้ คงจะเป็นฉบับหลังที่สุด ซึ่งปรากฏว่า
หนังสือในลำดับเรื่องด้านข้างนี้จะหายอย่างมาก ๓ ฉบับ ถ้าหาก
ว่าไม่มีพระราชดำสัน เพราะไม่เห็นกล่าวความถึงในศุภอักษรตามเคย
ถ้าไม่มีพระราชดำสันก็คงขาดศุภอักษรที่เสนาบดีเมืองด้านข้างมีตงมา
ฉบับเดียว ความจริงจะคิดต่อกัน หนังสือไม่ควรจะหาย เมื่อ
ดังเกิดตอการกิริยาที่ตงพิมพ์ไว้ในหนังสือขริฎาณครั้งหนึ่งแล้ว ก็
นิ่งหายเงียบไป จนถึงปีชวดดัมฤทธิศก จึงได้ตงต่อ ๆ กันไปอีก
๘ ฉบับ ก็ไม่เป็นลำดับกัน หนังสือก็ยังพลัดพรายอยู่ การที่
รวมหนังสือตงครั้งนี้ ไม่ได้ดูเนื้อความ ไม่ได้ลำดับวันคืน ตง

* ตัวยักคนนเองเจ้าบุตรแก้ว ซึ่งภายหลังตงมาอยู่กรุงเทพ ฯ
เป็นผู้รับพระกรเจ้าฟ้ากุณฑลเมื่อได้กัณฑ์

ไว้ฟังเด่นเหมือนขนานาค จึงได้บอกพระองค์ขึ้น ว่าโดยท้องเรื่องนั้น
สืบอนุสนธิว่า

เมื่อพระเจ้ากรุงล้านช้างได้รับพระราชดำรัส ซึ่งถึงวันเดือน ๗
ขึ้นค่ำ ๓ ปีมะแมเถลิงศก จุลศักราช ๓๓๗ อันมีข้อความ ๒ ข้อ
ข้อหนึ่งว่าให้ปลดปล่อยจากพันธะเดชะพระม้าเดี้ยก่อน จึงจะยอมเป็น
เชย อีกข้อหนึ่ง ว่าจะรับอาษาไปติดตามพระราชบุตรจากพระม้าม้า
คืนให้ แต่ต้องอุดหนุนด้วยกำดั่ง หรือโดยพระราชทรัพย์บ้าง

เจ้าล้านช้างจะตอบพระราชดำรัส หรือจะให้มั่งงมาแต่ศุภ-
อักษร ข้อความก็เป็นอย่างเดียวกัน ว่าพระราชธิดานี้ให้แต่ง
ขันไปรับเกิด ข้อที่จะให้ช่วยอุดหนุนกำดั่งนั้น ได้เตรียมข้าวไว
๕๐๐ เกวียนพร้อมแล้ว ให้ขันไปขนเอา และเมืองล้านช้างไม่มี
บันทึกจะรักษามันเมืองพอ ขอให้ส่งมันขันไปให้ ๒๐๐๐ กระบอก

เจ้ากรุงหงส์จะยอมเสียทีในเชิงเช่นนี้ไม่มี ในเดือน ๑๐ น
กำดั่งพระม้าเขาจะงุมบางนางแก้ว และที่อื่นแตกเลิกไปหมด เป็น
เวลาที่กำดั่งมีชัย จึงได้ตอบขันไปว่า ถ้าพระม้าม่ายกลงมาก็จะ
ยกขันไปด้อมพระม้า จะรับพระราชธิดาเจ้าล้านช้างลงมาไว้ก็เป็นห่วง
ในเวลาไปทำศึก ทั้งเจ้าล้านช้างก็ไม่รับที่จะช่วยกันต่อสู้พระม้า บันทึก
ขอลงมานั้น ถ้าจะสู้พระม้าแล้ว จะให้คนขันไปกับมันคาบคิลา
ดักดีหาพัน ผูกหัดชาวล้านช้างให้ยิงมันเป็น ขาวที่จะให้ขันไปรับ

หนักไม่ไหวรับ เมื่อจะเอาส่งมาก็เอามา ถ้ามาไม่ได้ก็แล้วไป
เกิด เพื่อจะได้ขึ้นเชิงให้เป็นสง่า

เห็นว่าศุภอักษรฉบับนี้ จะเป็นฉบับหลังที่สุด เพราะข้อ
ความนั้นเออมาเข้าไปเป็นทางจะขึ้นไปรักษาเมืองด้านข้าง ที่เจ้าด้าน
ข้างก็จะเป็นที่ระแวงใจ อีกประการหนึ่งข้างฝ่ายกรุงในเวลานั้นเอง
อะแซวุ่นก็ยกเข้ามาตีเมืองพิษณุโลก เห็นจะเป็นยุติลงเรื่อง
กันตอนหนึ่ง

มาเกิดขึ้นใหม่ก็เรื่องพระวอ ในสมัยมีจอสมัญชิตก จุศักราช
๓๔๐ ซึ่งทัพกรุงยกขึ้นไปตีได้เมืองด้านข้าง และราชประยูรวงศ์
พระแก้วพระบางลงมา

๖๔ ฝ่ายผู้รักษากรุงเก่าเชื่อถือมหาดาว่า (เป็น)
ผู้มีบุญ จะมารื้อถ้ายการนา จะชนทรวัยชนสร้างวัด
พระราม ผูกโครงข้างเผือกผู้เงาดำ ผ้าขาวหุ้มโครง
ผ้าดำหุ้มขา เพลาเย็นรอนๆ ชูรูปข้างไว้วัดมุน
ราช คนที่ไม่รู้ตัวในกลเชื่อถือมาก

๖๕ เรื่องมหาดาทำกตโกหกได้ความพิศดารออกไป ชื่อวัด
ซึ่งเขียนว่ามุนราชนี้ คือวัดธรรมนิกร

๖๕ เมืองมื่อต่างโกหก อยู่วัดสังกระยาชื้อ
น้ำยาเส้นหัดวงอาญาจักร หม้อละ ๕ - ไปประสมมหา
ดาว่าวัดพระราม ได้แจกลงมาถึงข้างในพิเศษทันเถ้าแก่

แม่เจ้าไต่ทาด้วยหลายคน ผู้ริ่กรรมการหลงเชื่อถือ
หมด จะไต่ รือถ้ายการนำก็หาไต่ มหาตาคิดล่อลวง
ถ้ายเททรพยผู้เชื่อถือมาบรรณทำบุญ ด้วยเป็น อันมาก
จนไต่ ปิดทองพระเกือบแล้ว

๖๕ เมืองม็อด่างนี้เป็นหมออีกคนหนึ่ง ไม่มีปรากฏในพง-
ศาวดาร ซึ่งเรียกเมืองม็อด่างเฉย ๆ นี้เป็นอย่างอัศจรรย์ที่เคยมี แก่แล้ว
จะไปเรียกย้ายก็ส่งสาร เป็นผู้ส่งรุกรับอำมหิตา

๖๖ กิติศัพท์รู้ถึงมาถึงท่านราชาคณะ พระพน
รัตนวดีระซึ่งถวายพระพร รับสั่งให้ นิมนต์มหาตาดลง
มา ณ วัดแจ้ง ให้ชมนมสังฆ์ไล่เลียงตุถามกิจสมณะ
มหาตาดว่า จะบรรณวัดที่ชำรุดพระมาเผาเสีย จะบรรณ
ปฏิสังขรณ์พระวิหารพระอุโบสถ พระพุทธรูปเจดีย์
ฐานอันอย่างเก่าโดยสติปัญญา พระพนรัตนถวาย
พระพร แผ่นดินนั้นก็เห็นด้วย รับสั่งให้มหาตาดขึ้น
ไปสร้างวัด อิ่มเอิบกำเริบอิทธิฤทธิ์ ว่าจะฆ่าไม่
ตาย ไต่กลับขึ้นไป ผู้คนหลงใหลเชื่อว่ามหาตาด
มีบุญจริง จะชี้ข้างเผือกผู้เงาดำ ขึ้นปราสาทสุริยา
อำมรินทร์

๖๖ ข้อที่เรียกมหาตาดลงมาชำระแล้ว หลงเชื่อปล่อยให้กลับ
ขึ้นไปใหม่ นี้ไม่ได้ลงในพงศาวดาร

๖๗ เมื่อมหาตมาถึกลับขึ้นไป รับสั่งให้สุริยภักดี
 ทำรามาแดงขึ้นไปฟังดูแบบคายน ว่าจะศรัทธาจริงหรือ
 จะคิดเป็นการแผ่นดิน ดูแบบคายนให้แน สุริยภักดีทำ-
 รามาแดง เพลาสงัดถือดาบเดินขึ้นไปบนปรางค์วัด
 พระราม เห็นมหาตมานอนตื่นอยู่ในปรางค์แต่สองคน
 กับที่เรียกพระท่ายน้ำ มหาตมาตกใจกลัวยกมือคำนับ
 ผิดกิจสมณะ เขารู้ว่าได้เงินทองเอาไปเสียไหน
 มหาตมาว่าถ้ายเทกัน เก้าไปใหม่มา เห็นเบ้นกล
 โโกหกแนกลับลงมาทูล

๖๘ สุริยภักดีทำรามาแดง แปลไม่ออก จะเป็นพระสุริยภักดี
 คนหนึ่ง พระยารามาแดงคนหนึ่ง ก็ไม่ใช่ บางทีจะเป็นพระ
 สุริยภักดีคนนี้ เป็นบุตรพระยารามาแดงได้หรืออย่างไร ข้อที่ว่า
 ถ้ายเททรพย์เก้าไปใหม่มา ดเหมือนจะหมายความว่าเงินที่ได้รับมา
 แล้ว เอากลับคืนไปให้เขาเรียรายอีก เพื่อจะให้ปรากฏว่ามีคน
 นับถือมาก ดอให้คนนับถือตาม

๖๙ จึงรับสั่งให้เจ้าลูกเธอ กรมอินทรพิทักษ์
 ขึ้นไปจับ เธอเมตตาสักว่ที่หลงทำบุญเชื่อถือมหาตมา
 ให้ ผิพายกระทั้งให้ร้องขึ้นไป ที่ไต่ย็นเสียงอื้ออึง
 หนีไต่มาท ที่ยังอยู่ในบริเวณวัดนั้น จับส่งลงมา
 ทั้งผู้รังกรรมกรกรุงเกา ข้าราชการที่อยู่แขวงกรุง

หลงเชื่อจับส่งลงมาหมด รับสั่งว่าตั้งเตโชทำยา
 จตุสดมภ์ ยังขาดแต่พระยายมราช อยู่ในระหว่างโทษ
 ฝากไปกับมหาตมา วิเศษทันเถาแก้ยาเลี้ยงที่ใต้เท้ายา
 มือต่าง ถ่วงอาญาจักรไปประจบมหาตมา รับสั่ง
 ให้ประหารชีวิตเสียด้วยกัน แต่มารดาเจ้ากับอย่างนาง
 ๔ คนด้วยกัน ลงพระอาญาคนละวิธีจำไว้^(๓๔)

๖๘ กรมหมื่นอินทรพิทักษ์ขึ้นไปจับมหาตมานี้ก็ไม่ปรากฏ แต่
 ข้อที่ใจค่อนน่าจะถูกต้อง ดังเหตุเจ้าคนนี้เป็นคนอ่อน ต้องรับโทษ
 ทัณฑ์มาก การทัณฑ์ก็ดูไม่เข้มแข็ง ในจดหมายบานแผนก
 ที่ลงในหนังสือเทศาภิบาล เรียกเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
 กรมขุนอินทรพิทักษ์ เจ้ากรุงธนบุรีจะเห็นอย่างไรอยู่ จึงได้คิด
 จะเอาหลบออกไปเป็นเจ้ากรุงกัมพูชา ยกเจ้าฟ้าหมื่นชั้นเป็นเจ้า
 ฟ้าสุพรรณวงศ์ ดูเหมือนจะเห็นการภายในว่าจะไปไม่ตลอด และ
 ดูพระพุทธรูปองค์ฟ้าไม่ถือว่าเป็นสำคัญอันใดในเจ้าองค์นี้ เมื่อเวลา
 ยกทัพออกไปเมืองเขมรด้วยกัน พร้อมกับเจ้าบุญจันทร์ กรม
 ขุนรามภูเบศร์ ให้จับเจ้าบุญจันทร์จำเริญโทษ แต่เจ้าผู้ยกกรมขุน
 อินทรพิทักษ์นี้ ให้แค่เขมรล้อมไว้เท่านั้น ก็แตกหนีเข้าเมือง
 ปราจิไนได้ แต่ครั้งเมื่อไฟพัดพาราว่าเปลี่ยนแผ่นดินทั้งเดีย ก็พา
 กันหนีขึ้นไปกับพระยานครราชดีมาเก่า ซึ่งถูกเปลี่ยนดำหริให้กรม
 พระราชวังหลังขึ้นไปเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง พากันไปอาศัย

อยู่ที่เขาน้อยใกล้บ่อว่า ที่จะไปอยู่นานไม่เรื้อนนัก ถึงกับปลุกค้น
หมากรากไม้ไว้ ครั้นได้ตัวดังมากที่ทรงพระกรุณาโปรดจะไม่ประหาร
ชีวิต แต่หากตัวไม่ยอมอยู่ เห็นจะเป็นคนอ่อนน้อมมากจนไม่น่ากลัว
อันตราย (๓๕)

๖๙ เจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึกเข้าเมืองไต่ ณ วัน

๒ ๓ ๓๐ คำ เจ้าเมืองหนี่ ไต่พระแก้วพระบาง

๖๕ ความตรงนี้เอาเรื่องมหาดาเทรกกดาง เรื่องจึงได้
แควนอยู่ เจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึกไปล้อมเมืองเวียงจันทน์ อยู่ ณ
วัน ๒ ๓ ๓๐ คำ จึงได้ ๆ เมือง เจ้าบุญดาร์เจ้าเมืองด่านช้างหนี่
ได้พระแก้วพระบาง

๗๐ พระไอยกาเข้าเมืองไต่ ๓ วัน เจ้าลูกทวง
ครองบุรีประสูติเจ้า ณ วัน ๖ ๓ ๓๐ คำ ประสูติเป็น พระ
ราชกุมาร ประโคมเตรสังข์ ถิ่นฮ้องไซย แมงมู
ทั้งไข่ จึงจากตกพร้อมกัน แมงมูอนิจกรรม จึงจาก
ไปได้ ๑๒ วันเจ้าแม่สันพระชนม์

๗๐ เจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึกพระไอยกา เข้าเมืองเวียงจันทน์ได้
๓ วัน ช้างนี้เจ้าลูกประสูติ นี้กล่าวโดยความขึ้นชมยินดีสันทิสนม
เจ้าลูกองค์นี้ คือสมเด็จพระเจ้าปฐมบรมไอยกาเชอ ที่ท่านผู้แต่ง
หนังสือนี้ จะได้ไปอยู่ที่นั่น เหตุด้วยเป็นหลาน จึงรู้เรื่องแมง
มูและจึงจากตก และรู้เรื่องสันพระชนม์ใน ๑๒ วัน

๗๑ ส่วนเจ้าลูกให้พระพี่นางเธอเอาไปเลี้ยง
ให้นามเจ้าสุพันทวงษ์

๗๑ คำที่เรียกว่าพระพี่นางในทั้น เป็นข้อตั้งดยอันหนึ่งซึ่ง
ยังจะมีต่อไปในข้อที่ลงโทษภายหลังว่า จะเป็นพระพี่นางของเจ้ากรุง
ธนบุรี หรือสมเด็จพระเทพสุทนต์ สมเด็จพระศรีสุทนต์ วัณนิ
นัยต่อไป แต่ข้อซึ่งต้องจดลงไว้ว่าประโคนในเวลาประสูติและนาม
สุพันทวงษ์ เพื่อให้รู้ว่าเทียบที่เจ้าฟ้า

๗๒ ศพนั้นก่อนจะไว้วัดบางยี่เรือ ให้ประโคน
ทุกเพลา ณ เดือนอ้ายมีศกอักษรขึ้นไปถึงเจ้าฟ้า
กระษัตริย์ศึกว่าสำเร็จการศึกษาแล้วให้กลับลงมา บุตร
นั้นเสียแล้ว ยังแต่หลานเป็นผู้ชาย แล้วรีบสั่ง
ให้หาเจ้านครด้วย

๗๒ การพระศพสมเด็จพระเจ้าปฐมบรมไอยิกาเธอ ซึ่งเป็น
พระมารดาเจ้าฟ้าหมื่นองค์นี้ มีหมายว่า จุลศักราช ๓๓๔๒ ปีชวด
โทศก มีหมายเวรนายควรรู้ศักดิ์ ว่าเจ้าพระยาจักรีกรรมาธิบดี
ได้เกล้า ฯ สั่งว่า จะได้พระราชทานเพลิงศพมารดาสมเด็จพระ
เจ้าลูกเธอ ณ วัดบางยี่เรือนอก ให้ทำการเมรุเป็นอย่างดี
พระศพเจ้าฟ้า และเครื่องการพระศพครั้น เจ้าพระยาจักรี
ให้ช่างทำสังเค็ดเอก นักรราชวัตรหีบบุทองอังกฤษทั้งต้น และ
โรงพิเศษทิมพระสงฆ์สังเค็ดตามสร้าง และโรงโขนโรงหนังรำระทา

คอลไม้เพลิงต้นกัณฑ์พลฤกษ์ การท่งปวงเหมือนอย่างพระศัพกรม
ขุนอินทรพิทักษ์ พระเจ้านราธิราช จะได้พระราชทานเพลิง
พระศพพระมารดาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ณ เดือน ๗ ปีชวดโทศก
หลวงศรีภาพสมุทให้ด้วยอย่าง มีรูปเมรุ ในงานเมรุคราวนี้ พระ
ราชทานเงินโรงการเดินขึ้นทุก ๆ อย่าง (๓๖)

๗๓ เจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึกทราบแล้ว เเร่งรีบ
การที่จะส่งพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตลงมา ประทับ
(รอน) แรมมาถึงกรุงเก่าณวันเดือนสี่ รีบสั่งให้ตั้ง
พลับพลาที่ประทับณบางธรณีสัณนมปราง

๗๓ การรับพระแก้วมรกตในหมายรับสั่งเหมือนกัน เริ่มว่า
ณวัน ๓^๑ คำ จุลศักราช ๓๓๕๓ ปีกุนเอกศก ได้ตั้งออกท่ง
พระโรง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ ได้ตั้งขึ้นไปรับพระแก้วมรกต (แต่จ)
ณวัน ๕^๑ ๓ คำ เพลาตี ๓๓ หุ้ม ถึงท่าเจ้าสำนุกณวัน ๖^๑ ๓ คำ ครั้น
ณวัน ๓^๑ ๓ คำ พระแก้วมาถึงท่าเจ้าสำนุก ครั้นรุ่งขึ้นณวัน ๔^๑ ๓ คำ
ปีกุนเอกศก ตั้งการสมโภช ให้มีเครื่องเล่นต้นกัณฑ์พลฤกษ์ ๓ วัน
๓ คืน กลางวันมีละครหลวงวิจิตรณรงค์ ๓ โรง ช้องระทา ๓ โรง
เพลงนายอนันายดีหนึ่งวง ปรบไก่อายแก้ว อำแดงนุ่น ๓ วง
ญวนหก กลางคืนหนังโรงใหญ่ พระราชสุภาวดีโรงหนึ่ง หมั้นแก้ว

โรงหนึ่ง ต้นกัณฑ์พฤกษ์วันละ ๔ ต้น ๆ ละ —^๑—^{*} ทั้ง ๓ วัน เป็น
เงิน —^{๓๒}— ดอกไม้มีระทา & ระทา ๑ คู่ ทั้ง ๓ คืน

ครบรุ่งขึ้นณวัน ๗ ๆ ^๓ คำ เพลาเช้าแห่พระแก้วพระนางไป
ลงเรือต้นตะพานเรือเก่าฟากตะวันตก เป็นเรือพระที่นั่ง ๓๓ วา
ทรงพระแก้วดำเนิน เรือพระที่นั่ง ๑๕ วา ซึ่งถวายพระสงฆ์วัด
ฉลิก ทรงพระบางดำเนิน โขมคยาทองทับใต้พระคัมภีร์ดำเนิน
เรือคู่แห่พระราชคณะ โขมคยาใหญ่ & โขมคยาน้อย ๓๓ รวม
เรือโขมคยา ๓๗ เรือศรีษะนก ๓๐ เรือพระสงฆ์กราบ ๓๓
เรือพระ ๕๗ ลำ เรือดงมีละครและพิณพาทย์ครบลำ ๖ เรือกราบ
ขึ้นไปรับพระแก้วพระนาง ๒ ลำ เรือพระที่นั่งกรมขุนอินทรพิทักษ์
ดำเนิน เรือตามเสด็จในกรม ๖ ข้างตงของ ๆ ๑๖ รวม ๒๒
รวมเป็นเรือขึ้นไป ๒๕ ลำ เรือกราบลงมาแต่กองทัพ เรือแฝง ๖
เรือข้างตงของ ๆ ๒๐ รวม ๒๖ ลำ รวมเรือกราบข้างฝ่าย
ศฤงษณ์ ๕๓ ลำ รวมเรือแห่ทั้งปวง ๓๓๕ ลำ

ถ้าผู้ใดได้เห็นต้นตำราจะเห็นรอยหรรดาจาง ๆ เช่นนี้^๑
จะว่าข้าพเจ้าคัดเพิ่มเติมเอาเองตามชอบใจ ขอให้ดูยอดเงินทั้งต้น
ละตำดั่งวันละ ๔ ต้น เหตุใดเงินจึงจะเป็น ๓๒ ซึ่ง ยอดนอก
ก็ถูกกันหมด การที่เป็นเช่นนั้น เพราะเดิมเป็นคำวัดินด้อมมาดากเด็น
หรรดา แต่ผู้ลอกอวดรู้ตามแบบนักเขียนใหม่ ๆ ซึ่งว่าหนึ่งคือ
เก๋อ่านไม่ออก

แห่งมาประทับแรมชานหน้า ประจำทำพระราชวังหลวง
(กรุงเก่า)

ครนรุ่งขึ้นวัน ๓ ๖ ค่ำ แห่มาประทับแรมอยู่ที่ประทับตามโคก
ครนรุ่งขึ้นวัน ๒ ๖ ๕ ค่ำ ถึงพระตำหนักบางซวนนี้ เพลาค่ำวัน ๓ ๖ ๕
ค่ำ ณ วัน ๒ ๖ ๕ ค่ำ ให้จุ้ดดอกไม้เพลิง ๒ คั่น มีดอกไม้รุ่ง ๕ ขด
ฝอยทอง, กังหัน, ช่อม่วงและดอกไม้หน้า,

๗๔ ณ วัน ๖ ๕ ค่ำ ลูกศักราช ๑๑๔๒ ปีชวด
โทศก รับสั่งให้ช่างในตงเรือประพาศ ๔ ลำ ช้าง
หน้า ๔ ลำ ให้เจ้านครแต่งประพาศ ๒ ลำ ๖ ลำ
ด้วยกัน ให้พร้อมลำแต่ที่สืบเบ็ด

๗๕ เรือประพาศที่ก่ด่าวไว้ในนี้ แปลว่าเรือดอกสร้อยดักกวา
เช่นเขาแต่งว่า “ดักกรวามาพร้อมเรือประพาศ” ข้อความที่มใน
ร่างหมายว่าด้วยแต่ตั้งขึ้นไปรับ วันคลาดเคลื่อนกันกับที่ท่านจด
ไว้แต่ควรจะเชื่อหมายรับสั่งเป็นแน่ มีข้อความในหมาย
รับสั่งนั้นว่าดังนี้

“ครนณวัน ๓ ๖ ๕ ค่ำแต่ตั้งขึ้นไปรับพระแก้วมรกต ณ พระ
ตำหนักบางซวน ครนเวลาบ่าย ๓ โมง ๖ ทรง ๖ ให้แห่ลงมา
นครชนบุรี กระบวนแห่หน้าเครื่องเด่นโชนลงตามบ้านหลวงรักษา
ตมบดหนึ่ง ๖ วงตามบ้านพระยาราชาศรีศรีหนึ่ง หลวงรักษา
ตมบดหนึ่ง (รวมงว) ๒ ลำ ตะครไทยหมื่นเสนาะภบาลตำหนึ่ง หมื่น
ไธหารภิมย์ตำหนึ่ง ตะครเขมรหลวงพิพิชวาตตงเรือตามบ้านตำ

หนึ่ง ปีกทองจันทดงไขว้กัถำหนึ่ง ญวนหกตงเรือญวนถำหนึ่ง
 หุ่นดาวดงเรือกุแทะถำหนึ่ง ชะวาราหน้าถำหนึ่ง มโหรีไทย
 หดงอนชิตชารา มโหรีฝรั่งหดงศ์รียศ มโหรีเขมรพระองค์
 แก้วถำหนึ่ง”

“เรือตงเรือโถมดยาดงมาชักเรือตะครว้า ๓ รามัญรำหนึ่ง
 ปลายเชือก ๒ หักกั ถำมบ้าน ๔ คู่ชัก เรือพระที่นั่งทรงหนึ่ง
 เรือแฝง* ๘ เรือพระเจ้าลูกเธอ ๒๓ เรือคู่แห่ชัก ๘๔ รวม
 เรือกราบ ๓๓๒ ถำ แห่หนึ่ง เรือเครื่องเงินญวน ๒ ถำ เรือ
 กราบแห่ ๓๖ รวม ๓๘ รวมเป็นเรือชนไปรับถึงบางซวน ๓๕๔ ถำ
 บรรจบกับที่แห่ตงมารวมเป็นเรือ ๒๔๖ ถำ”

พระแก้วมรกตมาชนทิศพานบ้อมคันโพธิ์ ปากคลองนครบาด
 คงจะอยู่ของเหนือหน้าพระอุโบสถเดียน สัตตักเกณฑให้ตงราช
 วัดรัตนตรเบญจรงค์รายทางแต่ละล้อมรอบโรงพระแก้ว ตังกระบวน
 แห่เครื่องสูงกลองชนะคู่แห่ ๕๐ แห่เข้าประคูลามสุนทรมาไว้ใน
 โรง

๗๕ เรือข้าราชการ ส่วนเรือพระที่นั่งเจ้าคันท
 วงษ์ถ่มหน้าวัดระฆัง พิเลียงทั้ง ๔ รับเสด็จไว้ได้
 ๗๕ เจ้าคันทวงษ์คณนี้ไม่รู้ว้าใคร สู้พันของษัเห็นจะไม่เรียก
 ผิด เพราะเป็นหลาน วัดระฆังเวदानนเรียกวัดบางว่า ที่

* เรือแฝงเป็นเรือประเทียบ

เรียกวัดระฆังเรียกตามประจวบเวลาเล่าเรื่อง

๓๖ พอสว่างเรือประพาศข้างใน ถึงหน้าวัด
ไชยชนะสงคราม

๓๖ วัดไชยชนะสงครามนี้ เรียกตามเวลาที่เขียนหนังสือ
ไม่ใช่เวลาเมื่อเกิดเหตุเหมือนกัน

๓๗ ดวงพระสุริยเยียมเพียงปลายไม้ ถูกขยับ
นั้นวิปริต รูปเมฆเป็นอาวูธผากลางดวงพระอาทิตย์
เป็นอศักรรย

๓๗ คงจะได้เห็นกันว่าเป็นดวง แต่เห็นจะยังไม่ใช่มืดแต่ดิน
แผ่นทรายที่เตี้ย เป็นดวงจะถูกเขียนถูกฆ่ากันมาก

๓๘ พอสายงายถึงพร้อมกันที่ประทับ ทราบ
ว่าเรือพระที่นั่งพระองค์เจ้าคนของษ์ เรือข้าราชการ
สวนเรือเจ้าถ่ม พี่เลี้ยงทั้ง ๔ รับเสด็จไว้ได้ กริ้ว
บอโชนพันธ์ (พานท้าย) ที่นั่ง ให้ลงพระราชอาชญา
คนละร้อย ฝึพายคนละห้าสิบ

๓๘ คำที่ว่บโชนพันธ์ที่นั่ง บโชนพานท้ายเรือพระที่นั่งเสีย
คอกกระมัง

๓๘ ขุนนางบรรดาตามเสด็จ ให้ลงพระราช
อาชญากรรยาแทนฉ่ว ๆ จะได้ให้พระแก้ว

๓๘ ถึงไปแก้ก็ไม่สนุ่กเต็มที (๓๗)

๘๐ เสด็จกลับรับพระแก้วพระบางลงมา เรือ
ประพาศตอกสรว้อยสักรวาม ไห้เรือพายัพ ละครโชน
ลงแพลอยมาตามกระแสน้ำมารค พยหาตรากระบ
บวนเรือ ประทับท่าวัดแจ้งเชิญพระแก้วขึ้นทรงพระ
ยานุมาศ แห่มาณโรงพระแก้วอยู่ที่ท้องสนาม

๘๐ แห่พระทางเรือตามที่ว่านี้ ละครโชนเดินมาในเรือ ไม่
ใช่ทอดท่อนหน้าพระตำหนักแพ ซึ่งเรือหรือแพพระมาจอดคนดองอย่าง
เช่นทำกันในชั้นหลังๆ ร้องรำกันลงมาในกระบวนแห่ทีเดียว คุ
ก็จะครึกครื้นอยู่ ถ้าหากว่าไม่เจียมเหงาด้วยเรื่องเมื่อยถูกเขียน

๘๑ พลับพลาเสด็จอยู่กลาง ละครผู้หญิงละคร
ผู้ชายอยู่คนละข้าง เงินโรงผู้หญิง + เงินโรง
ผู้ชาย + มี ๗ วัน ต้นกัลปพฤกษ์ ๔ ต้น
ต้นละ + บรรดาการมหรสพสมโภชพร้อม เครื่อง
เล่นตอกไม้พุ่มระทาก้อนเสวี่จ

๘๑ การฉลองพระแก้วและพระราชกุศล อยู่ข้างจะได้ความ
กว้างออกไป พลับพลาเห็นจะเป็นพลับพลายาวปลูกขึ้นใหม่
ทอดพระเนตรได้ทั้ง ๒ ด้าน แต่ข้อความในหมายรับสั่งยังมี
พิสดารขึ้นไปกว่านั้น คือพระแก้วลงมาถึงโรงแล้ว ไม่ได้
สมโภชเป็นการใหญ่ทันที จะเป็นด้วยการปลูกสร้างหรือตกแต่ง

ยังไม่เรียบร้อยอย่างหนึ่ง จึ่งรอไว้สามโภชพร้อมกันวัดาขบรณม์
 ในระยะที่ว่างนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิณพาทย์
 ไทยพิณพาทย์รามัญ และมโหรีไทย มโหรีแขก ฝรั่ง มโหรีจีน
 ญวน เขมร ผดัดเปลี่ยนกันสามโภช ๒ เดือนกับ ๑๒ วัน พระ
 ราชทานเบี้ยเลี้ยงผู้มาเดินนั้น หมั้นราชาราช มโหรีไทย ชาย ๒
 หญิง ๔ พระยาธิเบศร์บริรักษ์ มโหรีแขก ๒ มโหรีฝรั่ง ๓ พระยา
 ราชาศาสตร์ องเชียงซุน มโหรีญวน ๑๕ พระยาราชาศาสตร์ จัน
 มโหรีจีน ๖ พระยารามัญวงษ์ มโหรีมอญ คนเพลง ชาย ๒ หญิง ๔
 พิณพาทย์ ๘ หลวงพิพิธวาทิต มโหรีเขมร ชาย ๔ หญิง ๓ หมั้น
 เสนาะภูบาล พิณพาทย์ไทย ๕ รามัญ ๕ ดาว ๑๒

ครั้นณวัน ๗ ๖ คำเสด็จออกพลับพลา ยก ๑ ทรง ๑ ให้
 เรียกเครื่องเล่นคู่มอญคู่ปด้า กระบี่กระบองทั้งปวง ให้เดินทอด
 พระเนตรก่อนการสามโภช ๔ วัน พระราชทานรางวัลถึง ๒๕

งานสามโภชเท่านั้นได้เริ่มต่อวัน ๔ ๖ คำเป็นต้น คิดงาน
 ค่อกันไปถึง ๗ วัน ๗ คั้น การสามโภชได้แบ่งออกตั้งทั้ง ๒ ฟากถ้า
 น้ำเจ้าพระยา เหตุด้วยเวลานั้นไม่มีกำแพงข้างริมน้ำ ดังระทก
 ฟากละ ๑๐ คั้น - หว่างระทกมีโรงรำ ๕ โรงทั้ง ๒ ฟาก ในโรง
 รำฟากตะวันออกนั้น มีโชน ๓ โรง รำหญิง ๒ โรง จั้ว ๓ โรง
 หนึ่งกลางวัน ๑ โรง หุ่นดาว ๒ โรง กดางคั้นมีหนังไทยหว่าน
 ระทก ๕ โรง หนังจีน ๒ โรง รวม ๓๓ โรง โรงงานมหรศพอใหญ่

ฟากตะวันออก มีหุ่นดาวโรงหนึ่ง ละครเขมรโรงหนึ่ง จักร
โรงหนึ่ง จักรญวนโรงหนึ่ง รวม ๕ โรง การเดินที่กันมาเดิน
ฝั่งตะวันออก เป็นขบวนเป็นหุ่นดาวละครเขมรเช่นนี้ เพราะเหตุที่
ฟากตะวันออกเป็นหมู่บ้านญวนและจีนเช่นตลาดลำเพ็ง มีผู้คนมาก

ส่วนข้างตะวันตก โรงรำหว่างระทา ๘ โรงนั้น มีโซน ๒ โรง
รำหญิง ๒ โรง จักร ๓ โรง หุ่นมอญ ๓ โรง โรงงานมหรสพใหญ่

ละครข้างใน ๓ โรง เงินโรงวันละ ๑๐๐ โชนโรงใหญ่ ๒ โรง ละคร
ผู้ชายโรงใหญ่ ๓ โรง เทพทอง ๓ โรง รวม ๕ โรง

หกไม้ตั้งสามค่อตันหนึ่ง หกไม้ดำเดี่ยวสามตัน ได้ตลอด
สายตำแหน่ง ญวนหก คนค่อเท้าสองคน ประบไก่อวใหญ่ ๓ วง
โมงครุ่ม ระเบง ชะวาราหน้า ตีวีไผ่ กระจ้อแทงควาย
จีนเงาะ กตางคันทน์หว่างระทา ๘ โรง หนึ่งโรงใหญ่ ๒ โรง
มังกร ญวนรำโคม เวลาย่นมีมวยหน้าพลับพลา พระราชทาน

๔๖
รางวัลใน ๗ วันนั้นถึง ๓๓๓

ต้นกัณฑ์พฤกษ์ทั้งทาน ฟากตะวันออก ๕ ต้น ฟากตะวันตก

๘ ต้น รวมวันละ ๓๒ ต้น ๆ ละ ๑๐

เขารวมเงินในการรับพระแก้ว ตั้งแต่เจ้าฟ้ากรมขุนอินทร
พิทักษ์ ขึ้นไปรับที่ท่าเจ้าสุนทรวัน ๕๖๓ คำ มาจนถึงเสร็จการ
สมโภชวัน ๔๖๖ คำ ทั้งค่าปลุกสร้างค่าเลี้ยง เงินงานดอกไม้เพลิง

๘๓๗
รวมกัน ๓๓๓

ในท้ายจดหมายนั้นเขียนไว้ว่า

“พระราชทาน

นำอมฤตย ^๕ กล่าวคร่ำมรรค & ผล & พระนิพพาน ๓ ^๕ ดัศฉาเทวา
มนุส้านัง” ^๕ คุปตมมาก

๘๒ (เงิน) วันละ ^๕ + แจกทานคนแก่อายุ
๖๐ ^๕ + อายุ ๘๐ ^๕ + อายุร้อย ^๕ + สมโภช
ถั่ววันสัตตवार

๘๒ เงินเพียงวันละชั่งเดียว แจกคนอายุ ๓ ^๕ ชัน ^๕ คนแก่
เห็นจะมีน้อยเต็มทีจึงได้พอ

๘๓ ให้ ^๕ มีละครผู้หญิง ประชันกับละครเจ้านคร
วันหนึ่งเงินโรง ^๕ + ละครหลวงแบ่งออกประชันกัน
เอง โรงละคร ^๕ + มีอีก ๓ วัน

๘๓ ในจดหมายที่ได้ยกมาลงไว้มีแต่มีมโหรีก่อนงาน ช่อม
มวยก่อนงาน ในหนังสือกรรมหลวงนรินทรเทวณ ^๕ กลับได้ความ
ว่ามีท่ายางน ต่อออกไปอีกถึง ๓ ^๕ วันดังนี้ ละครเจ้านครนั้นดูออกจะ
คึก ^๕ ักันอยู่อย่างไร แต่เริ่มแรกจับตัวได้ก็กล่าวถึงได้ละคร เมื่อ
กลับออกไปเป็นเจ้านครก็กล่าวถึงเรื่องละคร ^๕ จะฉลองพระแก้ว
ต้องให้ห้าตัวเจ้านครเข้ามา เพื่อจะให้เอนางละครลงเรือประพาศ
และเล่นสมโภชพระแก้ว ถึงให้มาเล่นประชันกับละครหลวง ที่ละคร
ของเจ้านครจะดีและน่าจะไม่ใช้ละครชาตรี ที่จะดีเพราะไม่ได้บ้านแตก
เมืองเดียวด้วยพะมา ^๕ ยังคุมโรงกันติดอยู่ ส่วนละครหลวงนั้นคงจะ
พึ่งพระสมันใหม่ ^๕ บทละครเจ้านครคงเป็นบทที่ได้ไปจากกรุงเก่า แต่

เมื่ออ่านเวณาคถาด้วยละครชาตรี และเห็นว่าเป็นชาวนอกคัตเขียนออกไป ได้คัดตัวอย่างตามฉบับเดิมไว้พอให้เห็น

“มาจะกล่าวบทไป เก่งสุริวงศ์เทพไทเรืองชัย ต้องดวนทรง
 ธรณี ทุกบุรีศรีหัวไมเทียมทัน ท้าวรวมบิศุเรศมานดา วิดทยาย
 ยิงยวดกวนชั้น อันพระเชษฐาภุทธรังท่า งามดำทเวาเนรมิต
 ผิวทองอร่ามร่ำราโฉม ประโลมโลกเกิดดำดำนจิต ดง
 พระนราวงศ์ทรงฤทธิ์ ทุกทิศเกรงเดชกระจายจน”

กล่าวเมืองที่แปลกซึ่งเห็นปรากฏว่ามีแต่กรุงเก่า ไม่มีใน
 กรุงเทพ ฯ

“โรงเคืองโรงแสงโกลยจิต เพงพิตเรียงวันทรงสายขวา
 ทิ้งโงโรงสุวันอังกา สาดาไญด้าดงงาม อันที่นั่งทรงบนทั้ง
 ชายขวา เปนสง่าเอกเขยิมเขยิมหาน เกยดังดุ่มนทาพิเลกชาน
 โรงอาดักเรียงตามเปนถันมา”

หนังสือที่หอสมุดเขาว่า เป็นพระราชนิพนธ์พระพุทธยอดฟ้า
 แห่งเจ้าเห็นมิใช่ เป็นหนังสือบทละครกรุงเก่า ชาวเมือง
 นครศรีธรรมราชคัดไป จำเนียงจึงได้คัดแหว่ง ถ้าหากว่าจะได้เป็น
 พระราชนิพนธ์แก้ไข ก็มีแปลกอยู่แต่ที่ไม่ใช่หน้าพาทย์คาบดงที่คำหนึ่ง
 หรือคำสาม นึกสงสัยว่ากรุงเก่าก็คงจะไม่ใช้กันมาบ้างแล้ว (๓๘)

แต่พระราชนิพนธ์เจ้ากรุงธนบุรีนั้นผิดจากนี้มาก มีแต่กันว่า
 คงใช้กลายกลายตอน เมื่อจวนจะคลั่งอยู่แล้ว (๓๙) พระราชนิพนธ์ที่

ต้องถูกเขียนถูกตักกันมากตอนถวายถึง ว่า

“กลางวันก็ใช้กลางคืนก็ใช้ นัยยามตามไฟ ต่เกราะเคาะไม้
อยู่ไม่ได้จึงหันมา”

คันเสี้ยมร้องไม่ได้ ถูกเขียนเสี้ยมหนักหนาเอาจนร้องได้

ฉบับที่ได้เห็นดูไม่รุนแรงเหมือนคำเก่าที่กล่าวมาแล้ว แต่ใช้
ศัพท์ดี ๆ รุ่มร่ามอยู่ หน้าพาทย์ตามแต่จะต้องการที่ไหน ๆ ได้หมด
ร้องได้คำหนึ่งก็ถึงหน้าพาทย์ สำนาคาก็ถึงหน้าพาทย์ ลักษณะที่เป็น
เช่นนี้ ไม่เฉพาะเจ้ากรุงธนบุรี อย่างเก่าก็มีมา ส่วนที่เจ้ากรุงธนบุรี
แก่นั้น มักจะปรากฏอยู่ในตอนทักคึกแคะในเรื่องอิทธิฤทธิ์วิชาไปทาง
นั่งพระธรรม

ตัวอย่างหน้าพาทย์นี้จะเอาที่ไหนเอทานั้นดังนี้

“๑ ฝ่ายเทพพาดค์มคัน เชิญพระพรผายผันอาษา มาจัด
พลแปลงกายา เป็นภาษาราชชาติ ฯ

ฝ่ายเทวะทงนบดเบือน เหมือนหนึ่งฉนวนกระบี่ศรี ฯ แผละ
เหาะจากไกรดาศคีรี เข้าทำดาบพิชัณฑ์โต ฯ เชิด
กราว
เสนายักษ์

๑ ฝ่ายมารซึ่งได้รักษา อหังการเข้าบุกรุกไล่ ฯ เชิด
ฉนวน

พุกพาดค์ต่อชิงชัย เข้าดับไฟต่อสุรา ฯ เชิด
คำ”

ตอนที่ว่าด้วยการรบทำนองเนื้อความดังต่อไปนี้

“๑ ทศกัณฐ์ครั้นเห็นก็เดือดดาล ทหรานเจ้าชิงชัยศรี ปีก
ป้องกองหน้าเข้ารวี อสุรีผด้นผด้นชิงชัย ฯ เชิด

ไล่กระบี่ตามพัดพาต ผาดโผนโจนคืบประชิดได้ วนร
ถ่มตายพ่ายไป ไต่ตามหมั่นไพร่ ฯ เชิด & คำ ๑

๑ พระรามก็ยกทัพแตก แยกกองรุกรบยักษ์ ฯ

๑ ฝ่ายกองคอยเฝ้าในพนาด ก็ตั้งนาบข้างมา ๑ เชิด ๑

๑ กัดบรหม่มมารพัวพ่าย ถ่มตายมอศม์ถ่วงขาร ไต่

รุกรบขึ้นพ้นมา โกลาหลถึงเป็นโกลี ฯ เชิดกราวว่า
& คำ”

บทเข้าพระกรรมฐานร้องซ้ำ ๒๐ คำ เหลือสติกำลังเช่นต่อ
ไปนี้

“ซ้ำ

๑ พระมุนีจึงว่าเวรกรรม มันทำท่านท้าวยักษ์ อันจะแก้ไข
ไปให้ดี ต่อกิจพิธีว่องไว จึงจะสิ้นทิละสาบหายบหายม พยายาม
อนุโลมตามใหม่ ถ้างดอะกุศลอุจจัย เข้าไปในเขาวงกต
เป็นศีลสุทธอุทติ หิริโดยตทังคะประหาร คือบาทแห่งโคตรบุญญา
ประหารโทษเป็นที่หนึ่งไป แล้วจึงทำขันที่ตอง โดยเนกขัมมะคดอง
ແດງໄຂ ก็เป็นศีลาทวัตรจับไป อภิภยพิภุระโอฬาร อย่าว่าแต่พาละ
โยไทย มั่นไฟไม่กินนระยักษา ทั้งหกสัวรรคชั้นฟ้า จะฆ่า

อย่างไรไม่รู้ตาย อย่าคิดว่าไปถึงผู้เช่นฆ่า แต่วิญญาณก็ตกนิมิต
จะอย่างไรไม่รู้ตาย อุบายถอยต่ำลงมา อันได้เนกขัมมะประหาร
แล้ว คือแก้วิเชียรไม่มีค่า ทั้งฤทธิและจิตระวิชา อักกุระนามะ
โนมัย กอบไปด้วยโสตรประสาธญาณ การชาติหน้าหลังระลึกได้
ถึงนั้นแล้วอันจะบรรลโดย ไม่มีกะตักถ้ายเดียว อย่าประมาณแต่การ
เพียงนี้ สำนภพชาติไม่รู้ค่าเดียว สำนไปแต่ในนาช่เดียว หมีทัน
เหลียวเนตรอรุรา จะดำอะไรกับรามลักษมณ์ ถึงไตรจักรทั่วทิศก็
ไม่ครันครือฤทธิวิทยา ถ้าปรารถนาเจ้าเรือนเอา ๒๒๐ คำ

ข้อความที่เรียงตงนี้ เป็นความในใจเจ้ากรุงธนบุรี ถ้าแดง
ออกให้เห็นชัดเจนนัย ที่เชือวิชาทางด้านฤทธิและที่เพ็ดเพ็ดในทาง
กรรมฐาน รูปร่างความคิดเช่นนี้

ละครเจ้านครกับละครหลวงเด่น ก็เห็นจะพืดรังกันไปคนจะไม่
ดังเกิดดูโปรดละครมาก ไปด่เมืองฝางได้แล้ว ยังให้มารับ
ละครขึ้นไปเล่นสมโภชพระฝาง การฉลองพระน้เจ้ากรุงธนบุรีเอง
จะสนุกมากกว่าคนอื่น (๔๐)

๔๔ ถวายเงินกัลปนาให้ ชื้อทองคำเครื่องประ-

ดับพระแก้ว

๔๔ พระแก้วเมื่อยังเจนนั่น การตกแต่งเห็นจะไม่มื่อไร
ผิดจากพระธรรมดา จึงได้ยักศเงินถวายไว้ ค่อยซื้อทองคำเครื่อง
ประดับไป (๔๑)

๘๕ เสร็จการสมโภชแล้ว ให้ทอผ้าไตรยก

ไตรยก + ร้อยไตรยกถวายทั้งวัด

๘๕ การหาผ้าถวายนั้นจะเหลือหา จึงต้องทอ ราคาแพง
มากอยู่ แต่คำที่ว่าถวายทั้งวัดลงไปข้างท้ายนี้ น่าจะพลาดพลั้ง
อย่างไรอยู่ หรือ “ทั้ง” จะเป็น “ทุก” ถวายทุกวัด หรือสำหรับ
สวดมนต์ฉลองพระแก้ว

๘๖ ถวายเงินไปที่วัดชำระครุฑครุฑ ในแขวง
กรุงธนบุรีวัดละ + ให้เจ้าวัดจัดแจงทำเครื่องบนขึ้น
บูรณปฏิสังขรณ์ โดยกำลังสมณะเป็นหลายวัด

๘๖ วัดเห็นจะไม่มีหลังคาโดยมาก เงินนี้คงจะสำหรับทำ
หลังคาครอบโบสถ์เท่านั้น

๘๗ ให้ปลูกไม้ ไม้ ๑๐๐๐ ไม้แก่น ๑๐๐๐
ไว้ทำท่านผู้มีบุญจะมาข้างหน้า จะได้สร้างปราสาท
ไม้ ไม้จะทำวางร้าน ไม้แก่นตุงในก่อดังเสาศราสาท
ปลูกไว้สำหรับผู้มีบุญจะมา พระองค์ท่านจะเหาะ
แล้ว (๔๒)

๘๗ เรืองปลูกไม้ ไม้ ปลูกไม้แก่น เห็นบัวพุทเป็นดวง

๘๘ ให้แต่งสำเภาทรงพระราชสาส์น ไปถึง
พระเจ้าปักกิ่ง ว่าจะขอลูกสาวพระเจ้าปักกิ่ง ให้เจ้า

พระยาศรีธรรมมาธิราชผู้เถา กับหลวงนายฤทธิหลวง
 นายศึกดีเป็นราชทูต หุ้มแพรมหาเด็กเลวไปมาก
 แต่งเครื่องบรรณาการไปกล่าวขอลูกสาวเจ้าบักกิง

๘๘ เรื่องขอลูกสาวเจ้าบักกิงนี้ เคยได้ยินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งเล่าให้ฟัง แต่ครั้นเมื่อครั้งในตำแหน่งพระราชดำذنห้องอาตถกษณ์ จำนวนจุลศักราช ๑๓๕๓ ได้ความว่าทูตครั้งนี้เป็นตองดำรับ ทูตที่เชิญพระราชดำذن คุณเครื่องราชบรรณาการตามเคยดำรับหนึ่ง แต่พระราชดำذنนั้น ไม่ใช่ส่งของไปเจริญทางพระราชไมตรี ตามธรรมเนียมเท่านั้น มีข้อความแถมท้ายพระราชดำذن เหมือนหนึ่งเข้าใจว่าหนังสือฉบับนั้น พระเจ้ากรุงจีนจะได้อ่านเอง

กล่าวโทษเจ้าพนักงาน ว่าเรียกค่าธรรมเนียมรับบรรณาการถึง ๓๐ ชั้ว แล้วก็ลดจำนวนบรรณาการลงเสีย หักเป็นค่าธรรมเนียมและชั้วทูตไม่ให้เที่ยวเตร่ และแถมชั้วทูตไม่ให้กลับด้วยเรือของตัว ต้องโดยด่านเรือเข้ามา ข้อความทั้งนี้พระเจ้ากรุงต้าฉิงทรงทราบหรือไม่ ข้อหนึ่งขระเคยที่ได้ส่งไปเมืองจีน เมื่อไม่ยอมฟังเรื่องศึกพะม่าแล้ว ขอให้ส่งกลับเข้ามาให้ถูกตัวถูกฝ่า คำที่ว่าถูกตัวถูกฝ่านี้ เจ้ากรุงธนบุรีชอบพูดนัก คราวตั้งเจ้านครก็ใช้ถูกตัวถูกฝ่า ถ้าเป็นกรมการก็มดิ่งก็เห็นจะเป็นดังขระชาติฝ่า ไม่ปรากฏว่าขระเคยครั้งไรส่งไปเมื่อไร ที่จริงขระเคยเหล่านี้ ก็คงตกอยู่ตามดวงตุงนั้นเอง (๔๓)

ต่อไปอีกว่าด้วยช่วยคนหาปลาเรือแตกพลัดเข้ามาบ้าง ช่วยจัน
ที่ถล่มมารบเมืองพะม่า พะม่าจับได้เอามาไว้เดี่ยวปลายเขตต์แดนข้างใต้
กองทัพรุงเทพ ๖ ขันไปรบพะม่าได้จันเหล่านั้นมาเป็นคราว ๆ หลายน
คราว ได้ให้ชาวสารให้เสียผัดคิดเพื่องคิดตั้งถึง รวมเบ็ดเสร็จเป็น
เงิน ๔ ชั่งเศษ พระเจ้ากรุงด้างทราบความหรือไม่

คราวนี้ ถวายของนอกบรรณาการ ฝาง ๓๐๐๐๐ หาบ, งา
ข้าง ๓๐๐ หาบ, คัมพู ๓๐๐ หาบ, นอระมด ๓ หาบ, พริกไทย
๓๐๐๐ หาบ, ข้างพลาย ๓ ข้าง

จะขอแต่งดำเภาวรรทุกสินค้าออกไปเที่ยวละ ๓ ลำ ขอให้
ต้องเสียค่าจ้างกอง จะซื้อของที่ไม่ต้องห้ามเช่นอิฐ เข้ามาร้าง
พระนคร

ขอให้ช่วยหาต้นหนดำเภ จะแต่งไปซื้อทองแดงเมืองยี่น
เข้ามาทำพระนครเหมือนกัน

ข้อความทางนี้ว่าลงไปในพระราชดำล้นหมด พระราชดำล้น
ลงวันอาทิตย์เดือน ๗ แรม ๓๓ ค่ำ จุลศักราช ๓๓๔๓ ปีมะเมีย

พระราชดำล้นทราบภายหลัง ว่าถูกค้นให้แก้ไข ให้เหมือน
อย่างเก่า ไม่ดำเร้วประโยชน์อะไรเลย

มีหนังสือเจ้าพระยาพระคลัง ถึงจตุตถกรม ขอบ้ายดำเภ
ร้างใหม่ ๒ ลำ กับให้ช่วยจ้างต้นหนเป็นเงินเท่าไรจะเสียให้

อีกฉบับหนึ่ง เป็นหนังสือเจ้าพระยาพระคลัง ว่าแต่งให้
เจ้าพระยาศรีธรรมราช,^(๔๔) พระยาราชสุภาวดี, พระพิไชย,
หลวงราไชย, หลวงศรียศ, หลวงราชมนตรี, นายฤทธิ, นายศักดิ์,
นายเวรมหาดเล็กข้าหลวง คุณดำเกา ๓๓ ตำบของไปถวาย จำนวน
เท่าที่ว่ามีแล้ว ให้ตีปด้าทั้ง ฝาง ๓๐๐๐ หาบ, เหลือฝางอีก ๘๐๐๐
หาบ, ไม้ดำ ๓๐๐ หาบ, ไม้แดง ๓๘๐๒ หาบ ๒๐ ชั่ง, ให้จ้งตักหมู^๕
ฝาง ๕๐๐ หาบ, ไม้แดง ๕๐๐ หาบ, นายห้าง ๔ ห้าง ฝางห้างละ
๓๐๐ หาบ, ไม้แดงห้างละ ๓๐๐ หาบ, เหลือฝาง ๓๗๐๐ หาบ, ไม้
แดง ๘๐๒ หาบ, ไม้ดำ ๓๐๐ หาบ ๗๖ ชั่ง ให้ขายใช้จ่าย, ต้อง
การเคียบทองแดงสำหรับเลี้ยงพระ ๕๐๐ ใบ พานของควาทองขาว
๒๕๐ ใบ หวาน ๒๕๐ ใบ หม้อทองแดงใส่ไฟ ๓๐๐ ใบ ส่งด้วยอย่าง
ให้คุมออกไปด้วย และให้ข้าหลวงมีชื่อเหล่านี้ชื่ออิฐตั้งเข้ามาก่อน
แล้วจึงให้เรือกลับไปรับทุก^(๔๕)

ทุกตำรับเจ้าพระยาศรีธรรมราช^๕นี้ คงมีพระราชดำณฉบับ
หนึ่งต่างหาก เรื่องขอลูกสาว แต่จะช้อนแต่งช้อนแปลกกันอย่างไร
ไม่ได้เก็บจำนวนไว้ในห้องขาดกษณที่เดียว จึงไม่ได้ความ^(๔๖)

มีบัญชีคิดเงินอยู่ในสมุดสำเนาพระราชดำณ ว่าถวายเจ้าปักกิ่ง
เป็นของนอกบรรณาการ คิดราคาสั่งของตามบัญชีที่กล่าวมาแล้ว
เป็นเงิน ๓๘๖๖ ชั่ง ๓ ตำดั่ง ๒ บาทดั่ง

ให้ตีปด้าทั้ง คิดราคาของ เป็นเงิน ๕๖ ชั่ง ๕ ตำดั่ง

ให้จิ้งต๊กหม้อ คิดราคาของ เป็นเงิน ๓๗ ชั่ง ๓๐ ตำดั่ง
 ให้นายห้าง ๕ ห้าง คิดราคาของ เป็นเงิน ๓๐ ชั่ง
 รวมที่ส่งของไปแจกเป็นเงิน ๓๗๗๗ ชั่ง ๓๗ ตำดั่ง ๒ บาท ๘ ตำดั่ง
 เหลือสิ่งของสำหรับให้จำหน่ายใช้การ เพราะเหตุที่ไม่ได้เอา
 เงินออกไปจ่าย เอาของออกไปจ่ายต่างเงิน เป็นราคา ๔๕๓ ชั่ง
 ๖ ตำดั่ง ๓ บาท ๒ ตำดั่งเพียง

รวมเป็นสินค้าที่ได้บรรทุกเรือออกไป ๓๓ ลำครั้ง เป็นราคา
 เงิน ๒๔๔๓ ชั่ง ๓๕ ตำดั่ง ๓ บาท ๓ ตำดั่งเพียง

เจ้ากรุงธนบุรีไม่ได้ทราบผลของการที่แต่งทูตออกไปนี้ ด้วย
 หมดเวลา, ตั้งเกิดด้วยคำที่จดหมาย อยู่ข้างพดุงพดุงแต่ไม่
 ไรบ้าง (๔๗)

๔๔ ทรง (ส่ง) พระราชสาส์นไปแล้ว เขา
 ฟ้องว่าญวนเขมรรักกันคิดกระบดต่อแผ่นดิน รัชสั่ง
 ให้ประหารชีวิตเจ้านำก๊ก (เล) เจ้าเอี้ยตูกชาย
 บรรดาพวกญวนฆ่าเอี้ยครั้งนั้นมาก

๔๕ เรื่องประหารชีวิตเจ้านำก๊กนี้ คือ ประหารชีวิตของ
 เชียงซุน กับองกตัตบุตที่เรียกว่าเจ้าเอี้ย ข้อความในพงศาวดาร
 กล่าวแต่ว่าไม่มีความสวามิภักดิ์ คิดจะหนีกลับไปเมืองญวนจึงได้
 ประหารชีวิตเอี้ย (๔๘) การที่ประหารชีวิตนี้ดูเป็นร้ายกาจมากในเวลานั้น
 ถ้าวาดตามคติเก่าในเวลานั้น ถือกันว่าเข้ามารุ้กิจการบ้านเมืองแล้ว

กลับออกไป คงจะคิดกลับเข้ามาประทุษร้าย จึงถือเสียเหมือนเป็นคนสอดแนม ถึงครึ่งองเชียงสือ กรมพระราชวังก็ทรงพระดำริอย่างเดียวกัน แต่มีคำเถาติดต่อกันไปจนถึงจดลงไว้เป็นหนังสือในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ที่มี ว่า “เจ้ากรุงธนบุรีพระบรม เห็นว่าองเชียงสือกลับเพื่อจะลงไปไถ่ถามไม่รับ จึงให้ฆ่าคนเอาเพชร^(๔๙) ความที่ว่าไม่เห็นจริง เพราะไม่ได้ฆ่าแต่องเชียงสือคนเดียว ถูกเค้าบ่าวไพร่ก็ตายด้วยกันเป็นหลายคน ที่เหลืออยู่ก็ขับไล่ออกไปเสียไม่ให้อยู่ อาการกิริยาเป็นกบฏทางเป็นได้ศึก ซึ่งมีอยู่บ่อย เช่นจะไปทัพก็ต้องฆ่าพระมาที่ไม่ไวใจเสียก็มี ฆ่าท้าวเวียงเสียก็มี เพราะเหตุที่ไม่น่าเชื่อถือ^{๕๐} ไปพบข้อความในหนังสือที่เรียกว่าพงศาวดารญวน กล่าวออกจะใคร่ชอบกตว่า “องเชียงสือ เมื่อเวลาได้นั่งเมืองไซ่ง่อน กำหนดว่า เดือน ๖ ปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๓๓๔๓ แต่งให้ทามตันเป็นราชทูตจ้ทูลพระราชดำรัสกับเครื่องราชบรรณาการ เข้ามาถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ขอเป็นทางพระราชไมตรี

เวลานั้นเรือดำเภาดำหนึ่งของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา บรรทุกสินค้าไปขายเมืองจีน กลับมาจากเมืองกวางตุ้ง ถึงหน้าเมืองฮ่าเตียง ตีถู่ทั้งผู้รักษาเมืองกำปอดและเมืองฮ่าเตียง คุณดัมคัพรคพวกออกปล้นตีเรือ ฆ่านายเรือตาย เก็บสินค้าเงินทองไป พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทราบ จึงให้ดัมคัพรคราชทูต แล้วจำขังคุกไว้

พระองค์แก้วกรมทูตยุยง ว่าเจ้าเมืองไซ่ง่อน ให้ทามตัน

ถือหนังสือฉบับมาถึงตงเทิกซุน ให้เป็นได้ศึกจะคิดชิงเอากรุงศรีอยุธยา
พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงเชื่อพระองค์แก้ว จึงให้ประหารชีวิต
ตงเทิกซุนกับกสินเทียนคีต กับสมัครพรรคพวก ๕๓ คนเสีย คนนอก
นั้นเนรเทศให้ออกไปอยู่นอกกรุง” ข้อความที่ด้านตูออกจะเย็บคาย
อยู่สักหน่อย กล่าวต่อไปในที่อื่น ว่าญวนพวกนั้นตกมาถึงรัชกาลที่ ๓
โปรดให้บังคับกลับเข้าไปอยู่ในกรุง คือพวกญวนบ้านบางโพ (๕๐)

ข้อความในท้องเรื่องของพงศาวดารฉบับนี้ ออกจะผิดหลัก
ฐาน แต่ที่ล่อปลงผู้แต่งไม่มีความรู้ หลงไปว่าตัวรู้ เทียบ
ศักราชผิดถึง ๒๐ ปี ปรากฏว่าแต่รัชกาลกรุงเทพเปลี่ยนกันเมื่อใด
ก็ไม่ทราบ ชำแ่งอย่างแปลหนังสือจีนมักหายากเยื่อที่ไม่มีข้อความ
เข้าไปปนอยู่มากนัก จึงทำให้หนังสือเสียไปเป็นอันมาก

๔๐ แล้วกริ้วข้างในนางอยู่งาน ลูกขุนนาง
ไม่ใช่ให้เก็บลูกพลเรือนชาวตลาด ญวนนางกลาง
ยกขึ้นไปเป็นนางอยู่งาน มารดาเจ้าอยู่งานเก่า ให้
เป็นเชื้อใจโทษหนึ่งได้ดงาห่มผ้าวาสถึง

๔๐ กริ้วข้างในนี้แปลตกอยู่ไม่เคยได้ยิน งานกลางเป็นญวน
เห็นจะเล็กลงญวนพุทไรมาศที่กวาดมา (๕๑)

๔๑ ขี้เจ้าหอกลางไปอยู่ที่วังนอก

๔๑ วังนอกนี้, จะหมายว่านอกพระราชวัง คงจะต้องมีใคร
อยู่สักคนหนึ่ง เจ้าหอกลางไม่ใช่ตระกูลอื่นยกขึ้น คงจะเป็น

ญาติของเจ้ากรุงธนบุรีอย่างลูกพี่ลูกน้อง หรือเป็นลูกของน้ำ อาจจะเป็นลูกเจ้าอื่นได้หรือไม่ (๕๒)

๕๒ เจ้าลูกเธอทรงผนวช

๕๒ เจ้าลูกเธอทรงผนวช เข้าใจว่าม้องค์เดียวแต่เจ้าจุ้ย กรมขุนอินทรพิทักษ์ นอกนั้นยังเด็กอยู่

๕๓ แล้ว (ประทาน) เงินนอนเจ้าลูกเธอข้างในองค์ละ ๑๐๐ ทองเครื่องประดับ ๑ มอบให้ พี่เลี้ยงนางนมกุมของไว้

๕๓ แล้ว ที่เก้อยู่ตรงนี้ จะว่าแล้วประทานเงินนอนจะเป็นอย่างไร ที่ให้พี่เลี้ยงนางนมกุมของไว้ เพราะมารดาเจ้าลูกเธอเทศลงไปเป็นไพร่เสียแล้ว

๕๔ พี่เลี้ยงยกขึ้นไปเป็นสัณศรีสัณทรวง พระจริตพินเพื่อนเข้าแต่ชาญวน (๕๓) ๓

๕๔ สัณศรี สัณทรวง จะตรงกับที่เขมรเขาเรียกว่าหม่อมทรวง แปลว่าเมียเจ้าหรือไม่

๕๕ มีใจหัยฟ้องว่าชายชาวเกดถือลงตำเภามาขาย ๓

๕๕ ที่นี้เขียนเต็มความจริง คือบอกว่าเริ่มลงมือต้องการเงิน

๕๖ จนกลางปีนั้น ได้ยินข่าวราชการกัมพูชา

ว่าเขมรตงยกมาล่อมพุทไธเพ็ชร์ ยังแต่ลูกองค์ โทน
องค์เองได้ ๙ ขบว่าราชการอยู่ เจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึก
เสด็จไปปราบกบฏชาทพหวเมืองพรอม

๕๖ เขมรฆ่านักองค์รามเดี่ย พ้าทละหมตงตั้งตัวชนเป็นล้มเต็จ
ฟ้าทละหะ ทำนบำรุงองค์เองว่าราชการ (๕๕)

๙๗ กรมอินทรวพิทักษ์ลาผนวช เสด็จกับทัพ
หัวเมือง

๕๗ ได้ความชัดว่าที่เจ้าลูกเธอทรงผนวชนั้น คือกรมหมื่น
อินทรวพิทักษ์ที่ลาผนวชน้อง (๕๕)

๙๘ อยู่ภายหลังกรุงธนบุรีเกิดโกลี พันศรี
พินลาขึ้นฟ้อง ว่าชนนางแลราษฎรขายข้าวเกล็ดอลง
ตำภา โยธาบตีผู้รับฟ้องกราบทูล รับสั่งให้เร่งเงิน
ที่ชนนาง ที่ราษฎร ขายข้าวเกล็ด ให้เขียนเร่งเงิน
เข้าทอพระคลัง ร้อนทุกเส้นหญ้า สมณาประชา
ราษฎร ไม่มีศุขชุกझेเป็นที่สุดไพลายแผ่นดิน

๕๘ เรื่องห้ามบรรทุกเข้าเกล็ด เป็นข้อกวดขันมาก เพราะ
เหตุที่บ้านเมืองไม่ปรกติ สะเบียงอาหารไม่บริบูรณ์ (๕๖) แต่เห็นช่อง
เมื่อชำระไม่เป็นธรรม ความก็ยังเกิดมากขึ้น ยิ่งอยากได้ก็ยังมี
ผู้อาสาฟ้องมากขึ้น

๙๙ เงินในคลังในหายสองพันเหรียญๆละ ๓๕

แพรวเหลือง ๑๐ ม้วน รับสั่งเรียกหาไม่ได้ ชาวคลัง
ต้องเขียนใส่ไฟอย่างแสนสาหัส ท่านสงสัยว่าข้างใน
ชะโมยเงินในคลัง

๕๕ เงินเหรียญที่ว่าหายนั้น ภายหลังได้ในแผ่นดินพระพุทธรูป
ยอคฟ้า อยู่ในกำปั้นบนตำหนักนั้นเอง กำปั้นนั้น วางแทนลูกหีบ
เหยียบขึ้นลงทางพระเกศ แต่อย่างไรก็ตาม ในเวลานั้นไม่มีใคร
นึกได้เลย (๕๗)

๑๐๐ จันพระมาตุณา พระพินางเชอ

๑๐๐ พระมาตุณาและพระพินางเชอในที่นี้ จะเป็นใครแน่ ถ้า
หมายความว่าพระมาตุณาของเจ้ากรุงธนบุรี ก็มีเจ้านั้น แต่พระพินาง
ไม่ปรากฏ ถ้าจะว่าพระมาตุณาของแผ่นดินปัจจุบัน คือ
รัชกาลที่ ๓ มี แต่พระพินางเชอไม่มี ถ้าหากว่าจะเป็นพระมาตุณา
และพระพินางเชอของเจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึก พระพินางนั้นมีแน่แล้ว
แต่พระมาตุณาอาจหมายความว่า เจ้าจอมมารดากรมหลวงจักร
เจษฎาที่เดียวหรือ มีคำกระซิบกันว่า เจ้าจอมมารดากรมหลวง
จักรเจษฎา เป็นน้องนางของสมเด็จพระบรมราชชนนีรัชกาลที่ ๓ แต่
เป็นเด็กห่างกันมาก เห็นจะเป็นบุตรภรรยาน้อย ได้พบร้างรับสั่ง
การศพแปลกอยู่ คือเป็นศพโกษฐ เผาเมรุวัดสุทธวรณาราม
เรือที่รับศพใช้เรือคั้วตงแฉ่นฟ้า ที่เมรุตงแฉ่นฟ้า ๓ ชั้น สวดดี
ธวัง กัถปพฤกษ์ ๕ คัน มีโชนมีหุ่นมอญรำหนัง ๒ โรง แต่ฉัตร

หรือเครื่องสูงอย่างใดไม่กล่าวถึง นอกนั้นเป็นอย่างศพเจ้านาย เว้นไว้แต่เครื่องประโคมไม่มีเศรดังษ์ ไม่มีจำกดอง ดังเหตุการศพเป็นศพหลวงแท้ จนกระทั่งตั้งตำรับเลี้ยงข้าราชการ ตั้งโรงครัวตั้งผักเค ๓ สาย เห็นจะเป็นทรงสายหนึ่ง วงหน้าสายหนึ่ง สมเด็จพระพันวษายายหนึ่ง ตามที่เคยมา เผาเดิมมีแปรรูป มีเครื่องตั้งอังคารเป็นส่วนของหลวง อังคารไปดอยไม่ใช่วัดประทุมคงคา เรียกว่าวัดสุวรรณคูหา มีข้อที่จะพึงเห็นว่าเทียบชั้นศพอย่างไรนั้น คือ หมายความว่าเจ้าพระยาอภัยภูธรหมาย น่าจะได้ตั้งกันว่าให้หมายอย่างศพกรมขุนสุนทรภุเบศร์ จึงได้มีจดหมายลงไว้ว่า พระยาบามเรอภักดีไปต่อเรียนเจ้าพระยาอภัยภูธรว่า ม่านชาวผูกเมรุตั้งที่คั่นในข้อรับตั้งกรมขุนสุนทรภุเบศร์* ไม่มี เจ้าพระยาอภัยภูธรว่า ถ้าเช่นนั้นก็ไม่ต้องใช้ หมายความว่านับจอคนคก เป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลที่ ๒ กรมหลวงจักรเจษฎาดันพระชนม์เสียแต่ในรัชกาลที่ ๓ แล้ว เรื่องราวที่กระซิบเล่ากันและการที่ทํานายลงมาสำหรับผู้อ่านพิจารณา ว่ากรมหลวงนรินทรเทวีอาจจะกล่าวถึงผู้นี้ ว่าเป็นพระมาตุจฉาหรือไม่ ดูจะเนายาก ถ้าหากว่าไม่ใช่พระพี่นางและพระมาตุจฉา ในข้อนี้เป็นอันยังไม่ได้ความทั้ง ๓ ฐานตามที่กล่าวมานั้น

* หม่อมเรื่องพระสหายกรมพระราชวังที่ ๓ เดิมเป็นเจ้าบามเรอภูธร ภายหลังเป็นกรมขุนสุนทรภุเบศร์ ตากรมหม่อนอดุลยลักษณสมบัติ (เป็นต้นตงกุด ดุนทรกุด ณชดบุรี)

๑๐๑ ให้จำหม่อมเจ้านัตตาแทนมารดาเจ้า
(และ) แทนอยู่งาน คนรำใหญ่ให้เขียนคนละ ๑๕๐
คนละ ๑๐๐ คนละ ๕๐ คนรำเล็ก ให้พ่อ, แม่,
พี่น้อง (และ) ทาษรับพระราชอาญา $\frac{1}{T}^{๑๐๐}$ ให้เจ้า
ตัวแต่ละคนละ ๒๐ ที่ ๑๐ ที่ตามรับสั่ง

๑๐๑ ที่ว่าให้จำหม่อมเจ้านัตตาแทนมารดาเจ้า ก็มัวมันเต็มที
จะเดาว่าให้จำตุ๊กกรมขุนอนุรักษสงคราม, กรมขุนรามภูเบศร์ แทน
มารดาของต่างกรมเหล่านั้นหรือ ก็ไปมีแทนอยู่งานเต็มลงไปอีก ความ
ก็ยังมีมาก ความต้องลงไปค่อยชดเชย แต่ที่ลงท้ายเลข ๓ เห็น
คนกาและเลข ๓๐๐ นั้น เห็นจะเป็นร้อยหนึ่ง อย่างคนเขียนเลขไม่เป็น

๑๐๒ หลวงประชาชีพ (ม) โจทย์ฟ้องว่า
ชายชาว รับสั่งให้ตดคีหิ้วเข้ามาถวายที่เสด็จออก
ทอดพระเนตร

๑๐๒ เรื่องหัวหัวหลวงประชาชีพเข้ามาถวายทอดพระเนตร
ไม่มีในพงศาวดาร แต่ได้พบจดหมายรายวันทัพ เมื่อเสด็จอยู่
เมืองพุทไธยมาศ ประหารชีวิตหลวงประชาชีพเรื่องน้องชาวหลวง
เป็นการแต่ต้นแผ่นดินมา เห็นจะไม่ใช่เรื่องนี้ ในพงศาวดารมีว่า
ทรงตัดหัวเองด้วยพระหัตถ์ที่ดำหนักแพก็มีใช้หลวงประชาชีพ (๕๗)

๑๐๓ เหตุผลก้ามของสัตว์ ฟันแผ่นดินร้อน
ราษฎรเหมือนผลไม้ เมื่อต้นแผ่นดินเย็นด้วยพระ

บารมี ชุ่มพื้นชื้นผดจนมีแก่น ปลายแผ่นดินแดน
ร้อนรุ่มสมรภาโค่น ไค่นลุ่มถมแผ่นดิน ด้วยสัน
พระบารมีแต่เพียงนั้น

๑๐๓ บรรารกถึงเรื่องความเดือดร้อนในที่นี้ เป็นจำนวนเก่าคื
กล่าวด้วยความสังเวชและความเคารพ

๑๐๔ ผู้รักษากรุงเก่า พระชีวิตนรงค์ ผูกขาด
ขึ้นไปจะเร่งเงินไพร่แขวงกรุงเก่า ให้ได้ โดย

จำนวน $\frac{500}{+}$ เร่งรัดไพร่เมืองยากครั้งนั้นสาหัส^(๕๙)

๑๐๕ พระชีวิตนรงค์รับผูกขาดขึ้นไปเร่งเงินกรุงเก่า ชัดคื
กว่าในพงศาวดาร เรื่องเร่งเงินนี้ ไม่ใช่เรื่องขายข้าวขายเกลือของ
เจ้าอา มาทางกฎหมายที่ว่าขูดทรัพย์แผ่นดินได้ ต้องแบ่งเป็น
หลวง ในเวลาเมื่อกำลังขุนนางที่กรุง ใครม้อะไรก็ฝังไว้ทองน
ครนเมื่อพระมากดับไปแล้ว เจ้าของผู้ฝังจะจำที่ซึ่งฝังทรัพย์ไว้ได้
กันน้อย เจ้าของทรัพย์ที่ฝังไว้ ตัวล้มตายหายจากตกไปเป็นพระเดช
พระมา ทรัพย์ล้มบิตเลียดติดอยู่ในแผ่นดินก็มาก ครนเมื่อเจ้าของ
ทรัพย์ที่รูดอยู่ขึ้นไปขูดทรัพย์ที่ฝังไว้ ได้บ้างไม่ได้บ้าง ที่ไม่
ได้เพราะหลงลืมที่ไปเสีย เพราะเวลาบ้านเมืองปรกติกับเวลาว่าง
ไม่เหมือนกัน มีผู้ขูดพบเก็บไว้เสียก่อนบ้าง ผู้ที่ไปขูดทรัพย์
ของตัวไม่พบ ไปพบทรัพย์ของคนอื่นถือเอาเสียบ้าง จึงกำหนดว่า

บรรดาใครจะไปชุดทรัพย์สิน ให้แจ้งต่อรวแหวงอำเภอกำนันผู้รักษา
เมืองกรมการกำกับคุมไปให้ชุด ถ้าชี้ว่าที่แห่งใดซึ่งตัวฝังทรัพย์สิน
ไว้ ให้ชุดแต่ละเพาะทนน ผู้ที่ไปชุดเช่นนั้นเป็นคนมีทรัพย์สินมาก ๆ
แม่นยำก็ชุดได้จริง ๆ เมื่อได้ทรัพย์สินมากก็แบ่งถวายช่วยราช
การแผ่นดิน เหตุด้วยเวदानนเจ้ากรุงธนบุรีตั้งตัวเป็นเหมือนอย่าง
เจ้าแก้วหรือองค์ คนทงปวงเหมือนกลั้ เจ้าแก้วเป็นผู้หาข้าวหาปลา
จำหน่ายให้แก่พวกกลั้แจกเลี้ยงกันกิน เงินจะได้มาทางใดไม่ว่า
เจ้ากรุงธนบุรีเป็นผู้ซื้อข้าวมาแจกเลี้ยงเลี้ยงชีวิตกันในเวลายึดกัน
อ้อมก็อ้อมด้วยกัน ออกก็ออกด้วยกัน ครั้นเมื่อได้ทำไว้ในนามบริบูรณ์
ชนแล้วไม่ต้องแจกข้าว แต่เมื่อผู้ใดชุดทรัพย์สินได้ก็ยังคงถวายช่วย
ราชการแผ่นดิน หรือชาวปลาชื้อเกิดชนนางเป็นสระเบี่ยงกองทัพ ซึ่ง
เป็นการบ้องกันรักษาสันติราชทวงกันหมดเหมือนกัน ครั้นตกตงมา
ในชั้นหลัง ทรัพย์สินซึ่งเจ้าของฝังไว้ต่างคนต่างก็ไปชุดหมดแล้ว เหลือ
แต่ทรัพย์สินซึ่งไม่มีเจ้าของ จึงตกเข้าในกฎหมายลักษณะทรัพย์สินแผ่นดิน
ใครชุดได้ต้องมีแบ่งเป็นภาคหลวง คนชุดนั้นไม่มีเวลาหยุดหย่อน ผู้
ที่เก็บภาคหลวงก็คือเจ้าเมืองกรมการ ที่นอนบิตบึงอะไรกันเกิดขึ้น
จึงมีการผูกขาด เช่นพระวิจิตรณรงค์รับผูกขาดขึ้นไป จะไปเรียก
ภาคหลวงจากคนชุดให้ได้ ๕๐๐ ชั่ง แต่เป็นธรรมเนียมภาคหลวงเช่นนั้น
หาผลประโยชน์ส่วนตัวด้วยความคดโกงต่าง ๆ เจือในราชการ ราษฎร
จึงได้ความเดือดร้อนแฉะพากันเกลียดชังมาก

การที่คอยเก็บภาคหลวงในการขุดค้นเงินเก่าเช่นนี้ เล็กใน
รัชกาลที่ ๓ ซึ่งความจริงก็เป็นเวลาเหลือทรัพย์อยู่น้อยแล้ว ก็
กลับเป็นช่องเปิดให้พวกที่มีโลภเจตนากล้า ขุดคัดค้นทำลายไม่เลือก
ว่าอะไร บรรดาที่สงสัยว่าจะมีทรัพย์อยู่ เลยตลอดไปจนถึงคิด
ปฤษฎณา ซึ่งคิดต่อมาเกือบร้อยปียังไม่แล้ว จนในคลองเมือง
หน้าพระราชวัง มีผู้ไปร่อนพลอย ได้พลอยแดง ซึ่งเรียกกัน
ว่าพลอยเมือง มีมาจนรัชกาลที่ ๔ ยังได้เห็น ข้อที่เก่าเรื่อนั้นมา
ได้ละเอียดละออ เพราะได้ฟังคำเก่าเรื่อนพวกเจ้าคุณชาวบางช้างทั้ง
ปวง และพวกข้างฝ่ายกรมสมเด็จพระศรีสุลาโดยได้ขอไปขุดทรัพย์
และถูกอันตรรายต่าง ๆ มีเรื่อนราวมาก จึงนำเรื่อนนั้นมาเก่าเพื่อจะให้
เห็นว่าพระวิจิตรวงศ์ผูกขาดนั้น ผูกขาดอย่างไร

๑๐๕ รัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ รัชกาลที่ ๕ รัชกาลที่ ๖
ขึ้นให้ขุนแก้วน้องพระยาสุรศักดิ์ เอา
ขึ้นขึ้นไปต่อยศศิลาปากนกปืน ๑๐๐๐

๑๐๕ ขุนแก้วน้องพระยาสุรศักดิ์คนนี้มีชื่อในพงศาวดาร มี
แต่หลวงเทพ

๑๐๖ ไปคบคิดกับกำนันบ้านแขวงกรุงเก่า บัก
หนึ่งสี่ชวนผู้รักษากรุงว่าจะเข้าด้วยกันฤไม่เข้า
เวลา ๒ ยามจะเข้าเฝ้าบ้าน ผู้รักษากรุงว่าไม่เข้า
จะเฝ้าก็เฝ้าเสีย เวลา ๒ ยามผู้ร้ายเข้าล้อมบ้าน
ได้สู้รบกันอยู่สามรถ กองผู้ร้ายทั้งพลูระดมเฝ้า

บุตรผู้รักษารุงไฉนน้ำหนึ่ง ผู้ร้ายพุ่งหอกชดถูก
บุตร พระยาอินทอภัยผู้รักษารุงกับบุตรภรรยาสิ้น
ชีวิตในไฟ ๔ คน^(๖๐)

๑๐๖ ขุนแก้วผู้ซื้อทำไมจึงได้หายไป ไม่มีในพงศาวดาร
เลย ขุนซื้อก็นายบุญนาคกับขุนสระที่เดียว ขุนสระภายหลังได้เป็น
พระยาสุพรรณสุนทราธิบดีในรัชกาลที่ ๓ ขุนสระอีกคนหนึ่งที่ไม่ซื้อใน
พงศาวดาร ก็ได้เป็นพระยาสุวรรคในรัชกาลที่ ๓ แต่ขุนแก้วใน
จดหมายฉบับนี้ ว่าต้องประหารชีวิตภายหลัง ยังเขาตัวไม่ได้ว่าใคร

๑๐๗ พระยาอินทอภัยกลับมาทูล

๑๐๗ ในจดหมายนี้ได้ความว่าตัวผู้รักษารุงมีต่างหาก คือ
พระยาอินทอภัย ไม่ใช่พระยาวิชิตณรงค์ ซึ่งรับผูกขาดขึ้นไป
พงศาวดารกล่าวความกตมกถน้อย

๑๐๘ ฤๅษีกราช ๑๑๔๓ ปีนักษัตรนี้ศึก รับสั่ง
ให้พระยาสุวรรคไป จับผู้ร้าย ที่เฝ้าบ้านผู้รักษารุง
พระยาสุวรรคขึ้นไป นื่องพระยาสุวรรคเป็นกอง
ผู้ร้าย จับพระยาสุวรรคตั้งเป็นแม่ทัพลงมา

๑๐๘ พระยาสุวรรคคนนี้อัศวาศย์ชอบกต ความปรากฏ
ทั้งในทางพงศาวดารและในจดหมายฉบับนี้ ว่าเป็นผู้ถูกเขาจับให้เป็น
แม่ทัพก็ตกตมเป็นแม่ทัพลงมา ครั้นตมเจ้ากรุงธนบุรีตั้งเสียจาก
ราชสมบัติแล้ว ก็ปรากฏว่าตั้งใจจะถวายสมบัติแก่สมเด็จพระยา

มหากษัตริย์ศึก ก็ไม่ยั้งยืนอยู่ได้ กัดบิใจไปปล่อยเจ้ารามดักชน
ออกให้ไปทำร้ายกรมพระราชวังหลัง จะว่ามีความคิดจะตั้งตัวเอง
เป็นใหญ่ ก็คิดไม่แข็งแรงตลอดรอดฝั่งอย่างไร ครั้นเมื่อเขาจับ
เจ้ารามดักชนได้แล้ว ก็ควรจะรู้ว่าเจ้ารามดักชนคงให้การชัด
ถึงตัว

จะแก้โดยทางสารภาพหรือแก้โดยทางต่อสู้ก็ไม่แก้ นิ่งเฉยอยู่
เช่นนั้น ครั้นพระพุทธรูปพาเสด็จมาถึง ก็ออกมาเฝ้าทำไม่รู้
ไม่เห็น เห็นจะเป็นคนที่ไม่มีสติปัญญาเป็นสลักสำคัญอันใดเลย ใคร
จับไล่ให้ไปทางไหนก็จะไปทางนั้น (๖๑)

๑๐๙ ผนวช ๗๔ คำเพลาที่ ๑๐ หุ่ม ตั้งค่าย

มโนคลองรามัญ

๑๐๘ คดของรามัญคือคดของมอญ ปรากฏว่าชื่อมาจากพวก
มอญอยู่ เป็นคดองในกำแพงพระนคร

๑๑๐ ยิงระทมลูกปืนตกในกำแพง เดี๋ยวสนั่น
หวนไหว

๑๑๐ ยิงปืนจากคดของมอญ ลูกปืนตกในกำแพงฯ พระราชวัง
เวลานั้นตั้งอยู่แนวคดของนครบาล คือคดองเหนือวัดอรุณราชวราราม

๑๑๑ ข้างในตกใจร้องฮือฮึง ประทมนั่นควา
ไ้พระแสงทรงเสด็จขึ้นบนที่นั่งเย็น ตรัสเรียกฝรั่ง

ที่ประจำบ้อม ฝรั่งได้รับสั่งยิงปืนใหญ่ออกไปถูก
เรือข้าศึกล่ม^(๖๒) เขาไปจับบุตรภรรยาฝรั่งมาให้ยิง

๑๑๑ การเอะอะในวังเวลานั้นในพื้นว่าเห็นจริง พระที่นั่งเย็น
นั้นคงจะอยู่ใกล้หน้าวิจิณฉัย พอตะโกนกันได้ยินกับบ้อมวิชัยประสิทธิ์

๑๑๒ พอรุ่งสว่างเห็นหน้าว่าไทย ฝรั่ง
โจนกำแพงลงไปหากัน ผู้คนเบาบางร่วงโรยนัก

๑๑๒ พอรุ่งสว่างเห็นหน้าว่าไทย คำนี้ถ้าเปลี่ยนว่าเป็นใคร
จะเข้าความดีกรรม^(๖๓)

๑๑๓ เสด็จออกหน้าวิจิณฉัย ทราบว่าพระยา
สรวรค์มาปล้นตีเมือง ให้จำภรรยาจับตัวไว้

๑๑๓ ท้องพระโรงเรียกว่าวิจิณฉัย เห็นจะเป็นต้นเหตุของที
เสด็จออกเรียกว่าวิจิณฉัย เช่นอมรินทรวิจิณฉัย อิศราวิจิณฉัย
ราชกิจวิจิณฉัย จนเมืองเขมรก็ยังไปตั้งชนใหม่ ว่าเทววิจิณฉัย

๑๑๔ เสด็จเข้ามาพันขวาง ปล่อยคนโทษ
ข้างใน

๑๑๔ ข้างในนี้เห็นจะเป็นข้างในผู้หญิง จะไม่ใช่ตรงที่ซึ่ง
ผู้ชายในพระราชวัง

๑๑๕ พระยาธิเบศร์ พระยารามัญ พระยา
อำมาตย์ ท่อสู่ลากปืนจ่ารงค์ขึ้นบ้อม ข้าศึกถอยหนี

๑๑๕ พระยารามัญวงศ์คนนั้นเดิมเป็นพระยาบำเรอภักดิ์ และ
พระยาอำมาตย์มีชื่ออยู่ในพงศาวดารเป็นพวกพระยาธรรมศักดิ์ พระยา
จิเบศร์หายชื่อไป บางทีจะเป็นคนไม่สำคัญ และไม่ใช้จิเบศร์
เก่าซึ่งได้ตัวในค่ายโพธิ์สามต้น คนนั้นเป็นศรีธรรมมาชิตราชที่ไป
เมืองจีน^(๖๔)

๑๑๖ เสด็จจากลับออกไปมีรับสั่งห้าม ว่าสิ้นบุญ
พ่อแล้ว อย่าให้ยากแก่ไพร่เลย

๑๑๖ คำที่ว่าเจ้ากรุงธนบุรีดังเช่นนี้ สัมกับคำที่เล่าว่ารับ
สั่งหลายคราว พบตัวอย่างในจดหมายรายวันทัพเดิมซึ่งตั้งต้น
แต่ณวัน ๖ ๗ ๘ คำปุ้มมะเมียฉกกุศลศักราช ๓๓๓๖ เสด็จขึ้นไป
ที่เชียงใหม่ อันกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ได้ทรงเก็บข้อ
ความลงในพงศาวดารหมดแล้ว แต่มีข้อซึ่งจะพึงสังเกตอาการ
กิริยา อันทางเรื่องพงศาวดารท่านไม่ต้องการใช้นั้นเหลืออยู่หลาย
แห่ง แต่แห่งหนึ่งควรยกมาเป็นตัวอย่าง ในข้อซึ่งบรรยาย
ถ้อยคำเจ้ากรุงธนบุรีได้ คำรับสั่งอันนี้ได้รับสั่งเวลาประทับอยู่
ค่ายเขาพระ กำจัดล้อมค่ายพระมำบ้านบางนางแก้ว เมื่อณวัน
๒ ๓ ๔ คำปุ้มมะเมียฉกกุศลศักราช ๓๓๓๖ เพลาเช้า เมื่อได้ตั้งพระ
ราชอาณัติซึ่งยังขึ้นห้ามเดินไม่พร้อมกัน ที่ละสามสิบสี่สิบนัด
ตามรับสั่ง ไปยังแต่ที่ถนนัดจนเข้าคิกรู้ตัวเดี๋ยวจแล้ว จึงมีข้อ
ความจดลงไว้ว่า “อนึ่งเพลาเช้า ๕ โมงเศษ หลวงรักษ์

มนเทียรมาเฝ้า จึ่งตรัสว่าราชการทั้งปวง ไซ้ให้ไปทำศึก
 บ้านใดเมืองใด พ่อมิได้สะกดหลังไปด้วยก็มีได้สำเร็จราชการ
 ครองพ่อไปราชการสงครามเมืองเชียงใหม่ ให้ตั้งอยู่ทำราชการ
 ข้างหลัง และมาพ่ายแพ้กะพะมาให้ชายพระบาทพ้อ แด้วกล่าว
 โทษกันว่าอดข้าวปลาอาหาร อันทำการศึกครั้งนี้พ่อจะชิงชิงแก่
 ถูกผู้ใดหามิได้ รักใคร่เต็มอกัน อันเป็นกระษัตริราชเจ้าแผ่นดิน
 ถ้าผู้ใดมีความชอบมิได้ปูนบำเหน็จ ผู้ใดผิดมิได้เอาโทษ ทำดังนี้
 ก็ไม่ควรแก่ราชการแผ่นดินหามิได้ ประเพณีกระษัตริราช ผู้ใด
 มีความชอบปูนบำเหน็จรางวัล ไหรงเมืองครองเมืองตามถาบันุกรม
 จำดับ ถ้าโทษผิดควรจะตักตัก ควรจะฆ่าก็ฆ่าเสีย จึ่งจะ
 ชอบด้วยราชการแผ่นดิน จะทำสงครามกับพะมาไปได้ และ
 พ้ออุตสาหุทมานเทียวทำการสงครามมาทั้งนี้ ไซ้จะจงพระทัย
 ประรณนาหาความสุขแก่พระองค์ผู้เดียวหามิได้ อุตสาหุตียากลำบาก
 พระกายทั้งนี้ เพื่อจะทนอุ้งพระศาสนา ให้สมณะพรหมณ์
 ประชาชนเป็นสุขทั่วขอบขัณฑสีมา เพื่อจะมีให้มีคนอาศัย
 อารรม และครั้งนี้ถูกทั้งหลายทำการพ่ายแพ้กะพะมา ครั้นจะ
 เอาโทษก็เสียตายนัก ด้วยได้เลี้ยงดูมาเป็นใหญ่โตแล้ว ผิดครั้ง
 นี้จะยกไว้ให้ทำราชการแก่ตัวครั้งหนึ่งก่อน และเอาบุตรภรรยา
 มาจำไว้นั้นแล้ว แดอันจะตั้งค่ายอยู่เมืองราชบุรีนั้น ถ้าพะมายก
 มาตีรับรองหยุดมิชยี่ช้านะแล้วจึ่งจะฟันโทษทั้งนายทั้งไพร่ เร่งคิดอ่าน

จึงได้เกิด อันพ่อจะละพระราชกำหนดบทพระอัยการศึกเดี๋ยวนั้นมิได้
ถึงมาทศจะเป็นนายทัพนายกองมิได้ จะพิศทุลฆอศตเป็นไพร่ก็
ตามใจสมัคร ถ้าจะทำได้ก็ให้เร่งคิดอ่านทำการแก้ตัวไปให้รอด
ชีวิตเกิด”

ข้อความที่กล่าวมานี้ ไม่ใช่ข้อความซึ่งสำหรับจะกล่าวตรงนี้
ถ้าหากมาพอให้เห็นเป็นตัวอย่าง^(๖๕)

๑๑๗ พระยาธิเบศร์ พระยารามัญ พระยา
อำมาตย์ (ว่าถ้ำ) มิให้สู้ (จะ) อยู่ตายด้วยเจ้า
ข้าวแดง

๑๑๗ ความหุดหุดอยู่ แต่ถ้ามหากว่าเดิมความเสียอย่างใน
วงเล็บมีชื่อว่า ถ้ามิให้สู้จะอยู่ตายด้วยเจ้าข้าวแดง ดังนี้แล้วก็เป็น
ใช้ได้ แต่ความในตอนนั้นคงปรากฏว่า ผู้ที่นับถือคิดถึงบุญคุณ
เจ้ากรุงธนบุรีคงมีมาก ชุนนางจึงต้องตายกว่า ๔๐ คน

๑๑๘ พระยา ธรรมคำ ให้ นิมนต์ พระราชาคณะ
ให้ถวายพระพรให้ทรงบรรพชา ข้าราชการพระเคราะห์
เมือง ๓ เดือน

๑๑๘ ตามพงศาวดารความตรงกันข้ามว่า รับตั้งให้นิมนต์พระ
ราชาคณะให้ออกไปจากเมืองรับผิด ข้อที่หนึ่งคือว่าพระยา
ธรรมคำให้พระราชาคณะทุกให้ทรงบรรพชา ข้าราชการพระเคราะห์เมือง
๓ เดือน ความเห็นจะลงกันได้ เป็นอุกทง ๒ ฝ่าย ต่างคนต่างคิด^(๖๖)

๑๑๙ ทรงพระสรวลทบพระเพลาว่า เอ้ หิภิกขุ
มาถึงแล้ว ให้เชิญพระกรรมิตออกไป

๑๑๙ ทว่าทรงพระสรวลทบพระเพลาว่า “เอ้ หิภิกขุ ดอยมา
ถึงแล้ว” นั้ดม้านวนเจ้ากรุงชนมาก รู้เท่าแต่หงหน้อย ๆ

๑๒๐ เพลา ๓ โมงเช้า ทรงบรรพชาณวัน
๑๒ คำ (เสด็จ) อยู่ในราชสมบัติ ๑๔ ปีกับ ๔ เดือน
ทรงผนวช

๑๒๐ วันทรงผนวชในพงศาวดาร กล่าวรวมตั้งแต่วันให้ไป
เจรจาว่าเดือน ๔ แรม ๑๐ คำ เหมือนหนึ่งว่าทรงผนวชในวันนั้น
แต่ในหนังสือว่าแรม ๑๒ คำ

ถูกกับจดหมายในปฐมมณฑุรศักดิ์จักราช ๑๑๔๓ จดไว้ว่า
“วันเสาร์เดือน ๔ แรม ๑๑ คำ พระยาธรรมคัยมาตั้งขุนหลวง วันอาทิตย์
เดือน ๔ แรม ๑๒ คำ ขุนหลวงบวรวัดแจ้ง”(๖๗)

๑๒๑ ณวัน ๑๔ คำ พระยาธรรมคัยหนึ่งซึ่ง
แจกเงินข้างในกลับออกไปนอนอยู่ข้างหน้า ตั้งว่าจะ
ฟังละครร้องอยู่ข้างใน จะฟังแต่หน้าเดียว

๑๒๑ วันหนึ่งซึ่งของพระยาธรรมคัย พงศาวดารว่าแรม ๑๓ คำ
ในหนังสือว่า ๑๔ คำ คำว่าพระยาธรรมคัยหนึ่งซึ่งชอบกลคือ

๑๒๒ ครั้นคนเลี้ยงกลอดบุตร พระยาธรรมคัย

ให้ประโคม ท่านให้ไปห้ามว่าอย่าให้ทำเลย มัน
สุดชาติแล้ว

๑๒๒ เรื่องห้ามประโคมใช้คำว่าท่านคำเดียว เข้าใจว่าเจ้า
กรุงธนที่ทรงผนวช^(๖๘)

๑๒๓ พระยาสุรศรีมเทศนา ให้ช่างในออกไป
ฟังธรรม ไฟเทียนเจ้าคุณใหญ่ไหม้มาน ไต้ยืน
เสียงคนออกซีกหอกตามท้องพระโรง ช่างในกลับ
เข้ามาเพลา ๒ ทุ่ม

๑๒๓ มีเทศนาในท้องพระโรงช่างในออกฟัง ที่จะให้เป็น
ตามเคย แต่เพราะเหตุที่ความดังดัยรบกวนอยู่ ไฟไหม้มานจึง
ตกใจกันมาก ข้อที่รบกวนนั้นก็เหตุด้วยกรมพระราชวังหลังเดี๋ยวจึง
มาถึง คงจะรบกวนอยู่ว่าเจ้าคุณใหญ่ ซึ่งเป็นผู้ทำให้ไฟไหม้มาน
นั้นเป็นฝ่ายช่างกรมพระราชวังหลัง^(๖๙)

๑๒๔ สองยามเกิดศึกกลางเมือง พระยาสุรศรี
ปล่อยเจ้ารามดัก্ষณ์ ออกไป

๑๒๔ เพราะเหตุที่พระยาสุรศรีตกใจเรื่องไฟไหม้ ประกอบ
กับที่ก่อกวนกรมพระราชวังหลัง จึงปล่อยเจ้ารามดัก্ষณ์^(๗๐)

๑๒๕ เรียกท่านที่ทรงผนวชว่า ประจวบเกิด
ท่านว่าสันบุญเราแล้วอย่าทำเลย^(๗๑)

๑๒๕ เมื่อเจ้ารามดัก্ষณ์หลุดออกไปได้ ก็ตรงไปที่โบสถ์

วัดแจ้ง เพราะเหตุว่าตารางที่ซึ่งคงจะไม่ห่างจากโบสถ์นั้นเท่าใด ข้อที่
เจ้ากรุงธนบุรีร้องตอบเช่นนั้น ตรงกันกับที่เคยได้ยินคุณปลัดตั้งยม
เถ่าว่า พระพงษ์นรินทร์อายุได้ ๑๒ ปี เข้าไปติดอยู่ในโบสถ์วัดแจ้ง
ที่ซึ่งเจ้ากรุงธนนั้นด้วย เจ้ากรุงธนร้องตอบออกมาเช่นนั้น แล้ว
ได้บอกด้วยว่าคงไม่รอด บ้านเมืองเป็นของต้องพึ่งของเขานั้นนะ
ถ้าไม่ตายก็ฝากตัวเขาให้ตักเตือน ได้ให้ประจำสายหนึ่งทักตักตัวไปแก่
พระพงษ์นรินทร์ในเวลานั้น พระพงษ์นรินทร์ยังได้รักษาพระคานัน
ไว้ได้ เป็นประจำกระต่ายเดชนันต์ลงรักปิดทองทั้ง ๑๐๘ เม็ด

๑๒๖ เจ้ารามลักษณ์ออกไปจุดไฟบ้านใหม่
ตลอดลงมาจนถึงวังหลัง ได้สู้รบกันจนแสงทองขึ้น
๑๒๖ ที่ซึ่งเจ้ารามลักษณ์จุดไฟนั้น จุดที่เห็นบ้านปูนๆ ใน
เวลานั้นน่าจะไม่ใช่บ้านปูนบางยี่ขันทุกวันนี้ ชะรอยจะต้องอยู่ในระหว่าง
วัดอมรินทร์ ที่เป็นวัดบางวัน้อยกับสวนมังคุด เจ้ารามลักษณ์
ก็คายรายโอบขนไปวัดบางวัน ที่กล่าวในพงศาวดารคงเป็นวัด
บางวัน้อย คือวัดอมรินทร์ ซึ่งอยู่ใกล้กำแพงพระนครด้านเหนือ
จุดไฟที่จุดบ้านริมวัดบางวัน เพื่อให้ไหม้ตามลงมาถึงบ้านปูนซึ่ง
อยู่เหนือสวนมังคุด แต่ครั้นเมื่อไฟไหม้ลงมาจนจะถึงบ้านปูน ด้วย
ศักราชฐานของกรมพระราชวังหลัง ลมพัดไปข้างเหนือ ซึ่งเป็น
ทางเจ้ารามลักษณ์ลงมาจุดไฟ การที่ขึ้นไปจุดข้างเหนือนั้น เจ้า
รามลักษณ์คงจะเป็นผู้ตั้งข้างเหนือลงมา พระยาสุรศักดิ์คงจะรับเป็นผู้

ตั้งข้างใต้จากพระราชวังกระต๊อบขึ้นไป แต่ครั้นเมื่อเจ้ารามดักขันธ์ไป
 ทำการไม่สมคิด ตัวก็ดับไปอยู่ข้างใต้เปลวไฟ พระยาธรรมศักดิ์เห็น
 เสียก็ตกงอแงที่เดียว เพราะพระยาธรรมศักดิ์เป็นคนสันดานไม่แน่นอน
 ครั้นเมื่อเจ้ารามดักขันธ์แตกไปแล้ว กรมพระราชวังหลังตั้งค่าย
 รายลงมาแต่บ้านปูนถึงคลองนครบาล คือคลองข้างวัดอรุณราช
 วราราม ซึ่งเป็นคลองของคูพระราชวัง ก็แปลว่าได้เมืองฝั่งตะวันตก
 หมด เว้นไว้แต่พระราชวังเท่านั้นเป็นส่วนพระยาธรรมศักดิ์รักษา

๑๒๗ พระยาแจ้ง ขุนแก้ว น้องพระยาธรรมศักดิ์
 ลาภปืนใหญ่มาช่วยพระวังหลัง

๑๒๗ ขุนแก้วคนนี้เป็นคนโหด เหมือนอย่างพระยาธรรมศักดิ์
 พี่ชาย แต่เวลานี้ยังไว้ตัวเป็นพวกกรมพระราชวังหลัง แต่พระยา
 เจ่งนั้นเป็นคนซื่อตรงจงรักภักดีต่อพระพุทธรูปอดฟ้า เห็นจะไม่ถูกกัน
 กับพระยารามัญวงศ์ จะตรงกันข้าม

๑๒๘ เจ้ารดา แต่งกองมอญเป็นทัพเรือที่
 กระหนาบหนุนพระวังหลัง

๑๒๘ เจ้ารดาเห็นว่าจะไม่ใช้คนอื่น เห็นจะเป็นท่านผู้หญิง
 เจ้าพระยาสุรสีห์ ซึ่งตั้งบ้านอยู่เหนือกำแพงพระนครฟากตะวันออก
 คือวังกรมหลวงจักรเจษฎา เหตุฉะนั้นจึงต้องเป็นทัพเรือเพราะข้าม
 ฟาก เจ้ารดาผู้นี้เป็นชาวเมืองเชียงใหม่ เป็นมารดาเจ้าฟ้า
 พิภพทอง กรมขุนศรีสุนทร ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

๑๒๙ เจ้ารามลักษณสู์แต่ผู้เดียว โดยไมหา
เหลือกำลังแตกหนีไปอยู่วัดยาง พระวังหลังติดตาม
จับได้ ไต่ถามไต่ความจริงว่าพระยาสุรศรีปล่อยเธอ
ออก ความตกอยู่พระยาสุรศรีสิน (๗๒)

๑๒๘ วัดยางในคลองบางกอกน้อยริมวัดละครท่า ซึ่งเขาจะ
ให้อ่านว่านครธรรม์ไค่นั้น เป็นระยะไกลจากเมืองพอที่จะหนีไปถึง
และจับได้กันที่นั่น

๑๓๐ สมเด็จพระไอยกาเจ้าฟ้ากระษัตริย์ศึก
เสด็จอยู่กรุงกัมพูชา ถอยมาประทับที่ด่านกระบิทร
ทราบข่าวกรุงธนบุรีเชิญเป็นศึกชนกลางเมืองถึง ๒
ครั้ง จึงเสด็จกลับเข้าพระนคร. (๓๗)

๑๓๐ ในเวลาเมื่อที่กรุงเกิดเหตุนี้เสด็จอยู่เสียมราฐ การที่ไป
ตั้งเสียมราฐครั้งนั้น ดูเหมือนจะระแวงการข้างภายในอยู่มากแล้ว
จึงได้ระมัดระวังไม่ผู้จะทำการเดินออกไปเร็ว

๑๓๑ ณวัน ๗๕ คำ ลุศักราช ๑๑๔๔ ปีชวด
จัตวาศก เพลา ๒ โมงเศษศุภสวัสดิฤกษ์ เสด็จเข้า
พระนครปราบดาภิเศก อติ เรกเนกสมบัติจักรพรรตราช
พร้อม ถวาย ๑๒ พระก้านัด ๑๒ พระคลัง แล้วมี
พระราชโองการรับสั่งให้ตั้งกรุงเทพพระมหานคร ยัง

ฝั่งบูรพาทิศ พระสุริยะทรงกรต๗ วัน เมื่อถึง
ทวาราวดีอุดมโชคเข้าเหยียบกรุงธนบุรี

๑๓๑. ตอนนั้นปลัดมมาก เถยรวมความเลี้ยหมด ที่จริงถ้าจะ
จดไว้ให้ถึถ้วนก็จะมีดยาเดินกำดั่งท่าน

๑๓๒ แรกเสด็จยังประทับ ณ วัดทองไม่พระ
มหาโพธิ์บัลลังก์ ประจันพระยามารด้วยพระบารมี
๓๐ ทศ เป็นปฐมกระษัตริย์สัมเด็จพระเอกาทศราช พระ
เจ้าปราสาททอง เสด็จข้ามฟากฝั่งมหรณพ เณติมภพ
กรุงทวาราวดี พระโองการให้เจ้าปนาที่ท้องสนาม
ในเป็นพระอุโบสถหอไตรยี่สิบเจ็ด เชิญพระแก้วมรกต
มาประดิษฐาน ล้วนพระธรรมไว้หอไตรยี่สิบ ก่อ
พระเจดีย์ฐานประจุพระบรมธาตุพร้อมเสด็จ

๑๓๒. ท่านนี้ภของท่านต้นกต คือเสด็จมาเหยียบเมืองแรกก็
ประทับพลับพลาวัดโพ ซึ่งท่านเรียกว่าโพธิ์บัลลังก์ ผลญมารก็คือ
มารภาคตะวันตก เสด็จข้ามฟากมาเณติมภพกรุงทวาราวดี ก็คือ
ย้ายมาเสียบฟากตะวันออก ไม่อยู่เมืองธนซึ่งเป็นเมืองน้อย (๗๔)

ในเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จ
เกล็ดถว้ดราชย์ปราบดาภิเศก จะเล่าซ้ำในที่นี้ก็ออกจืด ๆ จึงอยาก
จะกล่าวถึงเรื่องพระนามที่ท่านยกย่องไว้ว่า “สมเด็จพระเอกาทศราช
พระเจ้าปราสาททอง”

นามเอกาทศรฐ พระยาประชาภิจักรจักร (เข้ม) เป็นผู้
 เค้าว่าเป็นใหญ่ในแคว้นแคว้นสืบเชื้อ ชอบกตอยู่ แต่เขาก็รับว่า
 เขาเดา เข้าใจว่าเป็นพระนามที่เกิดใช้ชื่อนายหลัง ตั้งแต่พระ-
 นครศรีหรือพระอนุชาพระนครศรี เห็นอนันชนไปจะได้ใช้สมเด็จพระ
 รามาริบัติ ซึ่งเป็นนามคู่กับกรุงมาก (๗๕)

นามพระเจ้าอุทอง รามาริบัติศรีสุนทรบรมพิตร ตรง
 กับนามนารายณ์อวตารมาครองกรุงศรีอยุธยาซึ่งใช้รามสุนทร

นามบรมราชาธิราช เป็นพระราชาที่เป็นใหญ่กว่าราชา จะต่อ
 เขากับพระนามใดต่อได้ หรือจะไม่ต่อกับอะไรเรียกเปล่า ๆ ก็ได้
 ราชดามีญนั้นคือ อินทราชา, ชัยราชา, บรมราชา,
 นครินทราชา, เทยราชา, และอะไรอื่น ๆ เหล่านี้ ทรง
 เมืองก็ตาม ไม่ได้ครองเมืองก็ตาม เป็นชนพระราชา คือ
 เจ้านายแท้ ผู้ซึ่งเป็นใหญ่กว่าราชาเหล่านี้ จึงเป็นบรมราชาธิราช

สัตว์เพชฌ์ เห็นจะมาจากชื่อไทยอย่างเดียวกันกับ สัตว์เพ
 รักรพุทธวงษา ที่ยังใช้อยู่ในเมืองสืบแก่เจ้าฟ้า

นามพระบรมไตรโลกนาถ เป็นนามที่คล้ายกับไตรโลกนาถเจ้า
 นครพิงเชียงใหม่ และที่เชียงใหม่เรียกพระอินทราชาว่าพระยาบรม
 ไตรจักร เห็นจะใช้กันหลายเมืองอยู่ในบัดนี้พร้อม ๆ กัน เกี้ยวข้อง
 แก่การช้างฝ่ายพุทธศาสนาปลัมภก

พระเจ้าปราสาททองตรงกันกับเจ้าหอคำ

ธรรมยุทราชหรือธรรมิกราชาธิราช อันมาจากพระเจ้าทรงธรรม
พระเจ้าช้างเผือก เป็นคำที่ยกย่องว่ามีช้างเผือก

พระมหากษัตริย์ ยกย่องว่า มีอำนาจมาก ปราบแว่น
แคว้นทั่วถึง

พระนามเหล่านี้เป็นคุณนาม อาจจะใช้ทั่วไปได้ทุกพระองค์
พระเจ้าแผ่นดิน ไม่ใช่พระนามประจำ คราวนี้เรียกเช่นนั้น คราว
หน้าจะเรียกอย่างอื่นก็ได้ หรือใช้ตามแบบที่เคยใช้อย่างไรก็ได้
เช่นนั้น เช่นพระนามสมเด็จพระเอกาทศธรรมหรือศัรวรบรมนารถบรมบพิตร
ไม่ว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ถ้าจะมีศักราชอักษรถึงเมืองเขมรใช้เช่น
นั้น ใช้ปนกับใหม่ก็ได้ เหมือนอย่างศักราช อองค์สมเด็จพระ
พระวิสุทธิกษัตริย์มหาราชธิราช (องค์ด้วงมิดานโรดมและศรีสวัสดิ์
เจ้าแผ่นดินเขมรทุกวันนี้) ซึ่งยังมีอยู่มาก ใ้ว่า ขอให้นาน
กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเอกาทศธรรมหรือศัรวรบรมนารถ
บรมบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าเอกะทรง ดั่งนี้เป็นต้น

เพราะฉะนั้น ในการที่กรมหลวงนรินทรเทวี ยกย่องพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าในทูลนี้ เป็นยกย่องด้วยความเคารพถูกต้อง
ตามแบบอย่าง

๑๓๓ ให้บูรณวัตถุไฟ

ในฉบับ ๓

๑๓๓ บูรณวัตถุไฟรัตนเห็นจะบูรณะเล็กน้อย เพราะหน้าจะ
ไม่มีหลังคาหรือมุงหลังคาจากเปลี่ยนเป็นกระเบื้อง ไม่ใช่ปฏิสังขรณ์

ใหญ่ที่กล่าวในพงศาวดาร ข้อวินิจฉัยเรื่องวัดโพธิ์ออกจะยืดยาวอยู่สัก
 น้อย ผู้อ่านจะต้องรู้ว่ากำแพงพระนครทั้ง ๒ ผังน้ำได้สร้างขึ้น
 แต่ฝั่งละ ๓ ด้าน ข้างริมน้ำไม่มีกำแพง ฝั่งตะวันตกกำแพงตั้ง
 แต่บ่อนวิชัยประสิทธิ์ ยื่นไปตามลำคลองบางกอกใหญ่จนถึงคลอง
 ข้างวัดโมฬีโลก ไปตามแนวหลังวัดอรุณไปออกบางกอกน้อยที่
 หลังวัดอมรินทร์เป็นคูพระนคร แล้วเลยลงมาตามแนวคลองบาง
 กอกน้อยจนถึงแม่น้ำ ข้างปากน้ำตั้งแต่บ่อนวิไชยเอนทร คือที่
 ดุ้นน้ำตาลมาตามแนวคลองตลาด, คลองหลอด (ตามที่บันระยะให้
 เรียกใหม่ใน รัช^{ที่} ๓๒๗ นี้) จนถึงคลองโรงไหมวังหน้า เพราะเหตุ
 ฉะนั้นวัดโพธารามตั้งอยู่หลังวัดถึงแม่น้ำ หน้าวัดหันมาทางตะวันออก
 ฟ้าซ้ายอยู่ต่อหน้าวัดยื่นไปในดอน เป็นที่ยาววิเหมือนวัดแจ้ง เมื่อเวลา
 ก่อกำแพง จะก่อออกไปให้หมดเขตตำบลเข้า เมืองจะกว้างเกิน
 กำแพงไป จึงก่อกำแพงตัดเอาป่าช้าออกไปไว้นอกเมือง ทั้งวัด
 แจ้งวัดโพธิ์ วัดแจ้งเดี๋ยวนี้วัดยังคงยาวยื่นเข้าไปในดอนเป็นอันมาก
 ซึ่งเรียกกันว่าปรก แต่ข้างฝ่ายวัดโพธิ์นี้ กลายเป็นบ้านเรือนคน
 ไป เพราะเหตุที่ก่อกำแพงพระนครขึ้นใหม่ ขยายกว้างออกไป
 แนวคลองโง้งอ่างไปออกบางลำภู กำแพงเดิมที่ชนในระหว่างป่าช้า
 กับวัดนั้นรอดเพียงจดดาเป็นบ้านคนไป เมื่อเวลาประหารชีวิต
 พระยาบั้งกลิมาทีก่อว่าไว้ในพงศาวดาร ว่าประหารชีวิตที่ป่าช้า
 วัดโพธารามนอกกำแพงพระนครฝ่ายตะวันออกนั้น ยังเป็นกำแพง

เก่าอยู่ ที่ป่าช้าที่ประหารชีวิตนั้นคือที่ทางแรมต้นเดียน

ยังมีที่เห็นยากยิ่งกว่านั้นไปอีก คือตามแถบหน้าพระอุโบสถ
มีคลองขุดพรอนไป มีเกาะเป็น ๒ ชั้น ที่คลองและเกาะ ๒ ชั้นจะ
เป็นที่อื่นไม่ได้ นอกจากสวนเจ้าเชษฐ ซึ่งภายหลังทำคุกทำหอถลง
ลงในที่เหล่านั้น คลองชั้นในเห็นจะใกล้ข้างพระอุโบสถ จึงได้ปรากฏ
ว่าเมื่อทรงสร้างวัดพระเชตุพนยกรใหญ่ ได้ถมดินเสียเป็นหนักเป็นหนา
ต้องถึงเกณฑ์คันหัวเมืองเข้ามาถมดิน ในการที่เอาที่วัดข้างตะวันออก
กลับเป็นที่เมืองเสียนี้ คงจะได้ใช้ที่ดินข้างใต้ซึ่งเป็นที่กุฎวัดอยู่เดียน
แทน วัดแต่ก่อนยาวตามตะวันออกตะวันตก เบียดขึ้นเสียให้เป็นยาว
ตามเหนือตามใต้ ความที่ความนี้โดยความพิจารณารูปหนังสือ ไม่ใช่
ๆ ขอให้ผู้อ่านพิจารณาดูหนังสือให้ทั่วไปได้เกิด จะดงรูปเช่นนั้นหรือไม่

๑๓๔ ญปลายปี อองเชียงสือมาสู่โพธิ์สมภาร

๑๓๔ อองเชียงสือขึ้นเป็นเป็นเชลยวงศ์เจ้าเมืองญวนข้างใต้ ดัง
ที่ได้อ่านเรื่องราว ไว้ในคำวิจารณ์ที่ ๔๘ นั้นแล้ว

เวลาเมื่ออองเชียงสือเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ ทรงชุบเลี้ยงอย่าง
เจ้าประเทศราชที่สนิททำนองเจ้าเขมร แต่นั่งเฝ้าฝ่ายขวาในระหว่าง
เส้า เฝ้ามองแนวเจ้ากรมตำรวจเฝ้า ฝ่ายเจ้าเขมรนั้นเฝ้าฝ่ายซ้ายคือ
หลังสมเด็จพระนุชา ยก ข้อซึ่งไม่ได้ให้เฝ้าในหมู่ขุนนางอย่างเจ้าเขมรนั้น
เพราะอองเชียงสือนั่งขัดสมาธิเฝ้า จึงกลับเข้าไปอยู่หว่างเส้าซึ่งตรงกับ
กับเจดีย์ที่เจ้านายเฝ้า บรรดาพวกรักพวักที่เข้ามา ได้พระราชทาน

เบียดหัวคัมตำหน่งราชการ ที่เบ้นข้างก็ได้ทำการเบ้นข้างทหารใน
ญวน และการอื่น ๆ เช่นรำโคม แจวเรือญวน แจวนำกระบวณ
เด็คจ คนเหล่านเบ้นพรรคพวกของเชียงต้อได้ดูแลจัดการ และบรรดา
บ่าวไพร่เหล่านนั้นได้อนุญาตให้เข้าออกไปมาทางปากน้ำได้สะดวก อง-
เชียงต้อได้รับมารดาและภรรยาเข้ามาอยู่ด้วย เพราะเหตุที่ข้างฝ่าย
เมืองญวนนั้น ไม่มีที่พึ่งพาอาศัย หลบหลัดอยู่ตามเมืองชายทะเล
และเกาะ หนีข้าศึกมิใคร่จะพ้น เวลาเมื่อมีการพระราชสงคราม
รบพม่า ก็ได้ตามเด็คจในกองทัพ ทรงพระกรุณาโปรดให้ยกกองทัพ
ออกไปช่วยตีชนบทถึง ๒ ครั้งไม่สำเร็จได้ ในครั้งที่สององเชียงต้อได้
ออกไปกับกรมหลวงเทพหริรักษ์ ก็ไม่สำเร็จเสียทั่วทั้งที่เข้ามา เหตุด้วย
พวกชนบทยังมีกำลังกล้า เมื่อกรมหลวงเทพหริรักษ์กลับเข้ามาแล้ว
องเชียงต้อยังอยู่ภายหลัง เห็นเหลือกำลังที่จะทำศึกต่อไปอีกได้ จึง
ต้องหนีกลับเข้ามาอีกเป็นครั้งที่สอง คอยทวงที่ตุ้งกำดังข้างฝ่ายชนบท

ข้อซึ่งองเชียงต้อหนีไม่ได้กราบถวายบังคมลาออกไปในครั้งหลัง
นั้น เหตุด้วยเมื่อเวลาก่อนจะเข้ามากรุงเทพ ฯ องเชียงต้อมีพวกพ้อง
เป็นฝรั่งเศษอยู่คนหนึ่ง ไปว่ากล่าวขอให้ช่วย ขอกกองทัพฝรั่งเศษมา
รบชนบท ผู้ที่เป็นเพื่อนนั้นก็เป็นคนดำมัญ มีเชื้อข้าราชการฝรั่งเศษ
องเชียงต้อก็เป็นคนสันคิระเหระหนอยุ่ ถัดกว่ารัฐบาลฝรั่งเศษ . จะ
ไม่เชื่อถือเอาธุระ จึงได้มอบบุตรอันยังเด็กอยู่ให้ไปเป็นจ่านำคนหนึ่ง
แต่ครั้นเมื่อส่งหายผู้หนพาบุตรของเชียงต้อออกไปเมืองฝรั่งเศษ ะเอิญ

ส่งช่องกำดั่งเมืองฝรั่งเค็ดเป็นจลาจล จึงพาไปพักอยู่ที่เมืองฮอแดนค
องเชียงสือก็ทอดธุระว่าเป็นอันไม่สำเร็จ จึงได้มุ่งหน้าจะพึงกรุง
ศรีอยุธยาฝ่ายเดียว

ครั้นมาถึงเวลาเมื่อจะคิดหนีนั้น การเกิดประจวบกัน คือส่งนาย
ฝรั่งเค็ดผู้หนึ่งกลับมาจากเมืองฝรั่งเค็ด ตามเข้ามาหาถึงในกรุง ครั้น
เมื่อความทรงทราบก็เป็นที่ทรงรังเกียจ ว่าองเชียงสือคบฝรั่ง แต่
ไม่ใช่กรักรวดอันใดให้ปรากฏออกมา องเชียงสือรู้ในใจเอง ว่าคง
จะเป็นที่ทรงเคลือบแคลง ส่วนข้อความที่ส่งนายผู้นั้นนำเข้ามาแจ้ง
ก็เพียงแต่ฝรั่งเค็ดรับว่าจะอดทน ยังมีได้ให้กำดั่งวังชาอันใดมา
องเชียงสือจึงให้ผู้เป็นส่งนายนั้นกลับออกไปเสียจากกรุงเทพ ฯ

แต่มีข้อความที่ได้ทราบข่าวคราวคืออยู่อย่างหนึ่ง ว่าหัวหน้าไคเซ็น
ผู้ทั้งตัวเป็นเจ้า ๓ คนนั้น เกิดความบาดหมางกันแฉะกัน ทั้งทพว
กนั้นได้ปกครองแผ่นดินมาถึง ๓๐ ปีแล้ว การปราบปรามบ้านเมือง
ไม่ราบคาบได้ทั่วถึง ราษฎรได้ความลำบากยากแค้น เบื่อหน่าย
ผู้ปกครองในเวลานั้น นึกถึงเชื้อวงศ์ที่เคยปกครองมาแต่ก่อน น่าที่
จะได้ราษฎรเป็นกำดั่ง เพราะเหตุที่องเชียงสือเกรงข้อที่จะทรงเคลือบ
แคลงอย่างหนึ่ง เห็นช่องที่พวกขบถจะมีกำดั่งอ่อนดงอย่างหนึ่งเช่น
จึงได้คิดหนีออกไปมิได้กราบถวายบังคมลา (๗๙) ยกจูงออกไปที่คัมเมือง
ไซ่ง่อนได้ จึงได้คิดทำศึกต่อขึ้นไป ในขณะเมื่อหนีไปพอได้เมืองไซ่ง่อน
ก็ตั้งตนไม่เงินทอง เครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย ขอพระราช

ทานกำลังอุดหนุน ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานค่าตราอาชญา
 ณะเบี่ยงอาหารเนื่อง ๆ ของเชียงตุงทำศึกอยู่หลายปี จึงได้เมืองกุยเยิน
 แล้วทำต่อขึ้นไปจนในที่สุดได้เมืองต่งเกีย ตั้งตัวขึ้นเป็นดึกกว่าเด
 ยี่หื้อแผ่นดินว่า ยาดอง ในราวปีระกาตรีศก จุติศักราช ๓๑๖๓ มา
 จนปีมะโรงสัมฤทธิศก จุติศักราช ๓๓๘๐ จึงเปลี่ยนเป็นแผ่นดินมินมาง
 องค์ที่มพระราชดำล้นบอกเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ ที่ได้คิดดำเนินางไว้ใน
 ท้ายพระราชวิจารณ์

เรื่องเมืองญวนที่เกี่ยวข้องกับเมืองเรา ตั้งแต่เชียงตุงเข้ามา
 มีปรากฏในพระราชพงศาวดารหลายตอน คือหน้า ๓๓๗, ถึงหน้า ๓๓๘.
 ๓๘๐. ๓๘๖. ๓๘๘... แต่เช่นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ดูเอาใจได้สอดส่อง
 ในเรื่องไม่ตรงกับเมืองญวนมากนัก ท่านได้ดำเนินาพระราชดำล้นทั้งไป
 และมาเกือบหมด มีเหลืออยู่ในห้องอาลักษณ์น้อยนัก แต่ได้ทราบ
 ว่าหนังสือที่เขาไปนั้นตกไปที่เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ไปปลุกออฟฟิศอยู่
 ริมหน้า ๆ เชาวหรือปลุกฉวนเจ้าฟ้างดงนำไปหมด แต่ข้อความที่ได้ไปนั้น
 ท่านได้เก็บใจความลงแต่ในจดหมายเหตุ * ตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ จนถึง

* พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ หน้า ๓๓,
 ถึงหน้า ๔๓, หน้า ๕๐, หน้า ๕๓, หน้า ๓๐๔, หน้า ๓๒๓, หน้า ๓๓๐,
 หน้า ๓๓๓, หน้า ๓๔๘, หน้า ๓๕๐ หน้า ๓๖๓, หน้า ๓๗๘, หน้า ๓๘๕,
 หน้า ๓๘๘, หน้า ๔๐๗, หน้า ๔๓๓, หน้า ๕๒๐, หน้า ๕๒๓, หน้า ๕๒๔,
 หน้า ๕๓๔, หน้า ๕๔๒, หน้า ๕๔๔, หน้า ๕๕๓. (ฉบับพิมพ์ครั้งแรก)

รัชกาลที่ ๓ แต่ข้อความที่เก็บลง น่าจะแปลกแปลกจำนวน หรือมีเข้าใจผิดอยู่ในนั้นบ้าง ข้อที่ขาดอยู่เป็นนิตยนั้น หนังสือเก่าๆ ไม่ใคร่ลงศักราชเดือนปีชนหนึ่งแถว ผู้ที่คิดถึงพบเขายังมีคนเดียว ไม่เชื่อเพื่อแก่เดือนปี บางทีลักษณะเดิมเขาแต่งหนังสือศักราชตั้งเป็นหลักสุดแต่มีอะไรก็จัดลำดับตามรายเดือนไปจนถึงปี ไม่กำหนดเรื่อง อีกนัยหนึ่งตั้งใจจะกำหนดแต่เรื่อง ยกความมารวมกันไว้ในแผนกเดียว แต่ถ้าจะทำเช่นนั้น ควรจะยกศักราชมาลงให้ทุกระยะ แต่เขาหาได้ทำดังนั้นไม่ ไม่สังเกตและไม่ยกศักราชมาลง ทำให้ศักราชสูญไปได้เป็นอันมาก เพราะฉะนั้น ข้อความที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ ซึ่งกรมหลวงดำรงมารวมพิมพ์ขึ้นจึงไม่มีศักราชโดยมาก แต่มีข้อความเรื่องเมืองญวนมาก ซึ่งไม่มีตำนานเหลืออยู่ห้องอาลักษณ์เลย ที่มีอยู่ก็เป็นความต่างหากเห็นจะเป็นที่หลงเหลือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ไม่ได้ไป มีในรัชกาลที่ ๓ บ้าง รัชกาลที่ ๒ มาก แต่บางที่ไม่ตรงกันกับที่มีในจดหมายเหตุเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ไม่ได้สอบสวนรัชการที่ ๓ ไม่มีเลยแต่ลักษณะนับเดียว

พระราชดำรัสเมืองญวน ไม่มีกถาคำนำทำนองพระราชดำรัสดาว เป็นอย่างหนังสือไปมาขรรมดา เป็นการไม่สมควรที่จะนำเอาพระราชดำรัสเหล่านั้น มาลงต่อท้ายพระราชวิจารณ์^๕ ให้มากมายเกินไป แต่เห็นว่าพระราชดำรัสญวนนี้ ถ้าหากว่าไม่พดัดพราย ได้หมดจะเป็นเล่มโต แต่ถ้าพิงพระราชดำรัสไม่มีอื่นเป็น จะเต็ม

ไปด้วยข้าราชการที่พึงกำหนดขึ้นเชิงทางดำเนินในเวลานั้น แต่ครั้น
เมื่อหนังสือทั้งปวงหายเสียโดยมาก เหลืออยู่แต่คนเดียวเท่านั้น นำ
เสียคายที่จะปล่อยให้สูญเสีย เพราะหนังสือเขียนด้วยเส้นดินสอ
อยู่ในสมุดคำอันชั้นราวตบเลื่อนได้ง่าย ถ้าไม่พิมพ์ขึ้นไว้จะกลับร้าย
ไปกว่าหนังสือที่พึงถนอม เพราะเหตุที่หนังสือนั้น เจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ได้จัดคัดใจความไว้แล้ว แต่หนังสือที่เหลืออยู่นั้น เจ้าพระ
ยาทิพากรวงศ์ไม่รู้สึกเลย เห็นว่าไม่มากมายเท่าใด จึงได้พิมพ์
คิดท้ายไว้ สำหรับได้เห็นถ้อยคำที่ไปมา

มีข้อความซ้ำอยู่ด้วยเรื่องพระราชดำรัส มีไปถึงเจ้าเมืองต่งเกีย
ฉบับหนึ่ง ซึ่งเก็บความลงในพงศาวดารรัตนโกสินทรรัชกาลที่ ๓
ละเอียดละเอียดอยู่ แต่เห็นปรากฏว่าได้คัดหรือได้เปลี่ยนถ้อยคำเสีย
บ้าง ให้เพราะหรือให้ความชัดขึ้น แต่ข้าพเจ้าไม่เห็น ว่าดีกว่า
ต้นฉบับ จึงได้คัดสำเนาจากต้นฉบับมาคิดท้ายหนังสือไว้ จะ
ได้อ่านเทียบ

ส่วนหนังสือที่เจ้าต่งเกียมีมาฉบับแรก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
จะได้ไป จึงไม่มีอยู่ในห้องอาลักษณ์ แต่ไปได้คำตอบที่เจ้าเมือง
ต่งเกียมีมาฉบับทางไมตรี ซึ่งเป็นพระราชดำรัสได้ตอบติดกันกับ
ฉบับที่ได้ไว้ ข้อความคืออยู่ จึงได้พิมพ์ไว้ฉบับหนึ่งเป็นหมวดแรก

ผู้อ่านต้องเข้าใจว่าเจ้าเมืองต่งเกียผู้เขียนหนังสือนี้ เป็นเจ้า
คนหนึ่งในพวกโกเชิน มาตังเป็นเจ้าอยู่เมืองแ่งอาน ซึ่งมีความ

เสียใจที่จะกล่าวว่า กรมหลวงนรินทรเทวี่เข่นลงไว้ว่า “ไตรเกริน” นั้นไม่ผิด ในหนังสือดำเนาที่มีไปมาต่าง ๆ ใช้ตัว ค, เป็นด้วยเดิมยืนอ่านตัว ค, เป็นตัว ก, อย่างซึ่มซาบ หนังสือก็กลายเป็นตัว ก, ไป

เรื่องราวสาเหตุที่จจะมีราชดำเนินมานั้น เพราะเมืองเวียงจันทน์รบกับเมืองพวน เจ้าเมืองพวนบอกรอกกองทัพออกไปเมืองแ่งอาญวนยกกองทัพเข้ามารบดาในเมืองพวน แดกดาไปครึ่งหนึ่ง แล้วจะยกลงมาตีเมืองเวียงจันทน์ เจ้านันทเสนซึ่งเป็นเจ้าด้านข้าง จึงได้มีศุภอักษรลงมาขอกองทัพกรุงฯ ไปช่วย ทหารกรุงฯ ไปถึงเมืองเวียงจันทน์ ญวนถอยออกไปอยู่เมืองพวน กองทัพไทยยกตามออกไปเมืองพวน ญวนก็เลิกออกไปเมืองคิงเง

ข้อซึ่งญวนไม่รบกับเราในเวลานั้น เหตุด้วยระวิงหลังอยู่เหมือนกัน ด้วยบ้านเมืองญวนเวลานั้นไม่ปรกติ กองเชียงต้อซึ่งเข้ามาพึ่งกรุงฯ ได้รอกกองทัพออกไปช่วยต่อรบญวนทางไซ่ง่อนถึง ๒ ครั้งปรากฏว่าไทยคิดจะช่วยตีเมืองญวนให้แก่องเชียงต้อ รู้ทั่วไป แต่หากข้างฝ่ายกรุงมีศึกพระม้าวัวพันอยู่ ไม่ทำการไปได้หน้าเดียว กองเชียงต้อได้ข่าวกำลังพวกไตเซ็นอ่อนลง ด้วยหัวหน้าแตกความสามัคคีกัน เห็นเป็นท่วงที จึงได้ออกไปเกลี้ยกล่อมผู้คนยกเข้าโจมตีเอาเมืองไซ่ง่อนคืนได้โดยง่าย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาองเชียงต้อ อุดหนุนด้วยศาสตราอาวุธ ด้เบี่ยงอาหาร กำลังคิดจะขึ้นไปตีเมืองเว้ ถ้าหากว่าข้างฝ่ายเมืองดังเกีย

จะทำให้เป็นสัตว์รกนชเรกับไทยข้างฝ่ายเหนืออีกทางหนึ่ง ก็จะถูกเป็น
คักขนาบ ข้างฝ่ายใต้ของเชียงตุงก็ออกไป ข้างฝ่ายตะวันออกที่พุกองต์
ออกไป จะเป็นการพระว่าพระวัง

เพราะเหตุฉะนั้น เจ้าเมืองต่งเกียจึงได้มีพระราชดำริเข้ามา
ผูกพันทางไมตรี อ้างว่าเมืองลาวเหต่านเคยตั้งบรรณาการฝ่ายญวน
เจ้าถ่านช้างไปห้ามปราบขัดขวาง เดินทางกลับร้ายเป็นดี ขอให้ทัก
ยกกองทัพออกไปทางหนึ่ง ข้างฝ่ายเหนือจะต้องเชียงตุงลงมา ขอให้
เราช่วยจับของเชียงตุงด้วย เมืองญวนจะทดแทนคุณ

เหตุผลที่เป็นเช่นนั้นแล้ว ก็เป็นธรรมดาที่พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะไม่รับคำชักชวนของเจ้าเมืองต่งเกีย แต่
เพื่อจะไม่ให้เกิดศึกยืดเยื้อไป เพราะจะเป็นความรำคาญทางหนึ่ง
ซึ่งเพิ่มเติมการรบพระม้าที่ม้อยแล้ว จึงได้ตอบไปว่าไม่ได้ห้ามไม่ให้
เมืองลาวเหต่านประพฤติตามประเพณีซึ่งมีมาแต่ก่อน แต่ไม่ยอม
ที่จะแต่งกองทัพออกไปรักษาเขตต์แดน หรือเกี่ยวข้องกับ พระราช
ดำรินฉบับนี้แต่งเป็นภมณมาก

เจ้าเมืองต่งเกียก็หนังสือตอบมา ยอมรับคำอธิบายที่ขึ้นไปใน
พระราชดำรินทุกอย่าง และผูกพันทางไมตรีสืบไป พระราชดำริน
ญวนฉบับนี้ ถึงวันเดือน ๘ แรม ๓๑ ค่ำ ปีเถาะฉศก จุติศักราช

คราวนี้หนังสือที่ม้อยเข้ามาเป็นฉบับขอขมา จุติศักราช ๑๑๖๖

นับเป็นหมวดที่ ๒ มีพระราชดำณีนวณ ๒ ฉบับ ไทย ๒ ฉบับ
ฉบับหนึ่งเป็นพระราชดำณีนเจ้าเวียงคานาม องเชียงสือ เมื่อคัมเมือง
ตั้งเกียไต้แล้ว อ้างว่าเมื่อมีขุนเบญจศก มีพระราชดำณีนให้ทูตออก
ไปถึงเมืองตั้งเกีย คุมสั่งของออกไปพระราชทาน (ของพระราชทาน
ครั้งนั้นเป็นเครื่องอภิศก เพราะเหตุที่ปราบปรามเมืองญวนอยู่ใน
อำนาจได้ ทั้งตอนเหนือตอนกลางตอนใต้) ตอบรับสิ่งของแะส่ง
ของเข้ามาถวายด้วย ถวายเงินดาว คำทวาย เตียงกวางเข้า ๓
ทานจำเวียงนโย เวียงนระ ๓ เป็นราชทูตคุมเข้ามาทางเรือ พระราช
ดำณีนลงเดือน ๖ ๕๓๓ คำ ยาดอง ศักราช ๓ ปีชวดนศก จุฬศก-
ราช ๓๓๖๖

อีกฉบับหนึ่งตอบพระราชดำณีนเดือน ๔ ๕๓๓ คำมีขุนเบญจศก
ได้รับข่าวกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จสวรรคต คิดถึงพระ
เดชพระคุณจัดของเข้ามำดัดดับปรณ พระราชดำณีนลงวันเดียวกัน
ทูตดำรับเดียวกัน

พระราชดำณีนกรุงศรีอยุธยา ตอบรับสิ่งของแะส่งของไป
พระราชทาน มีข้อความว่าด้วยเรื่องเวียงคานามคั้นพระมาตามาว่า
เป็นอย่างสูงไม่เคยได้ ถวายคั้น (ที่เขาจะกัถว่าเป็นรับมังกูจาก
เรา) จึงส่งของอื่นไปพระราชทาน ตอบรวมทั้งของที่ส่งมา
ดัดดับปรณกรมพระราชวังด้วย พระราชดำณีนลงณวัน ๔ เดือน ๕
๕๓๓ คำ จุฬศก ๓๓๖๖ ปีชวดนศก

ออกบรรพหนึ่งมีเนชความว่า ^๕เสียนหนามหลักคอกในเมืองญวน
 กัหมด ^๕เป็นสุขอยู่แล้ว ^๕แต่พระนครศรีอยุธยากับกรุงอังวะ
 ยังเป็นบัจจามิตรกันอยู่ ^๕เมื่อเดือน ๖ ปีชวดดอศก ^๕ได้ยกขึ้นไป
 ต่เมืองเชียงแสน ^๕ล้อมอยู่เดือนเศษจึงได้ ^๕มียูง่วนแม่ทัพพระมา
 ถูกปืนตาย ^๕อายนารชวาเจ้าเมือง ^๕อพยพหนีข้ามแม่น้ำของไป
 ก็ตามจับได้สิ้น ^๕ทำตายกำแพงเสียแล้วกวาดครัวลงมา ^๕พระมา
 เห็นจะเจ็บแค้น ^๕ตาระตุดั่งจะยกลงมาตอบแทนหรือประการใดยัง
 ไม่ได้ความ ^๕ถ้าทัพพระมาไม่มา ^๕ทัพพระนครศรีอยุธยาจะยกไป
 ทำแก่ทางอังวะ ^๕แต่เมืองชายทะเล ^๕คือมฤท, ทเวาย, เมะ-
 คมะ, ย่างกุ้ง, ถ้าแต่กำลังทัพยกไปตีมันอุดหนุนกันได้ ^๕จำจะ
 ต้องมีทัพเรือไปกันทัพพระมา ^๕ได้คิดเตรียมทัพหัวเมืองบักซ์ได้ดลอด
 จนเมืองไทรมืองตานี้ให้เป็นทัพเรือ ^๕แต่ไม่สู้ตั้งทันนัก ^๕จะขอ
 กองทัพเรือพระเจ้ากรุงเวียตนาม ๒๐๐ ลำ ^๕คิดคุมรุดมเดื่อนอ้าย
 มาจากเมืองญวน ^๕เดื่อนยถึงมดากา ^๕ปลาดยเดื่อนยต้นเดื่อนด้าม
 เป็นถมด้าเกา ^๕เดียนขึ้นไปทางเกาะหมากเมืองไทรมืองถางได้สดวก
 ถึงอังกฤษซึ่งตั้งอยู่เกาะหมากนั้น ^๕ก็จะมีหนังสือแต่งคนออกไปบอก
 เสียแล้วก็จะไม่มีวิวาทสิ่งใด ^๕กำหนดจะได้ยกเมื่อใด ^๕จึงจะมีพระ
 ราชสาส์นไปให้แจ้ง ^๕พระราชสาส์นลงวันเดียวกันกับฉบับแรก

มีหนังสือเจ้าพระยาพระคลังถึงองไต่โมเดินาบดี ^๕ให้นำความ
^๕รณกราบทูลพระเจ้าเวียตนามฉบับหนึ่ง ^๕ดำเนินรับสั่งสมเด็จพระบรม

โอรสธิดา ๖ กรมพระราชวังบวร ฯ ส่งต๋มบุกริสุทซ์ไปให้เจ้าเวียด
นาม และว่าด้วยเรื่องลำเภาซึ่งซัดไปอยู่เมืองญวนติดไปอีกฉบับหนึ่ง
ก่อนนั้นมามีสำเนาพระราชดำรัสเมืองญวน นับเป็นหมวดที่ ๓ ปี

ชาลอัฐกจุลศักราช ๑๑๖๘ ตามฉบับ ฯ หนึ่งถวายของบรรณาการ
ฉบับหนึ่งส่งของสดับปรณกรมพระราชวังหลัง อีกฉบับหนึ่งเป็นคำ
ตอบพระราชดำรัส และบอกข่าวที่ทูตออกไปทางบกตายที่เมืองญวน

ต้นเหตุที่ม้พระราชดำรัสออกไปทางบกนี้ ทรงพระราชดำริ
ว่า ของเราซึ่งถือเป็นไมตรีกับเราด้อยกว่าจริง แต่เมื่อได้เมืองญวน
ทั้งหมดแล้ว ด้วยความจำเป็นอันเกี่ยวเนื่องกัน เพราะอาณาเขต
ติดต่อกันนัก หรือมีความกำเริบเปลี่ยนความคิดไปอย่างไรก็ดี

ฝ่ายเราไม่รู้ทางบก มีพระราชประสงค์จะให้รู้ทางบกไว้ จึงได้
แต่งให้พระยาจักรีเป็นราชทูต พระยาราชวังสรรค์ ซึ่งเป็น
ผู้คุ้นเคยมีอุปการะกับเจ้าเวียดนามเป็นอุปทูต นายเส้นให้เป็นตรีทูต
เชิญพระราชดำรัสออกไปทางบก พระยาจักรีและนายเส้นห่มหาคเด็ก
ไปเป็นไ้ฆ่าตายเสียที่เมืองเว้ เจ้าเวียดนามจึงได้ส่งพระยาราชวัง-
สรรค์และไพร่ที่เหลื่อตายเข้ามาทางเรือ ในพระราชดำรัสฉบับนี้ว่า
ถึงเรื่องพระยาเซียงเงิน ซึ่งไปกวาดครอบครวัเมืองแกลงเข้ามา เห็น
จะเป็นเมื่อครั้งยกขนไปช่วยเจ้านันทเสน กล่าวความเป็นไม้มี่เค็ดือบ
แกลงดังดัย พระราชดำรัสฉบับนี้ถึงวันเดือน ๑๐ ขึ้น ๓ ค่ำ ศักราช
ยาดอง ๕ ปีชาลอัฐก จุลศักราช ๑๑๖๘

อีกฉบับหนึ่ง คอบบั๊พระราชดำล้นบอกข่าวต้งกรมพระราช
วังบวร ฯ มีทูตเชิญเข้ามาท้ง ๒ ฉบับ คำทราบายเก่อน
ศึกหว ราชทูต ทำตุนตามเมียงหว อุปทูต คู่มของเข้ามาถวาย
ควย พระราชดำล้นตงวันเดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ศักราชยาดอง ๕
มีชาดอัฐศกจุลศักราช ๓๑๖๘

พระราชดำล้นรัชกาลที่ ๓ มีดำเนายูทห้องฮาดักษณแต่แทน
พระราชดำล้นรัชกาลที่ ๒ มีมาก ถ้าจะกล่าวนำเป็นฉบับ ๆ ซึ่งควรจะ
นับเป็นหมวดที่ ๔ เห็นเรื่องจะยดยาว จึงเป็นการจำเป็นที่จะ
กล่าวแต่ย่อพอได้รูปความ

พระราชดำล้นฉบับแรก บอกข่าวสวรรคตสมเด็จพระพุทธเจ้า
หลวง และเรื่องตงโทษหม่อมเหม็น ตงวันศุกรเดือน ๓๓ ขึ้น ๓๒
ค่ำ จุลศักราช ๓๑๗๓ ปีมะเส็งเอกศก

มีดำราเรียกว่ากฎสำหรับทำพระราชดำล้นอยู่ในต้นร่างนั้นด้วย
แต่พระราชดำล้นญวนตอบ และทูตญวนเข้ามาเยี่ยมพระบรมศพไม่มี
ฉบับ เห็นจะตงไปที่เจ้าพระยาทิพากรวงษ์เสียแล้ว

แต่พอเบียดย่นแผ่นดินใหม่ ก็พอเกิดเหตุชนด้วยเรื่องเมืองเขมร
ซึ่งถ้าหากว่าไมตรีในระหว่างองเชียงสือกับกรุงเทพ ฯ ไม่มีอยู่แต่ก่อน
และไม่อาศัยความผ่อนผันของรัฐบาลในเวลานั้นหน้าจะเกิดเหตุถึงรบ
คงกันได้

สาเหตุที่ทำให้เกิดความลำบากฉนั้น คือพระนารายณ์รวมา

ธิปัตย์ นักพระองค์เอง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 เสด็จไปให้ครองกรุงกัมพูชา อยู่ได้ ๓ ปีก็ถึงแก่พิราลัย มีลูกยัง
 เด็กอยู่ ๕ คน คือองค์จันท ๑ องค์อิม ๑ องค์สังวณ ๑ องค์ดวง ๑
 พ้าทละซึ่งเป็นบิดาเลี้ยงนักองค์เองมาแต่ก่อน ได้เป็นผู้บังคับบัญ-
 ชาราชการดีทริชาดในเมืองเขมร เวदानนญวนกำลังอยู่ในเวลารบ
 กันภายในเมือง ไม่สู้มีอำนาจบังคับบัญชาเขมรได้นัก พ้าทละ
 ปกครองเมืองเขมรตามคำสั่งของกรุงเทพ ฯ ฝ่ายเดียวโดยมากทุกอย่าง
 ได้พ้ององค์จันทเข้ามาเฝ้า ๒ ครั้ง จนพ้าทละนั้นชรามากมาตายใน
 กรุงเทพ ฯ จึงได้พระราชทานอภิเศกให้แก่องค์จันท ซึ่งเวลา
 นั้นมีอายุเพียง ๓๖ ปี ขึ้นเป็นสมเด็จพระอุทัยราชา เจ้ากรุง
 กัมพูชา

ครั้นเมื่อมีมะโรงสัมฤทธิ์ศึก จุลศักราช ๑๓๗๐ ราว ๆ กัน
 กับเวลาฉลองวัดพระเชตุพนครั่งหลัง พระอุทัยราชาเข้ามาเฝ้าอีก
 ครั่งหนึ่ง อากาเป็นคนอยู่ข้างจะตลึงตลึง ความคิดนั้นท่านอง
 จะอยากได้เมืองพระตะบอง เมืองเฝียมราชู เมืองส่วยจิด ที่
 พระองค์เองยอมถวายไว้แต่รัชกาลที่ ๓ นั้นคน เวลาเข้าเฝ้าจออก
 พระแกล ยังไม่มีผู้ใดได้เข้าเฝ้า ก็ตรงเข้ามาเป็นที่ว่าจะทอดา ก็ว
 ว่าตลึง องค์จันทได้ความอาย ทังไม่สมคิดที่ได้ทำให้ปรากฏได้
 ว่าเขาเมืองพระตะบองเฝียมราชูคั้น ก็เลยกระตาคไม่เดินทางเมือง
 พระตะบอง (ซึ่งเวลานั้นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ ซึ่งเป็นบิดาภรรยา

นักองค์เองถึงแก่อสัญกรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ๖ ตั้งให้พระยาวิบูลยราช (แบน) เป็นพระยาอภัยภูเบศร์ เป็นผู้ว่าราชการเมือง) ลงเรือเดี่ยวที่เมืองโตนดต้องลงไปบรรพตหายเพ็ชรที่เดียว พอประจวบกันกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเดชะดวงริศตเมืองเขมรจึงได้แต่งตั้งให้นักองค์สงวนและนักองค์อ้อม ซึ่งเป็นน้องที่ ๒ ที่ ๓ ของพระเจ้ากรุงกัมพูชาเข้ามาเผ้าในการผลิตแผ่นดินใหม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ๗ ตั้งนักองค์สงวน เป็นพระมหาอุปราช* นักองค์อ้อมเป็นมหาอุปราช ตามประเพณีตำแหน่งเมืองเขมร กลับออกไปเมือง

พระอุทัยราชามีความระแวงว่าเจ้าต้องคนนั้นจะมีกำลังมากขึ้น หวังจะตัดกำลังให้อ่อน จึงให้จับตัวพระยาจักรี พระยากระดากใหม่ ซึ่งเป็นผู้เข้ามาด้วยนักองค์ทั้งสองควรรับตำแหน่งนั้น ไปฆ่าเสีย และส่งดยว่า พระยาเดโช (เมน) ซึ่งเป็นตำแหน่งพระยาตั้งขโลกเจ้าเมืองกระพงสวาย จะคิดอ่านเป็นชนบดเข้าด้วยพระยาจักรี พระยากระดากใหม่ จึงให้ยกขึ้นไปตีเมืองกระพงสวาย พระยาดังขโลกไม่ทันรู้ตัว ก็หนีเข้ามากรุงเทพฯ ๘ พระยาอภัยภูเบศร์ ผู้รักษาเมืองพระตะบองก็ไม่ได้ใจ จัดการป้องกันรักษาเมืองพระตะบอง เมื่อ

* มหาอุปราชัน เป็นตำแหน่งตรงกันกับที่เมืองล้านช้างเรียกว่า “อุปยุวราช” เข้าใจกันว่าเป็นฝ่ายหลัง แต่ใหญ่กว่าฝ่ายหน้า ฝ่ายหน้าเป็นอุปราช

การครนกันอยู่เช่นนั้น พอนักพระองค์แก้ว ซึ่งเคยเข้ามาอยู่กรุง
 ชนบุรีแต่ก่อน ไปเป็นผู้ใหญ่อยู่ในเมืองเขมร คู่กับฟ้าทะละหนนคาย
 ลง แต่ไม่ได้ตายในเมืองบรรทายเพชร องค์สังวณเวณานับวช
 อยู่ลึกออกมา ว่าจะไปปลงศพ ก็เกิดระแวงว่าองค์สังวณจะไปคิด
 การขบถ องค์สังวณเห็นท่วงท่าที่ไม่ไวใจได้ จึงได้หนีเข้ามาเมือง
 โพรธิด์ พระอุทัยราชาก็ให้ยกผู้คนติดตาม ข้างองค์สังวณก็
 ตั้งกองรักษาคัว จะเกิดสู้รบกันขึ้น ข้อความทราบถึงที่กรุงเทพ ฯ
 จึงโปรดให้พระยาราชรองเมือง และผู้น้อยยกออกไปฟังการอยู่ที่เมือง
 พระตะบอง

ฝ่ายพระอุทัยราชาตกใจ ได้ข่าวว่ากองทัพกรุงเทพ ฯ ออก
 ไป ระแวงผิดอยู่ จึงให้ไปขอกองทัพญวนมาช่วย ญวนเห็น
 ที่ที่จะเข้าแซกแซงได้ถนัด จึงส่งกองทัพเข้ามาช่วยรักษาเมืองเขมร
 ฝ่ายองค์อมมหาอุปราชและองค์ดวงน้องชายเด็กตกใจกองทัพญวนชน
 มา ก็พากันเปิดหนีเข้ามานครุงเทพ ฯ อีก เมื่อการเป็นมาช่นเช่นนั้น
 แล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยายมราช พาตัวองค์
 สังวณลงไป เพื่อจะสมัคสมานกับองค์จันท์ให้เป็นทีเรียบร้อย ยังไม่
 ทันจะไปถึง องค์จันท์ได้ข่าวว่ากองทัพกรุงไป ก็เปิดหนีลงไปอยู่
 เมืองไซ่ง่อน

ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเรื่องที่ได้มีพระราชดำสันไปมากันในระหว่าง
 กรุงศรีอยุธยากับกรุงเวียตนามด้วยเรื่องเมืองเขมร ตั้งแต่สมัย

โทศก จุศักราช ๓๓๗๒ จนถึงมีประกาศเบญจศก จุศักราช
๓๓๗๕ องค์จันทจึงได้กลับชนมายุเมืองพนมเปญ

ทางได้ตอบกันในระหว่างต้องพระนครนี้ ก็ด้วยถือว่าเมือง
เขมรอยู่ในบารุงทั้งต้องฝ่าย ข้างฝ่ายญวนก็พึ่งเลี้ยงและพูดตามข้อ
ความที่องค์จันทกล่าว แต่ข้างฝ่ายกรุงไฉ่อาการเป็นกลาง ๆ มี
ข้อซึ่งจะกล่าวได้อีก ว่าองค์จันทไม่มีความอ่อนน้อมยำเกรง การ
ที่โต้ตอบไปมากมีขึ้นเชิงราชการอยู่ในนั้น เช่นกับที่กรุงมีพระราช-
ดำรัสไป ว่าองค์จันทกำเริบ เพราะได้กองทัพญวนมาเป็นกำลัง
แต่ญวนเห็นว่า เห็นว่าเป็นเวดากำตั้งจะทำการพระบรมศพ การ
ของไทยก็เหมือนการของญวน จึงได้ขึ้นมาระงับเหตุการณ์ไว้

ญวนกล่าวว่าองค์จันท หนีลงไปเมืองไซ่ง่อน เพราะกองทัพไทยยกออกไปตกใจกลัว ข้างไทยแก้ว่าเพราะเห็นว่าระหว่างทุกซ์
ของเจ้ากรุงเวียตนาม ด้วยคิดท้าวให้พระราชมารดาสวรรคต จึง
มิอยากจะให้กวนญวน เช่นนี้เป็นต้น ถ้าจะเก็บข้อความเหล่านี้มา
กล่าวจะยืดยาวไป ควรจะพิจารณาในดำเนาพระราชดำรัส ใ้มี
ทูตออกไปเมืองญวน และทูตญวนเข้ามาหาตายเที่ยว ดงปลายที่
สุด ก็เป็นญวนและไทยพร้อมกันพาองค์จันทคืนชนมายุเมืองเขมร
แต่องค์จันทกับคิพลัวไม่ชนมาทันที ต่อญวนพาชนมาแล้ว ไทย
จึงออกไปภายหลัง

ในตอนปลาย แห่งพระราชดำรัสนั้น กล่าวถึงองค์จันท

ให้กองทัพยกขึ้นมาตีเมืองพระตะบอง แต่ได้ความว่าเจ้าเวียดนาม
ให้ชนมาชำระอยู่แล้ว จึงแต่งให้ทูตออกไปฟังความ ทั้งเรื่อง
นั้นการก็เป็นอันสงบ องค์จันทวงศ์ชนอยู่ทั้งสองฝ่าย แต่สันติ
ข้างญวนระแวงข้างเรา เพราะเหตุที่ฝ่ายน้องทั้ง ๓ คนมาอยู่ข้างเรา
ถึงว่ามีเหตุการณ์ ซึ่งต้องเจรจากันอยู่ในระหว่างสองพระนครนี้
ด้วยเรื่องความเมืองเขมร แต่ทางไมตรีถามข่าวคราวสุขทุกข์เยี่ยม
เยียนกันเป็นปกติเรียบร้อย ไม่มีหมองหมางอันใด

มีระหว่างซึ่งไม่ได้มีอำนาจพระราชดำรัสเหนืออยู่ ๒ ปี ไปได้
พระราชดำรัสเจ้าเวียดนามมีนมาง โดยละอินไปพบหลวงปนอยู่ในพระ
ราชดำรัสจัน บอกเคียนวงศ์ คือองค์เชียงล้อสวรรคตฉบับหนึ่ง บอก
มีนมางด้วยราชสมบัติใหม่ฉบับหนึ่ง ในปีเถาะเอกศกจุลศักราช ๑๓๘๓
เพราะทำนองพระราชดำรัสเป็นอย่างจัน เขาก็เข้าใจว่าเป็นพระราช
ดำรัสเมืองจัน ได้เก็บมาพิมพ์ติดท้ายหนังสือด้วย ดำเนาพระราช
ดำรัสที่เหนืออยู่ หมดสิ้นเชิงเพียงเท่านั้น

๑๓๕ ในปีเถาะต้นปีมีบันทึบ ๒๒ คนเข้าวังหน้า
จับตัวได้ประหารชีวิตทั้งผู้รู้เห็น เอียง บุตรหญิง ๑
บุตรชาย ๒ เกต บุตรชาย ๒ จุ้ย บุตรหญิงอยู่วัง
หลวง พระยาภัยโนฤทธิ บุตรหญิง ๒ อยู่วัง
หลวง พระโองการทรง (สั่ง) สิ้นทั้ง ๓ คน ให้
ประหารชีวิตพร้อมกัน พ่อ, แม่, ลูก, เป็นเสร็จ

๑๓๕ ความในวังนี้ทราบละเอียดยกออกไป กว่ใน พง ศาวดาร
พระยาอภัยภักดีผู้เดิมเป็นขุนกลาง (๗๖)

๑๓๖ ณกลางปีเถาะในวังหลวง เพง, ทองคำ,
มอญ งานที่ ทำผิดคิดมิชอบ สืบสวนเป็นสั้ย
เขียนคนละ ๑๐๐

๑๓๖ เรื่องนี้ไม่ปรากฏในพงศาวดาร (๗๗)

๑๓๗ ประหารชีวิตทั้งขุนแก้วน้องพระยาสุวรรณ

๑๓๗ อ้ายตาขุนแก้วมาตายถึงบ้านนี้ ด้วยเรื่องอะไรก็ไมรู้

๑๓๘ ณปลายปีพระโองการรับสั่งให้กรมหลวง
เทพหริรักษ์ยกไปตีไกรเกริน

๑๓๘ การที่ยกทัพไปช่วยของเชียงตุงเป็น ๒ ครั้ง ครั้งแรก
ปีเถาะเบญจศก - จุลศักราช ๑๑๔๕ โปรดให้พระยานครสวรรค์
ยกทัพออกไปทางเมืองกัมพูชา และให้เกณฑ์ทัพเขมรเข้าบรรจบ
ยกลงไปตีเมืองไซ่ง่อน

ในเวลานั้นเมืองไซ่ง่อน ได้แก่พวกขบถไตเซิน องค์เวียง
ครองเมืองไซ่ง่อน ได้รบกับญวนหลายครั้ง พระยานครสวรรค์
มีฝีมือเข้มแข็งรบญวนชนะ แต่จะเป็นด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ พระยา
วิจิตรณรงค์ และขุนนางซึ่งอยู่ในกองทัพนั้น มีใบบอกกล่าวโทษ
ว่าพระยานครสวรรค์ได้เรือและไพร่ญวนแล้ว ส่งคืนลงไปให้แม่ทัพ
ญวน นายทัพนายกองทั้งปวงพากันสงสัยว่าจะเป็นขบถ มีใบบอก

เข้ามา ทรงพระราชดำริ เห็นว่า นายทัพนายกองไม่ปรองดองกัน จะทำการไปไม่ตลอด จึงให้หาคองทัพกลับ พระยานครสวรรค์นั้นต้องรับพระราชอาญาประหารชีวิต ที่บ้านนอกวัดโพธาราม (๗๘) ข้อความทั้งนี้ในพระราชพงศาวดาร และพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เนื้อความดงกัน แต่พงศาวดารญวนไม่มี เห็นจะเป็นพงศาวดารญวนตั้งใจจะกล่าวแต่เรื่องราวขององเชียงสืออย่างเดียว เพราะตามทำนองความที่แต่งนั้นแต่งเรียกว่าพงศาวดาร แต่เอาความประพฤติกและเป็นไปขององเชียงสือจนเป็นที่สุด ก็กลายเป็นประวัติขององเชียงสือเท่านั้นหาใช่พงศาวดารไม่ เพราะองเชียงสือไม่ได้ไปในกองทัพด้วย จึงไม่มีข้อความในประวัติขององเชียงสือ

แต่ครั้งกรมหลวงเทพหริรักษ์ออกไปในปีมะโรงฉค จุลศักราช ๑๓๔๖ นี้ องเชียงสือไปด้วยในกองทัพ จึงได้มีข้อความในพงศาวดารญวน แต่ภูมิแผนที่กล่าวต่าง ๆ กันไป ด้วยความรู้ก่อนจะอยู่ข้างอ่อนด้วยกันทั้งนั้น พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ น่าจะเยี่ยมกว่าเพื่อนในชั้นเชิงที่กล่าว แต่จะวินิจฉัยว่าใครถูกใครผิดแน่ นอกจากตรวจแผนที่ให้ได้ความชัดเจนก็ยังไม่แน่ว่าแน่ไม่ได้ ข้าพเจ้าไม่มีแผนที่ในมือที่จะตรวจได้ทันที จึงขอทิ้งไว้ให้ผู้ที่จะแต่งพงศาวดารสอบสวนเอาเอง จะได้บรรยายข้อความที่แปลกกันลงไว้ทั้ง ๓ อย่าง ดังต่อไปนี้

พระราชพงศาวดาร กรมหลวงเทพหริรักษ์ยกทัพเรือออกไป

กับองเชียงสือถึงเมืองพุทไธมาศ เกณฑ์พระยาราชเศรษฐี พระยา
ทศดา เข้าบรรจบทัพ ยกลงไปตั้งค่ายอยู่ท่าอ่าวมะนาวริมแม่น้ำแดน
เมืองฉักคึกเป็นหลายค่าย ให้องเชียงสือแต่งขุนนางญวนกับไทย
ข้าหลวง ไปเกลี้ยกล่อมอาณาประชาราษฎรในแคว้นแคว้นเมืองฉัก
คึก เมืองโกลให้ เมืองสุม่าถ่อทั้ง ๓ เมืองมาเข้าด้วยเป็นอันมาก
องค์เวียงเจ้าเมืองไซ่ง่อน แต่งกองทัพขึ้นมาตั้งอยู่เมือง
ฉักคึก ได้ต่อสู้รบกันกับกองทัพไทยเป็นหลายครั้ง ยังไม่แพ้
ชนะกัน วันหนึ่งทัพเรือฝ่ายไทยยกไปรบทัพเรือญวน แล้วถอย
ขึ้นมาเอาศีรษะเรือรบเข้าจอดอยู่หน้าค่าย ทั้งเครื่องศาสตราวุธปืนใหญ่
น้อยไว้ในเรือด้วยความประมาท ครั้นพล่านาชนทัพเรือญวนยกตาม
ขึ้นมาถึงหน้าค่าย จึงมีเรือระดมชนมาทำลายค่ายทหารไทยเสียทั้ง
เรือออกต่อรบมิทัน ก็ทั้งค่ายแตกหนีเป็นออดห่ม่าน นายทัพนายกอง
จะกดไว้มิอยู่

ในพงศาวดารรัตนโกสินทรว่า ทัพบกนั้นโปรดให้พระยาวิจิตร
ณรงค์เป็นแม่ทัพยกไปทางเมืองเขมร เกณฑ์กองทัพเขมรส่งมา
ไป ได้ไพร่พลซึ่งเจ้าพระยาอภัยภูเบศรเกณฑ์ให้ ๕๐๐๐ ยกไปทาง
เมืองเบียมจอสซาแตก ถึงแพรวพระยามัน สู้รบกับญวนได้ชนะ
หลายครั้ง ญวนสู้ไม่ได้ถอยไป จึงยกถ่วงไปเมืองเบียมบาราย
ตั้งค่ายบ้านบ้ายง

ส่วนทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ ไปได้กองทัพพุทไธมาศเข้า

ด้วยแล้ว ยกไปเข้าปากน้ำเมืองปากกั ตั้งอยู่ตรงความหนาว
ฝ่ายญวนมาตั้งรักษาที่ปากคลองความหนาว ทางจะลงไปซาแตก ต้อง-
ให้ ไซ่ง่อน ทฬไทยจะยกหักลงไปไม่ได้ จึงยกขึ้นมาตั้งค่าย
บนบก หมายถึงค่ายญวนบนบกให้แตกเสียก่อน ไม่ได้คิดระวัง
หลัง ครั้นนั้นมากขึ้น ญวนเอาเรือรบดัดมาทางคลองของเองเจือง
ออกแม่น้ำใหญ่ แล้วมาปิดปากคลองความหนาวด้านหลังทางไว้ ฝ่ายทฬ
ญวนด้านปากคลองด้านน้ำเมืองไซ่ง่อนก็ตีเข้ามา ข้างฝ่ายด้านน้ำส้มก็
ตีรุกหลังเข้าไป ทฬไทยอยู่ในระหว่างศึกชานาบ ก็ทิ้งเรือรบเสีย
หนีชนบกไป

ในพงศาวดาร ญวนในที่หนึ่ง กล่าวว่า กองทฬไทย กับ อง
เชียงต้อยยกออกไป องเชียงต้อยเข้าตีได้ด่านเกี่ยมยาง แล้วยก
เข้าไปตีได้ด่านเมืองฮ่าเตียง ฝ่ายพวกไตตัก เมืองฮางยาง
(ซึ่งจะเรียกชื่อยาก ถึงเรียกก็ไม่ได้นั้น) ให้ทหารออกรักษา
ตำบลซาเต็ก และด่านตำบลนาเช่า ตำบลดกต้าโอน อง
เชียงต้อยตีได้ทั้ง ๓ แห่ง กองทฬก็รุกไปตั้งตำบลซาเต็กออกหมาย
ไปเกลี้ยกล่อม ต่อขึ้นไปกล่าวถึงทหารพิเศษอย่างช้างจันทมาฮาช
ต่าง ๆ อันไม่มีตำระอันใดเป็นอันมาก แล้วจึงกล่าวว่า พวกไตเซ็น
ปรึกษากันถึงสองอย่าง แต่อย่างที่ได้ตกลงทำกันว่า พวกเรา (คือ
ไตเซ็น) ตั้งทัพอยู่ที่หม่ทอน แล้วจัดทหารไปตั้งชุมในดำคลอง
หวัดเคิมมิกของหนึ่ง ให้ยกขึ้นไปตำบลซาเต็กรบต่อให้พวกองเชียงต้อย

กับกองทัพฝ่ายสยาม ได้ลงมาพัวพันจากหริศเคิม แล้วให้กอง
 ชุมตั้งถัดคันทน์น้ำไว้ กองทัพที่หมิ่นทอด้วนาบินไป ตามที่ตกลง
 กันนั้นเป็นอันได้จัดกองทัพมาต่อทัพไทยให้ได้ดำเนินดังเช่น ค่ำความ คันทน์
 ด้วนของเชียงลือว่าอยู่ค่ายหนึ่งต่างหาก พวกใดเขินยกไปคันทน์วงไว้
 จะไปช่วยกันก็ไม่ได้ (เมื่อจุดประทัดและค้ำม้าพัวเป็นอันมากหลาย
 ครั้งหลายหน ช้า ๆ ชาก ๆ แล้ว) ก็แตกด้วยกันทั้ง ๒ กองเท่านั้น
 กองทัพถอยชนมากรุงกัมพูชา แล้วก็คืนกลับเข้ามากรุงเทพฯ
 ทั้ง ๒ กอง (๗๙)

ในเรื่องรบญวนได้พิบจดหมายรายวันทัพ ครึ่งเจ้ากรุงธนบุรี
 ประทับอยู่ณเมืองพุทไธมาศ ออกคำสั่งแนะนำกองทัพชอบกล
 คืออยู่ ในกระแด้รับสั่งนั้นว่า “นายทัพนายกองจะรบญวน ให้
 ระวังทางหน้ที่ไล่และทำนองคึกข้างญวน ขรรคมดาเรือรบญวนเจาะช่อง
 บินแคมพอกปากกบออกปืน จะเบนไปซ้ายขวาไม่ได้มากนัก ถ้ากอง
 ทัพหลบหลีกหรือรุกกรันเข้าไปให้พ้นทางปืนแล้ว ญวนเห็นเสียทาง
 ปืนแล้วกระโดดน้ำหนีเท่านั้น ให้นายทัพนายกองดำโอบบญวนเข้าไป
 แแต่ห่าง ๆ อย่าให้ยิงปืนได้ถนัด หรือหลีกให้พ้นทางปืน เมื่อ
 กระชั้นเข้าไปแล้ว ก็ให้รุกขิกเข้าไปที่เคี้ยว” คำสั่งเช่นนี้ออก
 จากที่ใต้เศียรกับญวนพวกนั้นเอง (๘๐)

๑๓๙ ญปีมะโรงชอกศก ถวายพระเพลิงแผ่น
 ดินต้นที่วัดบางยี่เรือ มีการมหรสพสมโภชพร้อมเสร็จ

๑๓๕ ฉาปนกิจเจ้ากรุงธนวัดบางยี่เรือตรงกับพงศาวดาร

๑๔๐ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิสรเวินเสด็จขึ้นพระ
ชนม์มณเฑียรพระเพลิงที่วังเก่า

๑๔๐ พระราชทานเพลิง เจ้าฟ้ากรมหลวงอิสรเวินเสด็จขึ้น
เกล้า เพราะวัดแจ้งยังอยู่ในพระราชวัง

๑๔๑ แล้วมีพระโองการ ให้หาบรรดาเมืองชั้น
เอก, โท, ตรี, จัตวา ปากใต้ฝ่ายเหนือ ให้เข้า
มาเฝ้าพร้อมณกรุงเทพมหานคร

๑๔๑ หัวเมืองที่หาเข้ามากรุงนเถณฑ์ไพร่มามาก บัณฑิต
กะดำนให้ทำกำแพงพระนครจนแต่ดล้าเรื่อ

- ๑๔๒ บรรดาสุริวงษ์ก็มีพวชา ทรง (ส่ง) เข้า
มากรุง

๑๔๒ เชื้อราชวงศ์กัมพูชาที่เข้ามากรุงเทพ ฯ ครองนั้น คือ
นักพระองค์เอง นักองค์เม่นหรือมินซึ่งเขาดังชื่อว่า “สมเด็จพระมหา
กระษัตริย์” นักองค์อี่ซึ่งเขาดังชื่อว่า “สมเด็จพระศรีวิธราชธิดา”
และนักองค์ภา ซึ่งยังไม่มื่อ องค์เองโปรดให้สร้างวังอยู่คอกกระบือ
องค์เม่น ในพงศาวดารเขมรเขากล่าวว่าเข้าไปอยู่ในวังหน้าเหมือน
กัน แต่พงศาวดารไทยว่าตาย เหลือแต่องค์อี่กับองค์ภา เข้า
ไปเป็นพระสนมเอกอยู่ในวังหน้า นักองค์อี่มีพระองค์เจ้า คือพระองค์
เจ้าหญิงกัมพูชนคร นัยหนึ่งตามก็พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว ทรงไว้แห่งหนึ่งว่า “กัมโพชนคร” พระองค์เจ้าหญิง
วงษ์มาตา นกองค์ภามีพระองค์เจ้า คือพระองค์เจ้าหญิงบุษ
งค์จ้อยจนแผ่นดินประจวบนั้น ภายหลังเมื่อองค์จันทน์เป็นพระอุทัย
ราชาชน ให้เข้ามาทูลขอออกไปเมืองเขมร ไม่พระราชทาน ว่า
แม่ลูกจะพลัดกัน

๑๔๓ ณ เดือน ๘ ปีมะเส็ง พระโองการรับสั่ง
ให้ มีละครผู้หญิงโรงใหญ่สมโภชพระแก้ว ประทาน
เงินโรงวันละ $\frac{1}{2}$ ตามวันสำหรับพระสงฆ์ทรงพระเคน
แล้วถวายนำผิงไม้เท้า ศาลาฉ้อทานตั้งรายรอบพระ
นคร ทั้งต้นกล้วยพฤกษ์สามวัน นั้น (ละ) $\frac{1}{2}$
มีการมหรสพสมโภชพร้อม เถลิงพระนครด้วย

๑๔๓ ปุณณิมะโรงนอศก จดหมายไว้ว่า วันจันทร์เดือน ๔
แรม ๓๒ ค่ำ เชิญพระแก้วมรกตเข้าวิหารวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ฉลองวัดพระแก้วคราวแรก เดือน ๖ ปีมะเส็งสถาปนา กงว่อง
รอยกันดี มีสวดมนต์รอบกำแพงพระนคร กรมหลวงนรินทร์
เทวเอง เป็นหน้าที่ตั้งศาลาฉ้อทานแห่งหนึ่ง

๑๔๔ พระบางประทานคืนไปเวียงจันทน์

๑๔๔ เมื่อเวลาเสด็จขึ้นไปที่เวียงจันทน์ ป่วยแผ่นดินกรุงธน
บุรี ได้เสด็จวงศ์พวกเมืองเวียงจันทน์ลงมา มีเจ้านันทเสนเป็นลูก
คนใหญ่ ตามพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ว่า เจ้าบุญสารซึ่งเป็น

เจ้าด่านข้างที่หนีไปนั้น กลับเข้ามาเมืองเวียงจันทน์ จึงโปรดตั้ง
ให้เจ้านันทเด่นถูกรับไปเป็นเจ้าเวียงจันทน์ แต่ได้พบในตำนานสุวรรณ
บัณทิตของชาติภักดิ์ว่า “ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระ
หม่อม ให้เจ้านันทเด่นขึ้นเมืองเป็นพระเจ้าชั้นท้าวเดมา นาม ขัตติยราช
เป็นเจ้านันทเด่นพงษ์มณีนาน เจ้าพระนครเวียงจันทบุรี แยกไป
ณวัน ๕ ๖ ๗ จุลศักราช ๑๑๔๓ ปีมะแมศก” มีพระราชโองการคล้าย
กันกับตัวเจ้านคร ขึ้นพระนามเอกาทศวรร

ขุนตักถมนเทียร กรมวัง

นายเที่ยรพระราช ชาติภักดิ์

ขุนวิเศษ มหาศไทย

นายจิตรบำเรอ

นายบัณฑิตย์กฤษ

แวงจุลตักคบาท ทูลจำขึ้นไป

ข้อที่หลงไปว่าตั้งในรัชกาลที่ ๓ นั้น เพราะตัวคงยังไม่ได้ขึ้น
ไป ด้วยมีเวลาก่อนเปลี่ยนแผ่นดินอยู่ ๓ เดือนเท่านั้น เมื่อเปลี่ยน
แผ่นดินจึงได้พระราชทานพระนาง ให้เชิญกลับขึ้นไปด้วย ในจดหมาย
เหตุเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า เจ้าอินเป็นตาเจ้าฟ้าคุณทศ ผิดกัน
กับที่รู้จากสมเด็จพระบวรราชปรมัตถ์ และพระองค์ด้วงทรง เจ้า
นันทเด่นเป็นตาเจ้าฟ้าคุณทศ ต้องกล่าวโทษเมื่อปลายแผ่นดิน จึง

ตั้งเจ้าอินเป็นเจ้าเมือง เจ้าอินนี้เป็นตาพระเจ้าราชวงศ์เธอ พระองค์
เจ้าอุบลภัก (๗๑)

๑๔๕ ปีมะเส็งน้ำมากข้าวสารเกวียนละ $\frac{1}{2}$
พระโองการรับสั่งให้จำหน่ายข้าวฉางแจกราษฎรให้
ทั่วถึงกัน

๑๔๕ ปีมะเส็งน้ำมากนี้ เป็นคู่เทียบ น้อยกว่าปีเถาะใน
รัชกาลที่ ๓ มากกว่าปีมะแมเบญจศกในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑๔๖ ฤกษ์กักราช ๑๑๔๘ ปีมะเมียอัฐศก ข้าว
ยังแพงเสมอ ได้ข้าวพระม้ามามาทำนาปลายแดน

๑๔๖ กระทบด้นสวนราชการหมื่นอยู่ข้างกวดขันดวงไฉมาก

๑๔๗ ณเดือน ๑๒ พระม้ามัตถิงนางข้าวฉางเกล็ด
มาถึงสามสิบลาดหญ้า

๑๔๗ พระม้ามะเพ็งจะย่างเดินเข้ามาในแดนต่อเดือน ๑๒ พอเดือน
อ้ายก็ได้ยกออกไปตั้งรับที่เดียว จึงทันทวงที่

๑๔๘ เจ้าอังวะยกแยกทางเหนือทางใต้ เป็น
ทัพษัตรียทั้ง ๕ ทาง

๑๔๘ กองทัพพระม้ามัตถิง ท้าวแยกเป็น ๕ ทางนั้น คือทัพ
ที่ ๑ เข้าทางมฤท ตั้ชุมพรไชยา นาย ๖ ไพร ๒,๕๐๐ เป็นทัพหน้า
ทัพหนุน ๔,๕๐๐ แยกเป็นกองทัพเรือไปตั้งเมืองกลางกองหนึ่ง ๓,๐๐๐
จึงรวมคนในทัพที่ ๑ นี้ ๓๐,๐๐๐

ทัพที่ ๒ เป็นทัพเมืองทวายปนกับพระม้าว เข้าทางด่านเจ้าชัวัด
มุ่งมาดราชบุรี กองหน้านาย ๕ ไพรี ๓,๐๐๐ กองหนุนนาย ๕ ไพรี
๓,๐๐๐ ทัพหลัง ๕,๐๐๐ รวม ๓๐,๐๐๐

ทัพที่ ๓ เป็นทัพใหญ่ ประชุมพลเมืองเมะตะมะ เข้าทาง
ด่านพระเจดีย์สามองค์ แม่ทัพใหญ่ ๓ นายทัพ ๓๐ พล ๓๐,๐๐๐
เป็นทัพหน้า นายทัพใหญ่คนนั้นชื่อเมี้ยนห้วน ซึ่งมาเกาะกระอยู่บ่อยๆ
ทัพหนุนของกองหน้าเมี้ยนเมห้วนมาหนุนอยู่เหมือนกัน นายทัพ ๕ พล
๕,๐๐๐ ตะแคงกามะราชบุตรที่ ๓ ขุนนาง ๕ พล ๓๐,๐๐๐ เป็น
กองใหญ่ที่ ๓ ในทัพนี้ ตะแคงจักกูราชบุตรที่ ๒ ขุนนาง ๕ พล
๓๐,๐๐๐ เป็นกองที่ ๔ ในทางนี้ พระเจ้าปดุงตั้งมีกซ้ายมีกขวาทัพหน้า
ทัพหลังเป็นกองหนึ่งต่างหาก พล ๒,๐๐๐ เป็นกองที่ ๕ ในทัพนี้
รวมพลที่มาทางพระเจดีย์สามองค์ ๕๕,๐๐๐

กองทัพที่ ๔ เข้าทางเมืองตาก สำหรับตีหัวเมืองเหนือ ทัพหน้า
๓,๐๐๐ กองหนุน ๒,๐๐๐ รวม ๕,๐๐๐

ทัพที่ ๕ ตัโตะมหาศรียोजना เจ้าเมืองตองอู คน ๒๓,๐๐๐
เมื่อถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว แยกมาตีสุวรรณโลก ตูโชทัย
พิศณุโลก ๕,๐๐๐ ทางแจ้ห่มให้อัประภามณเจ้าเมืองเชียงใหม่
เกณฑ์ดาว ๓,๐๐๐ นายทัพพระม้าว ๖ นาย คูมพล ๑๕,๐๐๐ รวม
เป็นคนทางนี้ ๓๘,๐๐๐ ตัดตอนข้างเหนือและตอนพายัพ รวมคนทั้ง
หมด ๓๐๓,๐๐๐

การที่พระมอค่าก่อกวนนครนง เหตุด้วยไปดัดเมืองยะไซใต้ เรื่อง
 ราวนั้น มังระเจ้าแผ่นดินที่ ๓ ตาย จึงถูกเจ้าลูกเป็นเจ้า มังหม่องถูก
 มังตอกเจ้าแผ่นดินที่สอง ยกเข้าชิงเมืองชิงวะได้ อะแซห่อนักฆ่า
 มังหม่องเสียชนนงเมือง เปลี่ยนเจ้าติด ๆ กันมา ๓ คน ปรากฏที่เป็น
 ลูกมั่งตองเจ้าแผ่นดินคนแรก ฆ่าอะแซห่อนักและจึงถูกาเสียชนนง
 เมืองเป็นเจ้าแผ่นดิน นับว่าเป็นที่ ๗ ในเร็ว ๆ นี้เอง แต่ที่จริงก็
 เป็นครั้งที่ ๒ เท่านั้น เจ้าปดุงคนนอกบ้า ๆ หนอย ๆ พุ่งข้าม แต่เป็น
 คนกล้าหาญคิดการโง่เงา มั่งตองแข็ง ๆ จึงแต่งกองทัพขึ้นไปดัดเมือง
 รัญวดี ยะไซใต้ เป็นธรรมเนียมของพระมอ ถัดเมืองมอญเมือง
 ยะไซใต้แล้วต้องดัดเมืองไทย ปรากฏเดินทางนั้น จึงได้ยกทัพเข้ามา
 คราวนี้ เข้ามาด้วยเวลาดำรงอำนาจเปี่ยมเต็มที จึงได้เกณฑ์คน
 ได้มากดัดไม่ให้มีวันช่อง ตลอดจนพระราชอาณาเขตต์ คิดจะหุ้ม
 เข้ามาทุกทางทีเดียว แต่การไม่ใคร่จะลุ่มคิด ด้วยขุนนางพระมอ
 เป็นคนโง่ และกตัญญู คนที่เกณฑ์มานั้นเป็นคนชาติต่างๆ
 เช่น มฤท ทะวาย มอญ ดาว เจียว จนการบังคับบัญชาในระ
 หว่างนายทัพกับไพร่พลระแวง ๆ กันอยู่ จึงเดินเข้ามาไม่ได้พร้อมกัน
 ทงห้าทงทาง

ฝ่ายข้างความคิดกรุงเทพ ฯ ไม่คิดเผื่อออกรับทุกทาง ตั้งต้น
 รับแต่ ๓ ทาง คือทางทะวาย ให้เสนาบดีออกไปตั้งรับราชบุรี ทาง
 เหนือกรมพระราชวังหลัง ตั้งรับนครสวรรค์ ให้ทัพหน้าขึ้นไปตั้ง

พิจิตร ทัฬหลวงต้าวหน้าออกไปรับทักษัตริย์ตั้งลาดหญ้า เสด็จ
พระราชดำเนินหนุน ในเชิงรบใช้ทางตัดลำเตี้ยง พอเห็นอ่อนจิ่ง
เข้าตีโดยแรงหักเอาทัฬหน้าแตก พอหักทัฬหน้าแตกทัฬอื่นก็ถอย * เหตุ
ด้วยการตัดลำเตี้ยง ทำให้กำลังอ่อนลงแล้ว

แต่ทัฬพระวายุที่เข้ามานั้นไม่เข้มแข็งอะไร ดูเหมือนมาโดยเฉียด
ไม่ได้ ทัฬกลับจากลาดหญ้าเดินพบกันเข้าตักแตก ทัฬทางข้าง
ใต้ คือทัฬมฤทธานัน ^๕ คอยคั่นทั้งที่เดียวไม่คิดช่วย ต่อทัฬเมระตะมะ
และพระวายุแตกแล้ว วังหน้าจึงเสด็จออกไป พระมาได้เมืองมัทธกะได้
ฝ่ายตะวันตกยับทั่วไป เหลือแต่ถางกับพัทลุงเท่านั้น เมืองตะวันตก
มายับเย็นถูกพระมำคัในครั้ง ^{๕๕} ครั้งก่อน ๆ ก็ไม่ได้เยี่ยมกรายอะไร
ข้างฝ่ายเหนือพระมำอยู่ข้างจะกระจายมากกว่าทางอื่น จึงต้องเสด็จ
พระราชดำเนินหนุนขึ้นไป ตัดขึ้นออกไปเป็นตอน ๆ ทัฬข้างฝ่าย
เหนือทำท่าคล้าย ๆ อย่างเก่ามาก ต้อนออกทางกำแพงเพชรบ้าง
ออกทางเชียงใหม่มบ้าง ถ้าจะว่าพระมำคักรบทุกคราวแล้ว ครั้งใหญ่
โตมากกว่าทุกครั้งทุกคราว ท่านจึงร้องว่าเป็นทักษัตริย์ทั้ง ๕ ทาง

๑๔๙ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระไอยกาธิ-
ราชทั้ง ๒ พระองค์ เสด็จพระดำเนินพลทัพยี่สิบหมื่น

* ปุณณิมะเมฆอุฎฐกจตุคักราช ๓๓๔๘ จดไว้ว่าวัน ๕ ๖ ๓ คำ
ยกทัฬหลวงไปไทรโยค ทำขุน วัน ๕ ๖ ๓ คำ ตัฬพระมำตามสืบ
วัน ๖ ๗ ๔ คำ พระมำแตกไป

ออกตัดศึกที่อีกหาญ ไม่ต้านทานพระบารมี เจ้า
อึ้งวะหนี่ณวัน ๑๔^๓ คำ เสด็จกลับมาถึงกรุงเต๋น ๔
๑๔๕ นี้ออกจะเป็นจดอย่างปลัด^๕ แต่ข้อความที่จริงนั้นดัง
เช่นที่กล่าวมาแล้ว ครั้นนั้นพระม้ายี่ไฟว์พดยับเย็นมาก ซึ่งจะ
ทำอีกครึ่งหนึ่ง ให้ใหญ่เท่านั้นไม่ได้ต่อไป

๑๕๐ ปีมะแม ไปที่คานี่, กถิอ่อง, มฤท

๑๕๐ ไปที่คานี่นั้น คือกองทัพกรมพระราชวัง ไปรบพระม้ายี่
ทัพที่ ๓ ซึ่งมาตั้งชุมพร ไชยา และหัวเมืองตะวันตก ครั้นเมื่อ
พระม้ายี่แตกไปแล้วจึงได้คานี่ต่อไป ส่วนกถิอ่องทำนองจะหมาย
ความที่พระพุทธรูปอดฟ้า เสด็จออกไปที่ระวายครั้งแรก ได้ค่าย
วังปอและเมืองกถิอ่องปักกากลางทุ่งแล้ว เข้าล้อมเมืองระวายซัด
ตะเบียงเด็กทัพกลับทางคระมอด้วย ครั้นนั้นได้แต่เมืองกถิอ่อง จึงจก
ไว้แต่เพียงกถิอ่องกระมัง แต่เมืองมฤทไม่มีเค้ามุ่ในเวลานี้ เป็น
แต่พระม้ายี่ถอยกองทัพที่ ๓ ซึ่งไปตีหัวเมืองตะวันตกนั้นกลับไปมฤท*

๑๕๑ แล้วทำเมืองใหม่

๑๕๑ คำความขึ้น^๖ พันเพื่อนอยู่มาก พิศวาทหัวเวลาวังหลวง
เสด็จออกไปตีเมืองกถิอ่องครั้งนั้น วังหน้าเสด็จขึ้นไปเชิงใหม่ เหตุ

* ปุมมมะแมนพศก จุติศักราช ๓๓๔๘ จดไว้ว่าวัน ๒๗^๓ คำ
ที่ค่ายวังปอ วัน ๓๐^๓ คำ เวลายามได้ค่ายวังปอ วัน ๔^๓ คำ
ที่กถิอ่อง วัน ๗^๓ คำ เวลายามได้กถิอ่อง

ใดจึงได้หายสูญไป จะมาสร้างเมืองใหม่ในเวลานี้ เมืองได้สร้าง
จนถึงสามโหลแล้ว จะมากล่าวในที่อื่นก็เห็นช้าช้าก จึงอยากจะ
แก้ตัวหนังสือที่สองในลี้คำนี้ ที่ว่า ทำ ให้เป็นทาง แล้วเติมคำที่
ลงว่า เชียง รวมเป็น ๕ คำอ่านว่า แล้วทางเมืองเชียงใหม่ ถ้าจะ
รวมอ่านกับวรรคที่หมายเลข ๑๔๘ ว่ามีมะแมไปดีดำน กติต้อง
มฤท แล้วทางเมืองเชียงใหม่ ก็ดูเหมือนจะได้ความ หรือทำ
เปลี่ยนเป็น ดัง อ่านว่าแล้วดงเมืองเชียงใหม่ ถ้าหากว่าเป็นเนื้อ
ความอย่างใดอย่างหนึ่งเช่นนี้ จะสนิทลงร้องรอยกับพงศาวดารดี
แต่ถึงต่อเติมมากจึงไม่กล้ายืนยัน ขอให้ผู้อ่านพิจารณาดูพงศาวดาร
ระยะนี้เกิด

๑๕๒ ณปีวอกนพศก ทรงพระดำริจะรื้อยก
พระไตรปิฎก ให้พระพุทธรูปสาสนารุ่งเรือง โปรด
เบืองสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้สุขในอนาคตภพภาค
หน้า โดยกำหนดการที่จะเลียงพระทั้งข้างหน้าข้างใน
รับเลียงจนจบพระไตรปิฎก

๑๕๒ ทำสังคายนา ท่านรู้ดีว่าเป็นการใหญ่ ท่านคงถูก
เกณฑ์เลียงพระด้วย

๑๕๓ แต่ประมุขมกระษัตริย์ลำดับมาถึงที่นั่ง
สุริยาอำมรินทร์ สิ้นกระษัตริย์ จนแผ่นดินเดิม หาได้

เพียรเพิ่มพระบารมีที่จะทรงสร้างไม้มี่) แต่สมเด็จพระ
พระไอยกาเป็นประมุขได้ยกพระไตรปิฎก (๗๒)

๑๕๓ ในที่นี้คำเรียกว่า แผ่นดินเดิม แทน แผ่นดินต้น คง
แปลว่า เจ้ากรุงชน นี้นเอง

๑๕๔ เสร็จแล้วฉลองหอไตรย์ ออกโรงละคร
เล็กเล็กแล้ว เพลาค่ำจุดดอกไม้ทกลงหลังคาหอไตรย์
ใหม่ แต่พระไตรปิฎกหรือชนใด ต้น ที่อุโบสถพระแก้ว
ถูกไฟไม่ถึง ยังบริบูรณ์ดีอยู่ พระโองการตรัสว่า
เทวดารักษาบำรุงพระศาสนา เห็นว่าหอไตรย์ยังต่ำอยู่
จึงจำเพาะให้ ใหม่แต่หอไตรย์ ถูกไฟไม่ทกถึงพระ
อุโบสถจะชำรุดมัวหมองนั้นหาไม่ จะได้ทรงสร้าง
พระมรรูปขึ้นทรงพระไตรย์ปิฎก

๑๕๕ ในที่นี้ น่าจะกล่าวถึง แผนที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามสัก
หน่อย ในรัชกาลที่ ๓ มีพระอุโบสถอยู่อย่างทุกวันนี้ กับมีหอไตร
อยู่ตรงศูนย์กลางพระอุโบสถ เป็นสระใหญ่ หอไตรอยู่ในกลางสระ
การฉลองหอไตรนี้เกิดเพลิงไหม้ จึงได้ถมสระนั้นเสีย ทำเป็น
พระมณฑปตั้งอยู่เหนือทักษิณชื่อนั้น ๓ ชั้น ที่ทักษิณนั้นมีพนัก
กำแพงแก้วหรือจะเรียกว่าไพรัช เจาะเป็นคูหาสำหรับตั้งตะเกียงและ
มีฉัตรประจักษ์ปักตั้งกัน หลังพนักกำแพงแก้วนั้น มีโคม
ทองแดงประดับทองคำเปลว ตั้งรายรอบทั้งสามชั้น อัมมจันทรนั้น

ตรงขึ้นไปทั้งสามชั้น คล้ายอัมจันทร์ชนพระปรางค์ พดถึงที่เป็นนา
 ศิวประดับกระจากที่ระห่อปิดทอง มีสัตว์หิมพานยืนเชิงอัมจันทร์
 คู่หนึ่งทั้งสามชั้น เข้าใจว่าเมื่อทำพระมณฑปนี้แล้ว จึงได้รับ
 หอพระมณฑปยรรรม และหอพระนาค เหตุด้วยหนังสือไว้บ
 พระมณฑปไม่หมด เพราะฉะนั้นพระระเบียงคอนข้างเหนือจึงต้องขุด
 เบ็ดกว้างออกไปกว่าข้างใต้ ด้วยจะให้หน้าหอพระนาค และหอพระ
 มณฑปยรรรมใกล้เคียงเข้ามาอีกไม่ได้ ด้วยข้างคานเหนือของพระ
 มณฑป ตรงประตูเห็นอนัน เป็นที่ตั้งหอพระเชษฐาภิเศกที่เชิญมาแต่
 กรุงเก่า รูปร่างจะเป็นอย่างไรไม่ปรากฏ แต่เรียกกันว่าวิหารชา
 ครนเมื่อรัชกาลที่ ๓ ทรงทำใหม่อย่างเดียวกับวัดพระเชตุพน จึง
 เปลี่ยนชื่อเรียกว่าวิหารยอด แต่วิหารชาวยังเรียกกันอยู่ก็มี พระ
 เชษฐาภิเศก ก็ยังคงอยู่ในวิหารยอดจนทุกวันนี้ ด้านข้างตะวันออก
 พระมณฑป มีพระเจดีย์ไม้สิบสองหุ้มทองแดงตั้งบนฐานมณาร
 แบก ๒ องค์ ด้านตะวันออกนอกพระระเบียงมีพระปรางค์ ๘ องค์
 เติมประดับกระจากดีต่าง ๆ จะเป็นพระราชดำริ ของพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงไว้หรืออย่างไรไม่ปรากฏ
 แต่ได้เห็นร่างหมายในรัชการที่ ๓ ว่า “จมีนโถยวรนารถรับพระราช
 โองการไล่เกล้า ฯ ดังว่า ทรงพระราชดำริทาสร้างพระปรางค์หน้าวัด
 พระศรีรัตนศาสดาราม ๘ องค์ ดงรักปิดทองเสร็จแล้ว จะได้
 บรรจุพระพุทธรูปเจดีย์องค์หนึ่ง พระธรรมเจดีย์องค์หนึ่ง พระปัจเจก

เจ็ดองค์หนึ่ง พระดาวกเจ็ดองค์หนึ่ง พระภิกษุนี้ดาวกเจ็ดองค์
หนึ่ง พระชาฎกโพธิ์ดัดองค์หนึ่ง พระสงฆเจ็ดองค์หนึ่ง พระ
ยาจักรเจ็ดองค์หนึ่ง กับจะได้เชิญพระบรมราชาไว้ในถ้องทองคำ
บรรจุพระพุทธรูปศิลาขาวในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามองค์
หนึ่ง กำหนดพระสงฆ์ ๔๗ เจ้า ๓ รวม ๕๐ จะได้สดุดพระพุทธรูป
ในพระอุโบสถณวัน ๖ ๒ ค่ำมีมะเมี้ยนออกศกฤกษ์กราช ๓๓๘๖ ครั้นรุ่ง
ขึ้นจะได้เชิญพระบรมราชา พระธรรม เจ้าบรมครูประจักษ์ และพระ
ศิลาขาว เจ้า ๓ องค์ในที่นี้ คือกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เจ้าฟ้า
มงกุฎ พระองค์เจ้าอาไฟ”

เมื่อได้ความเช่นนั้น น่าจะตั้งนิฐานได้ว่า พังด้างชนในรัชกาล
ที่ ๓ ท่วงที่ฐานก็เป็นมารเจือแบก ทั้งกำแพงก่อเพิ่มออกไปอีกชั้น
หนึ่ง เก่งบอกหนึ่งดีก็เป็นอย่างนั้น ถ้าตั้งเป็นเวลาที่เดินการช่าง
อย่างนั้น จึงควรตั้งนิฐานว่าเป็นของรัชกาลที่ ๓

ครั้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างพระศรีรัตนเจดีย์และพระพุท
ธูปรางค์ปราสาทขนาดสองข้างพระมณฑป ถึงว่าการก่อพระเจดีย์
และพระพุทธรูปรางค์ปราสาทได้ก่อสูงขึ้นไปถึงฐานบัวแต่ก็ดี แต่
ทักษิณซึ่งหุ้มติดกันเป็นแผ่นเดียว ยังพังจะก่อขึ้นไปได้สัก ๒ ศอก
หรือ ๒ ศอกเศษ ถมดินก็ยังไม่ทั่ว เมื่อข้าพเจ้าได้เห็นจำได้ ยังได้
เห็นทักษิณพระมณฑปทั้งสามชั้น พร้อมอยู่ด้วยเครื่องประดับ เป็น
แต่ทักษิณใหม่วงรอบอยู่ข้างนอกเท่านั้น พระเจดีย์ทอง ๒ องค์

พึงจะย้ายไปหน้าพุทธปรางค์ปราสาทในชั้นหลังที่เดียว แต่เหมือน
กับก่อใหม่ทับบนพระเจดีย์เก่า เพราะจอมอยู่ในพื้นที่เดียวกัน
พระระเบียงย้อยที่ประตูยอดซุ้มมงกุฎตรงประตูวัดติดได้ภายใน
รัชกาลที่ ๔

การที่ก่อถึงไฟไหม้หอไตร ในหนังสือฉบับนี้ ก็ใหม่ที่
ระหว่างพระมณฑป และพระพุทธปรางค์ปราสาท เหมือนอย่าง
เช่นใหม่พุทธปรางค์ปราสาทในรัชกาลปัจจุบันนี้ ถ้าจะเห็นเป็นความ
อัศจรรย์ในข้อที่ไม่ไหม้พระอุโบสถ จะเติมไฟไหม้ชั้นหลังนี้ด้วยก็ได้
นับว่าเป็นการข้อยู่ ที่ใหม่แห่งเดียวกันทั้งสองคราว

๑๕๕ ณ วัน ๓ ๖ ค่ำปีระกาเอกศก เพลาบ่าย
๓ โมง ๒ บาท อสนีบาตพาดสายตกติดหน้าบันมุข
เด็จพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ใหม่ตลอดทรงบนปราสาท ปลายหัก
พัดพาดลงพระปรัศย้ายเป็นสองซ้า ลงซุ้มพระทวาร
แต่เฉพาะใหม่

๑๕๕ พระที่นั่งอมรินทรมหาปราสาทของกัน มีจดหมายไว้
ในสมุดมะโรงฉศก จดศักราช ๓๓๔๖ ถ่ายกยออกเมื่อวันศุกร์เดือน ๔
ขึ้น ๓๐ ค่ำเพลาเช้า ๒ โมง ๔ บาท วันที่เพลิงไหม้นั้นถูกต้องกัน
กับจดหมายนี้

๑๕๖ พระโองการตรัสว่า เราได้ยกพระไตร
ปิฎก เทวตาให้ โองาศแก่เรา ต่อเสียเมืองจึงจะเสีย
ปราสาท ด้วยชตาคอดกัฏใน ๗ ปี ๗ เดือน เสร็จสิ้น
พระเคราะห์เมือง

๑๕๖ พระราชปรารภที่กล่าวนี้ นักลวจะเป็นเรียงลงไม่ขัด
เจนเอง อยากจะใคร่เข้าใจว่า กระแสพระราชโองการว่าชตาเมือง
คอดกัฏ นักลวจะหวนกันมาแต่ครั้งมหาโลภีตะ ทำนายเมื่อ
ปลายแผ่นดินกรุงธนบุรี คือจุลศักราช ๑๑๓๘ (๗๓) ที่ว่าจะเสียกรุง
บางกอกแก่พม่าข้าศึก คำอันนี้คงเป็นที่หวาดหวนกันอยู่เสมอ แต่
เมื่อนับปีตกกันหนักหนาถึงรอบหนึ่งแล้ว หรือใครจะถวายพยากรณ์
อย่างไรอีกทำนองนั้น จึงถือว่าเป็นเวลาชตาเมืองคอดกัฏ แต่ด้วย
เดชพระราชกุศล ที่ยกย่องพระไตรปิฎก จึงได้มีเหตุแต่เพลิง
ไหม้พระมหาปราสาท ก็เปรียบเหมือนเสียเมือง เพราะเมืองต้อง
เสียก่อนปราสาทจึงไหม้ จึงเป็นอันสิ้นเคราะห์พระนครเพียงไฟไหม้
ปราสาทเท่านั้น

๑๕๗ จะถาวรลำดับกระษัตริย์ถึง ๑๕๐ ปี

๑๕๗ คำที่ถาวรลำดับกระษัตริย์ถึง ๑๕๐ ปีนี้ ดูปรารภนา
น้อยเกินนัก ถ้าหากว่าจะใช้กำหนดปี ควรจะใช้ว่าถาวรดับกระษัตริย์
ถึง ๑๕๐ ปีไม่ใช่เช่นนั้น ใช้ว่าลำดับกระษัตริย์ ถ้าจะว่า ๑๕๐ องค์
หรือ ๑๕๐ ชั่ว ไม่ได้หรือ อีกประการหนึ่งนั้นบาทสังขยาในหนังสือ
นี้อาเนนไม่ได้ ผู้คิดเติมสัญญาตง่ายนัก จะเห็นต่อไปข้างหน้า

สิ้นพุทธศักราช ๕๐๐ ปี ใครจะเชื่อว่าตั้งใจเขียนเช่นนี้บ้าง เพราะ
๕๐๐๐ พรรษาเป็นของคิตปากคนแก่

๑๕๘ แล้วพระยาราชวงศ์เมืองสมุททศบาลกราบ
ทูลว่าครั้งพระเจ้าปราสาททอง เพลิงฟ้าผ่าปราสาท
๓ ปีได้เมืองทะวายมาเป็นเมืองขึ้นแต่ครั้งนั้น พระ
ราชทานเงินพระยาราชวงศ์เมือง +

๑๕๙ พระยาราชวงศ์เมืองคนนี้ ว่าเป็นพระยาอินทรวรรค
ปลัดเมืองนครศรีธรรมราชอยู่แต่ก่อน คงจะเป็นขุนนางเก่า รัชชน
บรมเนียมราชการแผ่นดินมาก เรืองไต่เมืองทะวายอยู่ข้างจระม้พระ
ราชประสงค์ เพราะการยังค้างอยู่ ไปไม่ได้

๑๕๙ ต้องกับพระโหราทูลเมื่อฝังจับต้นจันทน์
ที่เกยทิศประจิม ว่าจะได้นางกับเครื่องบรรณาการมา
(แต่) ต่างประเทศ

๑๕๙ เกยต้นจันทน์ ได้เรือเดียวเมื่อทำถ้ำเครื่องแก้ว เป็น
เกยติดออกมาจากหลังกำแพงแก้วพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ข้างฝ่าย
ตะวันตกออกอยู่ที่เกยที่ทรงบาตรเดียนั้น ข้างฝ่ายตะวันตกอยู่ที่คัน
จันทน์ เป็นที่สำหรับเสด็จมาประทับถางแจ้ง ตามธรรมเนียม
อย่างเก่าชอบนั่งเด่นบนเกย จนตกลำถึงชั้นพระองค์เจ้ามณฑลดิศ
ยังชอบ ข้างเจ้าเคยไปนั่งกินข้าวบนเกยที่บ้านเสมอ เกยในวังนี้

ข้างฝ่ายตะวันตก เรียกว่าเกยต้นพิกุล ดอกพิกุลจากต้นนั้น
 เรียกว่าพิกุลเกย ใคร ๆ ก็รู้ นับว่าเป็นดอกงามกว่าที่อื่น เกยข้าง
 ตะวันตก เรียกว่าเกยต้นจันทน์ ต้นจันทน์นั้นก็ใหญ่มากแต่ดอกโต
 เกินปกติ พิกุลเกยนี้สำหรับร้อยมาลัยเจ้านายทรงทุกองค์ จะเป็น
 กรมหลวงบดินทรทิศ หรือตำราปากระวิชาเข้าใจผิดเองก็ไม่ทราบ
 ซะเอาจว่าพิกุลข้างพระทวารตะวันตกตรงศาลาข้าม เป็นพิกุลเกย หอง
 หรือเหวดอะไรอย่างหนึ่ง

การซึ่งทรงพระวิตก เรื่องไฟไหม้พระมหาปราสาทนั้น เห็น
 จะได้รับดั่งนั้นไม่สบายพระทัยมาก และด้วยอย่างที่พระยาราชวังเมือง
 กราบทูตให้เป็นทีสบายพระราชหฤทัยขึ้นได้ จึงมีผู้ทำเรื่องราวกราบ
 บังคมทูลถวายขมวดมั่งคั่ง ตั้งแต่กรมพระราชวังลงไป จนพระ
 ดั่งขรราช ราชาคณะและข้าราชการ

จดหมายกรมพระราชวังเป็นกลอนว่า “เดือน ๗ ปีระกาเอกศก
 วันอาทิตย์ขึ้นค่ำหนึ่งฝนตก ยกศักราชขึ้นพันร้อยห้าสิบเอ็ดปี เพลา
 บ่ายสามโมงกับหกบาท ลงปราสาทเพลิงฟ้าอสนีศรี ไหม้สิ้น
 พระที่นั่งปราศศรี ฝ่ายซ้ายข้างทิศธรร แต่ผ้าชำรุดประทุวง ใน
 วันเดียวสองครั้งราชฐาน เหตุเห็นเป็นอัศจรรย์กาล ขอประทาน
 ทูลถวายทำนายไว้ อันฟ้าลงในวังครั้งนี้ จักเกิดสวัสดิ์มิ่งใหญ่ จะ
 มีพระอานภาพราบไป ในทศทิศสืบประการ แล้วจะแผ่อาณาจักร
 ขอบเขตต์ ทั่วประเทศทิศาศาด จะเพิ่มพูนพระบรมมหาราชวังยังสถาน

นิเวศน์อยุธยา จะเป็นปิ่นปักประชาชน ทิวঙ্গกตประเทศทุก
ภาษา จะบริบูรณ์ด้วยวัฒนา จะปรากฏพระเกียรติขจร นานา
ประเทศทั้งหลาย จะถวายสุวรรณโสมสร จะยังยั้งเกียรติในพระ
นคร จะถาวรเป็นบรมจักรา อันหมู่ประชาชาติก็ แต่หมายนึกก็จะขึ้น
ดังขาร^๕ ครองกรุงศรีอยุธยา จะบรมสถาพรภูต ดังซึ่งขัด
สนวิกลเหตุ จะพ้นเภทภัยล้อมด้วย สรรพสันดรพลึงจะอาตุย
ภูตเพิ่มมาด้วยพระบารมี จะได้ผ่านพิภพจบโลก ระวังโคกให้สุข
กระเสมศรี ซึ่งพระที่นั่งอันตราด้วยอัครี จะให้มีสิ่งเวฬุพิจารณา
ในพระไตรลักษณญาณ ประทานโลกให้ดวงสงสาร^๕ คือทุกขัง
อนิจจัง อนัตตา จะให้ปัญญาเพิ่มภูตภิญโญไป จะให้ดำเร็จ
โพธิญาณภายใน โดยพระทัยบรรณาให้แจ้งใส อันเหตุอื่น
พิบัติจะคิดไป ไม่มีมั่นคงอย่าสงกา ขอให้พระชนมายุยืนยาว
ตราบทั่วรอยพันพระวษา ดังซึ่งเป็นมงคลนานา จงประกอบมา
ให้สุขพระองค์เอย”

ฉบับในห้องอาถักษณ^๕ มีเนื้อความเพียงเท่านี้ แต่อยู่มา
ณกาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว กรมหลวงวรเสฐสุตา ท่านคันหนึ่งคือ
ที่คำหนักพบ จึงนำมาประทาน ได้ด้อยกับฉบับห้องอาถักษณ^๕ ๆ
ความขาดไป เห็นจะเป็นด้วยผู้จดจำได้เท่าใดก็เอียงลงไปเท่านั้น ฉบับ
ของกรมหลวงวรเสฐสุตา ท่านมีต่อออกไปอีกยังไม่เคย ว่าดังนี้
“แต่ในประจุบันทันปรากฏ จะยิ่งยศยอดโลกสูงส่ง ถ้าพระชนม์

ควรกำหนดปลดปล่อย จะได้ทรงทิพสุขพินาอินทร์ ในดาวถึงขพิภพ
 ละดวงตบเทวาทังปวงสิ้น ด้วยสมบัติเป็นอมรินทร์ อนาคตก็จะ
 ภิญโญไป ถวายพรประจักษ์อนาคต จงปรากฏให้สำเร็จเป็นสุข
 จะพ้นจตุราณาไทย เสร็จในแต่ในสุคติภูมิเอย”

ส่วนพระราชคณะ ส้มเด็จพระสังฆราช พระพุทธโฆษา
 ถานานุกรม พระสงฆ์อันดับวัดบางว่าใหญ่ ถวายพระพรตามแบบ
 จะได้กิดแต่ใจความว่า “เมื่อพิจารณาคุณารอย่างธรรมนิยมโบราณ
 โลกยโฆหารนั้น เห็นว่าจะให้จำเริญพระราชอิศริยยศราชานุภาพให้
 ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้แต่ฝ่ายข้างจำเริญสิ่งเดียว ข้างฝ่ายวิบัติอันตราย
 นั้น เห็นจะเสียแต่พระราชทรัพย์สิ่งของซึ่งเพื่องฟ้าใหม่ ตามพระ
 เคารพบ้านพระเคราะห์เมือง จะให้เสียพระราชทรัพย์อันเป็นที่รัก
 พึงใจ ได้ชื่อว่าบังเกิดเป็นวิบัติอันตรายอยู่แล้ว เห็นว่าจะเสียแต่
 พระราชทรัพย์เท่านั้น แะอันตรายถึงใดสิ่งหนึ่งจะได้มีแก่พระนคร
 แก่สมเด็จพระบรมพิตร ดับไปนั้นหาได้ ส้มด้วยเรื่องราวในคัมภีร์
 พระพินาณิพานนั้น ค่อนไปอย่างพระราชกุศลค้ำถาน แะพระทัย
 ห่วงต่อพระโพธิญาณ เป็นที่ตั้ง อาจระกันอันตรายได้หมด แล้ว
 ถวายพระพรด้วยกล่าวอ้างลักกัฎฐา ทั้งอรรถทั้งแปล แล้วอ้าง
 เคารพานุภาพพระรัตนไตรย ยกพุทธสังฆมัจฉังโลกเป็นต้น แปล
 ข้อความตลอดแล้ว จึงถวายพระราชกุศลถวายพระพรข้างท้าย”

พระพินิตธรรม พระญาณสิทธิ ว่าแต่โบราณสืบมาถือว่า

“อสุณีบาทตกกลงอนไถ ถูกคานหาบ ถูกเส้ากระโตง และถูก
 เกวียน ถูกเรือน ลอมข้าว ขังข้าว เป็นนิมิตรอันดี เจ้า
 ของนั้นจะได้เป็นใหญ่ จะได้ลาภต่าง ๆ เป็นอันมาก จะเสียแต่
 ของที่หักแตกใหม่เสียด้วยเพลิง จะมีผลร้ายนั้นสืบไปหามิได้ ดัง
 อสุณีบาทตกลงในโลกราศุ ถูกคันไม้แตกหัก ถูกสัตว์ก็ตายตาม
 ยถากรรม จะร้ายไปอีกหามิได้ สัมด้วยวาระพระบาทในคัมภีร์
 พระพิมพ์ว่า อสุณีตกต้องกำแพงและบ้านเรือนในเมืองใด เป็น
 นิมิตรจะให้เมืองนั้นมั่งคั่งขึ้น ข้าศึกเมืองอื่นจะปราชัยพ่ายแพ้แก่
 ชาวเมืองนั้น ลงท้ายถวายพระพร อายุวรรณสุขพระเดชะ ดัฟ
 โสถถัถวันตุเต”

พระพุฒาจารย์ พระธรรมมุนี พระราชมนู วัดบางยี่เรือ
 ว่า “แรกเกิดเหตุตกใจ แต่ครั้นเชิญพระคัมภีร์พิมพ์านิพพานมาดู และ
 คิดดูตามโลกยศาสตร์ เทียบโดยอดีตและปัจจุบัน ที่ได้ยินบ้าง ที่ได้
 เห็นบ้าง อดีตนั้นว่าอสุณีถึงถูกศักระคานซึ่งห้ามอยู่เหนือมา ทายว่าได้
 เป็นพระมหากษัตริย์ ก็ได้จริง ยกทัพไปอสุณีถูกช้างพระที่นั่ง ได้
 บ้านเมืองก็มี อสุณีถูกพระมเหสีได้พระนครก็มี เห็นว่าอสุณีถึงถูก
 ทิศอุดรต้องดำรว่า สวัสดิ์มั่งคั่ง จึงไม่ได้ตกใจ” และถวายพระ
 พรต่อไป

พระธรรมโกษา ถาหรณกรมอันคัมภีร์วัดบางยี่เรือ อย่างคัมภีร์
 พระพิมพ์านิพพาน และอ้างพระราชาคณะยกพระไตรปิฎกเป็นต้น ยก

ธรรมชนกถาวรณัมมัญญเวสสุจิรัง เป็นต้น แปลจนตลอด

พระพนรค์ พระญาณไตรโลก ถาหรณกรมพระสงฆ์ ข้อ
ความอ้นกคด้ายคดงัน มออย่างคัมภีรพมพานพพานเป็นต้น

พระธรรมไตรโลก พระธรรมเจดีย์ พระวิเชียรมนุ่ พระ
อริยมนุ่ พระอริวงษมนุ่พระญาณรักชิต ถาหรณกรมทงปวง วัดเจ้า
ขรวังหงษ์ แด่ดงความเห็นอย่างเดียวกันกับที่ว่ ๆ มาแล้ว แด่
พระธรรมกิตติ วัดนาค ถววยพระพรท่เดียว ไม่มีความเห็น
อะไร

พระเทพมนุ่ถาหรณกรมพระสงฆ์วัดสังฆายัน ข้อความก่ไม่
แปลกอะไร แด่ออกข้อพระมหาปราชัท เรียกว่า “พระอัมรินทร์
มหาปราชัท”

พระราชกระวี พระศรีวัดมโหฬารวัดแจ้ง ข้อความคด้ายกัน
กับที่ว่มาข้างต้น แด่ข้างท้ายดงเป็นดัจจาธิษฐาน

ฝ่ายข้าราชการณัน เริ่มข้อความว่า “ข้าพระพุทธเจ้า เจ้า
พระยา พระยา พระ หดวง ขุน หมื่น พัน ทนาย ฝ่ายทหาร
ฝ่ายพลเรือน พระราชวังหดวง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล
กรมพระราชวังหลัง เจ้าต่างกรมฝ่ายหน้าฝ่ายใน แด่ข้าทูลดะของ
สุลั้พระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยพรอ้มกัน ขอพระราชทานถววยชัยมงคล
ให้จำเริญพระราชศรีสวัสดิติทฤพายุคัม แด่สมเด็จเจ้าพระบาทบรมบพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณแก่ข้าทูลดะของสุลั้พระบาท แด่

สมเด็จพระพรหมมณีนคราณาประชาราษฎร์ทรงปวง ประดุจเขาชอบจักร
วาท อันเป็นที่พึ่งแก่สัตว์อันประเสริฐ ด้วยข้าพระพุทธเจ้าทรงปวง
พิจารณาเห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ในข้อนี้มาตดงถูกต้องพระ
อัมรินทร์มหาปราชัยทรง^๕ เมื่อพิเคราะห์ด้วยจักขุ เห็นพิภพทั้ง
กตว เมื่อพิเคราะห์ด้วยปัญญาจักขุ ตามตำราสยามภาค ภูมิภาค
ภาค เสดงภาค ว่าเทพเจ้าให้ฤกษ์ จะให้มีตระกูลบุตรให้จำเริญ
พระอิศริยยศราชนุภาพยิ่งขึ้นไป ฝ่ายตำราจีน ว่าถ้าฟ้าลงบ้าน
เมื่อดำเกาผู้ใด ผู้นั้นจะบังเกิดตถาเป็นอันมาก ได้แต่ฝ่ายข้างจำเริญ
ฝ่ายเดียว อันผลจะให้วิบัติไปในอนาคตกาลนั้นสืบตหาอย่างมิได้”

ต่อ^๕อย่างคัมภีร์พินพานิพพานอีก แล้วจึงว่า “ข้าพระพุทธเจ้า
ทรงปวงยินดี ทราบเกล้า ฯ เป็นมั่นคงไม่มีความแคลงในเหตุร้าย
หามิได้ ข้าพระพุทธเจ้าทรงปวง ขอถวายขัตติริมงคล ให้พระองค์
ปราศจากศัตรูพทุกซ์โรคภัย ให้ทรงพระเดชานุภาพปราบไป
ในทศทิศ ให้มีพระราชตาก มาแต่เนานานประเทศ เป็นพระเกียรติยศ
ยิ่งกระษัตริราชระแต่ก่อน ให้จำเริญพระชนมายุสืบไปนพระราชศิริ
สมบัติ ให้ได้ร้อยพระวษาพันพระวษา ถ้าพระชนมายุควรแก่
กำหนดแล้ว ในอนาคตกาลนั้น ขอให้พระบาทพระพุทธเจ้าอยู่หัว
เสวยสมบัติในสุคติภูมิ แล้วให้สำเร็จแก่พระโพธิญาณในอนาคตกาล
นั้นเกิด ขอเดชะ”

ณวันอังคารเดือน ๗ แรม ๘ ค่ำปีระกาเอกศก เสด็จออกทอด

พระเนตรพระมณฑป ไต่เอาเรื่องราวข้าทูลละออง ฯ ถวายชัย
 มงคลกราบทูลพระกรุณา เมื่อกราบทูลพระกรุณานัน
 ต้มเต๋จพระเจ้าหลานเธอ กรมพระราชวังหลัง
 เจ้าพระยาวัดนาพิพิธ
 เจ้าพระยามหาเสนา
 พระยาธรรมมา
 พระยาพลเทพ
 พระยายมราช
 เจ้าพระยามหาสมุทร
 พระยาราชรองเมือง
 พระยาสมุทรบาศ
 พระยาเดโช
 พระยาวิจิตรณรงค์
 เฝ้าอยู่ด้วย

๑๖๐ ฤกษ์กักราช ๑๑๕๔ ปีชวดจัตวาศก พระ
 ยาทะวายแต่งเครื่องบรรณาการ กับนางเข้ามาถวาย
 ยังกรุงเทพมหานคร พระม้าวรุษำบิตามารดาพระยา
 ทะวาย แล้วแต่งคนลงมาลัด ให้พระยาทะวาย
 ชนไปอังวะ พระยาทะวายฆ่าพระม้าว ที่ลงมาลัดเป็น
 เจ้าเมืองนั้นเสีย แหวง (แข็ง) เมืองอยู่

ที่เช่นนั้น จึงได้กลับเข้าไปในเมือง จัดการป้องกันเมืองตะวายเป็น
ใหม่ ในชั้นหลังเมื่อตะวายแข็งเมืองได้ขับไล่ฆ่าฟันพระม้าเสียหมด
แล้ว ที่เขียนว่าป้องกันในที่นี้เห็นจะใช้คำผิด

๑๖๒ พระยาตะวายแต่งศุภอักษรถวาย มาว่า
พระยาตะวายกับสรรพัตว์ในเมืองตะวาย ให้สมเด็จพระ
เจ้าปราสาททอง ทรงพระเมตตาแก่สัตว์ในเมือง
ตะวายเหมือนเกิดแต่สายพระอุทร ด้วยพระราชনীตดา
ของพระองค์แต่ครั้งกรุงเก่าแตก มาอยู่ณเมืองตะวาย
จะขอพระบารมีแผ่ไปช่วยในครั้งนี้ จะได้เชิญพระ
ราชনীตดาออกมาถวาย แล้วจะถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา
ถวายต่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ให้ไทยผู้มีชื่อ
ถือมาเป็นหนึ่งสืบของพระราชনীตดา

๑๖๒ การรับแขกเมืองตะวายครั้งนี้เป็นกรณีใหญ่ เห็นจะได้
กันคำหรับคำร่ากันมาก ตั้งเป็นต้นตำรารับแขกเมือง ลักษณะอย่าง
เดียวกับตั้งต้นราชาภิเษกได้กันตั้งตรง

๑๖๓ ได้ทราบในศุภอักษรแล้วว่าพระราชনীตดา
จริง

๑๖๓ พระราชনীตดาในที่นี้ควรจะเรียกว่าพระราชภาคินัย คือ
พระองค์เจ้าซี่ ภายหลังพระราชทานเฉลิมพระนามพระอริ เป็น
กรมขุนรามมินทรสุดา เพราะเป็นพระธิดาของ พระเจ้ารามณรงค์

พระเชษฐาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า

๑๖๔ ยกทัพทพหลวง เสด็จไปเหยียบเมือง

ทะวาย

๑๖๔ ผลของการที่ทูตทะวายเข้ามาใน ได้กองทัพเจ้าพระยา
ยมราชคุมพล ๕๐๐๐ ออกไปตั้งรักษาเมือง แต่เมื่อไปตั้งอยู่ก็เป็น
การระแวง ๆ กันอยู่เหมือนกัน เจ้าพระยายมราชตั้งอยู่นอกเมือง
แต่ให้ม็ไทยเข้าไปคุมอยู่ในเมือง ทพม่ายังไม่ยกลงมาคงจะเป็น
เหตุด้วยในเมืองเมาระตะมะก็รวนเต็มที่ เกือบจะลุกอยู่เหมือนกัน แล้ว
กองทัพหลวงทั้งสองจึงได้ยกขึ้นไป ตั้งทัพที่แม่น้ำน้อยเมือง
กาญจนบุรี ส่งเจ้าครอกซึ่งมาได้เผือกค่ายหลวง ส่งเข้ามากรุงเทพ ฯ
แล้ว จึงนำจึงได้เสด็จออกไปเมืองทะวาย ท่านไปทอดพระเนตร
เห็นกริยาพระยาทะวายว่าไม่สนิท จึงคิดจะทำลายเมืองทะวายเสีย
ทีเดียว ไม่ให้พระมาเป็นทัพยกกองทัพเข้ามาตั้งกรุงต่อไปได้ แต่ไม่
ต้องด้วยกระแสพระราชดำริของวังหลวง ข้างวังหลวงท่านอยากจะเอา
เมืองทะวายไว้เป็นที่มั่นสำหรับยกขึ้นไปตีเมืองพระมาต่อไปอีก การที่
พระราชดำริต่างกันมีผล คือพวกกองทัพวังหลวงที่ออกไปก่อน
และพวกทัพวังหน้ารู้พระกระแสจึงเห็นว่าเจ็ดยเมือง ก็คิดหาผล
ประโยชน์ต่าง ๆ ดักดอบพาคคนนั้นเป็นต้น วังหลวงได้ตั้งประทับอยู่ที่
แม่น้ำน้อย ทรงทราบข่าวว่าพวกข้าราชการเข้มแข็งพวกทะวายมาก ก็
ให้คอยระมัดระวังอยู่ข้างใน ข้างฝ่ายในเมืองทะวายเองถูกเข้าเช่นนั้น

ก็เบือนหน้ากระต้างกระเดื่องมากจน กรมพระราชวัง เพื่อจะให้สัมพันธ์
กับที่ทรงพระดำริ จึงไปหาคนไทย ที่ตกอยู่ในเมืองทวายสำหรับ
บอกข่าวคราวให้กองทัพไทยทราบนั้น ได้ตัวตามาที่ทรงรู้จักทั้งสอง
พระองค์ ตานนั้นยืนยันว่าพระยาทวายกลับใจ ด้วยกลัวเจ้าอังวะจะลง
โทษบิดา และได้พระยานอื่นอีกบ้าง จึงหลวงจึงได้อนุญาตให้ส่ง
พระยาทวายเข้ามาเลี้ยงไว้ในกรุง แต่กองทัพนั้นคงรักษาเมืองทวาย
ต่อไปอีก

เรื่องตมฤทที่หนึ่งคือฉบับนี้ ได้กล่าวไว้ในวรรคที่ ๑๔๘ เกือบ
อยู่แห่งหนึ่ง และที่ทัพหลวงไปที่ทวาย อีกกล่าวในครั้งนั้นเป็นเรื่อง
เดียวกัน คือทรงพระราชดำริจะทำตอบแทนพระมา ข้างฝ่ายวังหน้า
จะเสด็จลงไปทางทะเล ต่อเรือข้างหัวเมืองชายทะเลตะวันตก แล้ว
จะยกขึ้นไปตีเมืองมฤท ตระนาว เมืองเมาะตะมะ ย่างกุ้ง ข้างฝ่าย
วังหลวงจะเสด็จออกไปเมืองทวายเป็นทัพบก ยกตีเมาะตะมะขึ้นไป
อย่างเดียวกับทัพเรือ แต่ในระหว่างนั้นพระมาเตรียมกองทัพพร้อมยก
ลงมาเมืองทวาย ฝ่ายทวายในเมืองก็กระต้างกระเดื่อง ดาบออก
หากองทัพพระมา ข้างฝ่ายทัพหลวงพร้อมพร้อมแล้ว ก็เสด็จยกออก
ทางคมนาถไปด้วยไปตั้งอยู่ที่หน้าตาตไกลเมืองทวาย ๒ คืน การที่กองทัพ
บังคับบัญชาพวกทวายให้ชนดำเลี้ยงสระเบี่ยงอาหารรับกองทัพ ก็ทำ
กวดขันมากจน ทวายก็กลับเป็นกบฏ เมืองมฤทก็พลอยเป็นกบฏ
ด้วย ยกตีกองทัพไทยที่อยู่รักษาเมือง แคว้นเข้ามาจนถึงทัพหลวง

เคยถอยของหกกดับ ข้างฝ่ายทัพเรือยกขึ้นไปตีมฤท ได้รับกันแต่ไม่
ได้เมือง แล้วยกกลับมาเหมือนกัน เมืองมฤทและเมืองทวย
ก็หลุดไปที่เดียวในครั้งนั้น

๑๖๕ ได้พระราชนัดตากับพระยาทวย ไทย
(แล) ทวยมาเป็นผู้นำเมืองกรุงเทพมหานครภูธ
เกษมมา

๑๖๕ ความขึ้นกล่าวรวมกัน เหมือนกับเป็นคราวเดียวกัน
เพราะท่านไม่ได้ตั้งใจจะจรรายการทัพศึกให้ชัดเจน

คำว่าผู้นำเมือง แทนพลเมืองนี้ มั่งถึงสองแห่ง ที่แต่ก่อนจะ
เคยใช้กัน

ความที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นพระราชดำริที่มีในท้องเรื่อง
แต่ไม่ปรากฏเกี่ยวพันในจดหมายเหตุวงนรินทร์เท่าใด ขำพเจ้า
คิดเห็นว่าถ้ายกมากล่าวไว้ในที่นี้ จะได้เห็นกระแสพระราชดำริแต่
ก่อน ในเรื่องคิดเอาทัพเรือไปตีเมืองมฤท ขึ้นไปบรรจบทัพบกที่
เมืองทวย แล้วยกขึ้นไปตีเมืองพระมาศชัดเจนขึ้น อีกประการหนึ่ง
นั้น ถ้าเนหาหนังสือฉบับหอพระสมุดได้ไว้ และคิดขึ้นเป็นตัวพิมพ์
ดีด มีข้อความที่ม้วนอยู่บ้าง ความที่ขัดอยู่แต่ผู้อ่านไม่เข้าใจความ
หมาย หรือเข้าใจความหมายผิดต่างกันไปกับขำพเจ้าบ้าง และไม่รู้
จักบทกลอนเดยนั้นแน่ จึงเขียนเส้นดินสอด่ชักชวนจะแก้ได้ข้างล่าง
หลายแห่ง ซึ่งพอได้เห็นเข้าใจหาย จึงเกิดพยายามที่จะลอกเพลง

ยาวบทนั้นมาถึงไว้ในทันที ตามอัธโนมติ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าความควรจะเป็นอย่างไร แต่หนังสือเก่า ๆ เช่นนี้ก็อาจจะหาพลาดได้ ถ้าผู้ใดอยากจะสอบส่วนบ้าง ขอเชิญให้ไปดูละที่หอพระสมุด

แต่ในเบื้องต้นที่จะคัดหนังสือนี้ จะต้องอธิบายเรื่องสำหรับให้ผู้อ่านเข้าใจสักเล็กน้อย คือข้อหนึ่งมีคำทำนายในกาลครั้งนั้นว่า หงส์ถึงในหนอง พรานผู้หนึ่งยิงหงส์ตาย ภายหลังเด็กกินพรานผู้ที่ยิงหงส์ตายนั้นเสีย

ผลทำนายเทียบ หงส์นั้นคือเมืองหงสาวดี เดิมเสียแก่เมืองพระมอญคือนัยเชอวงศ์มาช้านาน เมื่อแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เจ้าฟ้าพรกรุงเก่า สมิงทอแฉะพระยาทะละ คิดกบฏแข็งเมืองตั้งรามัญประเทศขึ้นเป็นเอกราช มีเมืองหงสาวดีเป็นพระมหานคร ได้กระทำศึกกันกับพระมอญ รามัญมีชัยชนะจับเจ้าแผ่นดินพระมอญมาขังไว้ในเมืองหงสาวดี อองไยระนายบ้านมุกไซโบ ซึ่งเป็นมังดองมาดเมืองหงสาวดีได้ จึงได้แก่พรานผู้ซึ่งยิงหงส์ตาย ฝ่ายกรมพระราชวังพระองค์ที่ ๓ เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ผู้สำเร็จราชการเมืองพิศณุโลก พวกพระมอญเรียกกันว่าพระยาเดื่อ จนมีปรากฏในพงศาวดารเมื่ออะแซหวุ่นกี้จะยกมาตีเมืองพิศณุโลก ถามว่าพระยาเดื่ออยู่หรือไม่ ได้ความว่าไม่อยู่ขึ้นไปเชียงใหม่ จึงให้ยกทัพอยู่ที่บางซرنั่น ต่อ กองทัพเจ้าพระยาสุรสีห์ก็กลับจากเมืองเชียงใหม่แล้ว จึงได้ยกเข้าตีเมืองพิศณุโลก นามที่เรียกว่าเดื่อนั้น ย่อมใช้ทั่วไปในประเทศที่ใกล้

เคยงทั้งปวง หรือนามสُرฺรตฺถกคฺชนปรกอบให้แปลว่าพระยาเดื่อ
 เช่นกับอะแซหฺนุกเรียกว่าพระพุทฺธยอติพำว่าเจ้าพระยากระษัตริย์ศึก จึง
 ประกอบพระนามขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เพราะ
 นามผู้สำเร็จราชการเมืองพิศณุโลกในแผ่นดินกรุงธนบุรี เรียกเจ้า
 พระยาอนชิต เช่นกับมีโคลงยอพระเกียรติกล่าวไว้ว่า

“เจ้าพระยาอนุนิธิไชย	อาสา
ครองพิศณุโลก	เพริศแพรว
เจ้าพระยาพิไชยรา	ชาชอ ถ้อยแช่
ครองสุวรรณคโลกแก้ว	ผ่องน้ำใจนิล”

ดังนั้น ข้อซึ่งเจ้ากรุงธนบุรี ตั้งชื่อตามนามประจามิตรเรียก
ด้วยเห็นว่าเป็นคำซึ่งประจามิตรยกย่องด้วยความเกรงขาม จึงเป็น
สง่าแก่กรุงศรีอยุธยา(๓๒)

บัดนี้จะใดคัดกลอนนั้นมาลง แต่ตอนต้นขาดหายไปหาไม่ได้
คงเป็นเรื่องขบเมื่อง ความที่เหลื่ออยู่นั้นดังนี้

“ประกอบด้วยโภชนาการอาหาร ทุกถิ่นสถานบริบูรณ์หนักหนา
อยู่เย็นเป็นสุขทุกทิวา เข้าค่ำอัตราทั้งราตรี ประหนึ่งว่าจะไม่มีคำค้น
รวยร้อนเป็นสุขเกษมศรี ไม่เห็นเช่นว่าจะเป้นถึงเพียงนี้ มาเย็นยับ
อปริศว์คักคิกคาย ทั้งถนนหนทางอารามราช มาวินาศสันตุดคูนัย
หาย ตำรายัตถ์ย่อยยับกลับกลาย อันตรายไปจนพินปถพี เมื่อ
พระกาฬจะมาผจญดังทำนาย แดนเดียวยามมิพินกรงศรี บริเวณ

๕ ออกด้วยชลธิ์ ประตุงเกาะอรุณรังกา เป็นคันชอบชอบกลิ้งเพียงนี้
 มาด้วยศุขย์ไพรีอนาถา ผู้ใดใครเห็นจะไม่นำพา อยู่ชยาอาภัพดับไป
 เห็นจะสิ้นอายุพระนคร ให้อาวรผู้รักษาหามไม่ เป็นบำเหน็จรักดังพง
 ไพร แต่จะสาบศุขย์ไปทุกทิวา คิดมากก็นำอนิจจัง ด้วยกรงเป็น
 ๕๖ ทศพระคำสนา ทงอารามเจดีย์ทมิษฐา ปฏิมานลงองค์พระทรงญาณ
 กัทยายยับยั้งเป็นผุยผง เหมือนพระองค์เล็ดจดับดังธาร ยัง
 ไม่สิ้นคำสนามาอรชาน ทนเจดีย์วิหารก็ศุขย์ไป เตี่ยพระนิเวศน์
 บุรีวัง พระที่นั่งทั้งสาม* งามได้ว่ ตั้งเรียบระเบียบขึ้นเป็น
 ๕๗ หัดนไป อำไพวิจิตรรรจนา मुखโงมุขเต็จมุขกระเด็น เป็นเชิงชั้น
 ถอดตายด้วยนเดชา เพดานในไว้ดวงดารา ผนังฝาตาดแก้วดังวิมาน
 ๕๘ ที่ตั้งบัลลังก์แก้วทองคำ ทวารลงอักษณันท์น่านาน ปราบพนรณ
 ๕๙ ราบดังพระดาน มีโรงคชาชาวตระการตา ทิมดาบคดลดพนักาแพง
 แก้ว เป็นถ่องแถวยัดยวากันหนักหนา เป็นที่แซกเฝ้าเข้าวันทา ดัง
 เทวามฤตดิตรประดิษฐานไว้ ดับทรงวงศ์กระษัตริย์มาช้านาน แต่บุราณ
 ๖๐ แล้วไม่นับพระองค์ได้ พระที่นั่งซึ่งตั้งอยู่ข้างใน มีสระชลาลัย
 ๖๑ ชลธิ์ ชื่อที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ ที่ประพาศมัจฉาในสระศรี ทาง
 ๖๒ เล็ดจเล็ดจันดารพนม เป็นที่กระษัตริย์สืบมา ก็ศุขย์สิ้นศรี
 ๖๓ มลายหายหมด จะปรากฏดังสิ่งไม่มีว่า อันถนนหนทางมรรคา

* พระที่นั่งวิหารสมเด็จ พระที่นั่งสุรเพ็ชร์ปราสาท พระ
 ๖๔ ที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์

คิดมากเสียตายทุกสิ่งอัน . ร้ายเรี่ยบระเบียบด้วยรูกษา ขาของ
 นานาทุกสิ่งสรรพ ทั้งพิชิตเดือนกันวัน ดำรงจะมีอยู่อัคร
 ฤๅใดก็ได้เด่นกระแสมสุข แด่นสุนกัณฑ์เมืองหรรษา ดังแดน
 แดหนากอกา อยุรยาจะดาบศุณย์ไป จะหาไหนได้เหมือนกรง
 แล้ว ดังดวงแก้วอันสิ้นแสงใส นับวันแต่จะยับยับไป ที่ไหน
 จะคืนคงมา ไม่ปรากฏเหตุเสียเหมือนดังนั้น มีแต่บรมสุธา
 ครองนมแด่นพสุธา อนิจจาถึงเวรหนาใจ ทั้งเป็นต้นด้วยผลเหตุ
 จะอาเภทกระษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ มิได้พิจารณาข้าไท เคยใช้ก็เลี้ยง
 ด้วยเมตตา ไม่รู้รอบประกอบในราชกิจ ประพฤติการแต่ที่ผิด
 ด้วยอริญา สุภาสิตท่านกล่าวเป็นราวมา จะตั้งแต่งเสนาธิบดี
 ไม่ควรอย่าให้อรรครฐาน จะเสียการแผ่นดินกรุงศรี เพราะไม่ฟัง
 คำนานโบราณมี จึงเสียที่เสียวงศ์กระษัตรา เสียยศเสียศักดิ์นคร
 เสียทั้งพระนิเวศวงศ์ เสียทั้งตระกูลนามา เสียทั้งไพร่ฟ้าประชากร
 ดำรงตัวจะเสียสิ้นสุด ทั้งการยุทธ์ก็ไม่เตรียมฝึกสอน จึงไม่รู้รู้แก่
 พระนคร เหมือนหนอนเบียดไฟให้ประจำกรรม อันจะเป็นเสนาธิบดี
 ควรที่จะพิทักษ์อุปถัมภ์ ประกอบการหาหนปรายไว้หลายชั้น บัง
 กันบ้างจาย่าให้มี นี่ทำหาเป็นเช่นนั้นไม่ เหมือนไพร่ชาติชั่วช้า
 กระด้าง เหตุไฉนใกล้กลายร้ายดี ไม่มีที่จรรู้ดักประการ คึกมา
 แล้วก็ดำไปทันที มิได้มีเหตุเสียจึงแตกฉาน ตักวาดผู้คนไม่ทันทาน

เผาบ่านเมืองยับันกลับไป* ถึงเพียงนี้ระไม้มั้ที่กรังเคย ไม่
 เคยรู้ดวงดัดจะคิดได้ คึกมาชิงดำเด็กกลับไป มิได้เห็นจะฝัน
 คืนมา จะคิดโบราณอย่างนี้ก็หาไม่ ชาติไพร่หลงฟุ้งแต่ยศถา
 ครนทัพเขากลับยกมา จะองอาจอาชาก็ไม่มี แต่เดี๋ยวลดปลด
 เจ้าทุกเข้าคำ จนเมืองคร่ำเป็นผุยยับยี้ นิบหายตายดัมไม่ล้มประดี
 เมืองยับันปรังจนทุกวัน เหตุเดียวกรุงศรีอยุธยา เหมือนคำที่ว่า
 ไม่เสกสรร นฉ้าใจเคยได้แต่ครั้งนั้น จึงประชิดติดพันแต่นั้นมา
 แดกยับันกลับไปที่หลายหน คิดกตจะดวงให้หลงหา แต่งคนให้
 ถือหนึ่งลือมา เจริญจากความเมืองเป็นไมตรี ทำไว้แต่พอให้รอรัง
 ขยับันยกเข้ามาตังตระนาวศรี จะเดินมันกันคิดทางดี ทำนองที่จะ
 คิดให้ชัดไว้ เห็นจะผ่อนโยธาอาหาร มันคิดการมิให้ใครสงสัย
 จะนั่งอยู่ดูเบาเอาใจ เห็นเหตุไทยจะเกิดการมา จะเร่งรัดตัดคิด
 มันเสียก่อน บัณรอนอย่าให้ทันแน่นหนา จำจะคิดให้ผิดแต่ก่อนมา
 เป็นทัพหน้านาวายกไป ตามทางทะเลไปส่งขดา จะชุดพสุธาเป็น
 คลองใหญ่ ให้เรือรบออกประจบเอาเมืองไทร* ปากได้ฝ่ายทะเล
 ให้พร้อมกัน จึงจะยกไปตีเอามฤท จะบีบปากน้ำเสียให้มัน
 ทัพเรือมันจะพลอยเข้าช่วยกัน จะตีบันเกลทัพให้ยับไป รบไหน

* กล่าวก่อนนี้ด้วยทัพมั่งคอง

* เห็นจะคิดสืบสวนกัน หาช่องที่ไม่มีเขาสูง แต่ภายหลังคงทราบ
 แล้วว่าทำไมสำเร็จ ด้วยกว้างเหลือเกินจึงไม่คิดลงไปส่งขดาทีเดียว

จะให้ยับยั้งที่นั่น แต่ถึงวันไม่ให้ทันทานได้ จะทำการครองนี้ให้มัชฌิ
 จะไว้เกียรติให้สืบทั้งแผ่นดิน มันทำเมืองเราก่อนเท่าใด จะทอด
 แทนมันให้หมดสิ้น มันจิตคือหงกาทามิพ จะดั่งให้สุดสิ้นอย่างสงกา
 การเสร็จจดำเร่จรดเมื่อไร ซึ่งคิดไว้ขอให้สัมปรารภณา แม้นมิได้ก็
 ไม่กลับคืนมา จะเห็นเมืองพระมาในครองนี้ เกรงกริ่งอยู่แต่ชาว
 ทับทิม จะไม่ยกหักได้ให้ถึงที่ เกิดอกมันกันคัตทางดี จะคัตที่
 เสี่ยงอาหารไว้ ไม่ล้มคะเนให้เรวอน ทำป่วนไม่หักเอามันได้
 เท้านดอกทิวตักใจ จะทำให้เสียการเหมือนทะวอย เมื่อชนะแล้ว
 กลับแพ้ให้เสียไป จึงเสียไชยเสียเชิงไม่สมหมาย พวกกันหน้แต่ไม่มี
 อันตราย ถ้าเสียหายอย่างอื่นไม่เป็นไร อันกรุงรัตนอังวะครองนี้
 หรือ จักพ้นเนือม้ออย่างด้าย พระมาจะมาเป็นข้าไทย จะได้ใช้สร้าง
 กรุงอยุธยา แม้นล้มดังจิตต์ไม่ผิดหมาย จะเลี้ยงทลายตามบุพเพ
 ฆาตนา จะได้ชู้กัญจนครา ส้มดั่งปรารภณาทุกสิ่งอัน ถ้าเสร็จ
 การอังวะจรดกราบใด จะพาใจเป็นสุขกระเซมสันต์ โอ้ชาติพระมา
 มั่นอาธรรม เทียวดั่งชอบขันธทุกภาวา แต่ก่อนก็มีให้มีความสุข
 รบรุกฆ่าฟันเสียหนักหนา แต่บ้านร้างเมืองเซทองวัดวา ยับเยิน
 เป็นป่าทุกตำบล มันไม่คิดบาปกรรมฮ้ายลำบาก แต่พลัดพราก
 จากกันทุกแห่งหน มันเหล่าอาตย์ทรชน ครองนี้จะป็นเป็นสุขดี
 เพราะเหตุบาปกรรมมาซ้ำเติม จะพูดเพิ่มให้ระยำยับยี้ ด้วยทำนาย
 ว่าไว้แต่ก่อนนี้ เหมือนครั้งมอญไปตีเอานครา คือหงส์มาทอง

กินาหนอง เหตุของเมืองมอญหงษา ตัวนายอองใจคือพรานป่า
คิดฆ่าหงส์ตายจึงได้ตี คือพระม้ามืดเขามอญได้ ก็ส่งในทำนาย
เป็นถวณิก ยังแต่พยัคฆเวธฤทธิ จะกินพรานที่ยิงหงส์ตาย
บัดนี้ถึงแก่กำหนด จะปรากฏโดยเหตุเป็นกฎหมาย ทัพเราเข้า
ต้องคำทำนาย คือเดือร้ายอันแรงฤทธา จะไปกินพรานป่าที่ฆ่า
หงส์ ให้ปลดปลงม้วยชีพสังขาร แล้วมีคำทำนายบุราณมา
ว่าพระม้ามืดซึ่งรูปกาย ถ้าผู้ใดใครเห็นให้เขียนไว้ จึงจะได้
ประจักษ์สืบสาย เหตุเป็นเห็นต้องเหมือนคำทาย อังวะจะนิบหายใน
ครึ่ง ถ้าพร้อมใจพร้อมจิตช่วยคิดการ จะดำรงาญทั่วโลก
กระเซมศรี นี้จนใจถึงไรก็ไม่มี เห็นที่จะตะพายไปตามจน จะไปได้
หรือมิได้ยังไม่รู้ จะเลือกสุไปตามชัดสัน ถ้าผู้คิดคิดหมายที่
ผ่อนปรน ก็จะไม่บงบงดวงแก่เทวา เศรษฐะศรีช่วยอวยไชย
ที่คิดไว้ขอให้สมปรารถนา ตั้งแต่สุวรรณกษณามา ตลอดจนมหา
อรรคพรหม ขอจงมาช่วยอวยพรไชย ที่มาดไว้ให้ได้ดังประสงค์
จงจิตใจไทยกรุงให้นิยม ช่วยระดมกันให้สิ้นศึก เอย”

ข้อความตามในพระราชนิพนธ์นี้ ถ้าผู้อ่านพิจารณาด้วยญาณ
อันหยั่งลงว่าเป็นเรื่องจริง ไม่ใช่อ่านเรื่องวงศ์ ๆ จักร ๆ จะรู้สึก
น้ำใจท่านผู้เป็นต้นตระกูลของเรา ว่ามีความอัปยศทุกข์อันลำบาก
ยากเข็ญแค้นเคืองลึกเพียงใด ความคิดเช่นนั้นเชื่อว่าจะมีแต่กรมพระ
ราชวัง ย่อมมีทั่วไปในผู้มีบัณฑิต และผู้มีปัญญาในเวลานั้น

แต่ความคิดทั้งปวงเหล่านั้น เมื่อมาคิดดูภายหลัง เห็น
ว่าทำไปไม่ไหว เพราะกำลังข้างฝ่ายกรุงอ่อนนัก บ้านเมืองรกร
ร้างเป็นป่าไปหมด ผู้คนก็แตกฉานซ่านเซ็น ถึงว่ารวมกันเข้าได้
แต่มั่นน้ำใจองอาจกล้าหาญที่จะต่อสู้พระม่านได้จริง น่ากลัวจะทนไม่ได้
นาน แต่เป็นเคราะห์ดีที่พระม่านต้องรบพวกฮ่อ กำลังข้างเมืองหลวง
ไม่ได้หนุน พวกหัวชะโมยซึ่งมาเกลื่อนกล่นอยู่ตามหัวเมืองริมทะเล
ในรามัญประเทศ ทะวาย ตะนาวศรี และมฤท ซึ่งเป็นเมืองต่างชาติ
จากพระม่านเหมือนกัน ได้รับความย่ำแย่เดือดร้อนแสนสาหัสเหมือนกัน
เหตุที่พระม่านคิดจะผูกพันเป็นไมตรีในรัชกาลที่ ๓ ด้วยท่วงหน้าระวางหลัง
คือข้างฝ่ายเหนือจนฮ่อยกยกลงมาตีรบกวนอยู่ ข้างฝ่ายตะวันตกเฉียง
ใต้ชายทะเลก็ร่อนจวนถูกลอย แต่ข้างเราไม่ไว้ใจว่าถ้าเป็นไมตรีเข้า
แล้ว พวกหัวชะโมยเหล่านั้น ก็จะดัดเข้ามาทำอันตราย อำนาจ
เมืองฮั้วระก็เอาไว้มองอยู่ จึงไม่รับทางไมตรี และเป็นคำที่บูยา
ตายายแข่งสาปกันไว้ ไม่ให้เป็นไมตรีกับพระม่าน ถือขตั้งมาจน
รัชกาลที่ ๔ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ นำสายสร้อยซึ่งพระเจ้า
เมงตงเมงตงลงมาประทาน มาถวายไม่ทรงรับ ว่าบูยาตายาย
ห้ามไม่ให้คบกับพระม่าน

การที่พวกฮ่อยกมาตีเมืองพระม่าน ที่กรุงเทพฯ ได้ทราบชัด
เจตน์ ได้มีพระราชดำรัสไปมาทั้งข้างเมืองจีนและกรุงศรีวัดคนหุด
ตั้งแต่แผ่นดินตาก แต่หากำลังเรายังทำไปไม่ไหว จึงได้

เรีกร้างมาจนถึงพระมหารบกับอังกฤษ ราชการทัพศึกข้างฝ่ายพระมหารั
เปลี่ยนรูปเป็นอย่างอื่นไปหมด

๑๖๖. รับสั่งพระโองการตรัสวัดสระแก้วให้เรียก
วัดสระเกษแล้วบูรณะปฏิสังขรณ์ เห็นควรที่ถนน
เสด็จเข้าพระนคร

๑๖๖ ปฏิสังขรณ์วัดสระแก้วและเปลี่ยนชื่อเป็นวัดสระเกษ เขา
มากด่าว่าปนกับวัดโพธิ์ เพราะเป็นถนนที่เสด็จเข้ามาพระนคร มีคำ
เก่า ๆ กันว่า เสด็จเข้ารัตนทวารวังพระมรุธาภิเศก ตาม
ประเพณีถัดจากทางไกลที่วัดสระแก้ว จึงได้เปลี่ยนนามว่าวัดสระเกษ

๑๖๗. ประทับชุมพลทหารพร้อม ณ วัดโพธิ์
เหมือนครั้งนารายณ์เป็นเจ้าชุมพล จึงสร้างวัดไว้
ในเกาะสองชั้น ให้เรียกวัดนารายณ์ชุมพล

๑๖๗. แล้วจึงเสด็จมาประชุมพลที่วัดโพธิ์ จึงพระราชทานชื่อ
เทพ หรือเขตชุมพล แต่ในตำนานกล่าวว่าชื่อวัดนารายณ์ชุมพล

๑๖๘. อยู่จนตราบเท้าแผ่นดินนี้

๑๖๘. คำที่ว่าอยู่จนตราบเท้าแผ่นดินนั้น ปรากฏเหมือนหนึ่ง
ชื่อวัดพระเชตุพน พึงได้เปลี่ยนในรัชกาลที่ ๓

๑๖๙. ฤกษ์กราช ๑๑๕๕ ปีฉลูเบญจศก มีการ
สมโภชพร้อม ไชยละครหุ่นงมอญว่า ครอบการ
เครื่องเล่น ทำต่อเนื่องตามทางสถลมารค สุดอย่าง

ที่จะงามตา ไต่เห็นเล่าฟังมาแต่ก่อน ๆ ไม่เสมอแต่
 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์
 องค์เอง พระพงษ์นรินทร์ตามเสด็จ

๑๖๕ ข้อความที่ว่าตอนนั้น, ดุเหมือนว่าในวันสมโภชทรงผนวช
 จะได้มีงานมหรตพดัมโภชด้วย รุ่งขึ้นพวกที่เล่นมหรตพดัมโภชนั้น
 หมดใจเลื่อนให้ไปตามทางอีกเวาหนึ่ง

๑๗๐ ส่วนเสด็จทรงเครื่องต้น นลองค์พระสอ
 พระกรน้อย ทรงประพาศเครื่องประดับพระองค์
 เสรีจ ทรงพระมหามงกุฎเสด็จทรงพระยานมาศ

๑๗๐ ท่านว่าด้วยเครื่องต้นเป็นจำนวนเท่าใด คือพระกรน้อย
 ทรงประพาศนลองค์พระสอ พระกรน้อยนั้น คือที่แขนต่อแคบรัก
 ต่างว่าสวมเสื้อขนไหม, แล้วจึงสวมทรงประพาศ ทรงประพาศนั้น
 คือตัวเสื้อเป็นเสื้อกั๊กมีชาย ในหนึ่งเสื้อเก่า ๆ แดะบททรงเครื่อง
 ยังใช้ว่าเสื้อต่อทรงประพาศ แต่ภายหลังมานี้ ไม่รู้จักคำที่ว่า
 นลองค์พระองค์ทรงประพาศเป็นอย่างไร เหตุด้วยหลงทรงประพาศ
 ที่แต่งศพ แดะทรงประพาศเครื่องยศผู้ว่าราชการเมืองแะราชทูต
 ซึ่งมีได้ต่อแขนแะหลวมทุมทาม ผิดกันกับรูปนลองค์พระองค์เครื่อง
 ต้น จึงเรียกชื่อนลองค์พระองค์เครื่องต้นไปเสียต่างหาก เรียก
 รวมกันทั้งแขนทั้งตัว แต่งอย่างเครื่องต้นเป็นแต่งพระกรน้อยทรง

ประกาศ ถ้าแต่งเครื่องใหญ่คงจะสวมเสื้อครุยอีกชั้นหนึ่งอย่าง
แต่งพระศพ

๑๗๑ องค์เองใส่พระมหากะฐินใหญ่

๑๗๑ นักพระองค์เองนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
เถลิงเป็นพระราชาบรมบุญธรรม

๑๗๒ พระพงษ์นรินทร์ใส่ชฎาเบี่ยง (เบี่ยง)
กรรเจียกทัด ขันยานมาศตามเสด็จ

๑๗๒ พระพงษ์นรินทร์โอรสเจ้ากรุงธนบุรี มีบันดาคักดิรทอง
เสนาบดี เช่นแห่สระสนานก็ขึ้นข้างคอเสนาบดี ที่โปรดให้สวม
พระชฎาเบี่ยง และทัดกรรเจียกนั้น ก็คือชฎาพระก่ดบหรือชฎา
เดินหน แต่ความจริงชฎากับกรรเจียกไม่เกี่ยวข้องแก่กัน ชฎา
เดินหนไม่จำเป็นต้องทัดกรรเจียกด้วย เหตุฉะนั้นเจ้านายตามพระ
บรมศพหรือซีกศพ เมื่อสวมชฎาเบี่ยงจึงไม่ได้ทัดกรรเจียก การ
ที่โปรดให้ทัดกรรเจียกเช่นนั้น ตัวข้าพเจ้าและท่านกลางจาตุรนต์รัศมี
กรมพระจักรพรรดิพงษ์ โยงไปรยพระศพกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบ
มาตย์ สวมชฎาเบี่ยงแต่โปรดให้ทัดกรรเจียกเป็นพิเศษอย่างเดียวก
ันกับแบบนั้น

๑๗๓ มีการสวมโขนแห่เครื่องเล่นเรื่องราม-
เกียรติ์ อนุรท, อิเหนา, มีไช้แห่รูป รูปภาพ แต่
ตัวนครไชยชนร่าร้องบนจักรชักกล่อเลื่อนตามทาง

สถลมารค มีตาแต่สองตา ดูไม่เห็นทั่ว จะพรรณา
เหลือกำลัง ทั้งคนร้องคนร้องอยู่ จึงรวมงามไว้
ใน (ในย) ตา อันการมหรศัพตมโฆทรวงฉนวน
เฉลิมวงษ์พงกระษัตริย์สืบมา

๑๓๓ เรื่องทรวงฉนวนกรมพระราชวังบวรมหาเด้านนุรักษ์ ผู้
แต่งปลัดมณฑลมานานมาก แต่คุณเรื่องไม่ใคร่คิด เจ้ากระจัด
กระจายไป ถ้าจะเรียงภาษาใหม่ น่าจะกล่าวว่ ไม่เคย
ได้ยินว่าครั้งใดแต่ก่อนมา ได้เคยมีการแห่ทรวงฉนวนและใหญ่โต
เหมือนครั้งทรวงฉนวนสมเด็จพระเจ้าตากสิน เจ้าฟ้ากรมหลวงเด้านนุ
รักษ์ โปรดให้ทรวงเครื่องต้น นลของพระองค์ทรวงประพาศ
พระกรน้อย มีนลของพระองค์และเครื่องประดับ ทรวงพระมหามงกุฏ
ทรวงพระยานมาศ นักพระองค์เองเจ้าเขมร สวมชฎาพระมหา
กฐิน พระพงษ์นรินทร์ สวมชฎาเบี่ยง ทัดกรรเจียก ชนยาน
มาศตามเด็จเจ้าเป็นทางนาค มีการมหรศัพตมโฆทรวง, โขน, หุ่น,
ละคร, งิ้ว, มอญรำ กระบวนแห่แต่งละคร เรื่องรามเกียรติ์,
อุณรุท, อิเหนา ให้ตัวโขนละครขึ้นบนล้อเลื่อนดากไปในกระบวน
ร้องรำไปพลาง ไม่เคยได้ยินว่าการทรวงฉนวนครั้งใด จะเป็นที
มณฑลมานานหน้าดูเหมือนครั้งน

๑๓๔ ณ เดือน ๑๐ ทั้งไฟในวัง ทั้งหนังสือ
เป็นสัถย์ใส่ด้วยบทประหารชีวิตที่จากแดง

๑๗๔ มีในพงศาวดาร (๗๔)

๑๗๕ ช้างในทำกถหลวงถ้อยต่อทรมัยจับรูปปลัก
นามไฉทย ๓ จำเลย ๒ ประหารชีวิตที่วัดเขื่อน

๑๗๕ หน้าจะไม่มีในพงศาวดาร

๑๗๖ ปีเถาะสัฟศก พระโองการรับสั่งให้ช้าง
ทำพิไชยราชรถขึ้นจะทรงพระ โภษะผู้พระอัฐิ ๗ รถม
ให้ตัดเส้าพระเมรุตั้งทรง ประดับเครื่องให้เสร็จแล้ว
แต่ในปีเถาะ

๑๗๖ รถม ๗ รถม ก็คือรถที่ไชยอยู่เดี่ยวนั้น ตั้งพระราชหฤทัยจะ
ทำขึ้นไว้สำหรับแผ่นดิน แต่เป็นการจำเป็นอยู่เองที่จะต้องให้ใช้
ก่อน สำหรับทอดพระเนตร

๑๗๗ ได้พระคชาธาร เจ้าพระยามงคลจักร
พาพลเก็บครบ (แล) พระอินทไอยรา

๑๗๗ ช้างเก็บครบนี้ไม่ปรากฏ พระอินทไอยรา เป็นช้าง
พังเผือกศรี

๑๗๘ ฤกษ์กราช ๑๑๕๘ ปีมะโรงอัฐศก เชิญ
พระอัฐิทรงพิไชยราชรถ รถมพระ รถมชัก (โยง)
รถไปรยข้าวตอก รถที่นั่งรอง รถฉันทน์ ๒ รูป
สัตว์แวด ทรงสังเคตเพลิงแห่น้ำรูปสัตว์แวดนพิน
(พรวก) ทรงสังเคตผ้าไตรบาตร ตั้งแห่น้ำราชวัด

ฉัตรจริงเรียง ชักแห่เข้าพระเมรุทิศมุขแทรกมุขกระ
 สรร ประดับชั้นสามล้าง เชี่ยวทางประจำประตู ขึ้น
 ในฉัตรเงินลายอง ฉัตรทองฉัตรนากบรวง เยี่ยม
 ทรงอย่างปรางค์ปราสาท เทวราชประนมกร ๙ ชั้น
 ๑๓๘ พรรณาดัวยานพระเมรุ ถัดถึพอใช้ (๘๕)

๑๓๙ อย่างพระเมรุพระบรมโกษฐีพระพุท
 เจ้าหลวงกรุงเก่า

๑๔๐ อ้างว่าพระเมรุที่ทำครั้งนั้น เหมือนพระเมรุในพระ
 บรมโกษฐี พระพุทเจ้าหลวงกรุงเก่า คงจะได้ถ่ายแบบครั้ง
 นั้น เพราะคัวนายช่างที่ทำการยังมีชีวิตอยู่ บางที่ท่านผู้แต่ง
 ท่านจะได้เห็นเอง แต่เห็นจะยังทรงพระเยาว์ (๘๖)

๑๔๑ ชักพระอัฐิเข้าพระเมรุทอง ถวายพระ
 เพลิงส้มเต็จ พระไอยกา พระพุทเจ้าหลวงแผ่นดิน
 กลาง

๑๔๒ ในที่จะออกพระนาม ส้มเต็จพระปฐมบรมมหาไยกา
 ธิบัติ เห็นจะหวังจะให้สั้น จึงได้ใช้ส้มเต็จพระไอยกาพระพุท
 เจ้าหลวงแผ่นดินกลาง เพราะไม่มีคำจะเรียก ก็ชอกรเรียกไป
 พอให้เข้าใจ

๑๔๓ กรมหลวงนรินทรวันเวศ์สิ้นพระชนม์
 ต้นปีมะเสง ถวายพระเพลิงที่พระเมรุ

๑๘๑ อธิบายความว่า กรมหลวงนริทรรัตนวงศ์ พระ
ราชทานเพลิงเมรุกลางเมือง คือพระเมรุใหญ่^{ขึ้น}เอง

๑๘๒ ฼วัน ๑๔ ค่ำ อ้ายมาลักเพศเข้าวัง
หลวงจับตัวได้ ประหารชีวิตที่วัดตะเคียน

๑๘๒ อ้ายมาเป็นเรื่อง^{ที่}ร^{ู้}กันอยู่^{แล้ว} (๘๗)

๑๘๓ ฼วัน ๑๔ ค่ำ ฤกษ์^{๑๒}กราช ๑๑๖๑
ปีมะแมเอกศก สมเด็จ^{๑๒}ตรัส^{๑๒}เจ้ากรมพระศรีสุตารักษ์
เสด็จสู่สวรรคาลัย

๑๘๓ คำที่เรียกว่าสมเด็จพระ^{ขึ้น}นั้น ไม่เคยได้ยิน แต่เรียก
เจ้านายว่า ตรัส นั้น คงจะได้เรียกอย่างเดียวกับเสด็จ เช่นตัวอย่าง
ตรัสน้อย^{ขึ้น}ครั้งกรุงเก่า แต่ตรัส^{ขึ้น}จะแยกเป็นฝ่ายอดีตถึงคัก^{ขึ้น}ดูแปลก
อยู่สักนิดหนึ่ง ถ้าเรียกแต่จะเพาะองค์เดียว ก็หน้าจะเดาว่าเป็น
อย่างอื่นไปได้ แต่^{ขึ้น}เรียกทั้งสองพระองค์ แปลกไม่เคยได้ยินใคร
เล่าเลย

๑๘๔ ฼วัน ๖ ๑๒ ค่ำ สมเด็จ^{ขึ้น}ตรัส^{ขึ้น}เจ้าฟ้า
กรมพระยาเทพสุตาวดี เสด็จสู่สวรรคาลัย

๑๘๔ ขอให้สังเกต สมเด็จพระศรีสุตารักษ์ เรียกเจ้าฟ้า
กรมพระศรีสุตารักษ์ แต่สมเด็จพระเทพสุตาวดี เรียกเจ้าฟ้ากรม
พระยาเทพสุตาวดี ดูถูกต้องดีหนักหนา เพราะเหตุที่เจ้ากรมสมเด็จพระ

พระเทพสุภาวดีเป็นพระยาพานทอง เจ้ากรมส้มเต๋จพระศรีสุदारักษ์
เป็นพระ

บัดนี้จะตั้งวินิจฉัย ในเรื่องเจ้าต่างกรมแปลว่ากระไร เหตุ
ในชื่อเจ้ากรมจึงเหมือนกับชื่อเจ้า ขอนวินิจฉัยง่าย คือเจ้าฟ้ากัศ
พระองค์เจ้ากัศ ที่มีข้าไทเดชสมดังกิดชนมาก การบังคับบัญชาคน
ข้าไทเหล่านั้น ต้องมีข้าของเจ้าคนหนึ่งสองคนหรือสามคน เป็นผู้
ควบคุมผู้คนมากด้วยกัน จะเป็นแต่จางวาง นายเวร ส้มหับบัญชี
ชื่อเดิม ควบคุมคนมาก ๆ ก็ดูไม่สมควร เจ้าแผ่นดินจึงได้โปรดให้
ยกคนหมื่นชนเป็นกรมต่างหากกรมหนึ่งคงอยู่ในเจ้าองค์นั้น เจ้าองค์
นั้นมอานาจตั้งเจ้ากรมเป็นพระยาพระหดวงขุนหมื่น ปลัดกรมเป็น
พระหดวงขุนหมื่น ส้มหับบัญชีเป็นหดวงขุนหมื่นมีชื่อตำแหน่ง ส่วน
เจ้าซึ่งเป็นผู้ปกครองกรมนั้นเป็นเจ้าฟ้ากัศเป็นเจ้าฟ้า เป็นพระองค์
เจ้ากัศเป็นพระองค์เจ้า แต่การที่ผู้ใดจะออกพระนามเดิมจริง ๆ ดู
เป็นการไม่เคารพ เช่นกับจะออกพระนามกรมหดวงจักรเจษฎาว่า
ส้มเต๋จพระเจ้าน้อยยาเธอเจ้าฟ้าดา เช่นนี้ก็เป็นการต่ำต้อย จึงเรียก
เสียว่า ส้มเต๋จพระเจ้าน้อยยาเธอเจ้าฟ้า กรมหดวงจักรเจษฎา
ตามชื่อเจ้ากรมซึ่งเป็นหัวหน้าข้าไทของท่าน ส่วนพระองค์เจ้าเถา
ตามอย่างเก่า ๆ เขายังเรียกพระองค์เจ้ากรมหมื่นนั้น พระองค์เจ้า
กรมหมื่นนั้น คำที่ใช้จำหน้าบัญชีเจ้านาย ก็ใช้ว่าพระองค์เจ้ามีกรม
และพระองค์เจ้ายังไม่มีการหมั้นเป็นตัวอย่าง ชื่อเจ้ากรมปลัดกรม

อย่างเก่า ๆ ไม่ได้ใช้คำสูงพิเศษอะไร และไม่ได้ใช้เป็นผู้หญิงผู้ชาย เช่นเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพย์ เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ ก็เห็นได้ ตรงว่า พระนารายณ์คงไม่ได้ตั้งพระชนิษฐา ให้ชื่อโยธาพิทยองค์หนึ่ง และพระราชบุตรให้ชื่อโยธาเทพ ซึ่งเป็นชื่อทหารผู้ชายเช่นนั้น เห็นชัดว่าเป็นชื่อสำหรับเจ้ากรมเท่านั้น

การค่อย ๆ เข้าใจผิดกันมาทุกที เพราะเรียกพระนามกรมจน จำหน้าเจ้าของคนเสียแล้ว จึงกลายเป็นชื่อเจ้าของคนนั้น ชื่ออย่าง เจ้ากรมของตัว คงเหลืออยู่แต่เจ้าฟ้าซึ่งได้รับพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนามเป็นเจ้าฟ้าก่อนเป็นกรม เช่นเจ้าฟ้ามหามาดา กรมพระ บำราบปรบั กษ ไซทั้ง ๒ อย่าง การที่ชกเถื่อนั้นเพราะเจ้าฟ้าที่ไม่ได้รับพระสุพรรณบัตร และชื่ออย่างไทย ๆ เช่น ชกตัวอย่างเจ้าฟ้าดา กรมหลวงจักรเจษฎามานัน เป็นเหตุให้ฟันเพื่อนได้ประการหนึ่ง

สมเด็จพระบรมราชชนนี แต่ไหนแต่ไรมาใช้ว่ากรมพระเทพามาตย์ คงเป็น “มาตย” ไม่ใช่ “มาตุ” ที่แก้เป็นมาตุณันแก้ตามความหลง ถ้าจะเอามาวินิจฉัยว่าพระราชชนนี ทำไมจึงไม่ใช่สมเด็จพระอรรคมเด็จพระยังใช้สมเด็จพระได้ หรือเจ้านายอื่น ๆ ยังตั้งเป็นกรมสมเด็จพระได้ ถึงที่พระราชชนนี เหตุใดจึงตั้งเป็นแต่กรมพระ ความข้อวินิจฉัยได้ง่าย สมเด็จพระน้อยหน้าค่านำ ตามแบบโบราณเขาใช้สมเด็จพระพันปีหลวง หรือสมเด็จพระราชมารดา สมเด็จพระราชชนนี สมเด็จพระบรมราชชนนี ถ้าหากว่าพระนามของท่านเป็นคำ

ไทย ๆ เช่นสมเด็จพระบรมราชชนนี รัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ใคร
 เคยจะกล้าออกพระนามไทย ๆ ค่อย้ายสมเด็จพระเจ้าได้ เพราะเหตุฉะนั้น
 สมเด็จพระพันปีหลวงแต่โบราณ ก็มีพระนามไทย ๆ เราจึงเรียก
 สมเด็จพระพันปีหลวงกรมพระเทพามาตย์ แต่ด้วยความเคารพยิ่งขึ้น
 ไป จึงไม่ออกพระนามแม้แต่สมเด็จพระพันปีหลวง เรียกแต่ชื่อ
 เจ้ากรม ว่ากรมพระเทพามาตย์ที่เดียว

การที่เปลี่ยนชื่อเจ้ากรมในรัชกาลที่ ๒ เป็นพระอมรินทรามาตย์
 ด้วยความประสงค์จะแก้จัดและจะให้สูงขึ้น ได้ยกสมเด็จพระเจ้าซึ่งเป็นคำนำ
 พระพันปีหลวง มาใช้นำชื่อกรม เป็นสมเด็จพระกรมพระอมรินทรามาตย์
 “สมเด็จพระ” หรือจะว่า “สมเด็จพระของ” กรมพระอมรินทรามาตย์
 มีปรากฏในหมายเก่าใช้ “สมเด็จพระกรมพระอมรินทร์” “สมเด็จพระกรม
 พระศรีสุลาโดย” ทุกแห่ง ยังถูกต้องอยู่

ข้อซึ่งมาเกิดพื้นเพอนมากไปนั้น ด้วยในรัชกาลที่ ๔ มีพระ
 ราชบัญญัติ พระศรีภูริปริชาธิ์พระบรมราชโองการ ออกหมายลง
 วันเดือน ๓๐ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวดจัตวาศกจุลศักราช ๓๒๔ ก่อนข้าพเจ้า
 เกิดหนึ่ง ถ้าเหตุข้อพระราชบัญญัตินี้ และความมุ่งหมายเป็นอย่าง
 นั้นแท้ เหตุที่เกิดขึ้นดังนั้น

ทรงไต่ถามคำถามทุกว่า สมเด็จพระเดชา และสมเด็จพระ
 ปริมาณุชิตเป็นต้น ทรงระแวงไปว่าดูเหมือนบันดาศักดิ์จะเสมอ
 สมเด็จพระราชาคณะ อันเรียกว่าสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

สมเด็จพระพุฒาจารย์และอื่น ๆ อีกอย่างหนึ่งนั้น มีผู้กราบทูลเรียก
พระนามกรมพระว่า พระราม พระพิพิช พระพิทักษ์ ก็จะเหมือน
พระพิพิชเดชะ พระอินทรเทพ และอื่น ๆ ไป จึงได้บัญญัติตั้งว่า

“จะออกพระนามพระเจ้าอยู่หัววงศ์หลวงวงษ์หน้า ให้ใช้ “พระ
บาท” นำสมเด็จพระ ถ้าจะออกพระนามสมเด็จพระเดชา สมเด็จพระ
ปรมาทนต์ ให้ใช้ “กรม” นำหน้าสมเด็จพระ จะได้ผิดกับสมเด็จพระ
ราชาคณะ ถ้าจะใช้พระนามกรมพระรามอิศเรศ กรมพระพิพิช
กรมพระพิทักษ์ ให้ใช้ “กรม” นำหน้าพระ”

มีข้อความปรากฏอยู่ในหนังสือชินญาณวิเศษเล่ม ๒ หน้า ๓๕๘
พระราชบัญญัติอันนี้ไม่ได้ทรงระลึกถึงแบบเดิม ซึ่งเคยใช้
สมเด็จพระอมรินทร สมเด็จพระศรีสุทโธล โดย ซึ่งคงใช้อยู่
จนถึงเวลาออกพระราชบัญญัตินั้นเลย พระราชประสงค์แต่จะแก้ข้อ
ขัดข้องที่เกิดขึ้นในขณะหนึ่ง ซึ่งเป็นเวลาหลงเอาชื่อเจ้ากรมมาเป็น
ชื่อเจ้าแผ่นดินนั่นเอง

คำที่ใช้ว่า “พระบาท” นำหน้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนั้น
หน้าจะมาจากศุภอักษร ซึ่งมีข้อความว่า “ท่านเสนาธิบดีนรินทร์นทร
มาตย์ ผู้ภักดีบำเรอพระบาทสมเด็จพระเอกาทศทร” เป็นต้น ถ้าจะ
รักเอาพระบาทให้ขาดวรรค “ผู้ภักดีบำเรอ พระบาทสมเด็จพระ
เอกาทศทร” ก็เป็นอันเข้าใจได้ว่า สมเด็จพระนามของพระเจ้า
แผ่นดิน ควรจะมีพระบาทนำ แต่ก็บัญญัติใหม่ เพื่อจะให้ผิด

จากสมเด็จพระราชาคณะนั้นเอง ของเก่า ๆ หาได้ใช้เป็นหลักฐาน
มันคงไม่

แต่กรมหน้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม้ต้นเหมือนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรม
นำเข้าข้างหน้าต้องเข้าใจว่าเจ้าองค์นั้น พระนามเหมือนเจ้ากรม ถ้า
เอากรมต่อท้ายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามแบบเก่า ได้ความว่าเจ้าองค์นั้นเป็นสมเด็จพระ
กรมที่ต่อข้างท้ายนั้นเป็นชื่อของเจ้ากรม ถ้าเรารู้ว่าเป็นเนื้อความว่า
“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งพระปรมาภิไธยเป็นเจ้ากรม” เรียกสั้นเป็นสมเด็จพระ
กรมพระปรมาภิไธย เมื่อมีกรมอยู่ข้างท้ายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น จะเหมือน
สมเด็จพระราชาคณะที่ไหนได้

ส่วนกรมพระที่ทรงกรมข้างหน้าเสียนั้นผิดแท้ ไม่ทราบเหตุผล
อย่างไร จะเป็นด้วยต้นแฉ่งง่าย เคยได้ยินที่ผู้ใดจนเจ้านายในกรมนั้น
เอง เช่นพระองค์เจ้าชิดเชื้อพงษ์ หม่อมเจ้าอินดี ก็มักจะเรียก
ว่าพระพิพิธ พระองค์เจ้าสิงหนาท และหม่อมเจ้าถมนุ ก็เรียกพระ
พิทักษ์ เว้นไว้แต่ถ้าพูดกันมาก ๆ จึงจะเรียกแต่ว่าในกรม เหมือน
หม่อมเจ้าทองปวงเรียกบิดา ข้อที่หลงไปเรียกชื่อเจ้ากรมเป็นเจ้า
เช่นพระพิพิธ พระพิทักษ์ นั้นเป็นหลงอย่างเอก

พระราชบัญญัติที่ได้ยกมากล่าวนี้ ไม่บัญญัติไปถึงพระนาม
สมเด็จพระพันปีหลวงก็จริง แต่เมื่อบัญญัติลงว่า เจ้านายอันเป็น
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต้องมีกรมนำ จึงจะผิดกับสมเด็จพระราชาคณะเช่นนั้น
แล้ว ก็ตามมาถึงพระนามสมเด็จพระพันปีหลวงกลายเป็นกรมสมเด็จพระ

พระอมรินทร กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทร กรมสมเด็จพระศรีสุตา
โดย ตลอดจนกรมสมเด็จพระเทพศิรินทร ก็เป็นเช่นนั้นด้วย จน
สมเด็จพระเจ้าฟ้างเฮอร์สกาตที่ ๓ ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งเรื่องที่ถูกกล่าว
อยู่บัดนี้ อันเป็นเจ้าฟ้าท่ง ๒ พระองค์ ก็ต้องเลิกเจ้าฟ้า เติมกรม
นำหน้าสมเด็จพระ เป็นกรมสมเด็จพระเทพสุตาดี กรมสมเด็จพระศรี
สุตารักษ์ไปด้วย

แต่ครั้นมาในชั้นหลัง จะทรงระแวงขึ้นมา ว่าสมเด็จพระบรม
ราชชนนี ไปเหมือนกันเข้ากับกรมสมเด็จพระต่าง ๆ หรืออย่างไร จะ
ถวายเทศนาโปรดให้หยอดท้าย เช่นกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา
มาตย์ กรมเด็จพระบรมราชชนนี พระทูลหยอดท้ายเช่นนั้นต้องถูกดง
จากกรรมมาศนั้ไปก็มี แต่ไม่ได้เติมในฉลากดัดบักรณ์ การจึงได้เป็น
แบบอย่างมาจนทุกวันนี้

ข้อซึ่งพาให้ละอิดต้นเหตุแห่งการตั้งกรมมีอีก คือยกตัว
อย่างกรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข
นับว่าเป็นเจ้านายอย่างสูงชั้นพระราชาก็ใช้ว่ากรมพระราชวัง ไม่ได้
ใช้ว่ากรมพระยาราชวัง ความวินิจฉัยอันนี้ผิดมาก ที่วังหน้าและที่
วังหลังนี้ เขาไม่ได้เรียกตามชื่อบุคคล ผู้ที่เป็นข้าราชการต้องกรม
นั้นมามากด้วยกัน เขาจึงเรียกเขาตามชื่อวัง วังหน้าเรียกว่าวังบวร
สถานมงคล วังหลังเรียกว่าวังบวรสถานพิมุข ส่วนพระองค์เองท่าน
เป็นกรมเด็จพระอนุชาธิราช และกรมเด็จพระเจ้าหลานเธอต่างหาก

การที่พาเดอะเพราะเอากรมไปนำวังเข้าอีก ที่จริงกรมในทั้นใช้แทน
คำว่าฝ่าย เป็นหมวดเป็นแผนก ไม่ควรจะเอาไปเทียบกัษัยศเจ้านาย
ที่เรียกตามยศเจ้ากรมนนเดย

ทางที่พาเดอะอีกเรื่องหนึ่งนั่น คือตามกฎหมายเดิม ไม่มีคำนำ
พระนามเจ้านายที่เป็นผู้ใหญ่กว่าพระเจ้าแผ่นดิน จะเป็นพระโอรยา
ก็ตาม พระธิดา พระพี่ก็ตาม ใช้คำนำว่า พระเจ้าน้องยาเธอท่าน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าเป็นการ
บกพร่อง ถ้าจะเป็นการถือเกียรติยศก็ไม่เข้าเรื่อง จึงทรงพระราช
ดำริแก้เรื่องนี้ แต่แรกแต่ถึงถึงถวดยราชสมบัติ มีข้อความ
ปรากฏอยู่ในประกาศ อันข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะได้นำมาลงในหนังสือ
วชิรญาณวิเศษไว้ คงจะอยู่ในเล่มเดียวกับที่ได้อ้างถึงนี้ หรือก่อน
นั้นไปเล่มหนึ่ง

พระราชปรารภนั้น ว่าขอซึ่งบัญญัติให้เรียกพระเจ้าพี่ยาเธอ
พระเจ้าพี่นางเธอ นั้น ได้ตามตัวอย่างที่เคยมีมาในรัชกาลที่ ๓ เรียก
สมเด็จพระพี่นางทั้ง ๒ พระองค์ ควรจะเดินตามแบบอย่างนั้น จึง
บัญญัติให้เรียกพระเจ้าพี่ยาเธอ พระเจ้าพี่นางเธอ

แต่เมื่อบัญญัติลงเช่นนั้นแล้ว คำนำเช่นนั้นย่อมทั่วไปถึงกรมขุน
พิริยภมรินทร์ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ พระองค์เจ้าทินกร เพื่อจะ
ยกกรมขุนเดชอดิศร ให้ตั้งยังขึ้นไปกว่าเจ้านายที่ออกพระนามมา
แล้ว จึงได้พระราชทานเพิ่มคำสมเด็จพระเจ้านาย และให้เจ้ากรม

เป็นพระยา เทียบอย่างสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์ใหญ่ใน
รัชกาลที่ ๓

แต่มาขาดความพิจารณาไม่ทั่วถึงเสียในระยั้งเอง ด้วย
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์ใหญ่ รัชกาลที่ ๓ ท่านเป็นเจ้าฟ้า
เรียกสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าแต่หากไม่เรียกออกพระนามเจ้าฟ้าแต่
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอต่อกับชื่อเจ้ากรม ว่าสมเด็จพระกรมพระยาเทพ
สุดาวดี เคยหลงไปว่าสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเป็นชั้นของเจ้าต่างกรมอย่างยอ
ดนมเจ้ากรมเป็นพระยา สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอใช้แทนคำว่าพระยาอยู่แล้วจึงเรียก
ตำรับรูปเป็นกรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี ตามบัญญัติกรมหน้า
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ คราวนั้นเกล้าถวายรับรูปไม่คิดที่เดียว ครั้นตั้งกรมขุน
เพชรบุรี จะให้เป็นต่างกรมอย่างสูงที่สุด จึงได้เป็นกรม
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ

แต่ครั้นเมื่อพิจารณาให้ไป ยศเช่นนี้ไปทันกับสมเด็จพระเจ้าพี่นาง
เธอ และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ รัชกาลที่ ๓ ซึ่งท่านเป็นเจ้า
ฟ้าหาที่แปลกกันมิได้ จึงโปรดให้เติมคำนำลงเสียหน้าสมเด็จพระเจ้า
“พระเจ้าพี่นางเธอ กรมสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ” “พระเจ้าพี่นางเธอ
เธอ กรมสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ” แก่ไข้อย่างไปพอให้แปลก
กัน เมื่อลงรูปเช่นนี้จะเป็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากจะต้องเข้าใจ
ว่าพระองค์เจ้าพี่นางเธอ กรมสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ แต่เหตุใดจนเจ้ากรมจึงมา
ชื่อพี่นางกัน ไม่เคยยกขึ้นด้วยความวิจิตรแต่ในชั้นหลัง ๆ มา เมื่อ

เกิดเซ็นช็อกกัน เจ้านายต่างกรมบางองค์ มีความเดือดร้อนว่า
 ภายเซ็นของตัวเหมือนกับเจ้ากรมไม้ทันพิศ บางคนหลงว่าภายเซ็น
 ของเจ้ากรม เป็นภายพระหัตถ์ของเจ้า

ในเรื่องเจ้านายซึ่งไม่ได้เป็นเจ้าฟ้า ได้รับยศเป็นดมเด็จจุ
 ชอบกลอยู่ หน้าจะมีเค้ามุดอย่างหนึ่งอย่างใด จะว่าสูงเกินไป
 จนถึงไม่มีเลยเป็นแน่กว่าไม่ได้ แต่ขุนนางยังเป็นดมเด็จเจ้าพระยา
 ได้ มีตัวอย่างที่ข้าพเจ้ารับไว้ยังไม่ได้อธิษฐานนานมาแล้วเรื่อง
 หนึ่ง คือเมื่อเวลาเรียงพระราชประวัติตามรัชกาลสำหรับเทศน์นากระ
 จาตใหญ่ เมื่อดมโกษาพระนคร ข้าพเจ้าเป็นผู้เรียบเรียงรัชกาลที่ ๓
 และรัชกาลที่ ๔ เมื่อเก็บข้อความทางปวงรวบรวมจะเรียงขึ้นน
 กรมหลวงบดินทรนับตั้งขึ้นนับว่า พระบาทดมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เมื่อได้ตั้งออกไปจัดทำปกแพรกเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม
 เจ้ากรมเป็นแต่หมื่น พระบาทดมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย โปรด
 ให้ออกพระนามในท้องตราว่า “ดมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่น
 เจริญบาลดิศธร” ท่านรับตั้งขึ้นนับเป็นแน่นอน ไม่ใช่อย่างเดชะ ๆ
 แต่เวลานั้นหนึ่งคือที่ต้องคนคิดว่าเรียบเรียงมาก เวลามีไม่พอจึงได้
 ทูลขอรับไว้เสีย ว่าถ้าจะลงความขึ้นในพระราชประวัติ จะ
 ต้องหาหลักฐานไว้ต่อสู้เขาให้ หน่อยจะเกิดเป็นปากเสียงว่ายก
 ย่องกันเกินไป ครั้นรับไว้เสียที่หนึ่งเกิด การก็ค้างกันมา
 เมื่อพิจารณาเหตุเจ้านายที่ไม่ใช่เจ้าฟ้า เช่นกรมดมเด็จพระ

ปรมาณูชิต กรมสมเด็จพระเดชาดิศร เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เป็นได้โดยพระราชทานให้เป็น ไม่ใช่พระราชทานให้เป็นเจ้าฟ้า เป็น
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อย่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมาคิด
 เห็นว่า หน้าจะมีแบบอย่างอะไรมาแต่ก่อนบ้าง ถ้าหากว่าคำที่
 กรมหลวงบดินทรรัตนดิลกเป็นความจริง ก็หน้าจะอย่างเช่นสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวเชษฐาธิราช นั้นเป็นตัวอย่างแต่เวลานั้น
 คิดเห็นไม่ได้ เหตุด้วยเรื่องบัญญัติเอกราชนำหน้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ขวาง ที่จะคิดเห็นไปว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้
 ความยกย่องเป็นกรมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้เป็นอันขาด ไม่
 มีจดหมายข้อความในที่สถานใดเลย จึงเป็นข้อที่ทรงต้องขอรับ
 ไว้ก่อน แต่ถ้าหากว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นแต่คำนำไม่เกี่ยวแก่กรมตามแบบ
 เก่า เช่นเคยใช้สมเด็จพระอมรินทร สมเด็จพระศรีสุ
 ดาโดยแล้ว จะใช้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเชษฐาธิราช
 หรืออย่างอื่นว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็จะขัดข้อง
 อันใด ก็อย่างเดียวกันกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระ
 กรมพระปรมาภิไธย จะว่าเหมือนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ไม่เหมือน
 เพราะมีกรมอยู่ท้ายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เห็นว่าแบบคายดินกัหนา ดึกว่าพระราช
 บัญญัติเก่าให้ใช้กรมนำสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ตัวอย่างความลำบากซึ่งเคยขัดข้องอย่างยิ่ง ได้เกิดขึ้นเมื่อ
 ครั้งกรมสมเด็จพระบวรราชปรีชา ท่านเป็นกรมพระอยู่แล้วแต่เพื่อ

จะยกย่องให้สูง เช่นส้มเด็จพระปรमानุชิต หรือส้มเด็จพระเดชา
แต่พระองค์ท่านเป็นเจ้าฟ้า เป็นส้มเด็จพระอยู่ในคำนำพระนามเดิมแล้ว
และตั้งเป็นกรมส้มเด็จพระอีกข้างหนึ่ง ส้มเด็จพระเดิมทั้งเสียไม่ได้ ส้มเด็จพระ
ใหม่ไม่เดิมเขาก็ไม่ดำรงกิจการเดือนกรม จึงต้องตั้งตั้งอย่าง
กลายเป็น “ส้มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมส้มเด็จพระบวร
ประภักษ์” ส้มเด็จพระถึงต้องหนเฝียบผยาบเดิมที่ ถ้าหากว่าวินิจฉัย
ลงว่าคำซึ่งกรมหลวงนรินทรเทวี เรียกส้มเด็จพระพินางรัชกาลที่ ๓
นี้ ถูกต้องตามแบบอย่างความมุ่งหมายเดิมแล้ว จะเรียกได้ง่ายว่า
“ส้มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบวรประภักษ์”

สนิทสนมดีมาก

ถ้าหากว่าความวินิจฉัยนั้นตกลง ผลที่จะเรียกในแผ่นดินบั
ลูนัน จะออกพระนามได้ดังเช่นกล่าวต่อไป

๓ ส้มเด็จพระเจ้าบรมไปยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพ

สุดาวดี

หรือเรียกอย่างย่อว่า ส้มเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี

๒ ส้มเด็จพระเจ้าบรมไปยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์

หรือเรียกอย่างย่อว่า ส้มเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์

๓ ส้มเด็จพระบรมราชไปยิกา กรมพระอมรินทรมาคย์

หรือเรียกอย่างย่อว่า ส้มเด็จพระอมรินทรมาคย์

๔ ส้มเด็จพระบรมราชไอยิกา กรมพระศรีสุริเยนทรมาคย์

หรือเรียกอย่างย่อว่า ส้มเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี

๕ ส้มเด็จพระราชมหาไอยิกา กรมพระศรีสุทธาถัย

หรือเรียกอย่างย่อว่า ส้มเด็จพระศรีสุทธาถัย

๖ ส้มเด็จพระบรมราชชนนี กรมพระเทพศิรินทราธิบดี

หรือเรียกอย่างย่อว่า ส้มเด็จพระเทพศิรินทราธิบดี

๗ ส้มเด็จพระเจ้าบรมไอยิกาเธอ กรมพระยาสุดารัตนราช

ประยูร

๘ ส้มเด็จพระเจ้าไอยิกาเธอ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๙ ส้มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร

๑๐ ส้มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยา

ดงกฤษ

๑๑ ส้มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหาดา กรมพระยา

บวรราชประสิทธิ์

หรือส้มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า กรมพระยาบวรราช-
ประสิทธิ์

เช่นนี้เป็นต้น อาจจะได้รื่องรอยได้ เห็นผิดกันที่ในระหว่าง
ที่เป็นเจ้าฟ้า และมีได้เป็นเจ้าฟ้า และผิดกันกับส้มเด็จพระราชาคณะ

จึงเห็นว่าข้อความ ซึ่งกรมหลวงนรินทรเทวีเรียก ส้มเด็จพระ
ศรีสุทธาเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี และส้มเด็จพระศรีสุทธาเจ้าฟ้ากรม
พระศรีสุทธาธิราช น่าจะถูกต้องแยกคายดีหนักหนา

๑๘๕ เชิญพระโกษาไว้ (ที่พระ) ที่นั่ง
ตุลิตมหาปราสาท พ้าวปราสาทแต่ไม่ใหม่

๑๘๕ เรื่องพาดงปราสาทนั้นไม่ปรากฏในพงศาวดาร

๑๘๖ เดือน ๕ ปีวอกโทศก เชิญพระโกษา
ขึ้นทรงพิไชยราชรถตามกันเข้าพระเมรุทอง ร่วม
ขึ้นพระเบญจาเดียวกันถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว

๑๘๖ พระโกษาครั้งนั้นทำขึ้นใหม่ทั้งคู่ เรียกว่ากุดันใหญ่,
กุดันน้อย หุ้มทอง ภายหลังจึงรื้อทองคำ ออกไปรวมทำ
พระโกษาทองใหญ่

๑๘๗ ได้คชชาธารพระเทพกฤษณวร มาเป็น
ศรีพระนครสืบลำดับพระษัตริย์

๑๘๗ คำที่ว่า มาเป็นศรีพระนครสืบลำดับพระษัตริย์ เพราะ
เหตุที่พระเทพกฤษณวรอยู่จนรัชกาลที่ ๓

๑๘๘ พระโองการรับสั่งให้ชุดคลองรอบเกาะ
ให้บายเรือพระที่นั่งได้ เรียกว่าคลองมหานาค

๑๘๘ ชุดคลองมหานาค มีคำว่ารอบเกาะมาอีก เกาะ
ในที่นี้จะเป็นอย่างไร บางทีก็จะเหมือนกันกับชั้นหลัง คือมีเกาะ
ในระหว่างโรงเรือกับวัดด้านหนึ่ง เกาะด้านตะวันออก ที่เรียกว่า
เกาะยายชี ด้านหนึ่ง แต่ในที่นี้เห็นจะหมายความว่า เกาะข้าง

เหนือวัด อยู่ตรงหน้าบ้านชายเสวรวังค์ คลองหลังเกาะต้นกตายเป็นฝั่งไปเสียแล้ว

๑๙๙ ณ เดือน ๖ ระกาตรีนิศก นลของวัด
พระเชตุพน ผลทานมาก ทั้งนลากพระราชโอรส
พระราชนัดดา นักสนมสนิธพคชานาเวศ เป็น
ยอดมิงบารเมศ จำหน่ายทาน นลากละ $\frac{+}{5} \frac{+}{4} \frac{+}{3}$
ต้นกล้วยพฤษ ๙ ต้น ทรงไปรยหน้าพลับพลา
ตอกไม้เงินทอง

๑๙๙ นลของวัดพระเชตุพน ทั้งนลากเช่นนี้ ในรัชกาลที่ ๓
นลองค์ทำเหมือนกัน แต่ตอกไม้เงินทองนี้จะปนพิกุดเงินพิกุดทอง
กระมัง

๑๙๐ แต่ทรงสร้างจน นลของจากถูกไว้ในแผ่น
ศิลาอยู่ในพระศาสนา ๕๐๐ สิ้นเสร็จ

๑๙๐ ข้อที่เขียนไว้ว่าอยู่ในพระศาสนา ๕๐๐ สิ้นเสร็จ นี่คง
จะผิดกตัญญู เพราะ ๕๐๐๐ พระวษา ย่อมรู้ปรากฏชัดเจนนอยู่
เรื่องวัดพระเชตุพน หน้าจะไขความให้กว้างไว้ที่ตรงนี้ได้
อีกหน่อย ผู้อ่านจะได้สังเกตเห็นข้อความให้ชัดเจน เรื่องราวที่ยก
มาว่านี้ เก็บมาจากคำเล่าจากวัดพระเชตุพน ซึ่งกรมหลวง
นริศรเทวีท่านอ้างในข้อนี้ มีเรื่องราวกล่าวตั้งแต่เริ่มสร้างจนนลของ
ศิลาอยู่ทิวहारพระโกลนารถ เริ่มต้นเช่นดังนี้ “ศุภมัสดุพระพุทธ

ศักราชล่วงแล้ว ๒๓๓๓ พระวษา ณวัน ๒๖^{๑๓} ค่ำ ปีมะรณัมภ์
 เอกศก (๓๓๕๓) สมเด็จพระบรมชนบรมริกรมหาราชราชพระเจ้า
 ราชามาธิบดี บรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ผ่านพิภพไธศวริยา
 ธิปติ ถวดยราชกรุงเทพมหานคร ศรัทธยุชยา มหาคิณภพ นพรัตน
 ราชธานีบรมมย์ อุดมราชมหาดถาน เล็ดจุทออดพระเนตรเห็น
 วัดโพธาราม เก้าชำรุดปรักหักพังเป็นอันมาก ทรงพระราชรัทธา
 จะปฏิสังขรณ์สร้างให้บริบูรณ์งามขึ้นกว่าเก่า ที่ซึ่งเป็นดุ่มดอนห้วย
 คดองสระบ่อร่องคูอยู่นั้น ทรงพระกรุณาให้เอาคนสองหมื่นเศษขน
 ดินมาถมเต็มแล้ว รุ่งขึ้นหนึ่งต้องปักถันยุบดุ่มลงไป จึงให้ขอ
 มุตดินถม ดั้นพระราชทรัพย์ ๒๐๕ ชั่ง ๓๕ ตำดั่งบาท ๓ ดั่งถึง จึง
 ให้ปราบที่พื้นมุตดินเต็มอดี้แล้ว ครั้นณวัน ๕^{๑๓} ค่ำ ปีมุตณัมภ์
 เบญจศก (๓๓๕๕) ให้จัดการปฏิสังขรณ์” ต่อขึ้นไปจำแนกราย
 การโดยละเอียด จะบอกแต่ใจความคือ สร้างพระอุโบสถมีกำแพง
 แก้ว มีพระระเบียงล้อมตามคำจากฤกว่าต้องขึ้น เห็นจะเป็นด้วย
 กลัวว่าจะพรรณนาลายไปจะกินที่จากฤมาก ที่แท้พระระเบียงวัดพระ
 เขตุนพนหาได้เป็นสองชั้นรอบไม้ เพราะเหตุที่ถานพระอุโบสถ ข้าง
 ในเป็นดี่เหลี่ยม ระเบียงจึงต้องเป็นดี่เหลี่ยม มีวิหารทิศกลางย่าน
 พระระเบียงทั้งสี่ทิศ พระระเบียงทั้งห้าเป็นสองชั้น พระระเบียง
 ชั้นนอกหรือชนทตองนั้น ไม่ได้กั้นหุ้มมุ่มพระระเบียงชั้นใน ย่อ
 เข้ามาทตองข้างชนพระวิหารทิศ เพราะฉะนั้นเมื่ออุภายในกรอบ

พระระเบียงจึงเห็นเป็นไม้ดิบต้อง เป็นการช่างอย่างดีซึ่งข้าพเจ้าพอใจ
 เป็นอันมากได้ชมอยู่เป็นนิจ ไม่มีแห่งใดเหมือนเลย ต่อ^{นี้}ไป
 กล่าวถึงพระเจดีย์ตรงมุขวิหารตะวันตก ซึ่งเรียกพระเจดีย์ศรีสวรรค์เพช
 คาญาณ ตามนามพระพุทธรูปซึ่งได้บรรจุไว้ในภายใน เรื่องราว^{นี้}
 ออกจะไม่พอที่ คือพระพุทธรูปองค์ใหญ่ซึ่งหุ้มทองคำอันเต็มเศ
 พระรามาริษดีที่ ๒ ทรงสร้างไว้ในวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่า คร^{ั้น}
 เมื่อเสียกรุงพะม่าเอาไฟไปจุดให้ทองคำไหลลงมา เพราะเหตุ^{ว่า}
 พระ^{นี้}หุ้มแผ่นจะลอกยาก เมื่อถูกไฟแรงเช่นนั้น หุ่นทองเหลือง
 ข้างในก็พลุนชำรุดไปด้วย ทรงพระราชปรารภจะปฏิสังขรณ์ มี
 พระราชบัญชาไปถามพระราชาคณะ ว่าจะยุบลงหล่อเสียใหม่จะได้
 หรือไม่ ท่านพระราชาคณะเหล่านั้นมันในคัวหนึ่งคือ ถวายพระพรว่า
 ไม่ควร เมื่อจะทำอะไรไม่ได้เช่นนั้นแล้ว จึงได้ทรงพระราชดำ
 รัสสั่งพระเจดีย์^{นี้}ของ^{นี้}คน^{นี้}ขึ้น เชิญพระพุทธรูปองค์^{นี้}เข้าบรรจุไว้เสียใน
 พระเจดีย์ คือพระเจดีย์ไม้ดิบต้ององค์^{นี้}กลางวัดพระเชตุพน^{นี้} มี
 พระระเบียงล้อมด้วยคาน ล้วนองค์ข้างเหนือข้างใต้ ซึ่งเห็นปรากฏ
 อยู่บัด^{นี้} พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง^{ขึ้น} เมื่อ
 ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน^{นี้}หลัง^{นี้} ยังอีกองค์หนึ่งซึ่งตั้งอยู่^{นี้}กว่าเพื่อน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง^{ขึ้น} ด้วยเหตุ^{ที่}พระ
 เจดีย์^{นี้}ต้ององค์ เดิมทรงพระราชอุทิศเป็นของรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓
 จึงต้องมีรัชกาลที่ ๔ แต่เรื่อง^{นี้}ครั้นเมื่อใกล้จะเสด็จสวรรคต ได้มี

พระราชดำรัสพระศิวเจ้าว่า พระเจดีย์วัดพระเชตุพนนั้น กาย
 เป็นได้คะแนนพระเจ้าแผ่นดินไป ถ้าจะได้คะแนนอยู่เต็มจะไม่มีที่
 สร้าง ควรจะถือว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งสี่พระองค์นั้น ท่านได้เห็น
 กันทั้งสี่พระองค์ จึงควรมีพระเจดีย์อยู่ด้วยกัน ค่อยไปอย่าให้ต้อง
 สร้างทุกแผ่นดินเถยดังนี้ พระเจดีย์องค์ที่ ๔ นั้น ก็พังมาแล้ว
 ดำรงในรัชกาลปัจจุบันนี้ พระเจดีย์ห้าองค์ฐานเดียวกันสี่ทิศ ได้
 สร้างในรัชกาลที่ ๓ พระวิหารคดสี่ทิศ หอไตรหลังคามุงกระเบื้อง
 หุ้มคันทน์ ฝาและเด้าปิดทองลายรดน้ำ มาทำเปลี่ยนใหม่ในรัชกาลที่ ๓
 เป็นหอไตรยอด การเปรียญ หอระฆัง วิหารน้อยสำหรับตั้งพระ
 ไหว้พระ ศาสดาราย เป็นของทำในรัชกาลที่ ๓ ทั้งสิ้น กุฏิคูเหมือน
 จะมีแต่ตอนใน แต่ตอนคณะกุฏิจะเป็นของเกิดขึ้นใหม่ พระพุทธรูป
 มาจากเมืองพิษณุโลก สวรรคโลก ศุโขทัย เมืองลพบุรี กรุงเก่า
 วัดศาลาด่านหน้าใหญ่น้อย ๓๒๔๘ พระองค์ มาซ่อมแปลงต่อให้บริบูรณ์
 ดี พระพุทธรูปซึ่งเป็นพระประธาน มาแต่วัดศาลาด่าน ถวายพระ
 นามว่าพระพุทธรูปเทวปฏิมากรหน้าตัก ๕ ศอกคืบ ๔ นิ้ว พระพุทธรูป
 ยืนสูง ๒๐ ศอก ทรงพระนามว่าพระโลกนารถศาสดาจารย์ เชิญ
 มาแต่วัดพระศรีรัตนเพชญ์กรุงเก่า เชิญประดิษฐานไว้ในวิหารตะวันตก
 ออกมุขหลัง มุขหน้า(นี้) พระนาควัดเขาคินทร์เมืองสวรรคโลก
 ทิศใต้เทศนาธรรมจักร พระกรุงเก่า วิหารตะวันตกพระนาคปรก
 มาแต่ลพบุรี พระป่าเถโดยวิหารเหนือห่อใหม่ พระพุทธรูปวิหารคด

มาแต่หัวเมืองต่าง ๆ ปฏิบัติธรรมเนียมใหม่ ๖๘๘ องค์ พระทำ
ด้วยอิฐปูนของดำหรับพระอารามเก่าชำรุด ๓๘๒ องค์ กำหนดการ
ปฏิสังขรณ์ว่า ๗ ปี ๘ เดือน ๒๕ วันจึงดำเร็จ สิ้นพระราชทรัพย์
ทั้งสร้างและช่วยคนรักษาเป็นเงิน ๓๗๘๕ ชั่ง ๖ ตำลึง แต่แพร่แดง
ห่มพระธัน ๓๐๐ พับ

การฉลองกำหนดเริ่มงานณวัน ๒๖ ๕ ค่ำประกาศร์ศก จุล
ศักราช ๑๓๖๓ เริ่มด้วยทรงถวายพระอารามตามพระบาท มอบ
ถวายพระวันรัตน์ เมื่อถวายเสร็จแล้ว พระสงฆ์รับไตรไปส่ง
น้ำแล้ว ครองไตรมาสดมณต์เวดาเย็นวันละ ๓,๐๐๐ รูป พระ
สงฆ์ฉันเช้าเพลสามวัน ๓,๐๐๐ รูป ถวายกระจุยทุกองค์ มีพระ
พวกรักษาดอกไม้เพลิงอีกพวกหนึ่งต่างหาก ตั้งโรงน้อยทาน “และ
โชนอุโมงค์โรงใหญ่ - หุ่นละครมอญรำระบำโหม่งक्रम กุลาตีไม้
ปรบไถ่จิ้งจอกน้อย นวน หกกระเมนไต่ดวดดลดบ่วง รำแพนนอนหอก
นอนดาบ โตด้อแก้วและมวญ เพลากลางคืนประดับไปด้วยประทีป
แก้วระย้าแก้ว โคมพวงโคมราย และดอกไม้รุ่ง สว่างไป
ทั้งพระอาราม มีหนังสือคั่นละ ๘ โรง ดอกไม้เพลิงคั่นละ ๒๐๐ พุ่ม
ระทาใหญ่ ๘ ระทา พลุประทัด พะเนียง ดอกไม้ม้า ดอกไม้
กระถาง ดอกไม้กลดต่าง ๆ และมีกรด้อแก้ว นวนรำโคม เป็น
ที่โสมนัสบูชา โอฬารวิเศษ เป็นพระราชทรัพย์ทั้งทานคั่นกลดพฤกษ์
ฉลากพิภคคำพระราชกุมารพระราชบุตร พระภาคินัยราช และ

นางพระสนม ราชกุมาร อัครมหาราช นตกณะ ๕ ชั่ง ๔ ชั่ง ๒ ชั่ง
เป็นเงิน ๓๓๘ ชั่ง เงินได้ผลมะนาว ๑๖๘ ชั่ง เข้ากันทั้งทาน ๕๐๒ ชั่ง
คิดทั้งเงินค่าผ้าทรงพระ ดอกไม้สดบูชาพระ เถียงพระสงฆ์ กระจาย
ณ โรงน้อยทาน เครื่องไทยทาน ทำเครื่องโชน โชนเครื่องเล่น
เบ็ดเตล็ด ทั้งถวายพระยาแก้วสำหรับพระอาราม เป็นเงินในการ
ฉลอง ๓,๘๓๐ ชั่ง ๓๔ ตำลึง รวมกันทั้งสร้าง ๕,๘๓๓ ชั่ง ดงท้าย
ก็เป็นพระราชทานส่วนพระราชกุศล แผ่นศิลาที่จารึก ณ วัน ๒๖ คำ
จุลศักราช ๓๓๖๓ ปีระกาตรีศก มีบัญญัติรายละเอียดในสิ่งของที่ได้
จ่ายการทำพระอารามนี้ ตลอดจนเวลาดอกของ โรงน้อยทานคราวนี้
เจ้าข้างในโรงหนึ่ง คงจะเป็นเจ้าข้างในวังหลัง เจ้าพระยาพลเทพ
โรงหนึ่ง พระยาพระคลังโรงหนึ่ง พระยายมราชโรงหนึ่ง พระยา
ศรีพิพัฒน์โรงหนึ่ง วิเศษโรงหนึ่ง ของไทยทานไตรแพรพนักะ
หนึ่งไตร บาตรเหล็กกลดก ๓,๐๘๘ เพราะพระราชทานพระที่
ไม่มีบาตรด้วย ๘๐ ผาบาตรเชิงบาตร ๓,๓๓๘ ขรรคมกรกถ้อง
เข็ม ยามมีเครื่องใน มีดอรัญวาสี มีดหมาก แหนบ เหล็กไฟ
พนัก ร่มแพร เสื้ออ่อน โอเถา โอคณะ กามะพร้าว ช้อนมุก
กดักไม้ตายได้เทียน รูป เทียน น้ำมัน น้ำมันพร้าว น้ำมันงา ไม้
เท้า ถ้วยระเตียง รองเท้า อย่างละ ๓,๐๐๐”

๑๔๑ มีโชนโรงใหญ่ ดอกไม้พุ่ม, พลุ, ไฟ
เพนียง, กรวด, เถียงประโคมฉลองเสร็จ

๑๕๑ โขนโรงใหญ่ที่เรียกว่าโขนอุโมงค์ คือชักกรอก ดอกไม้เพลิงเกณฑ์พุ่มพระแตงมีระทวยใหญ่

มีความจากเรื่องพระธาตุเมืองน่าน อยู่ในหนังสือวิริยาณไม่ว่ากันว่าคำจากนั้นได้คิดไว้ในที่แห่งใด น่าจะอยู่ในวัดพระเชตุพนหรือบางที่จะร้างไว้แล้วยังไม่ได้จาก เพราะเป็นเวลาจวนเจี คำจากถูกดงพระพุทศำสนกาล ๒๓๕๓ ตรงกับมีมะโรงล้มเรทศิก จุลศักราช ๓๓๗๐ ภายหลังการถดถอยเป็นช้านาน ก่อนปีถดถอยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีหนึ่ง ตกเป็นเรื่องราวขบถกดี เป็นกิจการอันหนึ่ง ซึ่งได้เกิดขึ้นและเกี่ยวในวัดพระเชตุพน

ในความที่ร้างจากนั้น ว่าเมืองน่านบอกลงมา ว่าเดือน ๙ แรม ๓๒ คำมีมะโรงล้มเรทศิก ให้ซึ่งบรรจุพระธาตุถดถอยมาถดถอยอยู่หน้า ตรงปากถ้าน่าน ได้ด้านบ้านแขก สำนเณรเก็บได้ เปิดขึ้นพบพระธาตุ ๒๓๕ พระองค์ กับเครื่องสักการบูชาเจ้าฟ้าเมืองน่านจะถดถอยลงมาเฝ้า จึงเชิญพระบรมธาตุลงเรือขนานถดถอยมาถดถอย จึงโปรดให้ให้พระธาตุลงมาทำการสักการที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน แล้วไปตั้งให้ประชุมชนสักการบูชาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเชิญเข้าบรรจุไว้ในพระพุทศินราชพระพุทศินศรี อันเชิญมาแต่เมืองสุโขทัย พระพุทศินศรีอยู่วิหารทักษิณ ถนองพระองค์ดุจทรงสถิตย์นั่งเสวยผล ศุขมาถดถอยมาถดถอยได้ร่วมไม้ฉากแทบขอบสระมัจฉิ์ พระชินราชสถิตย์ณ

พระวิหารด้านประจิม ต้นของพระองค์จุทรงนั่งตรัสธรรมเทศนา
 ธรรมจักรกับปวตน์สูตร ข้อความละเอียดได้คัดคิตท้ายพระราชวิ-
 จารณ์ไว้ หมายเหตุอักษร (ค)

๑๔๒ ณ เดือน ๑๒ ณ ถ้องวัดสระเกษ มีพระ
 โองการรับสั่งให้ช่างหน้าช่างในตั้งเตียงพระให้ สิ้น
 ทั้งวัด ประทานเงินหลวง ทนกลัปพฤกษ์ไปรยทาน
 มหรตพสมโภชเสร็จ

๑๔๒ ณ ถ้องวัดมักจะทำต่อ ๆ กัน เพราะได้อาศัยไม้ได้ที่
 จะทำพัดพับตาและโรงงาน ย้ายไปจากวัดที่ถ้องแรก

๑๔๓ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ, หลานเธอ แต่ง
 เรือประพาศคึกเคียง ประสานเสียงตอกสร้อยสักรวาทริ
 ยางคำจำเรียง ถวายลักร้องรับกับเสียงตอกไม้

๑๔๓ พัดพับตาจะได้ปลุกริมคดของมหานาค เป็นพัดพับตา
 สองหน้า หน้าหนึ่งออกสนาม หน้าหนึ่งลงน้ำ มีเรือสักรวาท, ตอก
 สร้อย, เพลง เล่นในคดของมหานาค ตอกไม้เพลง ก็ได้เล่น
 ตอกไม้หน้า ท่านองนักขัตฤกษ์ดอยพระประทับ เห็นจะสนุกมาก
 ณ ถ้องวัดราชโอรสปลุกพัดพับตาและม้งานเช่นนี้

๑๔๔ ระทาโป้งปิบ, ไฟเพนียง, พุ่ม, พลุ,
 กรวด, เสียงสนั่นครืน แผ่วพินเมฆา จันทราทรวงกรต

หยุดยั้งรถโมทนา ทานเจ้าหล้าเหลือแหล่ ผั่งแผ่พระ
บารมีสมโภชครบสัปดาห์ เสร็จการฉลองวัด

๑๕๔ ขอให้สังเกตคำว่าโป้งปับ คำที่เรียกดอกไม้เพลิงชนิด
หนึ่งว่าโป้งปับนั้นเห็นจะมาจากคำว่าโป้งปับ

๑๕๕ ในปีจอจัตวาศกปลายปี กรมหลวงเทพ
หริรักษ์สิ้นพระชนม์ ถวายเพลิงที่วัดราชบูรณ

๑๕๕ วัดท่านอยู่หน้าวัด และวัดท่านกับวัดสังฆาราม

๑๕๖ ณวัน^๕ ๑๒ คำ ลุศักราช ๑๑๖๕ ปี
กุนเบญจศก พระพุทธเจ้าหลวงสมเด็จพระโอยกา
วังบวรสถานมงคลเสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติได้
บูรณวัดมหาธาตุ ทรงสร้างพระมณฑปประจุพระบรม
ธาตุ แล้วบูรณวัดสุวรรณ, วัดไชยชนะสงคราม

๑๕๖ พระพุทธเจ้าหลวงสมเด็จพระโอยกา วังบวรสถานมงคล
ใน^๕ หมายกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท คำว่าสวรรคตใช้
ในที่^๕ ที่ใช้ว่าสวรรคตโดย เห็นจะกำหนดว่าของสวรรคต

๑๕๗ สวรรราชสมบัติทรงผนวช ๗ วัน ยอด
ศีลบารมี อยู่ในราชสมบัติ ๒๒ ปี

๑๕๗ การทรงผนวชกรมพระราชวังพระองค์แรกนี้ ไม่ปรากฏ
ในพระราชพงศาวดาร ในจดหมายเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ก็มี

ข้อความแต่กรมพระราชวังพระองค์ที่ ๒ ทรงผนวชเมื่อหายประชวร
อย่างบนตัวบวช

การทรงผนวชกรมพระราชวังองค์แรก มีข้อความละเอียด
อยู่ในจดหมายข้างที่ซึ่งเห็นว่ามันยาก จึงคัดลงไว้ในนี้ตลอดเรื่อง
ดังนี้

๑ “ศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๓๘ พระวษา
เศษตั้งชยาเดือนหนึ่งกับ ๒๘ วัน บัจุบันณวัน ๑๕ ค่ำ จุล-
ศักราช ๓๓๕๗ ปีเถาะดับศก เพลาเช้าเสด็จออก มุขมายามนตรี
กระวีราชโหราจารย์ทูลปวง เฝ้าพระบาททรงขมาความเป็นอันมากณ
พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ส้มเด็จพระอนุชาธิราชสิ้นเกล้า ฯ กรม
พระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จลงมาเฝ้าทูลลาทรงบรรพชา กับ
ทรงพระราชศรัทธาที่จะให้เป็นมหิตานุกติประโยชน์แก่คนทั้งปวง อัน
ต้องพันธระโยชอยู่ณะเรือนตระกูลเรือนจำอันเป็น ครุ
ดุ } โทษ และ
โทษเจ้านันทเสน กับพวกเจ้านันท ซึ่งเป็นกบฏต่อแผ่นดิน
แต่โทษเจ้านันทนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้งดไว้ก่อน คน
โทษนอกนั้น โปรดให้ออกจากพันธาดัน เว้นแต่ พระมา
รามัญ
สัตว์ } ซึ่ง
เป็นข้าศึกแผ่นดิน แดพระพุทธศาสนาให้จำไว้ก่อน สืบคน

ไทย	}	ดั้นเกล้า ฯ	กรมพระ
จีน			
แขก			
เขมร			

โทษแต่ได้ออกจากเวรจำ เป็น

ราชวังบวร ฯ ทรงพระราชศรัทธาขอคนโทษที่ทูลขอได้นั้น ๓๒ คน
 ครั้นวัน ๑๕ ค่ำปีเถาะตีปดศก เพลาบ่าย ๔ โมง ๘ บาท ดั้นเกล้า ฯ
 กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงพระผนวช จนเพลาบ่าย ๕ โมง
 ๗ บาท เสร็จบรรพชาณพระอุโบสถพระมหาธาตุพระอารามหลวง
 สัมเด็จพระสังฆราชเป็นพระอุปัชฌาย์ พระญาณสังวรเป็นพระกรรม
 วาจา พระธรรมกิจเป็นอนุสาวณะ พระสังฆคณาธิบดี ๔๓ รูป
 เป็น ๔๔ พระองค์ด้วยกัน ทรงบรรพชาอุปสมบทณพระพักติมา
 วัดมหาธาตุ ครั้นวัน ๕ ๑๕ ค่ำปีเถาะตีปดศก เพลาค่ำดั้นเกล้า ฯ
 กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงชนพระบริยายบำเพ็ญพระธรรมภาวนา
 ครั้นวัน ๑ ๑๕ ค่ำปีเถาะตีปดศก เพลาบ่าย ๓ โมง พระสังฆ ๕๐๐
 จำเริญพระปริตณพระระเบียงพระอุโบสถวิหารวัดพระมหาธาตุ ครั้น
 รุ่งขึ้นวัน ๒ ๑๕ ค่ำปีเถาะตีปดศก เพลาเช้าพระสังฆราชาคณะ ๕๐๐
 รับพระราชทานฉัน เป็นพระราชกุศลการฉลองดั้นเกล้า ฯ กรม
 พระราชวังบวร ฯ ครั้นวัน ๔ ๑๕ ค่ำ ลุศักราช ๓๓๕๗ ปีเถาะ
 ตีปดศก เพลาเช้า ๔ โมง ๒ บาทพร้อมพระฤกษ์ ดั้นเกล้า ฯ กรม
 พระราชวังบวร ฯ ถาพระผนวช สรียทิวาวรพระเนกขัมมานิสังขเป็น
 ดัตตวาทิณี” พระ

๑๙๘ เจ้าลำดวน, เจ้าอินทปัต คบคิดกับอิน
กระลาโหม พินาศอัคคี สกตนิกร จะทำศึกเสี้ยน
แผ่นดิน สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระไอยกา

๑๙๙ เจ้าลำดวนคนนี้ เป็นคนเคยรับราชการทัพศึก ดังเกตุ
ตุการที่คิดอ่านเป็นอย่างยุ่ง ๆ กระตือรือร้นไม่เป็นลำดับชั้นอะไร ดูเหมือน
จะเป็นคนมีแต่โง่ทวน

๑๙๙ นายเวร ปลัดเวรฟ้องกราบทูล ใต้
ถามรับเป็นสัจย์ ถึงพระราชอาญาคนละ ๑๐๐ ให้
สำเร็จโทษณวัดประทุมคงคา (คนอื่น) ทั้งนั้นให้
ประหารชีวิตที่ตะเสียบไว้ตำเหว

๑๙๙ ในเรื่องหม่อมลำดวน หม่อมอินทปัตก่อเหตุผลอย่างไร
มีข้อความอยู่ในจดหมายเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เดิม และที่กรมหลวง
ดำรงได้แก้ไขเพิ่มเติมขึ้นแล้ว ทั้งกิจการที่กรมพระราชวังพระองค์
แรกได้ทรงอย่างไร ทั้งในทางราชการและในส่วนตัวพระองค์ ย่อมมี
ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดาร และในจดหมายทั้งปวงนั้นแล้ว
ข้าพเจ้าไม่ได้คิดจะกล่าวซ้ำข้อความซึ่งได้กล่าวไว้ในที่อื่นแล้ว

แต่มีหนังสือซึ่งขอพระสมุชช่อไว้เรียกว่า “หนังสือนิทาน
วังหน้า” ข้าพเจ้าเห็นตามข้อความในนั้น ว่าเป็นของพระเจ้าบรม
วงศ์เธอชั้น ๓ พระองค์เจ้ากัมพูชนคร พระธิดากรมพระราชวัง
ที่เกิดด้วยนักษัตรคือ ซึ่งเป็นธิดาของสมเด็จพระพุทธเจ้า
เจ้า

กรุงกัมพูชา เจ้านายข้างในมี ๒ องค์ ยังพระองค์เจ้าปุกอีก
องค์หนึ่ง ซึ่งเป็นขิดานักองค์เก่า เด็ดจ้อยจนข้าพเจ้ารู้จัก ได้
ทูลดาโกณจุกและบวชนเณร เห็นได้ว่าไม่ใช่โอรสของพระองค์เจ้า
ปุก เพราะอักษณาศัยไม่มีความสามารถ จึงนำไป พระองค์
เจ้ากัมพูชนัตร ได้ความจากพระองค์เจ้าสุทธาสวรรค์ ว่าท่านอยู่
ข้างจะเฟื่องฟู ว่าตามพระองค์เจ้าสุทธาสวรรค์รับสั่งว่า “ท่านบอๆ”
คงจะเป็นผู้เรียงหนังสือนี้ ไม่ผิดพระองค์ใด

หนังสือนี้ ท่านผู้แต่งไม่ทราบอักษรวิธี เขียนด้วยความลำบาก
หาอะไรต่ออะไรบรรทุกลงไป เพื่อจะดำแดงเครื่องหมายให้เข้าใจคำ
ที่หวังจะกล่าว จึงไม่เป็นการง่ายแก่ผู้ที่อ่าน ถ้าจะอ่านตาม
ตัวแทบจะไม่ได้ข้อความเท่าใด จำจะต้องเดาอ่าน แต่ถึงเดา
อ่านดังนั้น ยังจะกล่นหัวเราะไม่ได้ ไปขึ้นเดี่ยในถ้อยคำที่จดลง
ไว้บ้าง เบื่อคำครวญครางซ้ำซากชวนให้พิลึกขำไปเสียบ้าง ไม่ใคร่
จะได้เข้าใจความถนัด ถ้าจะคัดอักษรวิธีรักษาด้นฉบับ จะเป็น
การลำบากทั้งการเรียงพิมพ์ และทั้งผู้ที่อ่าน จึงเห็นว่าจะคัด
ลายมือผู้เขียนหนังสือไม่เป็นดั่งไว้ ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใดนอก
จากหัวเราะเล่น จึงได้อ่านแปลข้อความตามที่อ่านได้ ศัพท์
ที่ควรจะให้ถูกต้องได้ตามความหมายได้แก่ แต่ศัพท์ที่ผิดแท้ไม่ถูก
ภาษาได้คงไว้ ถ้าจะแก้ก็จะมากเกินไป หนังสือนี้จะนำมาลง
ในคำอธิบายพระราชนิพนธ์ ก็จะยืดยาวมากทำให้ข้อความสั้นเพี้ยน

ไปเสีย แต่ครั้นจะทั้งเสียก็เห็นมีอันตรายอยู่เฉพาะหน้า คือล้มลุก
 ทง ๒ เถื่อนน้เก่าชำรุดลบเดือนมาก ถึงเก็บตักจะไม่อยู่ได้เท่าใด
 อีกประการหนึ่ง ถ้าจะปล่อยให้หนักปราชญ์เวदान์อ่านแก้ไขตาม
 ขอบใจ กว่าจะเตาผิคนากนัก เพราะเห็นปรากฏที่เขาเตาผิ
 เถื่อนรวงขวไ้เถื่อนหนึ่ง มีคำที่ผิดใจความเป็นอันมาก จึงได้คิดอ่าน
 เขียนแปลลงไว้ คิดต่อในท้ายสมุดเถื่อนนี้ เพื่อว่ามีผู้ใดประสงค์
 จะอ่าน จะได้อ่านได้ ถ้าไม่อ่านก็ไม่ต้องอ่าน แต่ขอความคงไม่
 ค่นย้หายเสียทีเดียว

จะบอกแต่ใจความโดยย่อไว้ในที่นี้ว่า

ตั้งแต่กรมพระราชวังทรงพระประศวร เวลารแรกที่ตกใจกัน
 นั้น ประทับทรงบิณฑของพระ เห็นพระถ้วรณเศว้าหมอง จึงพา
 กันอยู่ประจำรักษา

อีกตอนหนึ่งทรงอธิษฐาน ว่าถ้าจะหายประศวรให้ด้วยพระ
 สุธรรคลงไปได้ ครั้นเมื่อเสวยพระสุธารศัก็ทรงพระอาเจียน ทรงพระ
 ดำริเห็นว่าจะไม่รอด จึงรับสั่งว่าจะไม่เสวยพระโอสถต่อไป เพราะ
 จะเป็นเครื่องหน่วงเหนี่ยวให้พระชนม์ยืนยาวไปอีก ได้ความทุกข
 เวทนนาน จึงดำรัสสั่งเสียพระองค์เจ้าในกรม แะนางข้างใน

ภายหลังเจ็ดจ้อออกวัดมหาธาตุ ซึ่งพระมณฑปอันเพลิงไหม้
 ยังทำไม่แล้ว ขณะนั้นทรงพระประศวรพระยอคม์ทุกขเวทนากถ้า
 จึงชักพระแสงดาบออกจะแทงพระองค์เสีย พระโอรสซึ่งไว้ทุกข์ได้

โถมได้พระสตีรับเสด็จกลับเข้าพระราชวัง ทอดพระเนตรพระวิมาน
มณฑลด้วยความอาลัย แล้วเสด็จออกทอ้งพระโรง ครั้นบอก
ข้าราชการว่าจะเสด็จสวรรคต ให้อยู่ตงำห์ทำการงานของพระเดช
พระคุณในพระเชษฐาธิราชด้วยความซื่อตรง

สมเด็จพระเชษฐาธิราช เสด็จขึ้นไปเยี่ยมพระประชวร ทูล
ฝากพระโอรสและพระธิดา ขอให้ได้คงครองอยู่ในพระราชวังบวร
สืบไป สมเด็จพระเชษฐาทรงรับคำเป็นมั่นคั่งแล้ว จึงรับสั่งเรียก
กรมพระราชวังหลังมาสั่ง ให้ทำนุบำรุงน้องและหลาน

เมื่อกรมพระราชวังสวรรคตแล้ว สมเด็จพระเชษฐาธิราช
เสด็จไปประทับเบื้องพระเคี้ยว ทรงพระกรรแสงเศร้าโศก แล้ว
ดำรัสตอบเจ้านายที่เป็นธิดากรมพระราชวัง อันก่อดังเศร้าโศกอยู่
มาก จนพระองค์เจ้าเกิดสวเป็นลมแน่นิ่งไป แล้วเชิญพระศพออก
ตั้งที่ ให้หมายบอกโกนศีรษะทอดทงพระราชอาณาเขตต์

ครั้นเมื่อพระบุพโพตก พระบุพโพนมัสแดง ซึ่งผู้แต่งหนังสือ
เห็นว่าเป็นเนื้อหน่อพุททางกูร ได้เชิญพระบุพโพไปพระราชทานเพลิง
ที่วัดชนะสงคราม

ในกาลวันหนึ่ง ผู้แต่งหนังสือออกไปมีเทศน์ เคารพระโกศ
เชิญให้ทรงฟังธรรม ขณะนั้นพระโกศถัน ก่อดังเทศน์ค้างอยู่ มี
ผู้มาบอกว่าเชษฐาสองคนเป็นโทษ เมื่อไ้ถามไ้ความว่าเป็นโทษ
กบฏก็ไม่มีใครปรานี แต่ถึงดังนี้ผู้แต่งหนังสือได้บันทึกถึงเชษฐา

ต้องคนนั้น ว่ามีอิทธิฤทธิ์อันภาพเป็นที่ยำเกรงแก่ประเทศราช มีเจ้า
 กาวีละเป็นต้น ได้ทำการทักคัมมีไชยชนะ ว่าพรรณไปจนถึงปลาย
 ถึงว่า หรือพระราชาบิดาจะมาพาเอาไปเสียด้วย เพราะเห็นว่ามีค่าอยู่
 แต้นไปพรรณนาคำครวญ แล้วก็บอกความยกย่องพระเกียรติ
 ยศ และพระเดชานุภาพ พระปรีชาดำหาญของกรมพระราชวังทอง
 ไปทวนมา

เรื่องหนึ่งนั้น กรมพระราชวังได้จัดขึ้นไปทรงปฏิสังขรณ์วัดที่
 กรุงเก่า มีผู้หนึ่งตั้งชื่อทำทนายชื่อว่าทำอันตราย ความทราบถึง
 วังหลวง รับสั่งให้ไปทูลห้าม กรมพระราชวังไม่ฟังได้จัดขึ้นไป ก็
 ไม่มีเหตุอันใด เห็นจะเป็นสร้างวัดสุพรรณดาราราม

ก่อนนั้นไปกล่าวถึงความทุกข์ของตัวผู้แต่งหนังสือ ว่าเมื่อเกิด
 เกิดอบแดงกันขึ้นในระหว่างวังหลวงกับวังหน้า ในหนังสือฉบับ
 นั้นพูดเป็นฝ่ายข้างวังหน้า ว่าวังหลวงเกณฑ์เขมรตากบนขึ้นบ่อนก่อน
 กรมพระราชวังจึงใช้นักงคี่ ให้ไปสืบสวนความจากพวกเขมร
 ได้ความมากทราบทุก ว่าบ่อนนั้นได้ตากบนเมื่อพิชิตรบ การที่ทรง
 ขัดเคืองก็เบาบางลงแล้ว วังหลวงกำลังกริ้วเจ้าดำดอนเจ้าอินทปัต
 และขัดเคืองนักงคี่อยู่ จึงให้ชำระพระยาเขมรผู้หนึ่ง ซึ่งเป็น
 ขุนนางอยู่ในองค์พระอุไทยราชา เคยนับถือนักงคี่ กัดกับเบียดความ
 ปรักปราเอานักงคี่ ว่าผู้ยงกรมพระราชวัง จึงต้องรับพระราช
 อาชญาจำทั้งตัวและบ่าวไพร่ ว่าจะประหารชีวิตเสีย ภายหลังรับ

ตั้งให้ไปสืบถามวันทาเจ้าจอมมารดาซึ่งเป็นโทษอยู่ในเวลานั้น วันทา
ว่าไหน ๆ ตัวก็จะตาย จะให้การตามสัตย์จริง คุณเหมือนจะเป็นด้วย
ถ้อยคำวันทานั้น และคำอธิษฐานของท่าน นักองค์อื่นจึงไม่ต้อง
ประหารชีวิต ภายหลังจึงทรงพระกรุณาให้พ้นโทษทั้งนายและบ่าว
และพระราชทานเบี้ยหวัดด้วย

เมื่อเสร็จเจริญพระเกียรติยศไปแล้ว ก็เลยขอเข้าหาเมืองเขมร
เลยเล่าถึงพงศาวดารเมืองเขมร ตั้งแต่พระเจ้าประทุมสุริวงศ์จน
ถึงต้องฤษีสถาป

ก่อนนั้นไปกล่าวถึงงานพระเมรุ ว่าด้วยเชิญพระบรมศพออก
และพระเบญจาจนถึง พระราชทานเพลิงโดยพระอภัยมณีอัญเชิญกับ
ผู้แต่งรู้สึกเปลี่ยวเปล่าเศร้าใจ เพราะพลับพลาไม่มีงานหน้าพลับพลา
ประชันกับวังหลวงเช่นแต่ก่อน

ครั้นเมื่อเสร็จงานแล้ว ทรงสงสัยว่าพระอภัยมณีวังหน้าคำ ให้
เขานางข้างในมาชำระไต่สวน ที่เห็นเป็นคนสัตย์ชอบวิสุทธิอยู่ที่ให้
รับราชการอยู่ในวังหลวง ที่เป็นทรงเกลียดก็พระราชทานไปแก่เจ้านาย

เมื่อคนไปจากวังเสียมากเช่นนั้น ความเปลี่ยวเปล่าแห่งวัง
ก็มากขึ้น

กล่าวถึงเหตุชวนเข้ามาดัดกับภรณ์พระบรมอัญหี และเจ้านาย
ผดักกันจัดรูปเทียนขึ้นไปเฝ้าบูชา ที่พระที่นั่งพรหมเมศร์ราชคือนเป็น
ที่ไว้พระอัญหี

กล่าวถึงได้พระพุทธสิหิงค์ ซึ่งมีพระหัตถ์ไม่บริบูรณ์มาแต่โบราณตามตำนานนั้น กรมพระราชวังมีบารมีมาก จึงสามารถขอให้นวนดำเื้จได้

กล่าวถึงเวลาที่เสด็จออกทรงผนวช ยกเทียบเหมือนพระเวส-
สันดร วงหหลวงเหมือนพระเจ้ากรุงสุโขทัย กล่าวถึงเรื่องขอชีวิต
เจ้าเวียงจันทน์ ซึ่งต้องหาว่าเป็นกบฏ ความปรากฏอยู่ในจดหมาย
เรื่องทรงผนวช ซึ่งได้มีอยู่ในหนังสือนี้ ผู้แต่งพ้อคิดว่ากุดั่นนั้นไม่ช่วย

บันถึงความเต็มยศเต็มเกียรติไม่มีคนยำเกรง และบอก
ตำแหน่งของตัวว่า เมื่อยังเสด็จอยู่ทรงต้องพระองค์ นั้นต่างหากแต่
สมเด็จพระเจ้าตากสินต้องพระองค์ นอกนั้นเจ้านายทั้งวังหลวงวังหน้า
นั่งล้อมอกันปนกัน เลียดดาว่ากรมพระราชวังไม่มีพระโอรสด้วยพระ
อัครชายาจะได้สืบวงศ์ต่อไป มีแต่ถูกพระذنมจึงได้ถอยยศศักดิ์
และแคนพี่น้องกันเอง ว่าไม่มีความสำคัญ พยายามปกป้องร้ายกัน
เหมือนไม่ใช่ร่วมบิดาเดียวกัน

ข้อความที่กล่าวรวบรวมทั้งหมด วนไปวนมากเป็นฝ่ายข้าง
แค้นและเสียใจต่าง ๆ แต่ถ้าพูดทีเดียวเห็นแนบแนมแหลมออกมาแล้ว
ก็กลบกลับสรรพเสรีญวังหลวง และถวายพระพรต่าง ๆ ดั่งข้างท้าย
ก็กลายเป็นแข่งคน

ผู้แต่งได้พยายามทำโคลง ทำร่าย ทำกาพย์ ความอย่างเดียวกัน
กันวนไปวนมา แต่โคลงเห็นเป็นเกินกำลังยิ่งกว่าอย่างอื่นหมด เมื่อ

รวบรวมความที่ได้อ่านหนังสือแล้ว เห็นว่าผู้แต่งหนังสือ เป็นผู้รัก
เกียรติยศ เชื้อฤทธิเดชานุภาพของกรมพระราชวัง ว่าดีกว่า
วังหลวงทุกอย่าง เว้นไว้แต่เป็นน้องจำต้องอยู่ในตำแหน่งที่ต่ำกว่า
วังหลวงก็ออกจะเกรงใจ ยอมยกย่องว่าเป็นหลักแผ่นดิน ถึงจะมีข้อ
ขัดเคืองอย่างไร วังหลวงก็อดเขาเบาได้ ความรักกันในระหว่างพี่น้อง
เป็นการบริบูรณ์มั่นคงดี ความมุ่งหมายที่จะป้องกันรักษามันเมือง
ร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว แต่ชาวไทยทั้งต้องฝ่ายต่างถือเป็นพวกเป็น
เหล่า ข้อความที่ปวงเป็นอย่างความคิดพวกวังหน้าแท้ ความคิด
เช่นนี้ผิดออกมาทุกคราววังหน้าขึ้นหลัง ๆ

เมื่อรวบรวมความดังที่ไม่ผิดกับชาววังหน้าขึ้นหลัง ๆ และ
ไม่ปองร้ายกันถึงจะหักล้างกันลงข้างหนึ่ง เป็นแต่ประมุขอดดักกัน
นิทานกัน เตะต้อนกัน ซึ่งนับว่าเป็นแบบอย่างอันไม่ให้ความเจริญแก่
แผ่นดิน ซึ่งการสืบมาคัมกับนานาประเทศใกล้เคียงกันเข้าเช่นปัจจุบันนี้
ถ้าหากว่าเป็นอยู่อย่างเดิม พลาดพดงจะมีอันตรายแก่แผ่นดินได้เป็น
อันมาก

แต่น่าชมผู้แต่งหนังสืออย่างหนึ่ง ว่าหนังสือก็ไม่รู้ เรียง
ความที่ไม่เป็น แต่ได้วางถอนดี ๆ ออกมาได้เป็นหลายแห่ง ทั้งทำ
ให้ผู้ฟังมีใจรู้สึกถึงสารได้มาก อยู่ในเหตุการณ์ที่ถูกต้องแก่ตัวผู้แต่ง
จึงควรนับว่าด้าแดงถอน และด้าแดงเห็นความดีอยู่ จึงได้ผลิตทั้ง
แต่งหนังสือไม่เป็นเช่นนั้น

ให้ผู้ที่มีความประสงค์จะอ่านดูในหนังสือติดท้าย ซึ่งหมาย
ตัว (ข)

๒๐๐ ณวัน ๑๕ ๓๒ ค่ำปีชวตศก พระองค์
เจ้าวิชา ๗ ขวบตามเสด็จถึงที่นั่งบัลลังก์

๒๐๐ พระองค์เจ้าองค์นี้ มีนามว่าจันทบุรี ตามชื่อเมือง
เวียงจันทน์

๒๐๑ ตกหว่างเรือไม่จม ลอยพระองค์ได้
ไปรดประทานพระนาม หมายสมโภชเจ้าฟ้าคุณทศ
๓ วัน เสด็จพระขวัญพร้อมพระญาติวงศ์

๒๐๑ ในจดหมายเหตุ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่าตกหลังเรือ
บัลลังก์ ในที่นั้นว่าตกหว่างบัลลังก์

๒๐๒ ข้าราชการสมโภชถว้นหน้า

๒๐๒ การสมโภชแต่ก่อนมีเฉพาะเจ้าฟ้า ทั้งประสูติและ
โสกันต์

๒๐๓ ณปีฉลูศัฟก สยามพระยามรณภาพ
ประทานเพลิงวัดสุวรรณหาราม

๒๐๓ ผู้ที่เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ขึ้นเสนาบดี ตายในรัชกาลที่ ๑
เจ้าพระยารัตนพิพิธ (สน) เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) เจ้า
พระยาพระคลัง (หน) พระยาธรรมวชิกรักษ์ (ทองดี) ๓ พระยา
นั้นน่ากลัวจะเป็นท่าน ๓ คนแรก ถ้าพระยาธรรมดาจะจดไว้ทำไม

๒๐๔ ณวัน ๙ ค่ำปีชวดอัฐศก วังสถาน
พิมพ์อยู่ในราชสมบัติ ๒๕ ปีสวรรคาลัย

๒๐๕ เรื่องกรมพระราชวังหลังทวงคดี จดหมายเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ ว่าเดือนอ้ายขึ้น ๓๐ ค่ำ เหลวไป ไม่รู้ว่าเอามาแต่ไหน
ในจดหมายกรมหลวงนรินทรเทวี ต้องกันกับจดหมายในฉบับชวด
อัฐศก จดศักราช ๓๖๘ ชวดแต่วันในฉบับว่าวันพุธเดือนอ้ายขึ้น ๗ ค่ำ
เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ ชั้พระศัพวันเสาร์เดือน ๖ ขึ้น ๓๐ ค่ำ พระ
ราชทานเพลิงวันจันทร์เดือน ๖ ขึ้น ๓๒ ค่ำ ได้พบร่างหมายเรื่องกรม
พระราชวังหลังทรงผนวช ที่จริงก็ไม่มีข้อความในจดหมายของกรม
หลวงนรินทรเทวี แต่ร่างรับสั่งที่มีอยู่นั้นเป็นสมุดคำคร่ำครว้าขาดหลุด
เขียนด้วยเส้นดินสอ ถัดจะศูนย์เสียจึงคัดมาลงไว้ในที่นี้ ก็เป็นเรื่อง
ประหลาดอยู่บ้าง ไม่มีในจดหมายเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ หรือแห่งหนึ่ง
แห่งใด เมื่อกรมพระราชวังหลังทรงผนวชนี้ พระชนมายุมากถึง ๕๖
แล้ว ทรงผนวชได้ ๕ ปีก็ทวงคดี จะเป็นด้วยไม่ได้ทรงผนวชมาแต่
ก่อน เพราะไม่มีเวลาว่าง หรือจะเป็นด้วยทรงเกิดสังเวชขึ้นอย่าง
หนึ่งอย่างใดก็ไม่ปรากฏ แต่การทรงผนวชนั้นอย่างเปิดเผยเต็มที่ ไม่
ใช้อย่างบวชเก้ดินบน เช่นกรมพระราชวังที่ ๑ ที่ ๒ ทั้งสองพระองค์
ในร่างรับสั่งมีความว่า “เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช รับสั่งได้
เกล้าฯ ตั้งว่าณวันเดือน ๘ ขึ้น ๓๐ ค่ำ ปีมะจิดวาศก (จดศักราช
๓๖๔ เป็นปีที่ ๒๓ ในรัชกาลที่ ๑) พระฤกษ์จะได้ทรงผนวชพระเจ้า

หลานเชอ กรมพระราชวังหลัง พระเจ้าลูกเชอ พระองค์เจ้าวาสุกรี
 พระองค์เจ้าฉัตร^๒ ทรงผนวชเป็นทางนาค ผนวตพระศรีธรรมเพชฌัญญ์^๓
 ทรงผนวชแล้ว จะได้ฉลองถวายเครื่องไทยทาน พระสังฆ ๕๐ รูป”

บัดนี้จะได้อรรถาธิบายใจความ ไม่ค่อยอย่างซ้ำแล้วซ้ำเล่าตาม

ลักษณะหมาย

การต้มโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ผนวตเดือน ๘ ชน ๘ ค่ำ
 มีเวียนเทียน ครนรุ่งชนเดือนเดือน ๘ ชน ๓๐ ค่ำ มีหมายให้ไปแต่ง
 พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ และพลับพลาเปิดเครื่อง ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕
 หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีวอกระบวนแห่หน้าธงชัย ธงสาม
 ข่ายนำวอ ๓ ม่านำวอ ๓ ธงรายข้างละ ๕๐ ธงคนคู่ ๓ ทวน
 ข้างละ ๕๐ บันข้างละ ๕๐ ธนข้างละ ๒๕ คานต้องมือข้างละ ๕๐
 คานโด่หัดข้างละ ๕๐ ธงฉานข้างละ ๕ ธนนางเดินเท้า นุ่งส้มบัณฑาย
 เสื้อครุยขาวสวมพอก ถือกอกแก้วขาวข้างละ ๓๐๐ สายกลดงมีกลดง
 จันดำรับ ๓ กลดงแซกดำรับ ๓ บัพพาทย์ ๔ หาม ๔ หกดำรับ
 กลดงชนะ จำปี ๓ จำกลอง กลดง ๖๐ แตรวง ๒๐ แตรวิณดา ๘
 ตั้งข ๒ รวม ๓๐ เฉลียงบาตร ๓ เฉลียง กนกกลด ๓ หาม ๘ ๕

๑ กรมต้มเต้าพระปรมาณูชาติชินโอรส

๒ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์

๓ เคยเรียกเช่นนี้ครั้งหนึ่ง เอาอย่างกรุงเก่า ภายหลังจึง
 เปลี่ยนเป็นวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๓ เติ้งยง เติ้งยงผ้าไตร กนกถด ๓ หาม ๘ ทง ๓ เติ้งยง เติ้งยง
 ดั่ง ๒ ดำรับ ๕๐ พระแสง ๔ พระยานุมาศ ๓ ยานุนาคต่อกัน อินทร
 พรหมดำรับ ๕ ขุนนางเคียงดำรับ ๕ พระกตบงศ์ดำรับ
 องค์ คนหามดำรับ ๓๐ กระบวนหลังขุนนางแห่เดินเท้าข้างละ ๕๐
 ดาบได้ห้าข้างละ ๒๐ ขุนข้างละ ๒๐ ปืนข้างละ ๒๕ ทวนข้างละ ๒๐
 สายกลดงามมหาดเล็กม้าเรือเชิญพระแสงจ้าว ๒ ทวน ๒๕ เติ้งยง
 ดำรับ ๓ บิพาทย์ไทยต์ ๕ หาม ๕ ดั่งดำรับ บิพาทย์ญวนต์ ๕
 หาม ๕ หนึ่งดำรับ บิกลองดำรับหนึ่ง ๗ คน

กระบวนเดินทางไหนไม่ปรากฏในหมาย หน้าจะออกทางประตู
 เทวาพิทักษ์ หรือประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ไปเข้าประตูสวัสดิโสภณ มี
 เติ้งยงพระสงฆ์เพศ

จำนวนพระสงฆ์นั่งหัตถ์บาท

อุปัชฌาย์	สมเด็จพระสังฆราช
คู่สวด	พระพิมลธรรม
	พระธรรมกิตติ
	สมเด็จพระพนรัต
พระธรรมไตรโลก	วัดหงษ์
พระธรรมอุดม ^๔	วัดราชบูรณ

๔ พระธรรมอุดมวัดราชบูรณฉินจุ ภายหลังเป็นสมเด็จพระ
 จันทร

พระพุทธโฆษา	วัดท้ายตลาด
พระโพธิวงษ์	วัดจักรวรรดิ
พระธรรมเจดีย์	วัดสุพรรณาราม
พระอริยมุนี	วัดสุพรรณาราม
พระธรรมโกษา	วัดอมรินทาราม
พระพรหมมุนี	วัดสระเกษ
พระญาณดมโพธิ	วัดกลาง
พระเทพเม้าพิ	วัดหงษ์
พระเทพมุนี	วัดดังกระจ่าย
พระรัตนมุนี	วัดหงษ์
พระญาณดังวรเระ ^๕	วัดราชสิทธิ์าราม
พระวินัยรักจิต	วัดราชสิทธิ์าราม
พระญาณโพธิ	วัดดังฆายัน
พระเทพกระวี	วัดปากน้ำ
พระนิกรม	วัดปากน้ำ
พระสุเมธใหญ่	วัดชนะสงคราม
พระญาณวิริยะ	วัดมหาธาตุ
พระบวรวิริยะเระ	วัดบางลำภู

๕ พระญาณดังวร วัดราชสิทธิ์ ภายหลังเป็นสมเด็จพระ
ญาณดังวร แต่ปัจจุบันเป็นดังฆราวาส

พระญาณรักขิต	วัดระฆัง
พระญาณเสถียร ^๖	วัดเชตุพน
พระศรีธมฺโพธิ	วัดแจ้ง
พระสุเมธน้อย	วัดราชคฤห์
พระวรญาณมุนี	วัดราชบูรณ [*]

รวมที่ตั้งพระนิมิต ๓๐ รูป

พระราชวังหลังนิมิต

พระครู

พระอาจารย์คง

พระปลัด

พระธมฺห

พระใบฎีกา

พระวินัยธร

พระธรรมบาล

มหาเถร

พระวิมล

พระวิสุ

พระวิธาน

๓

๓

๓

๓

๓

๓

๓

๓

๓

๓

๓

๖ วัดพระเชตุพน ภายหลังเป็นสมเด็จพระวันรัต

* จำนวนในหมายมี ๒๘ เท้า^๕ แต่ยอด ๓๐

ชรวออยู่	๓
----------	---

มหามั	๓
-------	---

มหาสน	๓
-------	---

วัดระฆัง ๓๔ รูป

พระอาจารย์มาก	๓
---------------	---

พระปลัด	๓
---------	---

วัดอมรินทาราม ๒ รูป

อธิการวัดเชิงเลน	๓
------------------	---

พระอาจารย์วัดมหาธาตุ	๓
----------------------	---

พระอาจารย์วัดโคกมณี*	๓
----------------------	---

พระอาจารย์วัดตั้งกระจ่าย	๓
--------------------------	---

รวม ๖

รวมพระราชวังหลังนิมนต์ ๒๐ มีผ้าสังฆและกระจำดถวายพระ
ตามธรรมเนียม

กรมพระราชวังหลังจะเสด็จอยู่วัดใดไม่ได้กล่าวชัดเจน แต่
ควรจะเข้าใจว่าเสด็จอยู่วัดระฆัง เพราะนิมนต์พระวัดนั้นมานั่งหัด
บาศ์มาก ส่วนพระองค์เจ้าวสุกริ พระองค์เจ้าฉัตรนั้น มีหมาย
สั่งให้จัดขุนหมื่นพันทนาย คำนวณนอก คำนวณสนม ดนมพลเรือน
ชาวที่ หมอโรง ไปอยู่ประจำ แห่งหนึ่งให้มีคำนวณนอกซ้าย ๒

* ภายหลังว่าเป็นบัญชาวิสาเถรอยู่วัดสมอราย

ชวา ๒ ตำรวจฉันทชัย ๒ ชวา ๒ ฉันทพลเรือน ๓ ชาวท ๓
 หมอ ๒ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวาศกรี อยู่วัดพระเชตุพน พระ
 เจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าฉัตรอยู่วัดระฆัง

๒๐๕ ฦวัน ๕ ๕ คำราชาธิเศกกรมพระราชวัง
 บวรสถานมงคล กรมหลวงเสนานุรักษ์รับพระบันฑูร
 น้อย

๒๐๕ อุปราชาธิเศกนี้ร่างรับตั้งมีชนค่น่า “ฦวัน ๕ ๕ คำ
 มีชาติอัฐศกเพลาเช้า ๓ โมง ส้มเต๋จบรมขรรมิกรมหาราชาราช
 บรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เดี๋จออกพระที่นั่งบุษบกมาดา
 มหาจักรพรรดิพิมาณ พร้อมด้วยมุขมาตยมนตรี กรวดชาติ ราช
 ประโรหิตา ไหรจารย์ เป้าพระบาทบงกชมาค้ จึงมีพระราชโองการ
 มาณพระบันฑูรสู่ถึงหนาทคำวัดเหนือเกล้า ฯ ตั้งเจ้าพระยามหา
 เสนา ให้ตั้งพระราชพิธีมั่งคดตามหาอุปราชาธิเศกส้มเต๋จพระเจ้าลูกเธอ
 เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
 ตามอย่างเจ้ากรมขุนพรพินิต พระโอรสของหลวงพระบรมโกษฐ
 เป็นกรมพระราชวังบวร” จารึกพระสุพรรณบัฏเดือนยชน ๖ คำ
 มีชาติอัฐศก เจ้าพระยามหาเสนา เจ้าพระยาศรีธรรมราช จตุ
 สดมภ์ประชุมพร้อมกันที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระสุพรรณบัฏ
 อย่างเก่า จารึกว่า “ส้มเต๋จบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 มีพระราชโองการมาณพระบันฑูรสู่ถึงหนาทโปรดเกล้า ฯ คำวัด

ให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เป็นกรมพระ
ราชวังบวรสถานมงคล ทูลถวายกระมะศิริสวัสดิ์”

ตั้งพลับพลาเปิดเครื่องหลังหนึ่ง เรียกว่าท้องพระโรงหนึ่ง
หลังละ ๕ ห้อง ห้องเครื่องหลังหนึ่ง ๓ ห้อง ที่หลังพระที่นั่งสุทไธ
สวรรค มีราชวิภูณิตรรายทางมาตามรอบพระระเบียงวัดพระศรี
รัตนศาสดาราม จนถึงประตูสุวรรณบริบาล ซึ่งเรียกว่าวิเศษบริบาล
มีพลับพลาเปิดเครื่องอีกแห่งหนึ่ง ราชวิภูณิตรเบญจรงค์ราย
รอบพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ที่ตรงตงชาดาพระมหาปราสาทข้าง
ตะวันออก ถ่อมด้วยฉัตรเงินฉัตรทองฉัตรนาก ใต้ถาดทองแดงมีตั้ง
แต่ไม่มีสัหัตถารบา บนพระมหาปราสาทจัดพระแท่นมณฑลอย่างพระ
ราชพิธี โรงพิธีพราหมณ์ตั้งข้างประตูสุวรรณบริบาล ซีกข้างตะวัน
ตก ตั้งคันทักปลุกฤษ์ที่นอกกระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หว่าง
โรงละครเหนือ ๒ ต้น ใต้ ๒ ต้น ทั้ง ๓ วัน มีทอง ๑๘ ตำลึง
เงิน ๒๔ ชั่ง พระสวดมนต์ราชาคณะ ๓๔ พระอาจารย์ในกรุงและ
บางข้างอีก ๖ เจ้าทรงผนวชคงเป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตองค์
หนึ่ง ถานา ๑๒ จึงรวมเป็น ๕๓ รูป

กระบวนเด็ก ๑ กระบวนหน้ามหาดเล็กนายเวร วังหลวง ๔
มหาดเล็ก ๔๐ คู่ รวมเป็น ๘๐ คน ตำรวจ ๔๒ คู่ มหาดเล็ก
วังหน้าแห่งหนึ่ง นายเวร ๔ มหาดเล็ก ๓๐ แตรวง แตรฝรั่ง
สังข์ ๒๖ กลองชนะ ๒๐ คู่ เครื่องสูงหน้าห้าชั้นคู่ ๓ ดำมรง

๖ ค่ำ บังแทรก ๔ หดงเครื่องห้าชนคู้ ๓ ดำมชน ๕ ค่ำ
 บังแทรก ๔ มีพระแสงหว่างเครื่องและคู้เคียง กระบวนหนึ่งดม
 บักลายเลื้อจครุย แต่งพระองค์ทรงด้นับเพลาเชิงนอน พระภูษา
 น่ายาเทศเขียนทองโจงหางหงส์ รัตพระองค์หันามขนุน ถดอง
 พระองค์เข็มขามลายพลกฤษจิบอย่างเทศ ทรงคาดแครงเจียรมาด
 นอกเจียรมาดรัตพระองค์บนแห่งประดับพลอยเพชร ทรงเหน็บ
 พระแสงกนหยันผกประดับเพชรถมยาราชาวดี ดอกไม้เพชรประจำ
 ลาย ทรงพระดังวาลยประดับเพชร สพักเฉวียงพระองค์ษา ทรงพระ
 ขำมรงค์เพชรครบนวพระหัตถ์ถึง ๒ พระกร แล้วทรงพระมาดา
 เสร้าสูงส์แต่ด เครื่องประดับเพชรมีขนนกวายุภักษ์ แต่ม
 เปดียนเครื่องทรงทงทุกเวลา วันแรกชาดกับ ทรงพระภูษาลาย
 ทองเข็มขาม ถดองพระองค์เข็มขามรว พระแสงกนหยันเปดียน
 เป็นดอกไม้ประดับมรกฏประจำลาย

วันที่ ๒ เวลามีาย ทรงลายเขียนทอง แต่ถดองพระองค์
 เป็นตาดเงินผุดใหม่ กนหยันดอกไม้เพชร พระขำมรงค์มรกฏ
 พระมาดาเสร้าสูงส์กู่หว่าประดับเพชร ครนเพลาแต่จกดับเปดียน
 ทรงเข็มขามดอกผุดทอง ถดองพระองค์เข็มขามรวขาวพันทอง
 พระแสงกนหยันกุดนประดับเพชร

วันทรงฟังสวดที่ ๓ ทรงลายเขียนทอง ถดองพระองค์เข็ม
 ขามพันแดงรวทอง ทรงพระขำมรงค์ปัทมราค พระมาดาเสร้า

ตั้งตำ วนหม่มมาตามชน ๒ มา ครั้นเวลาเสด็จกลับทรงพระ
 ภาษาเข้มขบผุดทอง นดองพระองค์เข้มขบพนเขี้ยวทอง ทรง
 พระขำมรงค์เพชรครบนิ้วพระหัตถ์ พระมาดาเสด็จตั้งเขี้ยวพลอย
 มรกต

ในวันทที่ทรงฟังสวดถึง ๓ วันนั้น เมื่อประทับพลับพลาเปิด
 เครื่องแล้ว ทรงพระภูษาถายพันขาวโจงหางหงส์ ทรงวัดพระ
 องค์บนแห่งประทับเพชร พระขำมรงค์เพชรครบนิ้วพระหัตถ์ นดอง
 พระองค์ครุฑทอง ทรงพระมหามงคุดจนสวดจบ แล้วจึง
 เสด็จทางมุขหลัง ทรงพระเสด็จไปพลับพลาเปิดเครื่องเหมือน
 กันทั้ง ๓ วัน เวลาเช้าทรงพระเสด็จโดยปกติ พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินออกทรงถวายสังฆทานเตียงพระ
 แล้วกรมพระราชวังเสด็จไปประทับทิมสังข์ให้ทงทาน แล้วจึงเสด็จ
 กลับพลับพลา ครั้นณวัน ๑๖ ค่ำ มีชาวฮ่อศึกเพลเข้าทรง
 เครื่องเหมือนเวลาบายก่อน ๆ เปลี่ยนแต่ฉลองพระองค์เป็นอย่าง
 น้อยพันตาผุดใหม่ ประดับฉลองพระองค์ลงยาราชวดีประดับพลอย
 วัดพระองค์บนแห่งประทับเพชร เครื่องพระมหากฐิน (พูด
 อ้อมแอ้มเหลวไหลเต็มที) ทรงพระขำมรงค์ครบ ๒ พระหัตถ์ ทรง
 พระมหากฐินน้อย กระบวนแห่ได้พอกขาว เสด็จมาถึงพลับพลา
 เปิดเครื่อง แล้วว่าสรงเสด็จครั้งหนึ่งก่อนแล้วจึงทรงเครื่องอย่างฟัง
 สวด ขนไปบนพระมหาปราสาทเสด็จพระราชดำเนินออกเตียงพระ

แถมถวายไทยทาน มีกระຈาดเทียนใหญ่ ๓๐๐ รูปใหญ่ ๓๐๐ ตะบองผืน ๓

เพลาเช้า ๓ โมง ๖ บาท พระถักขณาถักถักรำคี่มีน เสงย
นวางค์ศุภครตริยางค์จันทร พระอาทิตย์ พระพฤทท์ พระศุภ
เป็น ๓๓ กับพระถักขณา พระเสาร์ พระราหู เป็นมหาอุคม
โยค พระจันทรถักถักถักรำคี่มีน เสงยพระมหัทธฤกษ์พร้อม
ด้วยจตุรงคควัฒนา ศุภวารมหาถักถักถักรำคี่มีน พิชัยฤกษ์ เสด็จ
ลงมาที่ตรงฐาน พระราชโกษาถวายพระภุษา นถองพระองค์
ครุฑขาวดำรดแม่ถวด เสด็จนั่งเหนือตั่งบนถาดทองแดง บ่าย
พระพักตร์บูรพทิศ หอวงพิพิภษาถวายเครื่องพระมูราชภิเศก

สมเด็จพระสังฆราช	๓
พระพนรัต	๓
พระญาณสังวร	๓
พระพิมลธรรม	๓
พระธรรมอุคม	๓
พระโพธิวงษ์	๓
พระพุทโธษาจารย์	๓
พระเทพกระวี	๓
พระธรรมราชา	๓
พระบัญชาวิสารเถร	๓
พระวินัยวัชิต	๓

พระราชกณะ	คามวาสี ๘	อรัญวาสี ๒
พระอาจารย์ทอง	๓	
พระอาจารย์ทอง	๓	
พระอาจารย์มี	๓	
พระอาจารย์วัดบางช้าง	๓	

รวม ๓๔

ถวายพระเต้าประทุมนิมิตร์บัญชาอุทฺตชนที่ ส้มเค็ญพระเจ้าอยู่หัวทรง
 พระเต้าเบญจครภพพระมหาสังฆทัตถิณาวุธ พระมหาสังฆของ
 มหาสังฆเงิน แด้วพรหมณัถถวายน้ำ ทรงพระภูษาพันแดง
 เขียนทอง ทรงสะพักกรรองทองขาว เสด็จประทับพัดบัลลาคอย
 ฤกษ์ ครั้นได้ฤกษ์เสด็จทรงพระเสด็จน้อยเข้ามาประทับคอยใน
 พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน มีพระราชโองการให้ส้มเค็ญพระเจ้า
 ดูกเธอ เจ้าฟ้าภูธรทศทิพยวงศ์ ออกมาเชิญเสด็จเข้าไปข้างใน
 ส้มเค็ญพระเจ้าดูกเธอ พระเจ้าดูกเธอถวายพระองค์ เชิญคอก
 ไม่รูปเทียนตามเสด็จ จึงมีพระราชโองการให้พระเจ้าดูกเธอพระ
 องค์เจ้าอินไทยมาเชิญพระนามเข้าไป ครั้นเพลาเช้า ๔ โมง ๕ บาท
 ได้ฤกษ์ โหร ๓ คนตั้งให้ประโคม ส้มเค็ญพระพุทธเจ้าอยู่หัว
 จึงมณฑปพระราชทานพระนาม ให้ส้มเค็ญพระเจ้าดูกเธอเจ้าฟ้ากรม
 หลวงอิศรสุนทร เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระราช
 ทานพระแสงดาบญี่ปุ่นฝักมะขามดีหว่าห้าม ดำหรับกรมพระราชวัง

บวร จึงดำรัสฝากพระพุทธรักษา และให้ตั้งอยู่ในสุจริตรรม
ราชประเพณี แล้วพระราชทานพระพรไชยศิริสวัสดิ์ จึงมีพระราช
โองการดำรัสสั่ง สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิทักษ
มนตรี ให้ตั้งรับพระบิณฑูร กรมพระราชวังเดิศจึงลงเรือพระที่
นั่งกราบยาว ๓๓ วา ประทับฉนวนประจําท่าเหนือพระตำหนักแพ
มีเรือต่ง ๓ คู่ กดองแขก เรือดำรวจข้าราชการตามเดิศจ ๒๓ ถ้า
ตามเดิศจ้างเข้าไปพระราชวังบวร ขุนมหาสิทธิโหวารปลัดกรมพระ
อาลักษณ์ เชิญพานพระนามเข้าไปตามเดิศจ จึงทูลเกล้าฯ
ถวายฉนวนพระที่นั่งเดิศจออกข้างหน้า พระราชทานเงินให้แก่ขุนมหา
สิทธิโหวาร & ดำดิ่ง

สมเด็จพระพุทธรเจ้าอยู่หัว ดำรัสให้ตั้งโรงพิเศษ ๒ โรง เดียง
ข้างตูลดของ ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย และเดียงโต๊ะครบ ๓ วัน ที่ขาย
คัมภีร์สวัสดิ์

ข้อซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดำรงพระ
ยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแล้ว ไม่เดิศจขึ้นไปประทับ
พระราชวังบวร มีข้อความตามที่เดิศจต้องกันกับที่ปรากฏอยู่ว่า
เป็นพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้
คัดมาลงไว้ในหนังสือวิธานพิเศษเล่ม ๓ หน้า ๘๒ ถึงหน้า ๘๔ จะ
ได้คัดข้อความแต่ละพะระเรื่องมาลงไว้ มีข้อความดังนี้

“ก็แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรง

พระมหากษัตริย์โปรด ตั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
เป็นกรมพระราชวังบวร คุณเลื้อกรบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก ว่าพระบวรราชวังร้างไม่มีเจ้าของชดไชมยับเยิน
ไป เข้าเรือนข้างในก็ว่างเปล่ามาก ขอพระราชทานให้เชิญเสด็จ
กรมพระราชวังพระองค์ใหม่ ขึ้นไปทรงครอบครองพระบวรราชวัง
จึงจะสมควร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ว่า ไปอยู่บ้านช่องของเขาทำไม เขารักแต่ลูกเต้าของเขา ๆ
แข่งเขารักได้เป็นหนักเป็นหนา และมีรับสั่งว่าพระองค์ก็ทรงพระรา
มากอยู่แล้ว กรมพระราชวังพระองค์ใหม่อย่าต้องเสด็จไปพระบวร
ราชวังเก่าเลย คอยเสด็จอยู่พระบรมมหาราชวังนี้แหละเถิด อย่า
ต้องประดักประเดียดักแล้วย้ายเก่าเลย ”

ถ้าผู้ใดอยากจะทราบความละเอียดกว่านี้ ให้ดูหนังสือวิริยญาณ
พิเศษเล่ม ๓ หน้าที่บอกไว้ข้างต้นนี้

๒๐๖ ณ เดือน ๖ ปีเถาะนพศก ตั้งเขา
ไกรลาสให้โสดก้นเจ้าฟ้ากุณฑล ทรงเครื่องต้น
ประทับพระองค์ ทรงพระมหามงกุฎมมุตวิงษ์อย่าง
เทวอัคร

๒๐๖ โสดก้นเจ้าฟ้ากุณฑลนี้ ถัดมาปีก็อยู่กับในพงศาวดาร
ปีหนึ่ง รายการที่กล่าวไว้ในพงศาวดารเลือนลนอยมาก ดูเหมือน
แต่ดูตัวอย่างใหม่ ๆ กล่าวประจบให้เป็นเก่า ที่จนอนกอนทีเดียว

เช่นทำเขาไกรลาสที่ไหนไม่รู้ ^๕ซึ่งแผนที่ยังไม่ถูก ^๕ว่าไปทรงเสด็จ
ทางประตูท้ายที่ทรงบาตร ^๕ที่สถาพระมหาปราสาทข้างในไปที่สระ
อนาคตไม่รู้ว่ายู่ที่ไหน

๒๐๗ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระไอยกา จู
พระกรเสด็จขณยอดเขาไกรลาส

๒๐๗ ในพงศาวดารไม่ได้กล่าวความว่าใครจริงทีเดียว

๒๐๘ กรมขุนอิศราณวัตร^๕เป็นพระอิสว ทรง
พระมหากฐิน ทรงประพาศเครื่องต้น เป็นพระอิสว
ประสาทพร

๒๐๘ ในพงศาวดารว่าถึงกรมขุนอิศราณวัตร^๕แต่งพระองค์ ว่า
ทรงชฎาเดินหน ทรงฉลองพระองค์ครุย เห็นจะเห็นกรมดมเด็จพระ
พระบารบปรบั^๕ เมื่อครั้งโดนจุถูกหึงศรีวิไล แต่เชื่อ
ว่าคงจะทรงเครื่องต้นจริง ตามที่กล่าวไว้ในหนังสือ^๕ เพราะมี
ตัวอย่างเมื่อเครื่องต้นทำแล้วเสร็จ พระราชทานให้เจ้าฟ้ากรมขุน
เสนาณรงค์ทรงเมื่อแห่ทรงผนวชเป็นคราวแรก เพราะพระองค์ของ
ท่านไม่ได้ทอดพระเนตรเห็น อยากทอดพระเนตร กรมขุนเสนา
ณรงค์ และกรมขุนอิศราณวัตร^๕นั้นว่างามนักทั้งสององค์ เห็นจะ
โปรดให้ทรงทอดพระเนตร ยังมีตัวอย่างต่อมาอีกในรัชกาลที่ ๓
โปรดให้พระองค์เจ้าถิษณานุคุณทรงเมื่อแห่ทรงผนวชรัชกาลที่ ๓ ^๕
ถ้าไม่มีตัวอย่างท่านคงไม่ทรงวิช^๕

๒๐๘ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระโอยกา จง
พระกรขึ้นส่งถึงยอดเขา พระอิศวรรตนาส่งชกษี
นาวิฏแล้วประสาทพร

๒๐๙ ในชั้นต้นที่จะสอบสวนเรื่องโสกันต์เจ้าฟ้ากุณฑลณี ได้
ดูจดหมายเหตุเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ซึ่งกรมหลวงดำรงชำระไว้
อื่น ๆ ก็ได้ความชัดเจน แต่ข้อที่เขาไกรลาสตั้งแห่งใดไม่ปรากฏ
กับมีข้อความที่จะแปลว่าอะไรไม่ได้ คือ “ณวัน ๖๖๔ คำเพลา
เช้า แห่มาโสกันต์ที่พระมหาปราสาท แล้วเสด็จกลับทางประตู
ท้ายที่ทรงบาตรที่ศาลาพระมหาปราสาทข้างใน”

อีกข้อหนึ่งซึ่งกล่าวว่า เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์ แต่ง
พระองค์ทรงฉลองพระองค์กุยทรงชฎาเดิน

ข้อความที่คัดลงในจดหมายเหตุนี้ ปรากฏว่าได้คัดในร่าง
หมายซึ่งยังมีอยู่โดยมาก เว้นไว้แต่ความ ๒ ข้อที่กล่าวมานี้ผู้อ่าน
หมายไม่เข้าใจ หรือปากใดเอาการใหม่ปนการเก่า ก็จะเป็นได้
ในร่างหมายเองมีตัวแก้ไขจากถายมือเดิมหลายแห่ง ก็น่าจะต้อง
คำรากะทรงดวงจัน ถ้าจะมีการอะไร เสร็จร่างหมายเก่าออกมาตก
แทรกวงกา แล้วให้เลี่ยมขึ้นเป็นหมายใหม่ จึงเดอะเดอะ
ไปก็มี การที่จะอ่านต้องเข้าใจอ่าน ในที่นี้จะเก็บข้อความจาก
หมายเก่าเอาแต่สิ่งที่สำคัญควรสังเกต

หมายฉบับนี้ “เจ้าพระยาศรีธรรมราช” รับสั่งได้
เกล้า ๆ กำหนดงานสดมภ์ณวัน ๑^๕ คำ แรมคำ ๓ คำ ๒ คำ
มีมะโรงต้มเทศิก เพดาบ้าย ๒ โมง ๖ บาท พระสงฆ์ ๕๐ รูป
เจริญพระพุทธมนต์ณวัน ๒^๑ คำ พระฤกษ์จรดพระกัณธิดกรไกร
ณวัน ๓^๓ คำ ๔ คำ ๕ คำ สัมโภชเวียนเทียนพระที่นั่งดุสิตมหา
ปราสาท ๓ วัน”

เขาไกรลาศพิเคราะห์ดู ได้ความจากดวงริ้ว เวลาถึงพระ
มหาปราสาทและเวลากลับจากพระมหาปราสาท ว่าตั้งที่เก่งกรงนก
คือใกล้ไปข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย กระทบนแห่ก็ตามอัตรา
คือคู่แห่เด็ก ๘๐-๘๕ ทั้งคนเชือกปลายเชือก แตรใน ๘ เครื่อง ๒๓
พระแสง ๕ บัณเฑาะว์ ๒ พราหมณ์โปรยข้าวดอก ๒ เคียง
พระราชยาน ๓๒ อินทร์พรหม ๓๖ หามพระราชยาน ๓๐ เครื่อง
หลัง ๘ พระแสง ๒ รวมกระทบใน ๑๒๕ คน กระทบนอก
คู่แห่ผู้ใหญ่ ๘๐ แตร ๔๒ กลองชนะ ๔๐ ในหมายมีแต่กระทบ
ข้างหน้า กำหนดแตรตามระยะทางเช่นได้กันดั้ขึ้นหลัง ๆ การ
ที่วางกระทบเมื่อถึงเกย ก็อย่างขึ้นหลัง ๆ แต่นางเชิญเครื่อง
เชิญพระแสงหลัง ให้เดี่ยวชนอักษณันท์ปราสาท นางสระเข้า
ประตุพรหม

มีกำหนดผู้ตรวจตรา ให้เจ้าพระยาศรีธรรมราชเข้ามาจัด

๗ บุญรอด ทอดเจ้าพระยาศรีธรรมราช

กระบวนในพระราชวัง ให้เจ้าพระยาสมรราชจักรีกระบวนที่ประตูลาศ
 ตำราญ เจ้าพระยามหาเสนาจักรีที่ประตูลาศไชยศรีข้างใน เจ้าพระ
 ยามา จักร์เกยพระมหาปราสาท เมื่อกระบวนเดินพ้นมาแล้ว
 จึงให้เจ้าพระยาทั้ง ๓ เดินตามกระบวนมา

วันรุ่งที่เขาไกรลาศ ให้เจ้าพระยาจักรีสมรราชจักรีการที่
 มุมตะวันออกเฉียงใต้ เจ้าพระยามหาเสนา ตะวันออกเฉียงเหนือ
 เจ้าพระยามา ตะวันตกเฉียงใต้ เจ้าพระยาสมรราช ตะวันตกเฉียง
 เหนือ พอได้กันต์เสร็จแล้ว ถวายผ้าสะบงแล้ว กลับเข้าไปที่ท้าย
 พระมหาปราสาท ทรงตักบาตรที่ศาลาพระมหาปราสาท ตักบาตร
 นี้ต้องเข้าใจว่าไม่ใช่พระเข้ามารับ ตักเข้าลงในบาตรดำหรับไปถวาย
 พระ ซึ่งกำลังสดุดถวายพรพระอยู่ ครั้นทรงบาตรเสร็จแล้ว
 เสด็จกลับออกมาทางที่เสด็จเข้าไปนั้น จึงลงมาทรงพระเสด็จน้อย
 ไปตรงที่สระโนนาค

มีแปลกอย่างหนึ่ง ดูเหมือนว่าไม่ได้แต่งพระองค์ในมณฑป
 จะลงมาแต่งที่นอกเข้าน้ำหนึ่ง ที่เรียกว่ามุมตะวันตกข้างเหนือ แต่
 ข้าพเจ้าไม่เชื่อข้อนี้ เห็นจะแต่ครั้นนัก และตัวหนังสือที่เขียน
 ลงไว้เป็นคำเล็ก ๆ ใครจะเขียนเพิ่มเติมลงไปก็ไม่ทราบ นอก
 จากนั้นก็ไม่มีแปลกประหลาดอะไรจากไดกันต์ชั้นหลัง ๆ

๒๑๐ เจ้าบุตร แก้ว รัช พระกร ลงจาก ยานุมาศ
 ขนบนเกยพระมหาปราสาท

๒๑๐ เจ้าบุตรแก้วที่สำหรับรับพระกรณีย์ ได้เห็นชื่อในบัญชี เป็นผู้เลี้ยงพระณัฏฐรูป ๓ ในจำนวนมากด้วยกันนั้น พระที่ฉัน ดำรับเจ้าบุตรแก้ว เป็นพระสมุห์วัดบางลำภู ฉันทโกตัม ๓ ตัว ไถ่จาน ๓ นมโค ๓ โถ ที่จะเป็นตุ๊กตาวเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต เวียงจันทน์ ที่มีชื่อในพระราชดำรัส เวียงจันทน์ เมื่อแผ่นดินกรุงธน รับพระกรณีย์ในที่นี้ คือเวลาไปทรงฟังสวด ไม่ใช่รับที่เขาไกรลาศ

๒๑๑ ณวัน ๖^๐ คำ กรมหลวงจักรเจษฎา
สิ้นพระชนม์ ถวายพระเพลิงวัดมงคลพิมุข

๒๑๑ วัดบพิตรพิมุขในครั้งนั้น เห็นจะเรียกว่ามงคลพิมุข

๒๑๒ ณวัน ๖^๘ คำ ปีมะโรง สัมเวทศิก เจ้า
ฟ้ากรมพระสุนทรเทพสิ้นพระชนม์ ไว้พระศพบน
ปราสาท

๒๑๒ เจ้าฟ้าที่เรียกว่ากรมพระสุนทรเทพพระองค์นี้ คือที่
เรียกกันว่าตุ๊กตากรหม่อมใหญ่ ปราบกฎพระนามบันทึกว่าสมเด็จพระเจ้า
ไอยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ ข้อที่ใช้พระนามว่า
กรมพระ บางทีเจ้ากรมจะได้เป็นพระในครั้งใดคราวหนึ่ง เป็นพระ
ราชธิดาที่ทรงพระกรุณาโปรดปรานมาก มีเรื่องราวปรากฏในเวลา
เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพทรงพระ
ประชวร ทรงพระวิตกมากไม่สบายพระราชหฤทัย รับสั่งรับ
ทุกข์ไต่ถามหาทางที่จะรักษาทั่วไป ทั้งข้าราชการและพระสงฆ์

สมเด็จพระวันรัต และพระพุทฺธโฆษา พระเทพเมธี จึงได้
 ถวายพระพร ถึงวิธีซึ่งจะบำบัดพระโรค ทรงพระกรุณาโปรด
 ให้ทำตามวิธีซึ่งพระราชทานทั้ง ๓ ถวายพระพรนั้น มีร่างรับตั้ง
 ปราศอยู่ เริ่มว่า “ณวันเดือน ๖ ค่ำจุลศักราช ๓๑๗๐ ปีมะโรง
 สมฤทธิศก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ
 ฝ่ายใน ทรงพระประชวร พระโรคนี้ประทังมาจนถึงณวันเดือน ๘
 แรม ๒ ค่ำ พระโรคนี้หนักไป ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้นค่ำ ๓
 เพลาเช้าโมงเศษ ดันเกล้าตันกระหม่อม แลตั้งออกณพระที่นั่ง
 บุษบกมาดา มหาจักรพรรดิพิมาน ข้าทูลละออง ๖ ผู้ใหญ่ผู้น้อย
 กราบถวายบังคม เฝ้าตามตำแหน่งโดยขนาด จึงมีพระ
 ราชโองการมานพระบัณฑูรสู่ถึงหน้าท ค่ำวันขึ้นเกล้า ๖ ตั้ง
 จมื่นไวยวรนาถหัวหมื่นมหาดเล็ก ว่าสมเด็จพระพนรัตวัดพระ
 เชตุพน ถวายพระพรให้ตั้งมหาสังฆคัมภีร์ จำเริญพระชันษา
 เวลากดางวันกลางคืน ๓ วัน พระพุทฺธโฆษา พระเทพเมธี ถวาย
 พระพรให้ตั้งพระราชพิธีตามพุทธวาระ จำเริญพระชันษาเวลา
 กดางวันกลางคืน ๗ วัน ในพระราชพิธีของสมเด็จพระพนรัตน์ว่า
 ให้อาราธนาพระห้ามสมุทร ๓ พระห้ามพระญาติ ๓ พระห้ามแก่น
 จันทน์ ๓ พระคันธารราช ๓ พระไชย ๓ ทรงเครื่องทั้ง ๕ พระองค์
 มาประดิษฐานบนเตียง เตียงนั้นคาดเพดานผ้าขาวบริสุทธิ์แล้ว ตั้ง
 หมอน้ำ ๕ ทิศ ชันน้ำ ๕ ทิศ ถอยดอกบัวหลวงหมอนละ ๕ ดอก

วันละ ๕ ดอก ลงยันต์แผ่นดีบุกประจำทุกหม้อทุกชั้น แล้วเอาใบ
บัวหลวงบีบปากหม้อน้ำชั้นน้ำ จึงเขียนรูปท้าวจุโลกบาลประจำทิศ
ทั้ง ๔ แล้วทำฉัตรผ้าขาว ๓ ชั้นปักเคียงพระพุทธรูป ๔ ทิศ จึงตั้ง
ชั้นตรงใบหนึ่ง พื้นเทียนยาวเท่าพระองค์ตาม ๔ ทิศ วันละ ๔ เฒ่า
เทียนหนัก ๓ บาท ค้ายได้เทียน ๓๒ เล่ม ตาม ๔ ทิศวันละ ๔ เฒ่า
ให้ตั้งตามบนเตียง ๆ ที่จะตั้งนั้นให้ทำโครงหุ้มผ้าขาวทั้ง ๘ เตียง
แล้วให้ก่อพระเจดีย์ทรายวันละสองหมื่นแปดพันองค์ ทำธงน้อยปัก
ให้ครบพระทรายแล้วให้ทำไม้ค้ำโพธิ์ ๔๐ อัน ให้แต่งเครื่องบูชา
พระพุทธรูป วันละ ๕ ตำรับ ท้าวจุโลกบาลวันละ ๔ ตำรับ จึง
วงสายสิญจน์ให้รอบในบริเวณตลอดที่กระทำนั้น จึงเอาดอกมณีซ้อน
วันแรก ๓๐๘ ดอก วันกลาง ๒๓๖ ดอก วันสุดท้าย ๔๓๒ ดอก ให้
เด็กที่คุ้มแย้มจะโกธบ้านในเพลาเดี่ยวนั้น เมื่อพระสงฆ์หนึ่งปรกหนึ่ง
สวดทิศละ ๕ รูป ๔ ทิศ ๒๐ รวม ๒๓ รูป สวดสามภาณ มหาเกศัลย
โมคคัลลานะ จุนทศิริมานนท์ เพลาเดียวให้จบ แล้วให้สวดตั้งแต่
โมสปริต (เห็นจะโมรปริต) ไปจนจบพระปริต แล้วสวดพระสัก
กัถวาทิศละเจ็ดพันสวด ๔ ทิศ วันหนึ่งสองหมื่นแปดพัน สวดสามวัน
เป็นแปดหมื่นสี่พันจบ เมื่อพระสงฆ์สวดเคารพสิ้นแสงพระอาทิตย์
แล้ว ให้พระสงฆ์หนึ่งปรกอธิษฐานณะเพาระพระพุทธรูป จึงเอาดอกมณี
ปรายลง ๓๖ ครั้ง เมื่อปรายดอกมณีนั้น ให้บิภกรวมด้วยสุกโค
แล้วให้อธิษฐานน้ำในชั้นตรงนั้นว่า ขออาราธนาพระคงคาเจ้า มีคุณ

๓๒ (ประการ) เป็นมารดาแห่งสัตว์ทั้งหลายจงรับเอาน้ำพระพุทธมนต์ และคุณพระรัตนตรัย ให้เป็นน้ำทิพย์โอสถชำระร่างกาย ขอให้พระโรคบรรดาที่เกิดขึ้น ให้อันตรธานหายเป็นอันขาดทีเดียว

ในการพระราชพิธีของพระพุทธโฆษา พระเทพเมธี นั้นว่า นิมนต์พระสงฆ์ ๒๓ รูปสวดพระปริต แล้วให้ปัดอภัยมุข เบ็ด ไก่ หอย เต่า ปลา ทั้ง ๗ วัน วันสุดท้าย ให้อาราธนาพระบรมธาตุ มาตั้งบนเคียง แล้วอธิษฐานขออานุภาพพระบรมธาตุเจ้า จงเป็นที่พึ่ง ขอให้พระโรคทั้งที่เกิดขึ้นอันตรธานหาย นั้น ให้ตั้งการพระราชพิธีตามธรรมเนียมพระพนรัต พระพุทธโฆษาจารย์ พระเทพเมธีนั้นเกิดแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ตั้งโรงทานเลี้ยงพระสงฆ์ เจ้าเณร รูปสี่ รวมกันกับพระราชพิธีทั้ง ๓๐ วัน ”

การพระราชพิธีนี้ ได้ตั้งมือทำด้นด้นเด็จพระพนรัต ตั้งแต่เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ เพลาบ่าย ขึ้น ๓ ค่ำ ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ แต่เข้าไปจนรุ่ง การพิธีพระพุทธโฆษา พระเทพเมธี ตั้งแต่เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ครบ ๗ วัน ๗ คืน พระสงฆ์ที่ ทำพิธีนั้นเข้าเพลทุกวัน โรงพระราชพิธีปลูกในพระราชวัง ที่ชาดาหว่างพระตำหนักดึก * กับหอพระคิณกัน เคียงใหญ่ตั้งพระพุทธรูป

* พระตำหนักดึกในที่นี้ ไม่ใช่ที่พระที่นั่งจักรยมหาปราสาท ซึ่งเป็นที่ตำหนักสมเด็จพระศรีสุลาไลย ที่เรียกตำหนักดึกมาแต่รัชกาลที่ ๓ จนถึงเวลาทำพระที่นั่งจักรย มหาปราสาท

ในกลางโรง ๕ องค์ เคียงน้อยมีกระโจมเทียบตั่ง ๘ ทิศ ตั่งหมอนา
และชั้นน้ำประจำ ส่วนพระทรายนั้น ๘ ค่ำรวจก่อ และทำธงเด็กปัก
มีเทียนบูชาด้วย วันจะต้องหมั้นแปดพัน ไม่น้ำโพธิ์ปรากฏว่าเท่า
พระชนมพรรษา ท่อนหนึ่งยาว ๘ คอกทาดินสอพองกรอกเปียผ้าขาว
หุ้ม ไปคำพระศรีมหาโพธิ์ทีเดียว มีเครื่องบูชากระบะมุกบูชาพระ
๕ ตำรับ ส่วนเครื่องบูชาดุโลกบาดจัดลงพานตั้งให้โหรบูชา เทียน
เด็กต่องหมั้นห้าพัน บูชาพระทราย ตั้งให้ตำรวจบูชา ให้เผ่าเด็กบุงดง
ไปถวายส้มเต๋จพระวันรัตลงยันต์ สัตว์ที่ปล่อยให้กรมท่า และกรม
ตำรวจในจัดซื้อ

การพิธีทำเมื่อจวนสิ้นพระชนม์มากแล้ว วันเดือน ๘ ขึ้น
๑๔ ค่ำเป็นวันเด็กแห่พระกตัม ครั้นวันอาทิตย์เดือน ๘ แรมค่ำ ๓
เพลาเช้า ๒ โมง ๘ บาทนิพพาน เคยมีร่างหมายรับสั่งเชิญพระศพ
ขึ้นปราสาทต่อไปด้วยในแตรเดียวกัน ในหมายไม่ได้กล่าวถึงเรื่อง
พระโกศฐ์ และธรรมาพระศพ จะอยู่แตรอื่นหรือตั้งกันปากเปล่า

ผู้ดำรงตนราชประยูร เสด็จอยู่ตำแหน่งนั้นต่อมา ก็เรียกกันว่าเสด็จ
ตำแหน่งตก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสดับ
รับสั่งว่าหลงไป ว่าเป็นตำแหน่งตกที่เคยเสด็จอยู่ ตำแหน่งตกที่รับสั่ง
ถึงนี้ คือตำแหน่งตกในหมายรับสั่งฉบับนี้ อยู่ที่ตำแหน่งสมเด็จพระ
ผู้ดำรงตนประทับในรัชกาลปัจจุบันนี้ ตำแหน่งตกกลายเป็นแปลว่า
ตำแหน่งเจ้านายที่เป็นใหญ่ในพระราชวัง

ประการใด มีแต่บุญเครื่องตั้งพระศพ ดังเกิดความเป็นการใหญ่
มีของหลวง พานพระภุชญาโยง เครื่องทองน้อยตั้งหน้าพระศพดำรับ
หนึ่ง ชันเชิงรองแฉ่น ๒ แฉ่นกาไหล่ทอง ๒ คันไม้เงิน ๒ คันไม้
ทอง ๒ ชุมสาย ๔ เครื่องสูงห้าชั้น ๑๕ มณฑปเพลิง ๔

ส่วนเครื่องในกรม เครื่องนมัสการทองคำเชิงเทียนหงส์ พระ
ถ่อม* ประดับเพชร เครื่องใน ๑๒ ตั้ง บ้วนพระโสมงูทองคำ
เครื่องตั้งพระพักตร์เครื่องใน ๔ ตั้ง ชันดงยาพานทองคำรองพาน
เงินรองผ้าเช็ดพระพักตร์ ถาดเงินตะทองรองหน้าตั้งพระพักตร์ พาน
ทองรองเครื่องพระดำอาบดำรับหนึ่ง มีเครื่องใน ๑๒ ตั้ง หีบพระ
ฉายทองคำหนึ่ง พระฉายหนึ่ง เครื่องทองคำ ชันหน้าด้วยรองพาน
จอกกลอย บ้วนพระโสมงูปากแตร พานทองเครื่องชำระพระหัตถ์
พานทองคำรองพระภุชญา ๒ พันทักทองขวางหนึ่ง พระแฉ่นค้ำ
ทองคำหนึ่ง หมอนาถมถาดรองหนึ่ง เครื่องบูชาพระศพในกรม ๓

* พระถ่อมองค์นี้เป็นหัวแหวนเครื่องประดับต่าง ๆ ของ
เจ้าจอมมารดาวันทา ในกรมพระราชวังที่ ๑ ซึ่งเป็นชู้กับนายทอง
อินกลาโหม เป็นโทษจะต้องประหารชีวิต สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ ทูลขอพระราชทานชีวิตไว้ ทรงพระ
กรุณาโปรดยกโทษประหารชีวิต จึงนำหัวแหวนทั้งปวงนำมา ถวาย
ทรงทำพระถ่อมองค์นั้น ยังอยู่ในตู้ห่อพระธาตุมณฑล ในพระ
บรมมหาราชวัง จนบัดนี้

หมายฉบับหนึ่ง ว่าด้วยสดุดพระอภิธรรม ตั้งแต่วันแรมค่ำ ๓ จนถึงแรม ๕ ค่ำ สดุดพระอภิธรรม ๒ เติง พระสงฆ์ ๓๒ รูปเป็น ส่วนในกรม ตั้งแต่วันแรม ๖ ค่ำไป จึงเป็นส่วนหลวง จนถึงกำหนด พระราชทานเพลิง

อีกฉบับหนึ่ง พระราชทานเพลิงพระบุพโพ กำหนดวันศุกร์ เดือน ๓๐ แรม ๑๒ ค่ำ การพระราชทานเพลิงพระบุพโพก็ตามเคย ไม่แปลกประหลาดอันใด

ในพงศาวดาร พยายามที่จะกล่าวถึงเรื่อง พระโกษฐอย่าง หลง ๆ ว่าให้หรือทองที่หุ้มพระโกษฐ ๆ อะไรก็ไม่รู้ มาเติมทองขึ้น อีก ทำเป็นพระโกษฐทองคำกุดันแปดเหลี่ยม ยอดทรงมงกุฎขึ้นไว้ องค์หนึ่ง ดำหรับพระองค์นี้ ความที่ถูกต้องนั้นคือรับสั่งให้หรือทอง ที่หุ้มพระโกษฐกุดัน ทรงพระศพสมเด็จพระที่นั่ง ๒ พระองค์นี้ มารวมกันทำพระโกษฐทองใหญ่ ไม่ใช่มาทำโกษฐกุดัน ผู้เขียน พงศาวดารหมายว่ากุดัน แปลว่าถวดถาย ถวดถายอย่างเช่นพระ โกษฐทองใหญ่นั้น ควรจะเรียกว่ากุดัน แต่ภาษาในราชการ เขา เรียกพระโกษฐสมเด็จพระที่นั่งนั้นว่ากุดันน้อย กุดันใหญ่ พระโกษฐ แปดเหลี่ยมยอดทรงมงกุฎ เขาเรียกว่าพระโกษฐทองใหญ่ พระ โกษฐทองใหญ่นี้ทำแล้วเสร็จในปีมะโรงนั้นทั้งพระทองเงินด้วย รับสั่ง ให้เชิญเข้ามาตั้งถวายทอดพระเนตรในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ซึ่งเสด็จ ประทับอยู่ คุณเลื้อพระสนมเอกทูลห้ามปรามว่า ทรงอะไรเช่นนั้น

หน้ากตวเป็นดาง เห็นพระโกษฐเข้าก็ร้องให้ดวงหน้าเดียวก่อน ริม
 ตั้งว่ากูไม่ถือ ไม่เอามาตั้งดูทำไมกูจะได้เห็น ตั้งถวายทอดพระเนตร
 อยู่เป็นหลายวัน ครั้นทูตกระหม่อมใหญ่ขึ้นพระชนม์ถึง ทรงพระ
 โทมัสมาก จึงรับสั่งว่าให้เอาพระโกษฐทองใหญ่ไปประกอบถวาย
 ทอดพระเนตร ยกไว้เดี่ยวแต่พระทองเงิน ด้วยเหตุที่พระราชทาน
 ครองนั้นเป็นตัวอย่างต่อมา เจ้านายใหญ่ ๆ ที่สำคัญจึงได้พระราชทาน
 ตั้งแต่กรมหลวงศรีสุนทรเทพเป็นต้นติดต่อกันมา เรื่องราวที่ถูกต้อง
 นนคิน

๒๑๓ พระโองการตรัสสั่งกรมหมื่นว่าสิ้นลูก
 คนแล้ว พระเนตรมีตส์ตาน พระกรรมตั้งตส์ตาน
 อากฤษนอนตลาดเจ้าตุ้มจะเกิดอย่าทูลเลย

๒๑๓ ซึ่งเรียกกรมหมื่นเปดำนัน คือกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์
 เพราะเป็นพระสวามีของท่าน ๆ จึงเรียกกรมหมื่นเปดำนัน (๒) แต่ก่อน
 ตลาดนั้นเห็นจะมีสวนไผ่ในกรมหลวงศรีสุนทรเทพ

๒๑๔ ถวายพระเพลิงที่พระเมรุทอง

๒๑๔ พระเมรุทองนี้ แปลว่าไม่ใช่เมรุผ้าขาว เมรุแดงทำ
 กลางเมือง

๒๑๕ ณ เดือน ๔ ฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดา
 ราม มีพระราชโองการรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
 พระเจ้าหลานเธอข้างหน้าข้างใน ข้าราชการเจ้า

พระยาและพระยาผู้ใหญ่ผู้น้อย รับเงินทำสำรับละ
 ๑๒ ^๕ เลียงพระวัดพระศรีรัตนศาสดารามวันละ ๕๐๐
 ทรงประเคนครบตติยวาร แล้วถวายไตรบาตรได้
 นำฝางเต็มบาตร ๕๐๐ ครบเครื่องไทยทาน คืนกลับ
 พฤกษ์ ๙ คืน ทรงไปรยตอกไม้เงินทองเป็นทานครบ
 การฉลองทั้งปฏิสังขรณ์บูรณเสร็จ มีละครผู้หญิง
 ๓ วัน การมหรสพพร้อมเครื่องสมโภชเสร็จ ฉลอง
 พระศรีรัตนศาสดาราม

๒๑๕ จดหมายของกรมหลวงนรินทรเทวี ท่านก็เขียนด้วย
 แต่ตอนท้ายว่าฉลองพระศรีรัตนศาสดารามข้าอยู่นั้น ถ้ายกรามเดีย
 ไรแต่พระศรีรัตนศาสดาก็จะดี

การฉลองวัดครั้ง ^๕นี้ ร่างหมายมีที่จะตรวจเอาความแน่นอนได้
 มีจดหมายบันทึกลงไว้ข้างเบื้องต้นว่า “ณวัน ๖ ^๕ ๖ ค่ำ จุลศักราช
 ๑๑๗๑ ปีมะเส็งเอกศก เพลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จออกขุนนาง
 ณพระที่นั่งบุษบกมาลาตามหาจักรพรรดิพิमान มีพระราชโองการมาน
 พระมณเฑียรสู่ถึงหนาทคำรัสเหนือเกล้า ฯ ตั้งเจ้าพระยาศรีธรรมมา
 จิราช พระยามหาอำมาตย์ ว่าทรงสร้างพระอารามวัดพระศรีรัตน
 ศาสดาราม เป็นที่พระเชตุพน ^๕ พระพุทธรูปพระแก้วมรกต พระ

๘ พระเชตุพน ^๕ คำนวณเวลานั้นเห็นจะหมายความว่า เป็นที่อยู่ของ
 พระพุทธรูปเจ้า เช่นพระราชมณเฑียร พระราชวัง เพราะฉะนั้นข้อความ

เจ็ดยับริบรจุพระบรมธาตุ พระธรรมเจ้าได้วิจิตรวิบุณย์แล้ว จะฉลอง
เพื่อจะให้เป็นที่ศาสนานะประโยชน์ในพระพุทธศาสนา ให้ถาวรถาวร
๕๐๐๐ พระวษา ให้จัดแจงเจ้าพนักงานการทั้งปวงให้พร้อมจงทุก
พนักงาน ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช พระยามหา
อำมาตย์ รับพระราชโองการได้เกล้า ฯ จัดแจงเจ้าพนักงาน ใน
ข้อรับดังนี้”

ก่อนไปขึ้นร่างหมาย มีรอยตกแทรกวงกา จะได้คัดค
ที่วงกาออกเสีย เอาแต่ที่เนื้อความคงไว้ เริ่มต้นหมายว่า
“ณวัน ๖ ๖ คำ จุลศักราช ๓๓๗๓ ด้วยพระยามหาอำมาตย์
รับตั้งได้เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งว่า ทรง
พระราชศรัทธาทรงสร้างพระอาราม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
พระสงฆ์จะได้ตั้งสวดพระพุทธมนตร์ ณวันเดือน ๖ แรม ๘ คำ ๘ คำ
๘ คำ มีมะสังเอกศก เพลาบ่ายพระสงฆ์วันละ ๒๐๐๐ รูป ทั้ง ๓ วัน
จะได้แบ่งพระสงฆ์รับพระราชทานฉัน วัน ๗ ๖ คำ เพลาเช้าในจำ
นวนต้องพัน ๖๖๗ รูป เพลาเพลพระสงฆ์ทำดอกไม้ ๓๐๐ รูป รวม
๗๖๗ รูป” วันแรม ๘ คำ จำนวนเท่ากัน แรม ๓๐ คำ ดิรายต้อง

ซึ่งกรมทวดนรินทรเทวี่ทรงไว้ในเรื่องวัดพระเชตุพน ว่าชื่อวัด
นารายณ์ชุมพุดมาจากทุกวันนี้ เห็นจะไม่ผิด ถ้าจะเอามาใช้เทียบ
อย่างเรื่องวัดพระแก้ว ว่าได้ทรงสร้างพระอารามวัดนารายณ์ชุมพุด
เป็นพระเชตุพน ถวายพระพุทธรูปก็เห็นจะพอไปได้

พันลงไปรูปหนึ่ง ถวายกระຈາดเข้าเพด ๓ วันเสร็จแล้ว และใน
วันแรม ๘ ค่ำ ๘ ค่ำ ๓๐ ค่ำ มีพระบรมเทศนาในพระอุโบสถบอก
อาณัติถึงวันฉัตรกัณฑ์ ครั้นเวลาบ่าย ณ วันเดือน ๖ แรม ๓๐ ค่ำจะ

ได้ตั้งบายศรี	แก้ว ทอง เงิน ทอง	} ในพระอุโบสถ เป็นบายศรีวัดดอกไม้

เวียนพระเทียนวันหนึ่ง ณ วันแรม ๓๓ ค่ำ ๓๒ ค่ำตั้งบายศรีบูชาไว้
หาได้เวียนพระเทียนไม่ มีหนังสือดอกไม้เพลิง ณ วัน ๖ ๖ ค่ำ

ไปเป็นคำรบ ๘ ค่ำ จะได้มีการเครื่องเล่นสมโภช เพลากลางวัน
พร้อมกัน ณ วัน ๓ ๖ ค่ำเพลาเข้าไปจนถึง ณ วัน ๒ ๗ ค่ำเป็นคำ

รบ ๘ วัน แต่โรงฉ้อทานนั้นให้เลี้ยง พระสงฆ์ เถร เถร
ชี พราหมณ์ ๖ ข้างตลอดอง ๖ อาณาประชาราษฎร์ชายหญิง แต่
ณ วัน ๘ ๖ ค่ำเพลาเข้าไปทุกวัน จนถึงณเดือน ๘ ขึ้น ๒ ค่ำเพลาเย็น

จึงเลิกโรงฉ้อทาน และสำหรับปฏิบัติพระสงฆ์ในจำนวนสองพันเป็น
ตำรับกระทองข้างหน้าพันหนึ่ง ข้างในพันหนึ่ง ตำรับพระ

สงฆ์ทำดอกไม้ฉันในพระอุโบสถ ตำรับข้างในฉัตร ๓๐ ที่พระ
ระเบียงนายโรงฉ้อทาน ยกมาถวายวันละ ๘๐ รูป รวม ๓ วัน

๓๐๐ รูป จึงเกณฑ์แม่พระราชกุศลพระราชทานให้ ส้มเค็ญพระ
เจ้าลูกเธอ ส้มเค็ญพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าต่างกรม พระ

องค์เจ้าตุ๊กเชอ พระองค์เจ้าหลานเชอ มีกรมหากรรมมิได้ ข้าทูล
 ถะของ ๆ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือน ทำตำรับคาวหวาน
 และโรงน้อทาน

ในพระอุโบสถ ๓๐ รูป ข้างในปฏิบัติคาว ๓๐ หวาน ๓๐ ตำรับ
 หอพระมณเฑียรธรรม ๕๐ กรมพระราชวัง ๘ ปฏิบัติคาว ๕๐
 กระทง หวาน ๕๐ กระทง

พระระเบียงด้านตะวันตก แต่ประตูได้ถึงประตูกลาง พระ
 ดงษ์ ๕๕ รูป ข้างในแต่ประตูกลางถึงประตูเหนือพระดงษ์ ๕๐ รูป
 ข้างใน รวมพระดงษ์ ๙๕ รูป แต่ประตูเหนือถึงมุม

กรมหมื่นนราเทเวศร์

กรมหมื่นนเรศวรโยธี

กรมหมื่นเด่นบริรักษ์^{๑๐}

กรมหมื่นเด่นเทพ^{๑๑}

กรมหมื่นนเรนทรพิทักษ์

องค์ละ ๓๐ รูป

๘ กรมพระราชวังของ^๙กัน คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านภาลัย

๑๐ กรมหมื่น ๓ องค์แรก ในกรมพระราชวังหลัง

๑๑ กรมหมื่นเด่นเทพ ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

พระยาอุไทยธรรม^{๑๒} ๒ รูป

พระไชยสุรินทร์^{๑๓} ๓ รูป รวมพระสงฆ์ ๑๕๐ รูป

พระระเบียงด้านเหนือ แต่มุมตะวันตกถึงมุมตะวันออก

๑ ท ๑ กรมหลวงเสนานุรักษ์^{๑๔}

๑ ท ๒ กรมหลวงพิทักษมนตรี

องค์ละ ๒๐ รูป

๑ ท ๓ กรมขุนกระษัตราธิราช

๑ ท ๔ กรมขุนอิศราธิราช

องค์ละ ๑๕ รูป

๑ ท ๕ กรมหมื่นเทพพิทักษ์

๑ ท ๖ กรมหมื่นศักดิ์พลเดช

องค์ละ ๓๐ รูป

๑ ท ๗ พระองค์เจ้าคนชรวงศ์^{๑๕}

๑ ท ๘ พระองค์เจ้าทบทิม^{๑๖}

๑๒ พระยาอุไทยธรรมชื่อกล่าว เป็นชาวบางช้าง

๑๓ เป็นน้องกรมหมื่นนรินทร์พิทักษ์ และเจ้าพระยาพลเทพเป็น

๑๔ เวदानันท์พระมัทรีนุ้ย

๑๕ ภายหลังเป็นกรมหมื่นศรีสุเรนทร

๑๖ ภายหลังเป็นกรมหมื่นอินทรพิทักษ์

- ๑๗ ท ๙ พระองค์เจ้าทิพย์ ๑๗
 ๑๘ ท ๑๐ พระองค์เจ้าสุริยา ๑๘
 ๑๙ ท ๑๑ พระองค์เจ้าดาวากร ๑๙
 ๒๐ ท ๑๒ พระองค์เจ้ามิ่ง ๒๐

องค์ละ ๔ รูป

- ๑๙ ท ๑๓ พระมหาอำมาตย์

เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ ๒๑

คนละ ๒ รูป

พระยาจำเริญบด

พระยาราชนิกุล

หลวงพิศณุเทพ

คนละรูป รวม ๗ รูป

- ๒๐ ท ๑๔ พระราชสงคราม ๒ รูป

หลวงวิสูตรโยธามาศย์

หลวงราชโยธาเทพ

-
- ๑๗ ภายหลังเป็นกรมหมื่นจิตรภักดี
 ๑๘ ภายหลังเป็นกรมพระรามอิศเรศ
 ๑๙ ภายหลังเป็นกรมหมื่นศรีสุเทพ
 ๒๐ ภายหลังเป็นกรมดมเด็จพระเดชาดิศร
 ๒๑ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ แบน

หมื่นนรินทร์เด้น

คนละรูป รวม ๕ รูป

ที่ ๓๕ พระยาสุพรรณเทโว

พระยาท่ายน้ำ

พระยาพิไชยโนฤทธิ

พระยาพิไชยสงคราม

พระยาราชสุภาวดี

คนละ ๒ รูป

หลวงศรีดำแดง รูป ๓

รวมพระสงฆ์ ๑๓ รูป

ที่ ๓๖ พระพิเศษสงคราม

พระรามพิไชย

คนละรูป รวม ๒ รูป

ที่ ๓๗ พระยายมราช ๒๒ ๓ รูป

พระยาราชมนตรี

พระยาศรีสุริวงศ์

คนละ ๒ รูป

จมนไยวรนาถ

๒๒ พระยายมราชคนชอบุญมา บุตรพระยาจำเริญนาค

กรุงเก่า เป็นพี่เจ้าพระยามหาเด่นนาบุญนาค

จมนั้ณเฒอไจราช

จมนั้ณรพรภักดี

จมนั้ณรวิธรรักษ์

คนละรูป รวมพระสงฆ์ ๓๓ รูป

ที่ ๓๘ พระยาสุรเสนา ๒ รูป

แต่่มเห็นอั้งประตุ

หม่อมขุนเณร^{๒๓}

พระยามหาโยธา^{๒๔}

พระยามหาเทพ

พระอินเทพ

พระพิเรนเทพ

หลวงราชรินทร์

หลวงอินทรเดชะ

หลวงพรหมบวรวิธักษ์

หลวงสุริยภักดี

คนละ ๒ รูป

หมื่นราชามาตย์

^{๒๓} ที่ในพงศาวดารเรียกว่าเจ้าขุนเณร เป็นกองโจรมีฝีมือ
เข้มแข็งเมื่อครั้งที่พาดหน้า

^{๒๔} คือพระยาแจ้ง

หมิ่นไวยภรณ์

หมิ่นไวยภษา

หมิ่นทิพรักษา

หมิ่นราชาบาท

หมิ่นสมุทรพิมาน

หมิ่นประธานมณฑลไทร

หมิ่นราชามาตย์นอกราชการ

หลวงหฤไทย

หลวงอภัยสุรินทร์

เลี้ยงพระสงฆ์คนละครูป

พระยาศรีเดาพาท ๒ รูป

หลวงปราบพลแสน

หลวงสุนทรสินขพ

หลวงศรีอัสสวเดช

หลวงอภัยเสนา

หลวงสุเรนทรวินิต

หลวงคชสิทธิ์เป็นพระยาวังเมือง

หลวงพิชวกรรม

พระครูประโรหิต

พระเกษม

พระไกรดี

หัตถ์ราชเด่นา

พระประชาชีพ

หัตถ์พิพิธดำดี

หัตถ์เด่นานนท์

หัตถ์พลอาไศรย

คนละ ๒ รูป รวมพระสงฆ์ ๔๕ รูป

แต่ประคตเหนือไปประคตกลาง

พระยาราชประสิทธิ์

พระยาอภัยสัตว์เพลิง

พระยาราไชย

พระยาพิพัฒน์โกษา

พระยาธิเบศร์โกษา

พระรองเมือง

พระยาศรีพิพัฒน์

พระอภัยมณเฑียร

พระยาธมมบัณฑิต

คนละ ๒ รูป

หัตถ์สุนทรธมมบัณฑิต

หัตถ์เทพโยธา

พระสุรสงคราม

พระยาราชทูต

พระรัตนโกษา

พระราชอากร

พระพิไชยสงคราม

หลวงสุนทรโกษา

หลวงรักษาดมบัติ

หลวงสวัสดิโกษา

หลวงอินทรดมบัติ

หลวงมงคลรัตน

นายบุญมีราชินิกุล

คนละรูป รวมพระสงฆ์ ๓๓ รูป

ข้างในปฏิบัติพระระเบียงด้านตะวันออก แต่เหนือประตูกลาง
ถึงมุมใต้ ๓๐๘ รูป ทิศใต้แต่มุมตะวันออกถึงเด็มากลาง ๓๐๐ รวม
พระสงฆ์ ๒๐๘ รูป

ให้ผู้ต้องเกณฑ์ทำดำรับปฏิบัติคาวหวาน ไปดูอย่างกระจาก
คาวหวานรองกระทงณทิมดาบชาวดัง แล้วให้เขียนกระทงน้อยใส่
ของคาว

ของคาว

ได้กรอก

๓

ไข่เบ็ด ๕ ใบ

๓

ไก่พแนง	๓
หมูผัดกุ้ง	๓
มะเขือชุบไข่	๓
ไข่เคียว	๓
ลูกชิ้น	๓
กุ้งคัม	๓
หน่อไม้	๓
น้ำพริก	๓
ปลาแห้งผัด	๓
แตงโม	๓
เข้านาร ๒ ทานนทุงใต้กันกระตังใหญ่	๓
ของหวาน ขนมน้อย	๓
เข้านนยวแก้ว	๓
ขนมนม	๓
ขนมได้ไก่	๓
กล้วยฉาบ	๓
น้ำเตียง	๓
หริ่ม	๓
สังขยา	๓
ฝอยทอง	๓

ขนมต๋อ

๓

รวม ๓๐ ถึง

แล้วให้เอากระโถนขึ้นนำไปต่งทั้งเพลาเช้าเพลาม้าย เกดซ์
 อังคาสถวายทั้ง ๒ เพลา แต่น้ำชุดถวายเพลาม้ายด้วย ให้
 ครบพระสงฆ์ซึ่งได้ปฏิบัติทั้ง ๓ วัน ให้ไปรับเงินที่กรมวัง มา
 ทำตำรับถวयरูปละ ๓ บาท แล้วให้เอาสามไปรับเอาแกงร้อน เข้า
 อย่างเทศ น้ำยาขนมจีน ค่อท่านข้างใน ไปถวายพระสงฆ์
 ซึ่งได้ปฏิบัติ เป็นสามรูป ๓ วันละ ๓ ใบ แล้วให้เอาน้ำชาไป
 ถวายพระสงฆ์ซึ่งได้ปฏิบัติด้วย

แกงร้อนเจ้าคุณข้างใน ๒๕ ทำเกณฑ์ยกไปปฏิบัติ หลวง
 ราชมนู หลวงพิเศษ ขุนหมื่นในกรม รับเลขพันพุทธ ๓๐๐ คน
 เข้าอย่างเทศ เจ้าของหุงเข้า
 พระยาสุพา ๒๖
 หลวงศรีเนาวรัตน
 หลวงศรีรักษ์
 หลวงนันทเกษ
 ขุนราชเสรมฐี

๒๕ เจ้าจอมแว่น เรียกกันว่าคุณเดื่อ แต่ยกย่องเป็นใหญ่
 จึงเรียกเจ้าคุณข้างใน

๒๖ ชื่อแก้ว เป็นทวดพระยาสุพาเดี่ยวน

ขุนศรีวรขาน
 ขุนสันทวาท
 หมั่นสันทวาท
 หมั่นเด่นทวาท
 หมั่นศรีทรงภาษา
 หมั่นดำเร่จวาท
 หมั่นพิณตภาษา
 ขุนเมาระคิมิขาน
 ขุนวิจวนิขาน
 ขุนไหวัดขาน
 อังหน้าธมทบ
 ขุนกัถยา
 ขุนสุนทร
 ขุนอนุชิต

รวม ๓๘ คน

ท้าวทองกิมมำเป็นผู้แต่ง ได้สามได้พานรอง ผู้ยกไป
 ปฏิบัติ

หลวงอัครเนศว

หลวงศรีดำแดง

ขุนหมื่นในแสงบัน รับเลขต่อพันพุ่ม ๓๐๐ คน

น้าเจ้าคุณช้างในท่า เจ้าตลาดเบิกข้าวทำขนมจันวันตะ
 เกวียน กระจาดซึ่งได้ขนมจัน พันพุ่ม พันเทพราชเกณฑ์
 ของนอกจากรายเกณฑ์ ๓ ^๕ ดังนั้น ^๕ ดูเป็นไม่ได้เลยทั้งไปทุก
 อย่าง เกวียนแต่ละข้าวอย่างเทศ ^๕ เติงในรายสองพัน แต่
 ด้ามร้อยด้ามดิบ คือส่วนช้างในกับ พระทำดอกไม้ว้อยหนึ่งรวม
 เป็นดัว้อยด้ามดิบรูป ^๕ แด่นายันน^๕ เติงในรายสองพันหกร้อยหก-
 ดิบเจ็ดเต็มจำนวน เห็นจะเป็นใครทำสู้ไม่ได้ หน้าที่ยกน้ายาข้าว
 อย่างเทศ ที่ได้คนจ่ายกองตะร้อย ที่สำหรับพระช้างใน ถ้า
 เป็นส่วน ข้าราชการ ช้างหน้า ให้ผู้ปฏิบัติเอามาไป รับมาถวาย
 พระสงฆ์

กอง^๕ เติงน้า ^๕ เจ้าของ

พระยาอภัยพิพิช

หลวงทองดี

หลวงแก้วายัต

หลวงเด่น

หลวงสุนทร

ขุนทองดี

ขุนทองสมุทร

ขุนเทพภักดี

ผู้ยกไปปฏิบัติ มหาเด็กจำหุ้มแพรเป็นนายกอง มหา

เด็กเดวยก เติงรายสองพันแต่สามร้อยสามสิบสี่ ทำดอกไม้
ร้อยรูปเท่านั้น

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวดี กรม
ฝ่ายใน ทำกระเจดถวายพระสงฆ์ในสองพัน ทำดอกไม้วันละ
ร้อย พระดัดปลูกโรงกระเจดชอกกว้าง ๓๐ ศอก ยาว ๘ ห้อง
ยกพื้นมีพาไลรอบโรง ๓ เกณฑ์หลวงราชฤทธาณนค์ หลวง
นันทเสน ขุนหมื่น รับเลขตัวพันพุ่ม พันเทพราช ๓๐๐ คน
ยกกระเจดไปถวายพระที่มานันทุกวัน

น้ำขุบาลถวายพระสงฆ์เพดาบ้าย นอกจากข้าราชการปฏิบัติ
มีนายวิเสทขอทานคั้นจัดโถพานรองพร้อม หัวป่าพ้อครัวคั้นด้วย

เกณฑ์ พระยาจันทราทิตย ๒๗

พระอินทราทิตย

หลวงราชฤทธาณนค์

หลวงนันทเสน

หลวงทิพรักษา

หลวงมหามณเฑียร

ขุนกำแพงบุรี

ขุนศรีวิจราช

ขุนวิจารณ์

ไข่เลขจำนวนยกตำรับ

เกณฑ์เป็นตำรวัดพระพระเบี่ยงค้ำวันออก แต่่มุมนั้นถึง
มุมนิด

หลวงวิสูตรอัคร

หมื่นชำนาญ

หมื่นชำนาญเบศว

ตะวันตกแต่ประตูใต้ถึงมุมนั้น

จมนราชนาค

จมนราชสมบัติ

เหนือแต่่มุมนั้นถึงมุมนั้น

หลวงศรีเสาวราช

หลวงศรีโยธราช

หลวงวาสุเทพ

ใต้่มุมนั้นถึงแต่่มุมนั้น

หลวงราชพิมาน

พันเงิน

พันทอง

ตำรวัดเหล่านี้สำหรับตรวจ ใครขาดให้เอาความบอกผู้รับตั้ง
ที่จะไม่ไว้ใจกันด้วยเรื่องน้ำใจหรืออย่างไร จึงแต่เพียงพระตั้งให้เอา
กาน้ำมาด้วยทุกองค์

โรงนอนตาม ดัดปลูกตามเจ้าของให้อย่าง

โรงหน้าวัดมหาธาตุ

เจ้าครอกใหญ่วังหลัง^{๒๘}

โรงทำพระ

กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์

โรงรองงาน เจ้าพระยาศรีธรรมราช

โรงตั้งสะพานช้าง^{๒๙} เจ้าพระยามหาเสนา^{๓๐}

โรงสะพานตรงหน้าวัง^{๓๑} เจ้าพระยาธรรมา^{๓๒}

๒๘ เจ้าครอกทองอยู่ เป็นชายากรมพระราชวังหลัง

๒๙ โรงตั้งสะพานช้าง^{๒๙} คืออยู่หลังยุทธานิการ

๓๐ เจ้าพระยามหาเสนาคน^{๓๐} ชื่อขุนนาค บุตรพระยาเจ้า

แสนยากรครั้งกรุงเก่า ดำมีเจ้าคุณนวด เป็นข้าหลวง

เดิมต้นตระกูลฟากข้าง โนน

๓๑ สะพานตรงหน้าเดียนเรียกว่าสะพานเขี้ยว เรียกติดมา

แต่สะพานเก่าอันมีรูปเขี้ยวเหมือนขนมเปียกปูน แต่ใน

รัชกาลที่ ๓ เรียกสะพานตรง เพราะมีฝาดูกกรงกัน

ทั้ง ๒ ข้าง

๓๒ เจ้าพระยาธรรมาคน^{๓๒}ชื่อสด เดิมเป็นพระยามณเฑียร

บาล ข้าหลวงเดิมกรมพระราชวังพระองค์ที่ ๑

โรงหอกลอง พระยาโกษาธิบดี^{๓๓}

จำนวนคนยกตำรับ ๘๘๘ คน

โรงทำน้ำยาเจ้าคุณช้างใน ปลุกที่ริมกำแพงออกประตูวัด
ใต้ภา ชื่อ ๓๐ คอก ยาว ๗ ห้อง มีพาโดยกั้นหน้าหลังกัน
ฝาตรีวดล้อมรอบ

กนฝาคำดาออกประตูวัดใต้ภา เป็นโรงแกงร้อน ๒ คำดา
กนฝาคำดาออกประตูเทวาทิทัศ เป็นโรงหุงข้าวอย่างเทศ โรง
คัมน์ชาทาง ๒ คำดา ตรีวดรอบทั้ง ๔ คำดา

เครื่องนมัสการในพระอุโบสถตั้งทองใหญ่ พระมณฑปตั้ง
ทองน้อย และได้ความว่าสุหร่ายสำหรับส่งพระ มีใช้แล้วใน
เวลานั้น จะเป็นสุหร่ายอื่นนอกจากที่ต้องเข้าไปด้วยสุม (คือ) คู้ที่
ใช้อยู่ทุกวันนี้เป็นไม่ได้ เพราะเหตุที่มีข้อความดังนี้

“ให้ส่งน้ำดอกไม้มงคลให้ช้างสุหร่ายอัดสุหร่าย เตรียมทอดเกล้า
ถวายสำหรับทรงส่งน้ำพระพุทธรูป”

ในหมายนี้ ไม่ได้ว่าถึงกรรมหรือศพ ตั้งรวมเป็นการตาม
เคย ฟังจะฉลองวัดพระเชตุพนแล้วใหม่ ๆ มีข้อความที่ตั้ง
ระเพาะแต่พิณพาทย์ ๔ วง อยู่ ๔ มุมพระระเบียง และให้แต่ง

^{๓๓} พระยาโกษาคนนี้ คือเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ กุณ เดิม
เป็นพระราชปนัดดาธิราชวงศ์กรุงธนบุรี เป็นพระยาศรีพิพัฒน์
แล้วจึงเป็นพระยาพระคลัง

โรงละครข้างใน และโรงละครผู้ชาย ละครข้างในคงจะเล่นโรง
หลังวัด ซึ่งเป็นโรงซ่อมฟ้าใบระกาประจำอยู่ข้างประตูเข้าวัดพระแก้ว
เพราะเหตุฉะนั้นจึงมีในหมายแต่ให้ปลูกโรงที่ละครแต่งตัว ทั้งทาน
ปรากฏว่าวันละ ๖ คันเท่านั้น

มี^๕เลี้ยงเจ้าเมืองลาว เมืองพุกไธมาศ เมืองบัตบอง แยก
เมืองญวน หัวเมืองทั้งปวง ^๕เลี้ยงที่ศาลาคาดหลวง และ
ศาลาจารย์บุรี ในเวลานั้น พระอุไทยราชาเจ้ากรุงกัมพูชา มี^๕ชื่อ
อยู่ในพวกแขกเมืองด้วย ไพร^๕เลี้ยงที่ประตูเทพพิทักษ์ เจ้าคุณ
ข้างในทำเป็นด่ารับโต๊ะเงินขาว ๒๐ หวาน ๒๐ โต๊ะทองขาวเท้าปรุ
ขาว ๓๐ หวาน ๓๐ ชัน^๕นั้นใช้ขันทองพานถมรอง ๓ ด่ารับ ชันถม
พานเงินรอง ๕ ด่ารับ ขันทองขาวพานรอง ๓๐ ด่ารับ

ขัน^๕ดินดองพานหมากเครื่องทองคำ & ด่ารับ เครื่องนาก &
ด่ารับ เครื่องเงิน & ด่ารับ นักสวดเลวพานกลงไปแจก

๒๑๖ พระโองการรับสั่งให้สร้างวัดชนกลาง
พระนคร ให้ตั้งเท่าวัดพระนั่งเชิง ให้พระพิเรนธ
เทพขึ้นไปรับพระใหญ่ณเมืองโคกโขไทย ชลธ
เถื่อนลงมากอง ประทับทำสมาธิ ๗ วัน

๒๑๖ วัด^๕ทุก^๕นั้น กำหนดว่าเป็นกิ่งกลางพระนคร จึงตั้ง
เขต^๕สถานมี^๕เจ้า^๕ซึ่ง^๕ข้าง^๕ณ^๕ที่^๕นั้น ตามประเพณีพระนครโบราณ ข้อ
ซึ่งว่าพระราชประสงค์จะทำให้ตั้งเท่าวัดพระนั่งเชิงนั้น ก็ชอบกต

เพราะถมพนสูงชันไปมาก ในพระนครซึ่งเป็นที่ลุ่ม

เรื่องสร้างวัดสุทัศน์นั้น คັນหมายได้ในกระทรวงวัง ตั้งแต่
ขุดรากไปจนก่อฤกษ์ และการสมโภชพระพุทธรูปใหญ่ ซึ่งเชิญ
ลงมาแต่เมืองสุโขทัย ได้ความว่า พระราชดำริเดิมได้พระราช
ทานนามวัดว่า “มหาสุทธาวาส” ภายหลังจึงได้เปลี่ยนเป็นสุทัศน์
ใจความที่ได้จากในหมายนั้นดังนี้

ฉบับหนึ่ง ด้วยพระยาอภัยรณฤทธิ์รับสั่งไล่เกล้า ฯ ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า พระฤกษ์จะได้ขุดราก
พระอุโบสถ วัดทำใหม่ณเสาชิงช้า พระราชาคณะ ๒๐ รูปจะได้
สวดพระพุทธมนต์วัน ๓ ๕ ๓ คำ ปี่เถาะนพศก (จุลศักราช ๑๑๖๘)
เพลาบ่าย ครั้นสวดพระพุทธมนต์จบแล้ว พระสงฆ์ราชาคณะ ๕
รูป จะได้ประนํพระพุทธมนต์ คนผู้กระทำการเครื่องหัดถกรรม
และที่ขุดทั้งปวง แล้วโหรจะได้บูชาเทวดา ๘ ทิศและพระภูมิเจ้าที่
กรุงพาลี ตามประเพณีได้ยศศักดิ์นั้น ครั้นรุ่งขึ้นณวัน ๒ ๕ ๓ คำ
เพลาบ่ายจึ่งจะ ได้ตั้งบายศรีซ้ายขวาบูชาพระฤกษ์ ครั้นถึง
เพลาเช้าโมง ๓ บาท ได้พระมหาพิชัยฤกษ์ ให้ตั้งมีขุดราก
พระอุโบสถให้พร้อมกัน ครั้นพระสงฆ์ถวายไชยมงคลแล้ว จะ
ได้รับพระราชทานฉิน ให้นายด่านกองวัดปลูกโรงมโหฬาร ประดับ
ด้วยราชวิจิตรกระดาดผูกต้นกล้วยต้นอ้อย สำหรับพระสงฆ์สวด
พระพุทธมนต์โรงหนึ่ง ให้ตำรวจเอาเตี้ยมมีเสาโครงเพดานไปตั้ง

สำหรับรองพระพุทธรูปเตี้ยหนึ่ง เตี้ยรองเครื่องนมัสการเตี้ยหนึ่ง
ตั้งฆาตรีเชิญพระพุทธรูปห้ามสมุทร ไปตั้งเป็นประธานองค์หนึ่ง บาตร
น้ำ ๕ มีเทียนติดปากบาตร ต่อเนื่องไปก่ดั่งตามเคย แปลกแต่ให้
ตั้งราวรับด้วยสัญญาณรอบจังหวัดที่จะชุด และให้เกณฑ์คนส่งให้
นายด่านที่จะชุดราว ๓๒๐๐ คน อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง อาหาร
เวลานั้นช่วงฤดูจริง ๆ ข้าวสารจ่ายต่างหาก ส่วนราคากับข้าว
สำหรับครัวสำหรับละดังเพียง หวานสำหรับละดัง ให้มีขนมจีน
น้ำยาก้วย

อีกฉบับหนึ่ง ด้วยพระยามหาอำมาตย์รับตั้งได้เกล้า ฯ
ตั้งว่า หลวงโลกที่ปโหมมีชื่อ กำหนดพระฤกษ์จะได้ก่อรากพระ
อุโบสถวัดมหาสุทธาวาสทุกเกล้า ฯ ถวาย ณ วัน ๕ ฎี ๖ ค่ำ ปี
มะโรงฉัมภนศก (จุลศักราช ๑๓๗๐) เวลาบ่าย ๒ โมง ๖ บาท
พระราชอาคัน ๕๐ รูป จะได้สดพระพุทธรูป ครั้นรุ่งขึ้นณวัน
๕ ฎี ๖ ค่ำเวลารุ่งแล้ว ๒ โมง ๖ บาท พระฤกษ์จะได้ก่อรากพระ
อุโบสถ แล้วพระสงฆ์จะได้รับพระราชทานฉัตร ให้นายด่านปลุก
โธงสำหรับพระสงฆ์สดโธงหนึ่ง มีราชวชิรฉัตรประดับคันด้วย
คันอ้อย ศาดเทวดา ๕ ศาด ให้ปักไม้พาดราวรับด้วยสัญญาณให้
รอบพระอุโบสถ แล้วให้เอางเงินไปปักปลายเสาแบบให้ครบทุกเสา
ให้แปลคำวຈปลุกพลับพลาข้างหน้าข้างใน ฉนวนที่สร้างที่ลงพระ
บั้งคนให้พร้อม ตั้งเตี้ยพระพุทธรูปเชิญพระห้ามสมุทรไปตั้งเป็น

ประธานองค์หนึ่ง มีหมอน้ำพระพุทธรูป ๕ ทวาย ๕ ให้ฉันนมรับ
เครื่องนมัสการของน้อยต่อท่านข้างในไปตั้ง ให้ตั้งโต๊ะเกณฑ์ราชวัฏ
ฉัตรเบญจรงค์ปัก ๘ ทิศ เครื่องของน้อยในที่เห็นจะเป็นเครื่อง
ทองทิศ เวลานั้นจะเรียกว่าท่อน้อย เพราะมีข้อบังคับว่า ให้
มีรูปเทียนพุ่มข้าวตอกดอกไม้สำหรับเครื่องให้พร้อม นอกนั้นก็เรื่อง
เลี้ยงพระตามเคย

อีกฉบับหนึ่ง ด้วยเจ้าพระยาศรีธรรมราช รับสั่งได้
เกล้า ฯ ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ทรงพระราช
ศรัทธาให้อารามพระพุทธรูป ซึ่งอยู่ณเมืองสุโขทัยลงมากกรุงเทพฯ
แล้วทอดท่อนอยู่กลางน้ำหน้าพระตำหนักแพ ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ฯ ให้มีการมหรสพสมโภช เพลากลางดึกกลางคืน ครั้นถึง
ณวัน ๓ ๕ คำ (ไม่มีปีไม่มีศักราช เห็นจะเป็นปีมะโรงสัมเรทศิก
จุลศักราช ๓๓๗๐) เพลาเช้าพระสงฆ์ ๒๐ รูปรับพระราชทานฉันท
เรือบัดดั่งก็ แล้วถึงเพลบ่าย ๒ โมง จะได้ตั้งบายศรีทอง,
เงิน, ทอง ที่เรือหน้าพระพุทธรูป สมโภชเวียนพระเทียนนั้น ให้
ข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือนมารับแฉ่นเวียนพระ
เทียน ให้พร้อมจงทุกหมู่ทุกกรม อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

ตั้งบายศรีแปลกอยู่ บายศรีเงินตำรับ ๓ ทองตำรับ ๓
ทอง ๒ ตำรับ รวม ๕ ตำรับ ให้มีพุ่มข้าวขันธ์เจีพานรองนำฉก

แฉ่น (สำหรับ) เวียนเทียน คัดเทียน เทียนยอศบายศรี แบ้งหอม
น้ำมันหอม

อนึ่งพระพุทธรูป^๕ ไม่ใช่องค์เดียว เห็นจะ ๓ องค์
จึงตั้งเครื่องนมัสการให้ส่นมพลเรือนรับเครื่องทงน้อย สำหรับบูชา
พระพุทธรูปองค์ใหญ่สำหรับ ๓ เครื่องกระเบมุก สำหรับบูชา
พระพุทธรูปองค์น้อย ๒ สำหรับ

หมายเหตุฉบับที่ ๓ นี้ควรจะอยู่ที่ ๒ แต่เหตุไฉนเขาจึงจดไว้เป็น
ที่ ๓ ก็ไม่ทราบ ครนจะคัดขึ้นไปไว้ที่ ๒ เกรงจะผิด เหตุด้วย
หมายเหตุฉบับหลังไม่มีปีและศักราช จึงได้ลงเรียงไว้ตามลำดับเดิม
แต่ไม่เห็นมีทำทางที่จะผิด ด้วยการที่หล่อแก้ไขซ่อมแปลงได้ทำที่วัด
สุทัศน์ มีเดือนปีปรากฏว่าเป็นเดือนยี่มะโรงฉั่มเรทศิก ฉั่มโกษ
พระเดือน ๕ จะเป็นเดือน ๕ ปีมะเสงเอกศกไม่ได้ เพราะพระไม่ได้ไป
ถึงทตงน^๕

๒๑๗ ฦวัน^๕ คำ ยกทรงเลื่อนชักตาม
ทางสถลมารค พระโองการตรัสให้แต่งเครื่องนมัส
การพระ ทุกหน้าวังหน้าบ้านร้านตลาดตลอดจนถึงที่
๒๑๗ การชักเลื่อนพระตามทางบกนั้น แพรพระพุทธรูปได้
มาเทียบที่ท่าช้าง แต่ที่ท่าช้างประตูเมืองไม่ตรงถนน ถึงว่าจะ
ตรงถนนพระก็ใหญ่กว่าประตูเข้าไม่ได้ จึงต้องรอกำแพง เมื่อ
แห่พระมาถึงแล้ว จึงก่อกำแพงขึ้นใหม่ ด้วยเหตุนี้ในราชการ

จึงเรียกเป็นท่าพระมาจนทุกวันนี้

๒๑๘ ประชวรอยู่แล้ว แต่ทรงพระอุสาหา
เพิ่มพระบารมี หวังที่หนองโพธิญาณจะโปรดสัตว์
ทำนุบำรุงพระศาสนา เสด็จพระดำเนินตามกระ
บวนแห่พระ หาทรงฉลองพระบาทไม้ จนถึงพลับ
พลาเสด็จขึ้นเชพลาต

๒๑๙ เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทตามกระบวนนี้ ดูเป็น
ลักษณะอย่างเดียวกับแบกตัวดำของ เห็นจะเสด็จพระราชดำเนิน
ได้จริง เพราะการชักพระเช่นนี้คงเดินไปช้า ๆ และไปคืดไปขัด
ต้องหยุดชะงักกันบ่อย ๆ เป็นเวลาได้ทรงพัก แต่คงจะทรงเหนื่อย
มาก เพราะทรงพระประชวรอยู่แล้วจึงได้

๒๑๙ เจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิราชวังพระองค์
ไว้

๒๑๙ กรมขุนกระษัตราธิราชวัง คือเจ้าฟ้าหมื่น เดิมเป็น
เจ้าฟ้าสุพันธุ์วงศ์ แล้วเปลี่ยนเป็นเจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์ ได้รับกรม
เป็นกรมขุนกระษัตราธิราช

๒๒๐ พระศรีสากยมุนีมีลายจากไว้ (ใน)
แผ่นศิลา ตั้งศักราชว่าไปข้างหน้า ลุงจะให้สัตย์ต่อ
หลาน ผู้น้อยจะเป็นผู้ใหญ่ ๆ จะได้เป็นผู้ใหญ่
จากไว้แต่แรกสร้างยัง (มี) อยู่

๒๒๐ คำจากแผ่นศิลา ที่พระศรีดงายมุนี ซึ่งผู้แต่งนำมา
ลงไว้ในที่นี้ เห็นจะเป็นด้วยเห็นจริงในใจว่า กรมพระราชวังบวร
มหาดักดิพลเดชพยเป็นอาว ถวายสัตย์ต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวเป็นหลาน

๒๒๑ แล้วยกพระชันที่เสด็จกลับ ออกพระ
โอรส เป็นที่สุดเพียงใด ยกพระชัน ถึงที่สิ้นธุระทำ
นั้นแล้ว

๒๒๑ ข้อซึ่งกรมหลวงนรินทรเทวีกถาถึงยกพระชันที่ในชั้น
เมื่อตรวจสอบสวนหลายแห่งเข้า ได้ความว่าท่านไม่ได้หวังจะกล่าว
ว่าพอแก่พระไปถึงแล้วก็เชิญขึ้นดงที่ที่เดียว เป็นอันได้ความว่า การ
เชิญพระชันดงที่นั้น คงจะเป็นในปีมะเด่งเอกศกต้นปีจวนสวรรคต
อยู่แล้ว ถ้าจะลำดับการวัดสุทัศน์ และแห่พระศรีดงายมุนีทั้งน้ำ
ทงบกเห็นจะเป็นดงนี้

เดือน ๓ ปีเถาะนพศกจุลศักราช ๑๑๖๘ ชุติราศ

เดือน ๕ ปีมะโรงฉมเวทศก จุลศักราช ๑๑๗๐ พระศรีดงาย-
มุนีลงมาถึงสมโภช

เดือน ๖ แห่ทางบกขึ้นไปวัดสุทัศน์ ในเดือน ๖ นั้นเองก่อ
ฤกษ์ แต่ได้ความต่อไปว่าได้ทรงปฏิสังขรณ์แก้ไขพระศรีดงายมุนี
เททองใหม่ที่วัดสุทัศน์นั้นเอง แรกที่จารูเรื่องนี้ ได้เห็นคำอาราธนา
เทวดาสำหรับราชบัณฑิตอ่าน ซึ่งได้มาแต่หอสมุด มีเนื้อความ

ชนนะโมตามจบ อิติปิโสแล้วจึงอาราธนาออกชื่อว่า ข้าพระ
 พุทธเจ้า พระยารธรรมปรีชา หลวงธรรมสุนทร หลวงเมธาธิบดี
 ชุนศรีวรโฆหาร ราชบัณฑิตยาคารยทั้งปวง พร้อมกันกระทำ
 อธิษฐานกิจ อาราธนาตั้งยาศิฐาน เณระพระพักตร์พระศรี
 รัตนตรัยเจ้า ด้วยส้มเค็มบรมชคัยาธิบดินทร์ ปิ่นประขามหา
 ส้มมคติเทวราช พระบาทพิตรพระเจ้าอยู่หัว ค่อนั้นไปก็ตั้งรณเฑียร
 พระบารมีและพระราชศรัทธา บำรุงพระศาสนาแผ่พระราชกุศล
 แล้วจึงดำเนินความต่อไปว่า บัดนี้ทรงพระราชศรัทธากระทำการ
 ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปองค์ใหญ่ ที่ตำบลดัดดราฝนต้องเพลิงป่า
 ราษฎรจะพิทักษ์รักษามีได้ อยู่ในเมืองสุโขทัยนี้ ทรงพระราช
 กรุณาให้อาราธนา ลงมาไว้เป็นที่เจดีย์ฐานบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
 เป็นที่ไหว้ที่สักการบูชา ลักษณะอันใดมิได้ตั้งด้วยพระพุทธรูป
 ผลิตจากพระบาทและอศตถกถานัน ทรงพระกรุณาให้ปฏิสังขรณ์
 ให้ตั้งด้วยพระอศตถกถาพระบาท ตั้งพระทัยจะให้พระราชพิธีปฏิ
 สังขรณ์สำเร็จโดยศิริสวัสดิ์ ปราศจากพิบัติบกพร่อง การที่
 จะได้ไฟดํารอกขมขมของนํ้า จะให้บริสุทธิบริบูรณ์ด้วยพระราช
 ประสงค์ จงทุกประการ จึงมีพระราชบริหารดำรัสตั้งให้อาราธนา
 พระเถรานุเถร ราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายคามวาสี และอรัญวาสี
 มีส้มเค็มพระดังฆราวาสาธิบดีเป็นประธาน ให้มาประชุมกันเจริญพระ
 ปริตร ขอพระรัตนตรัยให้ช่วยอภิบาลบำรุงรักษา ข้าพระพุทธเจ้าราช

บัณฑิตมาอาราธนาอัญเชิญเทพเจ้าทุกสถาน ลักเคกาเมจรูป ๑๑
ลงท้ายเป็นคำสัตยาธิษฐาน ยังกนิยจิรตน์งโดเก ๑๑ ๑ แล้วก็จบ

เมื่อใดเห็นเช่นนั้น ถึงว่าจะเชื่อว่าเป็นประกาศรัชกาลที่ ๓ ก็ยังไม่สู้แน่ ภายหลังได้พบหมายเป็นข้อความค้องกัน จึงเขาเป็น
แน่ได้ ในหมายฉบับนั้นว่า พระขำนิรจนารับตั้งได้เกล้า ๑
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๑ ตั้งว่า ซึ่งตั้งไปแต่ก่อน ว่าจะได้
หล่อพระพุทธรูปพระองค์ใหญ่ณวัดเสาชิงช้า ณวัน ๕๒ คำปี่มะโรง
ดัมเรทศิก เพลาบ่าย ๓ โมงนั้น บัดนี้โหม้ชื่อคำณวนพระฤกษ์
ทูลเกล้า ๑ ถวายเดือนเข้ามา พระตั้งษ์ ๓๐ รูปจะได้เจริญพระ
พุทธรูปมนตร์ เพลาบ่ายวันขึ้น ๒ คำ ๓ คำ ๔ คำ ครั้นณวัน ๕๒ คำ
เพลาเช้า ๒ โมงบาท ๓ พระฤกษ์จะได้เททอง พระตั้งษ์ที่สวนมนตร์
จะได้รับพระราชทานณนั้น ให้นายค่านวัดปลุกโรงที่มตั้งษ์ให้ขอ
พระตั้งษ์ และตั้งอื่น ๆ ต่อไปตามคำราหมาย

มีข้อความยืนยันกัน ว่าอันหนึ่งให้ราชบัณฑิตแต่งคำอาราธนา
เทวดา แล้วให้นุ่งผ้าขาวสวมเสื้อครุย ไปอาราธนาเทวดา ณวัน
เดือน ๒ ขึ้น ๒ คำ ๓ คำ ๔ คำเพลาบ่าย ๕ คำเพลาเช้า ๕ วัน
มีบูชาจุฬารูปทิศทั้ง ๔ วัน

มีเกณฑ์ดอกไม้แขวน แต่เรียกชอบกดว่า แล้วให้เย็บ
พวงมะโหดร้อยพุกัดัน ตั้งให้ส้มพลเรือนออกไปแขวนบูชาวันละ
๓๐๐ พวงทั้ง ๔ วัน และมีกำหนดอีกว่า อนึ่งให้ดั้มวังเหลา

ไม่กล้าเข้าไปส่งณทิมตามชาววัง จะได้สั่งให้ท่านข้างในเย็บพวง
มะโหด ๕๐ กำ ๆ ละ ๓๐ อัน ให้ส่งทั้ง ๓ วัน

เมื่อมีการที่ต้องหล่อแก้ไขอยู่เช่นนี้ ก็ต้องกินเวลาไปอีกช้านาน เป็นเวลาที่ได้ออกพ้นพระอุโบสถและฐานพระชนไปถึงที่ทันกันกับการตบแต่ง คงจะไปแถวเสร็จได้ยกพระพุทธรูปขึ้นที่ ในมีมะเส็งเอกศกใกล้เวลาเสด็จสวรรคต ได้เสด็จพระราชดำเนินไปในเวลาเชิญพระชนครั้งที่ ๕ อันเป็นเวลาทรงพระประชวรมาอยู่แล้ว จึงรับสั่งว่า “เพียงได้ยกพระชนถึงที่ต้นชُرะเท่านั้นแล้ว” เหตุด้วยทรงเป็นห่วง กัดจะสวรรคตเสียก่อนที่ได้เชิญพระชนที่ ๕ การแต่งพระศรีด้ายกมุนีและการก่อฐานพระ คงจะได้ทรงเร่งรัดอยู่มาก ครั้นเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นเชิญพระชนที่ทันสมเด็จพระราชประสงค์ ทรงพระโสมนัส จึงทรงเปล่งอุทานว่า “ต้นชُرะแล้ว”

กรมหลวงนรินทรเทวี นำมากล่าวในที่นี้ ด้วยความยินดีต่อพระราชศรัทธาพระราชอุทิศสาธุ ทั้งหวังจะสรรเสริญพระศติสัมปัญญา ซึ่งทรงกำหนดทราบกาลของพระองค์ ถ้าหากว่าไม่ทรงประกอบด้วยพระศติสัมปัญญา และมีได้ผูกพันพระราชหฤทัยในการที่จะได้ทอดพระเนตรเห็นพระศรีด้ายกมุนีชนครั้งที่ ๕ ไม่ทรงเร่งรัดให้การนั้นสำเร็จไปพร้อมกัน เข้าไปอีกไม่เท่าใด ก็จะได้ทอดพระเนตรเห็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสร้างปราสาทราชมนเฑียร พระราชวัง พระนคร และพระอารามใหญ่อย่าง

วัดพระเชตุพนเป็นต้น มิได้ทรงทอดทิ้งให้การนั้นติดค้างอยู่เลย ย่อม
 ทำให้แล้วดำเร็จ ทนทอดพระเนตรทุกสิ่งทุกอย่าง เห็นได้แต่
 วัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งได้ลงมือในปลายแผ่นดินเสียแล้ว จึงไม่
 ทรงหวังพระราชหฤทัย ว่าจะได้ทอดพระเนตรการพระอารามนั้น
 แล้วดำเร็จ ทรงกำหนดพระราชหฤทัยไว้แต่เพียงให้ได้เห็นพระ
 ศรีธากยมุนีชนดงที่ ก็เป็นอันพอพระราชประสงค์ ความที่ทรง
 มุ่งหมายนั้นได้ดำเร็จดังพระราชประสงค์ คำซึ่งรับสั่งว่าสิ้นธุระนั้น
 กรมหลวงนรินทรเทวี จึงถือว่าเป็นคำปลงพระชนมายุ

๒๒๒ ณ เดือน ๗ เดือน ๘ ทรงประสูติ
 หนักถึง ณ เดือน ๘ ข้างขึ้นทรงพระองค์ไม่ได้
 ประทมแจกเบี่ยงหวัด

๒๒๒ กล่าวกันว่าพระพุทธรูปที่ พระสวทรทรงพระโศกอยู่
 ถึง ๓ ปี ไม่ได้เสด็จออก ในที่นั้นปรากฏว่าท่านเสด็จอยู่บ้าง ไม่ใช่
 ประสวรไม่ได้เสด็จไปข้างไหน ประสวรหนักทรงพระองค์ไม่ได้แล้ว
 ยังเสด็จออกบรรทมแจกเบี่ยงหวัด

๒๒๓ มีละครฉลองสถานที่ที่ของพระโรง

๒๒๓ ละครฉลองสถานที่ เห็นจะมีเป็นงานประจำปี เมื่อแจก
 เบี่ยงหวัดเสร็จแล้ว ก็มิ่งงานฉลองสถานที่

๒๒๔ ณ วันที่ ๕ ๑๙ คำจุลศักราช ๑๑๗๑ ปี
 มะเส็งเอกศก เพลายาม ๔ บาท พระพุทธเจ้าหลวง

สมเด็จพระไอยกาเสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ
๒๘ ปี

๒๒๔ เวลาในพงศาวดารว่า ๓ ยาม ๘ บาท

๒๒๕ บุนนาคพลเทพเจ้าหลวงเดิม ปลาย
แผ่นดินต้นเข้ากับขุนแก้วน้องพระยาสุรศักดิ์ มาตี
กรุงธนบุรี^(๙๙) สมเด็จพระไอยกาได้ปราบดาเป็นปฐม
ครั้นเสด็จสวรรคต สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจะได้
ราชสมบัติ กลับเข้ากับพระหน่อแผ่นดินต้น เจ้าฟ้า
กรมขุนกระษัตริยา

๒๒๕ ข้อที่จดท้ายบุนนาคพลเทพว่า เป็นเจ้าหลวงเดิมปลาย
แผ่นดินต้นคำนี้ออกจะเป็นเยาะ ๆ ว่าพึ่งมาพึ่งพระบรมมภ์เมื่อปลาย
แผ่นดินตาก^(๙๙) แต่ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจะได้ราชสมบัติกลับ
วกไปเข้าข้างพระหน่อแผ่นดินต้น คือเจ้าฟ้าหมื่น

๒๒๖ อินทรเทษะ, สะท้านมณเฑียร, รอด
ทรงราม, พระตเบิดจางวางกองมอญ, เพชรปानी,
พลเทพ กุญหลานเป็นกำลังกรมขุนกระษัตริยา จะ
เกิดศึกกลางเมือง ยังหาได้ถวายพระเพลิงไม่

๒๒๖ รอดทรงรามในท้น เห็นจะเป็นรอดสงครามรามัญ
ออกชื่อไว้ใน^๕ ๖ คน แต่เข้าเป็นพลเทพเดียวคนหนึ่ง พลเทพนั้น

คือพลเทพบุรุษนาคนั้นเอง คนที่ไม่ได้ออกชื่อเห็นจะเป็นหลานของ
พลเทพอยู่ในนั้นด้วย (๕๐)

๒๒๗ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ปราบดา
ดัตว์วงศ์เป็น ๒ ครั้ง

๒๒๗ คำที่ใช้ว่าได้ปราบดาดัตว์วงศ์เป็น ๒ ครั้ง คำว่า ๒
ครั้งเช่นนี้เป็นภาษาเก่า ตรงกับคำที่จะใช้เดี๋ยวนี้ว่าครั้งที่ ๒

พระฤกษ์ราชาภิเศก วันอาทิตย์เดือน ๓๐ ขึ้น ๙ ค่ำ เพลาเช้า
๓ โมง ๖ บาท

๒๒๘ ณวัน ๒๓ ๓๐ ค่ำ เจ้าพระยาอภัยภูธร
จับเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิพัทธวงศ์ขึ้น

๒๒๘ จับที่ประตูสองชั้นเป็นการกักกันมาก ว่าปล่อยให้
เสด็จเข้ามาในประตูสองชั้น แล้วมีประตูทั้งสองข้าง เมื่อเวลา
จับนั้นเจ้าฟ้าเหม็นเอามือตบขา พดิดคิดว่าจะจับเข้าไปข้างไหน

๒๒๘ ณวัน ๒๓ ๓๐ ค่ำ ลำเจ้าโทะ ตัดไม้
ไม้ไผ่หน่อ ฆ่าพ่อไม้ไผ่ดังลูก ลำเจ้าโทะเสียด้วยกัน
ณวัดประทุมคงคา (คนอื่น) ทั้งนั้นประหารชีวิตที่
ลำเหว

๒๒๘ เรื่องตัดไม้ไม้ไผ่หน่อ ที่ท่านผู้เขียนท่านมา
ดงไว้ในที่นี้ นึกถึงการเก่าเมื่อเวลาเปลี่ยนแผ่นดินครั้งแรก ด้งหน้า
บุตรจะให้เอาลูกเจ้ากรุงธนไปดมน้ำเสีย ตามคำสาธุจิตเขาว่า

คดีหวายอย่าไว้หนามหน่อ ข่าพ้ออย่าไว้ลูก แต่วังหลวงทรงเห็น
เป็นการร้ายเหลือเกินนักไม่ยอมให้ทำ วังหน้าจึงทำนายไว้ว่า แล้ว
จะได้ยากแก่ลูกหลาน ครั้นเมื่อเกิดเหตุครั้งนั้นพากันเห็นว่า คำที่
วังหน้ารับสั่งนั้นถูก (๙๑)

๒๓๐ พระโองการให้ตั้งการพระเมรุ มีคึก
พะมาแทรกกลาง มาล้อมประชิดเมืองกลาง

๒๓๐ คือเมรุพระบรมศพข้างปี เพราะเหตุที่พะมามาตั้งเมือง
กลาง ซึ่งรอดอยู่ครั้งก่อน ตั้งใจจะปล้นทรัพย์สมบัติอย่างเดียวก
่อนปล้นได้หมดแล้ว ยังแต่กลางเป็นที่ยังมี จึงมุ่งมาปล้นกลาง
ด้วยเห็นแก่ทรัพย์ ไม่ใช่เกี่ยวข้องแก่การบ้านเมือง (๙๒)

๒๓๑ สมเด็จพระบิดา กรมพระราชวังบวร
สถิตินมกล เสด็จไปปราบพะมาที่ล้อมกลางไว้

๒๓๑ สมเด็จพระบิดานี้ คือกรมพระราชวังบวรมหาเสนา
นุรักษ์เสด็จไปไม่ทัน การเสด็จครั้งนี้ เป็นเวลาที่นายนิทรธิเบศร์
อินทร์ แต่งโคลงนิราศที่มีชื่อเสียงมาก

๒๓๒ เสด็จพระบารมีที่ไต่ยกพระไตรปิฎกขึ้น
ไว้ ให้พระพุทธรักษาเรียบเรียง พะมาไต่ยี่นเสียง
คลื่นกระแทบฝั่งตึง ตั้งกำลังเสียงปืนใหญ่ พะมาหนี
เล็กที่พกลบไป มีไชยชนะด้วยพระบารมี กลับคืน
เข้าพระนคร

๒๓๒ เรื่องพระม้านั่งเลี้ยงกลั่นนัจริง เพราะมันเป็นหัวขโมย
อย่างซัดดาต มั่งมาเอาเงินเท่านั้น

๒๓๓ ณวัน ๗^{๕๖} คำ จุลศักราช ๑๑๗๓
ปีมะแมตรีนิศก เพลาอุทุมฤกษ์เชิญพระบรมโกษฐ
ทรงพระพิไชยราชรถ ชักให้เข้าพระเมรุทอง พระ
เบญจาทองคำเป็นรูปภาพประดับ ๙ ชั้น ทรงพระ
บรมโกษฐ ๗ วันถวายพระเพลิง สมโภชพระอัฐิ
๓ วัน เอกาทศวารการเสร็จ เชิญเสด็จพระบรม
โกษฐทรงยานุมาศแห่กลับเข้าพระราชวัง ทรงประดิษ
ฐานไถ่ฉนหอยพระอัฐิ

๒๓๓ พระเบญจาทองคำพุทขยอดฟ้า ยังอยู่ที่ตำหนักกรมสมเด็จพระ
พระปรมาภิไธยวัดพระเชตุพน

๒๓๔ ณวัน ๗^{๕๖} คำ ปีวอกจัตวาศก สมเด็จพระ
พระปิตุณา กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จ
ขึ้นไปรับเจ้าพระยาเสวกฤๅษ

๒๓๔ พระยาเสวกฤๅษได้จากเมืองเขมร เมื่อขณะกำลัง
รบกันอยู่ในเมืองเขมร ข้างยังเด็กมากจะให้เป็นมาได้ ต้อง
ทำเดื่อนให้ข้างย่นแล้วดากมา กรมพระราชวังเสด็จขึ้นไปรับ

บมปีวอกจัตวาศก จดไว้ว่า ได้ข้างเผือกเข้ามาแต่เมืองโพธิสัตว์
วันพฤหัสบดีเดือน ๔ ขึ้น ๓๐ คำ

๒๓๕ พร้อม (กับ) กำหนด

๒๓๕ คำว่าพร้อมนี้ คือไปด้วยกันกับปลงดวง

๒๓๖ พินิจดวงทุกกระหม่อมพ้ามงกุฏไทรภพ

๒๓๖ ในที่นี้เรียกว่าทุกกระหม่อมพ้ามงกุฏไทรภพ ดูเข้า
เรื่องกับที่ไฉนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า เมื่อ
ชานพระนามมีเจ้านายผู้ใหญ่ทูลว่า ถ้าเช่นนั้นจะมีเหมือนพระบุตร
ที่ขอมงกุฏไทรภพหรือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรับสั่งว่า
ก็จะเป็นไรไป พระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามรามาริบท่าทำไม่จึง
ใช้ได้ ที่ท่านจะไฉนเช่นนั้น จึงได้ยืนยันว่าพระนามมงกุฏ
ไทรภพ

การ พระราช พินิจ ดวง มีตำราเจ้าพระยาศรีธรรมราชเรียน
ถวาย “กำหนดพระฤกษ์วันศุกร์วันเสาร์วันอาทิตย์ เดือน ๕
๕ คำ ๕ คำ ๖ คำ ดังพระราชพินิจ แล้วเชิญเสด็จสมเด็จพระ
เจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ทรงเครื่อง ณ พระที่นั่งหน้าพระไชย ประ
ดับพระองค์อาภรณ์ขาวตามอย่างพระราชกุมาร มาชนเกษ ณ พระที่นั่ง
ราชมนเฑียรฝ่ายตะวันออกตรงสวนขวา* แห่ออกประดูลาขตำราญ
มาประทับเกษ ณ พระมหาปราสาท ดันเกล้า ฯ เสด็จพระราช

* เกยที่ได้ทราบจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รับสั่งว่าเกยที่ทรงบาตร พระที่นั่งหน้าพระไชย เห็นจะเป็นพระที่
นั่งไพศาลทักษิณ

ดำเนินมาที่เกย คอยรับพระภรรมาเด็จพระเจ้าลูกเธอจากพระราชยาน
 เจ้าจอมข้างในซึ่งรับพระกร รับค้อพระหัตถ์ถึงมาชำระพระบาทใน
 ถาดเงินปากจำหัดก็มีผ้าลาด พนักงานถวายน้ำล้างพระบาทด้วยพระ
 เค้าเงินถมยาคำ แด้วเสด็จขึ้นบนพระมหาปราสาท ทรงนั่งอยู่ใน
 พระฉาก ดันเกล้า ฯ ก็เสด็จพระราชดำเนินตามขึ้นไปค้อภายหลัง
 ทรงจุตเทียบทรงก็ตั้งทรงฟังสวดจบแล้ว ดันเกล้า ฯ เสด็จลงมา
 ณ เกยก่อน ส้มเด็จพระเจ้าลูกเธอตามเสด็จลงมา ดันเกล้า ฯ
 ทรงจุตพระภรรมาเด็จพระราชยาน แห่กลับเข้าไปในพระราชวัง เหมือน
 กันทั้ง ๓ วัน ครั้นรุ่งขึ้นวันเดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำเพลาเช้าโมงกับ ๓ บาท
 พระฤกษ์จะได้เชิญเสด็จขึ้นทรงพระราชยาน ตั้งกระบวนแห่ลงไป
 ประทับเกยที่ถนนหน้านักษะ ดันเกล้า ฯ เสด็จพระราชดำเนินมา
 คอยที่เกยรับพระภรรมาเด็จจากพระราชยาน เจ้าจอมข้างในรับค้อพระหัตถ์
 ถึงมาชำระพระบาทแล้ว เจ้าจอมข้างในเชิญเสด็จลงไปพระตำหนักแพ
 เปิดเครื่องทรง แด้วทรง พระภรรยา } ถอด
 นถองพระองค์ }
 ไห่กับชาววังคอยบอกบาทพระฤกษ์ ครั้นจนพระฤกษ์ ดันเกล้า ฯ
 ทรงจุตพระภรรมาเด็จพระเจ้าลูกเธอเสด็จไปถึงแพพระณาน เจ้า
 ต่างกรม* เข้าค้อพระหัตถ์เชิญเสด็จ ตามเสด็จดันเกล้า ฯ
 เข้าไปในพระมณฑป ดันเกล้า ฯ เสด็จพักอยู่ที่พระเก้าอี้คอย

* เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี

	ทอง	}	ดอยหมากพร้าว
	กึ่ง นาก		
	เงิน		
พระฤกษ์ ชีพพรหมมณีน้อย	ทอง		
	ปลาน นาก		
	เงิน		

บีดทอง ๒ คู่ลงในพระกรงตรง ไหวดอยบัตรตามซ้ายหน้า ครั้น
ได้พระฤกษ์ต้นซ้องประโคนพิณพาทย์แตรดังซ้ ดันเกล้า ๆ ทรง
อุ้มส้มเด็จพระเจ้าลูกเธอลงตรง เจ้าต่างกรม ลงในกรงรับค้อม
พระหัตถ์ ตรงแล้ว เจ้าต่างกรมเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ

๕ ขนบนเตียงตรง พระราชาคณะ } ประพระกระยาสำน } ดันเกล้า ๆ
รตนาพระพุทธรมณเตร

ทรงรตนาพระมหาดังซ้ แล้วชีพอพรหมมณีน้อยนำตั้งขันน้ำกรด
แล้วทรงผัดตพระภูษา แล้วเจ้าต่างกรมเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้า
ลูกเธอ ตามเสด็จต้นเกล้า ๆ เข้าไป ณ พระตำหนักแพ ทรง
เครื่องอย่างเทศ แล้วเจ้าจอมข้างในที่รับพระกรเชิญเสด็จตามเสด็จ
ต้นเกล้า ๆ ขนมาบนเกย ทรงพระราชยานแห่กลับเข้าพระราชวัง
ต้นเกล้า ๆ เสด็จพระราชดำเนินขนมา ณ พระมหาปราสาท ทรง
ประเคนปฏิบัติพระสงฆ์ ส้มเด็จพระเจ้าลูกเธอ เป็ดองพระเครื่อง
แล้วเสด็จมาถวายผ้าพระสงฆ์ ณ พระมหาปราสาท ครั้นเพลาบ่าย

๒ โมง ๖ บาท เชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกเธอมาทรงเครื่องคัน ๓ พระที่นั่งหน้าพระไชย ตั้งกระบวนแห่แต่ในพระราชวัง มาประทับเกย ณ พระมหาปราสาท ถิ่นเกล้า ฯ รับจากพระราชยาน เจ้าจอมข้างในรับต่อพระหัตถ์มาชำระพระบาทแล้ว เชิญเสด็จเข้าไปสรงโภชนาในพระมหาปราสาท* เหมือนกันทั้ง ๓ วัน ขอพระ”

๒๓๓ ได้พระคชาธารเฝ้าผู้ เป็นศรีพระนครมาถึงแผ่นดินนี้

๒๓๓ ในระยะนี้พระเจ้ากรุงเก่าถึงพญาแก้วถูกขุนชนนีเองว่าเป็นเฝ้าผู้ เพราะรัชกาลก่อนมีเฝ้าผู้

๒๓๔ ณ เดือน ๑๐ ปีระกาเบญจศก ข้างในทำนิตคิตมิชอบ พระโองการให้ประหารชีวิตทั้งผู้หญิงผู้ชาย

๒๓๔ ความที่ว่ายอยู่ในที่นี้ ในเรื่องข้างในคิตมิชอบ เห็นจะหมายความว่าเรื่องคุณไฟ (๕๓)

๒๓๕ แล้วทรงพระดำริให้ข้างเขียนเส้นลาย

* การสมโภชนี้ว่าแต่สดงตรง ไม่ได้กล่าวถึงพระราชทานพระสุพรรณบัตร การลงตรงแปลว่าพระราชทานพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนาม ครั้นว่าพระราชทานก่อนสมโภช พระนามที่จารึกในพระสุพรรณบัตร ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทพวรางษ์ พงษ์อัครราชธิดา รัชทายาทกุมาร

บานประตูวัดพระใหญ่ยกเข้าไป ทรงพระศรัทธา
ลงลายพระหัตถ์ (๙๔) สลักภาพกับกรมหมื่นจิตรภักดี

๒๓๙ เรื่องบานประตูวัดพระใหญ่ ซึ่งทุกวันนี้เรียกว่าพระ
โต คือพระศรีดำรงมุนีวงศ์ผู้ศักดิ์นี้ ได้ความชัดเจนขึ้นนัก ประหลาด
ที่ไม่ใครจะมีใครรู้ เถ่ากันไปต่าง ๆ นานา แต่ที่ทรงเองเห็นจะ
เป็นบานกลาง เมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ
มีพระราชประสงค์อยากจะให้สลักบานอย่างพระวิหารพระศรีดำรงมุนี
โปรดให้กรมขุนราชสัทดี และช่างสลักมีพระยาจินดารังสรรค์เป็นต้น
ไปคิดอ่านสลักให้เหมือนเช่นนั้นไม่สำเร็จ ต้องสลักเป็นสองชั้นซ้อน
กันลง เพราะถากไม่เป็น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภา
ธิราชทรงเห็นดังนี้ จึงได้ถากลายบานนี้ได้ เพราะเป็นการเหลือ
วิสัย ที่ช่างเขียนหรือช่างสลักจะทำ

๒๔๐ มีพระโองการให้ช่างแต่งทรงพระมณฑป
ให้ทรงเครื่องบนสูงกว่าเก่า จะทรงพระพุทธรูป
๒๔๐ มณฑปพระพุทธรูปนั้น เห็นจะค้างมาแต่รัชกาลที่ ๑
ที่ยกตัวลายของจะเป็นข้างในหรือข้างนอก ถ้าครั้งนั้นเป็นข้างนอก
คราวนี้คงเป็นข้างใน

๒๔๑ แล้วบูรณปฏิสังขรณ์วัดแจ้ง ให้
บริเวณกว้างกว่าเก่า

๒๔๑ ปฏิสังขรณ์วัดแจ้งครั้นสร้างกุฏิ พระอุโบสถทรง
สร้างไว้แต่รัชกาลที่ ๓ แล้ว

๒๔๒ ณ ปีก่อนที่ขุนไต้พระราชาจะเฝ้าผู้ เจ้า

พญากลาง

๒๔๒ นี้คือพญาแก้วไวยรา ได้จากเมืองเชียงใหม่

ปฐมปิณฑอัฐศก จตุศักราช ๑๑๗๘ ว่า วันศุกร์เดือน ๑๑ ขึ้น
๖ ค่ำเพลาบ่ายโมง ๓ พญาช้างเผือกผู้มาแต่เชียงใหม่ถึงกรุง

๒๔๓ ณ วัน ๕ ๕ ค่ำ จตุศักราช ๑๑๗๘

ปฐมปิณฑอัฐศก พระม้าออกจากคุกฆ่าพวามรงค์พิศดี
เป็นคึกคักกลางเมือง

๒๔๓ พระม้าเห่กุกนี้ เวลาบ่ายเจ็ดโมงออกทรงว่าอยู่สนาม
หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระม้าแตกไปหลายแห่งเพ่นพ่านมาก
จับกันอยู่ถึง ๒ วัน

๒๔๔ ณ วัน ๖ ๕ ค่ำ เจ้าฟ้าภูธรทลประสูติ

เจ้าฟ้าอำพร ไต่จตุรงค์ไชยชนะนรินทร์

๒๔๔ เจ้าฟ้าอาภรณ์ประสูติประจวบเวลานี้ จึง
ได้ถือว่าเป็นโชคดี

ถึงปฐมกษัตริย์พระเจ้า ๕ วันพฤหัสบดีเดือน ๘ แรม ๕ ค่ำเจ้า
ถูกเรือประสูติใหม่ บ่าย ๕ โมง ๕ บาท

๒๔๕ พระยาทะวาย, ปลัดทะวาย พระโอง

การปราบปรามเถียน สิ้นสิ้นแผ่นดิน ยิ่งด้วยบารมี
ที่สุด

๒๔๕ นี้ว่าไม่ขัดเคย คือพิจารณาได้ความว่าพระยาทะวาย
ปลัดทะวาย ได้นัดหมายรู้เห็นเป็นใจกับพระม้านิคุคด้วย ต้องรับ
โทษด้วยในคราวนั้น

๒๔๖ ยังสมบัตินมมัยยังไม่ไต่เห็นแก่ตา ว่า
มีพระคชาธารเผือกผู้ควร ไม่ได้บาศัตต์คล่อง

๒๔๖ ในที่นี้ตั้งใจจะว่าๆ มีช้างเผือกมาถึงเอง ไม่ต้องไป
เที่ยวคล้อง โดยพระบารมี

๒๔๗ เมืองปัตตบอง, เมืองเชียงใหม่, เมือง
น่าน ถวายเป็นเครื่องบรรณาการด้วยบารมีบุญฤทธิ์
พระพุทธรูปเจ้าหลวงสัมเด็จพระเจ้าช้างเผือก

๒๔๗ เมืองพระตะบอง คือพญาแก้วตฤญชร เมือง
เชียงใหม่ คือพญาแก้วตไยรา เมืองน่าน พญาแก้ว
คชดักขณ์ แต่พญาแก้วตคชดักขณ์มาเมื่อไรตั้งเสียไม่ยักกล่าว
ยกย่องว่าเป็นพระเจ้าช้างเผือก ซึ่งเป็นความเห็นทักกันในเวลานั้น

ปฐมปีฉลูนพศกจุลศักราช ๓๓๗๘ ว่าวันพฤหัสบดีเดือน ๕
แรม ๘ ค่ำ ช้างเผือกผู้เมืองน่านมาถึงเวลาย่ำ ๕ โมง ๓ บาท

๒๔๘ ณ วันที่ ๓ ค่ำ กรมศรีสุเรนทรรักษ์
อนิจกรรมในระหว่างไทย (๘๕)

๒๔๘ กรมศรีสุเรนทร์ที่ว่ามิดมันมาก

๒๔๙ ณ เดือน ๕ ฤกษ์กราช ๑๑๗๙ ปีนุนพ
ศก กรมหมื่นสิ้นชนมายุ ประชุมเพลิง ณ วัดราชบูรณ

๒๔๘ ตอนนี้เป็นพยานคนแรก ว่าข้อที่คิดเห็นว่า กรม
หลวงนรินทรเทวทิงจรจตนาณนั้นไม่มีคตาดเคลื่อน ท่านจตเรื่อง
เจ้านายสิ้นพระชนม์แต่ต้นมา ให้สังเกตดูว่าใช้คำว่า สวรรคาโดย
หรือสิ้นพระชนม์ แลถวายพระเพลิงทุกแห่ง ที่ไม่ยกย่องก็ใช้ว่า
อนิจกรรมเหมือนแมลงมูม ในที่นี้ใช้ว่ากรมหมื่นสิ้นชนมายุ ประ
ชุมเพลิง ณ วัดราชบูรณ เพราะตามคำเก่าว่าท่านอยู่ข้างจะกตชี
หรือก่อนพระองค์มาก (๒)

๒๕๐ เจ้ากระษัตริย์ทำผิดคติมิชอบ พระโอง
การให้ไล่ด้วยบทสำเร็จโทษ ณ วัดประทุมคงคา

๒๕๐ เรื่องพระองค์กระษัตริย์ที่ว่ามิดมัน (๙๖)

๒๕๑ ณ วัน ๗ คำ สมเด็จพระปิณฑาวัง
บวรสถานมงคล เสด็จสู่สวรรคาโลย อยู่ในราช
สมบัติ ๗ ปีกับ ๑๐ เดือน

๒๕๑ วันที่จตไว้ขาดข้อดังเกิดข้อเดือน ปุมจตไว้ว่าวันพุม
เดือน ๘ อุตราชามชน ๓ คำ เวลาเช้า ๕ โมง ๗ บาท

ในที่นี้ไม่น่าจะใช้สวรรคาโลย จะเป็นด้วยเด็กกกว่าท่าน ๆ
เผดอไปหรืออย่างไร วันหน้าองค์แรกท่านเรียกสวรรคต

ส่วนการสวรรคตของกรมพระราชวังพระองค์นี้ มีรายงานว่า
 “ณ เดือน ๘ อุตสาหกรรมจุลศักราช ๓๓๘๘ ปีมะแมชก กรมพระราช
 วังบวรทรงพระประชวร ดันเกล้า ฯ พระราชวังหลวงเดด็จขึ้นไป
 เยือนพระประชวรทุกวันนี้ได้ขาด พระโรคนี้หนักไปจึงทรงพระกรุณา
 สั่ง เจ้าพระยาอภัยภูธร ผู้ว่าที่สมุหนายก ให้จัดแจงเกณฑ์ไพร่
 ประจำช่อง เวรกองเชิงกำแพงรอบพระราชวังหลวงและพระราช
 วังหน้า ขึ้นในชั้นนอก และให้ตั้งกองรายตามถนน ตั้งแต่ประตู
 วิเศษชัยศรี ตรงขึ้นไปถึงประตูพรหมทวาร^๑ และตามถนนตะวันออก
 ถึงศาลาดารบัญชี^๒ ตามถนนตะวันตกถึงประตูท่าพระ ให้เจ้า
 พระยาขรรพมา พระยาเพชรพิชัย รักษาพระราชวังหลวง ให้
 พระยารองเมืองตั้งกองอยู่ทั้งพระเมรุหน้าวัดพระมหาธาตุ ให้พระย
 พดเทพ พระยายมราช ตั้งกองอยู่ศาลาวิมประตูพรหมทวารวัง
 หน้า เจ้าพระยาอภัยภูธร ผู้ว่าที่สมุหนายก ตั้งอยู่ริมประตูมหา
 โภกราช^๓ ข้างเหนือ

ดันเกล้า ฯ เด็จจ ฯ ขึ้นไปทรงประทมแรมในพระราชวังบวร”

๑ ประตูพรหมทวาร เป็นประตูพระราชวังบวรชั้นนอกข้างใต้ ตรง
 ถนนหน้าพระธาตุ

๒ ศาลาดารบัญชีเป็นหอทะเบียนดัดดี อยู่ใกล้ศาลเจ้าหลักเมือง

๓ ประตูมหาโภกราช ประตูวังชั้นกลาง ตรงพระที่นั่งคือโอมก
 พิมาน

ก่อนตั้งมหาเด็กรัชนีเครื่องแก้ว จึง “ณเดือน ๘ อุตราชาม
 ชน ๓ คำ เพลาเช้า ๕ โมง ๘ บาท กรมพระราชวังบวรเสด็จ
 ถู้อรรคตณพระที่นั่งวายุสถานอมเรศ พระราชวังชั้นใน ถิ่นเกล้า ฯ
 เป็นประธาน ทั้งสมเด็จพระราชบุตร สมเด็จพระราชันคิตา
 พระญาติประยูรวงศ์ มีกรมมหกรรมมิได้ ฝ่ายหน้าฝ่ายใน และ
 นางท้าวเฒ่าแก่ ชาวแม่พระกานต์ พร้อมกันโสรจสร้างพระบรมศพ
 พร้อมไปด้วยน้ำพระสุคนธ์ และพระสุคนธ์ที่จำลองหอมเสด็จแล้ว
 จึงชาวพระมาตาชาวพระกษัตริย์ เจริญพระเครื่องประดับพระบรมศพ
 พร้อมไปด้วยเครื่องสุกสำเส็จแล้วเจริญพระบรมศพเจ้าผู้พระบรมโกษฐ
 เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ชาวพระราชยานเจริญพระเสด็จยังแوانฟ้าเข้า
 ไปรับพระบรมโกษฐ ในพระราชวังบวร ออกประตูพรหมพักตร์
 เจริญพระโกษฐขึ้นพระยานุมาศตามตำคานเข้ากระบวนแห่ คู่หนึ่ง
 สัมบัถายเสื่อกรุยดำพอกถัดดอกบัว หน้า ๕๕๐ หตั้ง ๕๐ รวม ๒๐๐
 คนใช้คนวังหลวงครึ่งหนึ่ง วังหน้าครึ่งหนึ่ง เครื่องสูงตั้งชัดเจนว่า
 ชุมสาย นำหน้า ๓ คู่ เครื่องสูง ๕ ชั้น ทองแผ่นลวดดำรับหนึ่ง
 หักทองขวางดำรับหนึ่ง ๒ ดำรับ ๕๔ คน รวมเครื่องหน้า ๖๐ เครื่อง

& ประตูพรหมพักตร์ เป็นประตูวังชั้นใน อยู่หลังพระที่นั่งศิวโมกช
 พิมาน มีทางแหวะออกมาจากฉนวนข้างใน

หลังทองแผ่นดวด ๒๐ * พระกุด บังดูรย์ พณี กดองชนะ จำมี
จำกุดอง ๔๒ แตรงอน ๘ คู่ แตรฝรั่ง ๔ คู่ ดั้ง ๒ ๒๖ อินทร์
พรหม ๓๖ พระแสงหว่างเครื่อง ๕ หามพระยานุมาศ ๔๐ ขุนนาง
ในกรมเคียงพระยานุมาศ พระยาตากาโหม พระยาพิชัยบุรินทร์
๓ คู่ พระยาไกรโกษา พระยาราชโยธา ๓ คู่ พระยาเพชรรัตน
พระยาพิบูลย์สมบัติ ๓ คู่ พระยาเทพมณเฑียร พระยาบริรักษ์ราชา
๓ คู่ พระยาทศโยธา พระยาทศดาจตุรงค์ ๓ คู่ สมเด็จพระเจ้า

* พระราชวินิจฉัยครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า
พระบรมศพวางหน้าใช้เครื่องสูง ๓ ชั้นเหมือนสมุหนายก คลาดเคลื่อน
กับในร่างรับสั่งนี้ บางที่จะผิดมาในรัชกาลที่ ๓ มีพระราชปรารภ
เหตุที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเมื่อยังไม่ได้เป็นวงหน้า
เคยแห่ฉัตร ๕ ชั้น ครั้นเป็นวงหน้าชนถูกถอดลงเป็นแห่ฉัตร ๓ ชั้น
แล้วรับสั่งหยอกกรมหลวงวงษา ว่าพอนวมตายที่ศพคงได้ตั้งฉัตร
๕ ชั้น แต่ศพนั้นมิต้องตั้ง ๓ ชั้นเป็นเจ้าวงหน้าหรือ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าทรงพระราชดำริถึงคานี้ จึงได้โปรดให้ตั้งเครื่องสูง
๕ ชั้นรอบในตามพนเดิมที่เป็นเจ้าวงหลวง ๓ ชั้นรอบนอกตามพระ
เกียรติยศที่เป็นวงหน้า เห็นจะไม่เคยทอดพระเนตรร่างรับสั่งฉบับนี้
ซึ่งจะไม่ต้องวินิจฉัยอะไรเลย ที่ใช้ฉัตร ๓ ชั้นตั้งพระศพวงหน้าเห็น
จะเป็นหม่อมไกรสรบัญชาผิด เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาคักติ
พลเดช

ถูกเชอ ส้มเต๋จพระเจ้าหลานเชอ และข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย
ฝ่ายทหารพลเรือนนอกกระบวนเห็น ตามเต๋จเป็นอันมาก เมื่อ
ชาวพระมาดา ชาวพระภุษาเชิญพระโกษฐขึ้นสู่พระยานุมาศนั้น พระ
องค์เจ้าในกรมพระราชวังบวร คือพระองค์เจ้ากรมหมื่นชิเบศร์บวร
พระองค์เจ้าครอกกลาง เต๋จขึ้นบนพระยานุมาศ ประคองพระโกษฐ
เชิญพระบรมศพมาไว้ณพระที่นั่งสุทธาสวรรย์”

นอกนั้นก็ตั้งให้ตั้งเครื่องประดับประดาเครื่องตั้ง มีมณฑป
เพลิง ๔ ทิศ ตั้งเครื่องสูง ๓๘ พระแท่นพระสดุด ๒ คันไม้
เงินทอง ๔ คู่ มีนางร้องไห้ร้อง ๕ บท ๓ พระยอดฟ้าพระสุเมรุทอง
๒ พระทูลกระหม่อมแก้ว ๓ พระร่มโพธิ์ทอง ๔ พระเต๋จผ่านพิภพ
แห่งใด ข้าพระบาทจะขอตามเต๋จไป ๕ พระเต๋จสู่สุวรรณคีรี

เดือน ๘ อุตราชาคมชน ๘ คำ พระราชทานเพลิงพระบุพโพ
ณวัดมหาธาตุ

ณวัน ๔ ๗ ๓ คำเพลาเช้า ๓ โมง ๖ นาทียกเส้าพระเมรุ คือ
ไปก็เบ็นบัญญัติเกณฑ์รูปสัตว์ ๕๕ ตัว รูปยักษ์ ๘ ตัว เป็นหน้าที่
กรมหมื่นเทพพิทักษ์เป็นผู้ทำ

มีรายเกณฑที่ตั้งศาลาฉ้อทาน เห็นจะเป็นจำนวนถวายพระราช
กุศลเมื่อเสด็จงาน เป็นอย่างที่ไม่เคยเห็นมีในงานเมรุขึ้นหลัง อีก
ประการหนึ่งนั้นเป็นตัวอย่างให้เห็น ว่าเขาเรียกส้มเต๋จพระอมรินทร์
ซึ่งเป็นพระพันปีหลวง ยังทรงพระชนม์อยู่ในเวลานั้นอย่างไร แต่

บัญชีทศได้นั้น จดเข้าคองอย่างเก่าจะลำบากแก่การลงพิมพ์ ข้าพเจ้า
จึงกระจายคองเสีย เป็นอย่างใหม่ดังนี้

สมเด็จพระอมรินทรบรมราชินี เสด็จพระสงฆ์ในพระเมรุ ๒๐
อนุสรณ์ ๗๗๓ เป็น ๗๗๓ ตำมเนร ๕๒ รวม ๘๔๒ รูป ข้าราชการ ๘๘๘
ไพร่ชายหญิง ๗,๘๖๘ รวม ๘,๗๑๐ รวมทังพระทังภฤหัตถ์ ๘๗๓๐ คน
ตำรวจเอก คาว ๒๐ หวาน ๒๐ ตำรับโท คาว ๔๓๐ หวาน ๔๓๐
ตำรวจตรี คาว ๒๓๒๓ รวมตำรวจคาวหวาน ๕๗๐๒ ตำรับ ข้าราชการ
ข้าราชการ ๘๗ ถึง ขนมหัน ๓๒ ถึง นัายา ๓๐ นางเริง แง
ร้อน ๖ กระทะ ตำรับ ๓ กระทะ รวม ๘ กระทะ

แต่จะไม่บอกยอดใน ซึ่งเห็นว่าจะอ่านเบื้อไป จึงจะบอก
แต่ยอดคนอก

กรมหลวงเทพวดี เสด็จพระสงฆ์ ๒๓๕๒ ตำรับ และข้าราชการ
การราชวร ๓๒๐๔ คน ข้าราชการ ๔๐ ถึง ข้าราชการ ๓๓ ถึง ข้าราชการ
อย่างเทศ ๓ ถึง ขนมหัน ๓๐ ถึง นัายา ๗ นางเริง

กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระสงฆ์ตำมเนรข้าราชการมี
หัวเมืองและไพร่ ๕๕๘๔ คน ตำรับ ๓๗๓๔ ตำรับ ข้าราชการ ๒๕ ถึง

๕ นางเริง แปลว่าคุม

๖ เป็นสมเด็จพระเจ้าอนังนางเชอเจ้าฟ้า ซึ่งยังดำรงพระชนม์อยู่องค์
เดียว ในเวลานั้นเรียกว่าทูลกระหม่อมปราสาท

๗ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ข้าวแดง ๓๘ ถึง

กรมหมื่นสุนทรธิติ^๑ พระสงฆ์สามเณรข้าราชการไพร่ ๔๔๓๕ คน ดำรับ ๔๔๓๐ ดำรับ กลับมากไปกว่าคน ยิ่งถึงจำนวนข้าว กลับเยอะใหญ่เหตุด้วยเป็นเดินดินต่อ ผู้มีบุญทานับหม้อไม้ถ้วนตากลงไปใหม่จะให้เห็นชัด คงได้แต่ยอดคนอก ว่าเกวียน ๓ กับ ๓๔ ถึง ขนหมั่นก็มี ๓๐ ถึง แคน้ำยา ๕ นางแดง หรือจะเป็นการประมูลกันกับโรงกรมหมื่นเฉษฎาภินทรเตอร์เดะมาแต่เดิมก็ไม่ทราบ

กรมพระราชวังหลัง^๒ เดียงพระสงฆ์สามเณรข้าราชการ ๔๔๔๔ คน ดำรับ ๒๗๘๒ ดำรับ ข้าวขาว ๒๗ ถึง ข้าวแดง ๖๓ ถึง ขนหมั่น ๓๒ ถึง รวมเกวียน ๓ น้ำยา ๘ นางแดง

กรมหมื่นนรินทรเทพ^๓ นี้คือโรงกรมหลวงนรินทรเทวี ท่านเคยตั้งมาเดิม^๔ แต่กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์^๕ขึ้นพระชนม์เสียแล้ว จึงใช้พระนามกรมหมื่นนรินทรเทพซึ่งเป็นพระโอรส พระสงฆ์สามเณรข้าราชการไพร่ ๒๘๘๗ คน ดำรับ ๒๒๓๐ ดำรับ ข้าวขาว ๓๕ ถึง

๘ เป็นพระเจ้าลูกเธอของครุฑ ที่สิ้นพระชนม์ในเพลิง

๘ คำที่เรียกว่ากรมพระราชวังหลัง^๖ ไม่ใช่ตัวกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข กรมหมื่นนราเทเวศร์ กรมหมื่นนเรศวริย^๗ กรมหมื่นเดชะบวร^๘ ในกรมพระราชวังหลัง แต่มักจะเรียกสั้น ๆ กันว่า พระราชวังหลัง

๓๘ ทหราน ชาวแดง ๓๗ ถึง ๓๕ ทหราน ขนมนจีน ๕ ถึง รวม ๗๓
ถึง ๓๘ ทหราน น้าวก ๗ นางแดง

เรื่องโกนผม มีในหนังสือที่อ้างว่า เป็นพระราชนิพนธ์พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงในหนังสือวิธานวิเศษหน้า ๓๘๐
ถึงหน้า ๓๘๗ เป็นเรื่องที่เทียบพระชนมายุวงศ์หลวงกับวงศ์หน้า ได้คัด
มาแต่ณะเพาะเรื่องโกนผม และณะเพาะแต่กรมพระราชวังพระองค์
มีข้อความว่า “ครั้งแผ่นดินที่ ๒ บังคับให้ผู้หญิงทั้งแผ่นดินโกนผม
หมด เว้นแต่พระราชวงศ์ที่ทรงพระเจริญพระชนม์กว่ากรม
พระราชวัง และหญิงที่ไฉ่ผ่มจุณมมวย แต่ผู้ชายบังคับให้โกน
แต่ตั้งกิดขึ้นในพระบวรราชวัง ถึงกระนั้นพระเจ้าลูกเธอในแผ่นดิน
ปัจจุบันนี้ ก็มีพระราชโองการดำรัสสั่งให้ทรงพระกรรบิดด้วย แต่ข้า
ในกรมที่เป็นชายไม่ต้องโกน”

“อนึ่งเชื่อพระวงศ์ที่สนิทในสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ก็โปรด
ให้โกนผมด้วย โขนแต่นาย บ่าวไม่ต้องโกน เชื่อพระวงศ์ที่ไม่
สนิทที่เป็นส่วนตั้งกิดวงศ์หลวงก็ไม่โปรดให้โกน ผู้ที่โปรดให้โกนไม่
ยอมโกน หลุดไปได้ก็มี”

พระราชวินิจฉัยในรัชกาลที่ ๔ ไม่ทรงเห็นชอบในการที่บังคับ
ดังนี้ โดยอรรถาธิบายว่า “อนึ่งการโกนผมนั้นก็เป็นที่ดำแดง
ว่าเป็นข้าเจ้าต้นพระชนม์ หรือเป็นเมียผัวตาย เป็นบ่าวนายตาย
ก็จะไปบังคับเมียที่มีผัวอยู่ บ่าวที่นายยังอยู่ ข้าที่เจ้ายังอยู่ ให้โกน

ผมนั้นก็เป็นอันพัลวันเถอะไป ก็เมื่อให้ผู้หญิงโกนผมหมดไม่ว่า
ตั้งกตโหนด ก็เป็นผู้หญิงเป็นข้าวงหน้าไปหมด ข้าวงหุดวงมีแต่
ผู้ชาย ผัวไม่ต้องโกนแล้วเมียต้องโกนเด้อ อย่างไรมีอยู่”

กระแด้พระราชปราชญ์ ทรงเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวสวรรคต ว่าด้วยวงหน้าตลอด ถ้าผู้ใดอยากจะทราบ
ความละเอียด จงดูหนังสือวิญาณวิเศษเล่ม ๓ หน้าซึ่งได้ระบุ
ไว้ในเบื้องต้นนี้

๒๕๒ ญี่ชาติสัมเวทธิศก พระโองการให้
ตั้งเขาขุดท่อผ่าเส้นกลาง ไชระหัดน้ำเข้าในวงที่สวน
ขวา รือชนคิลามาก่อเป็นหอพระเจ้าอยู่กลาง ทรง
สร้างพิมานเสรีจ เถลิงสมโภชมีดอกสร้อยสักกวา
เกษมสำราญบานจนถึงกาล

๒๕๒ เขาที่สร้างในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภลัย มีเขตกำหนด ตั้งแต่ถนน ตรงประตู ราชตำราญขึ้นมา
ข้างเหนือ ถึงเขื่อนเพชรโรงแสง ซึ่งเคยวันเป็นหลังพระที่นั่ง
ภาณุมาศ ด้านตะวันออก แนวประตู แดงราชกิจไปหา พระที่นั่ง
ศิลาโดย ด้านตะวันตกแนวประตูกลม ซึ่งยังเป็นขอบเขตอยู่จน
บัดนี้ ตอนข้างตะวันออกเป็นสระ มีเกาะในกลางสระ เห็น
หอพระจะอยู่ในที่นั้น คงจะอยู่ในราวที่ตั้งพระพุทธรัตนสถานเดียว
นี้ พระราชมณเฑียรอยู่ต่อหลังพระพุทธรัตนสถาน มาข้างตะวันออก

ตกเป็นจตุรमुख มุขตะวันออกตะวันตกเสมอกันเป็นพื้นเดียว แต่
 มุขเหนือพื้นตดเป็น ๒ ชั้น มุขใต้พื้นตดเป็น ๓ ชั้น พระราช
 มณเฑียรน เป็นเสาไม้ฝากระดาน แต่ทำอย่าง ประณีต เสาเขียน
 ถายทองพื้นแดง น้ายาดั่งเงิน มีผู้ผสมถวายได้รางวัลถึง ๓ ชั่ง
 พระเกดเปิดเป็น ๔ บาน พับกลางช่องพระเกดตัดเป็นโค้งอย่าง
 ฝรั่ง เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นนายช่าง ตรงหน้าพระราช
 มณเฑียรด้านใต้ นี้ มีโรงละครใหญ่ทำ เป็นเก๋งจันทรงคาเป็นด้าม
 หลังกาคิดกัน พบหมายกำหนดยกเสด็จพระที่นั่งว่า

ณวัน ๒ ๕ คำเพลาบ่ายรุ่งแล้ว ๑ โมง ๓ บาท หมายนี้
 ง่ายกันเต็มที่ไม่ถึง บิว่า บิไรเดือนไร เห็นจะเป็นมีเกาะเอกศกจุต
 ศักราช ๓๑๘๓ เพราะในหมายนี้ดูประหนึ่งว่าเก๋งโรงละครนั้นได้ทำ
 แล้วดำเร็จ พระที่นั่งนี้ได้เสด็จถึงพระราชมณเฑียรประทับคั่น
 เดียวเท่านั้น

ครั้นภายหลังมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
 เสด็จสร้างพระที่นั่งมุกต์ตะวันออกกลมสระเดียวหมด จึงให้สร้างพระพุท
 ธรรัตนสถานขึ้นที่หอพระเดิม

มีอ่างแก้วสองข้างยาวเสมอมะพระพุทธรรัตนสถาน กว้างเสมอ
 หน้ามุขทิศเหนือทิศใต้ของพระราชมณเฑียร อ่างแก้วนั้นก่ออิฐสูง
 ประมาณ ๓ คอกเศษ ข้างหนึ่งเป็นสระกรุดด้วยคัมพู ตั้งร้าน
 ให้หุ้มคัมพูก่อเขาบนร้าน เป็นเกาะเล็ก เกาะ น้อย ข้างหน้าเสมอเชิง

เขา ข้างเหนือเป็นเขา บนบกมีพื้นแผ่นดิน แดงชอกห้วยชัน
เขา มีแก่งจั้นแผ่เขย่นลงดลยงามลึกดัดที่ต่อพระราชมนเทียรข้าง
ละหลัง

พระราชมนเทียรแปลงเป็นพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระเจดีย์
กาไหล่ทอง ที่กลางมุขใต้ พระพุทธรูปสี่หิ้งคั่นอยู่เป็นที่ นมัสการ
เพิ่มเติมเขียนฝาพระที่นั่งเป็นลายรดน้ำปฐมสมโพธิ แต่พระที่นั่ง
นั้นได้ทรงร่างมาตลอดรัชกาลที่ ๓ ครั้นมาจับทำงานขึ้นในรัชกาล
ที่ ๔ การละเอียดก็ทำซ้ำมากไม่ว่าใครจะแล้วลงได้ จนตัวไม้
เก่าชำรุดทรุดโทรมไป งานใหม่ก็ยังไม่ได้แล้วสำเร็จ มาแล้ว
สำเร็จ แผ่นดิน ประจุบันนี้ เมื่อก่อนทรง ผนวชประกาศเบญจศกจุล
ศักราช ๑๑๓๕ แต่เพราะโครงเก่าชำรุดนักเสาะหา และเป็น
โพรงตลอดไปทุกคัน เหลือรักษาจึงต้องรื้อ โรงละครนั้นโปรด
ให้เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า “พระที่นั่งทรงธรรม” เป็นที่สำหรับมีเทศน์
ในวัง มหาชาติหลวงก็มีที่นั้น ถ้าเวลายี่สิบครกก็เล่นละครบ้าง
นาน ๆ ครั้งหนึ่ง โดยปกติเป็นโรงเรียนสำหรับพระเจ้าลูกเธอเรียน
หนังสืออักษร

กรมหลวงดำรงไปค้นได้ร่างตรา มีขึ้นไปถึงเจ้าอนุวงศ์
ว่าด้วยเรื่องทำสวนนี้ มีข้อความละเอียดละเอียดพอจะระดมมาก ควร
จะเห็นได้ ว่าเป็นพระกระแสดพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ตั้งเรียงเอง ไม่ใช่เจ้าพระยาอภัยภูธรแต่งเป็นแน่ ต้องเป็นผู้

ที่ได้คิดและได้เห็นงานแล้วจึงจะเรียงลงได้ เพราะราวกับบทละคร
เห็นว่าไม่ยาวนานจึงได้คัดลงไว้ในคำบรรยายนี้ด้วย
ร่างตราเมืองเวียงจันทน์

“ ๑ ให้พระราชทานแผนที่อย่างละเอียดอย่างเก่ง ตั้งของขึ้น
ไปให้เจ้าเวียงจันทน์ หนีเกาะเอกศกักราช ๓๓๘๓

หนังสือเจ้าพระยาจักรีกรรมาเถิงเจ้าเวียงจันทน์ ด้วยทรงพระ
กรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ ตั้งว่า ให้ชุดสระและปลุกพระที่นั่งท่าเก่ง
ในพระราชวัง เป็นที่ทรงประพาศสบายพระทัย และซึ่งเจ้า
เวียงจันทน์ได้ลงไปช่วยทำการชุดสระครั้งก่อนนั้น เห็นยังคับแคบอยู่
บัดนี้ให้ขยายกำแพง พระราชวังด้านใดออกไปอีก จึงให้ชุดสระ
ประจบสระเก่าต่อลงไป โดยยาวและกว้างรั้งวัดได้ ๓ เส้น ๔ วา
กว้าง ๒ เส้น ๘ วา ทรงพระราชดำริเทียบที่เป็นเกาะใหญ่เกาะ
เล็ก ลงเขื่อนกรุดู ทำพระที่นั่งเก่งจีนและตึกอย่างฝรั่งขึ้นอีก
เป็นอันมาก ห่วงเก่งห่วงตึกนั้นให้ปลูกต้นไม้มีดอกมีผล เอน
ชายออกไปตาม ขอบสระรวม แสงแดด ให้เอาศิลาแท่งใหญ่เด็ก
มาทำเป็นมอเป็นแหลมและหาดปิดบังเรือเขื่อนเสียสิ้น ในท้องสระ
นั้นปลูกด้วยอิฐใหญ่ให้น้ำใสสะอาด ปลุกบัวหลวงบัวเผื่อนที่ชายแหลม
ชายหาด ทุกแห่ง แล้วเลี้ยง ปลาตำรพัน เวตาเข้า เวตาเย็น
เสด็จออกณพระที่นั่งเก่งไปรับเข้าดอบบ้าง เสด็จณพระแท่นศิลา

ได้ร่วมค้นไม้บ้าง ทรงโปรยเข้าดอก พระราชทาน ปดาทั้ง ปวง
 ทอดพระเนตร นกโนรีสีดำแขกเท่ากระดิว ซึ่ง แขนงไว้ทั้งไม้
 นกเบ็ดน้ำ นกคืบแค ดอยเด่นน้ำอยู่ อันนอกกว่านกเลี้ยง
 ปล่อย เลี้ยงแขนงไว้ในสวนเป็นหลายชาติ และซึ่งทรงพระราช
 คำวิธร้างพระที่นั่งเก่ง ขุดสระไว้ในพระราชวังทรง^{๒๕} เพื่อจะ
 ให้พระวงศานวงศ์ฝ่ายในเป็นที่ประพาศเล่น ด้วยมิได้ไปเห็นภูเขา
 และธารน้ำแห่งใด แล้วจะได้ดูสติปัญญา ข้าราชการซึ่งเป็นช่าง
 ช่าง จะได้อะไร ช่างจำหลัก ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างปูน ช่างปากไม้
 ช่างต้นไม้ไทยจีน ให้เป็นพระเกียรติยศปรากฏไปในแผ่นดิน แล้ว
 ก็เป็น พระราช กุศ์ดอยอยู่อย่างหนึ่ง ครั้นถึง เทศกาล ผลไม้ ชุกชุม
 ก็ทรงพระราชศรัทธา ให้อาราธนาพระราชาคณะเข้าไป รับพระราช
 ทาน ฉะนั้น พระที่นั่ง เก่งตาม ขอบ สระ พระราชาคณะ ก็ รับพระ
 ราชทานฉนั้นบ้างจนเห็นได้มากกว่าฉนั้นก่อน เพราะได้ดูฝีมือช่างซึ่ง
 ทำไว้นั้น และโปรดให้พระเจ้าลูกเธอหลานเธอ และข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยที่สนิท ๆ เข้าไปพวยเรือเที่ยวชมเล่น พระราชทานเลี้ยง
 คุ้งนั้นเนื่อง ๆ ถ้าเทศกาลตรุษสงกรานต์ เข้าพระวษา ดำรง
 ออกพระวษา วันวิสาขบูชาเพ็ญเดือน ๑๓, เดือน ๑๒ ก็ทรงพระ
 ราชศรัทธา ให้เชิญพระพุทธรูปแก้วมณี และพระบรมสารีริก
 ชาติ ไปสถิตไว้ในพระที่นั่งเก่งคงคาสวรรค์ กระทำการสมโภช
 พร้อมกับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ภรรยาข้าทูลละออง ฯ ผู้

ใหญ่ผู้น้อย เข้าไปร้องดักกระวาดอกสร้อย มโหรีเพลงครั้ง
 ท่อนมอญทะเล แสรพรพกรรมหรือต่าง ๆ ให้แต่งเก่งตั้งเครื่องแก้ว
 แขนงโคมแก้วโคมแพรวหลายอย่าง ตามลักษณะบุษบาพระบรมธาตุ
 ครั้งละตามคั่นบ้างดีคั่นบ้าง และเมื่อเพ็ญเดือน ๑๒ ปีเถาะเอกศก
 นี้ พระยานครดำปาง พระยาน่านลงไปเฝ้าทูลละออง ฯ ณ กรุงเทพ ฯ
 ก็โปรดให้พามบุตรภรรยาเข้าไปทูลชมพระที่นั่งเก่ง ซึ่งตกแต่งและ
 การมหรสพสมโภชขึ้นทุกคน ถ้าเทศกาดแต่งเก่งและเลี้ยงดูชาต
 ละออง ฯ ครั้งใด ก็มีพระราชหฤทัยคิดถึงเจ้าเวียงจันทน์ทุกครั้ง
 ด้วยมิได้ลงไปเห็น จึงโปรดให้ถ่ายอย่าง เป็นแผนที่สระที่เก่ง
 แก้วใหม่พระราชทานขึ้นมาให้เจ้าเวียงจันทน์ดูพอเป็นคำแนะนำวาง ถ้า
 เจ้าเวียงจันทน์ว่าราชการเมืองเมื่อใด จะลงไปเฝ้าทูลละออง ฯ
 ณ กรุงเทพ ฯ ก็ให้พามบุตรภรรยา มโหรีละคร กับให้หาพวยและนกเขา
 ครมลงไปด้วยจะได้เล่นตามสบายใจ อันเรือดำหริพวยเล่นและ
 กิ่งไม้ที่หน้าเขื่อนนกกนั้นน้อยเป็นอันมาก

หนังสือมาณวัน ๖ เดือน ๒ ขึ้นค่ำ ๑ จตุศักราช ๑๑๘๓ ปีเถาะ
 เอกศก

วัน ๖ เดือน ๒ ขึ้นค่ำ ๑ ได้ตั้งครานให้เจ้าราชบุตร แต่งให้
 ท้าวเพี้ยถือนไปส่งให้เพี้ยเมืองกลางแล้ว”

๒๕๓ ณ วัน ๕ ๖ ค่ำ จตุศักราช ๑๑๘๒
 ปีมโรงโทศก ณ ดอนวัดแจ้ง ประดับแต่งเครื่อง

ไทยทานเหลือหลาย จะบรรยายไม่ครบประมวลการ
มีละครผู้หญิงโรงเด็ก การมหรสพสมโภชพร้อม
เสร็จจาทวาร

๒๕๓ นถองวัดแจ้งมีละครโรงเด็ก คือพระราชนิพนธ์ตอน
หลังบุศกรณ

๒๕๔ ณวัน ๒๖๖ คำ ประจวบกาลเกิดมรณ
สงครามยุทธ์ เพียงแผ่นดินจะซัดลม ด้วยลมพายุไซ
วิบัติเปลื้อง ผืนเมืองม้วยพินาศ รอดชีวาตนด้วยเท
(วะ) วงษ์ ดำรงทรงปัตพิน เป็นปิ่นสุภาโลก
ดับโรคระงับเชิญ กลับชุ่มเย็นระงับร้อน ผ่อนถึง
พรหมลิขิต

๒๕๕ คำที่กล่าวดังกล่าวกกอยู่นี้ คือเกิดอหิวาตกโรคเป็นอย่าง
แรง ที่ออกชอกกันอยู่ว่าปี่มะโรง

ถึงในปฐมก็จดหมายลงไว้ยี่ดยาว ว่าวันพฤหัสบดีเดือน ๗
ขึ้น ๖ คำ เพดาค่ายมเคษ ทิศพายัพเห็นเป็นแสงไฟจับอากาศ
หมา, คน เป็นโรคลงรากตายมาก พระยาสมุทรหน้จากเมือง
วันจันทร์เดือน ๗ ขึ้น ๓๐ คำยังอัญนา รุ่งเช้าแท่นพระประหน้าประ
ทราย คนเห่ตายมาก พระสงฆ์หน้วัด คฤหัสถ์หน้บ้าน

ตาย ๓๐,๐๐๐

๒๕๕ ณวัน ๒๖๗ กรมอินทรวพิพิธสิ้นพระ
ชนม์ ถวายพระเพลิงที่วัดระฆัง

๒๕๕ กรมหมื่นอินทรพิพิธชั้นพระชนมน์^๕ คงจะเป็นอหิวา
ตกโรค พระศพจึงได้ฝังวัดสระเกษ แต่พระราชทานเพลิงใน
วังรับสั่งไม่มีมีและศักราช ควรจะสันนิษฐานได้แต่ว่าอยู่ในเดิม
เดียวกันกับหมายตั้งสมเด็จพระญาณสังวรเป็นสังฆราชา วันพฤหัสบดี
เดือนอ้าย^๕ ขึ้น ๘ ค่ำมีมะโรงโทศกจุลศักราช ๑๑๘๒ งานเมรุ
กรมอินทรพิพิธเดือนยย^๕ ขึ้น ๘ ค่ำ ต้องงานพระองค์บุบผา ซึ่ง
พระราชทานเพลิงเดือนยย^๕ ขึ้น ๓ ค่ำ จะเป็นมีมะโรงหรือมีมะเดื่อ ถ้า
จะวินิจฉัยแต่นำจะวินิจฉัยว่าเป็นมีมะเดื่อตรีศก เพราะเหตุที่ใน
จดหมายกรมหลวงนรินทร มีแต่กรมหมื่นอินทรพิพิธองค์เดียว
ที่แท้พระราชทานเพลิง พร้อมกับกรมหมื่นนรินทรเทพสุดของท่าน
เหตุใดท่านจึงไม่กล่าวถึงก็ไม่ทราบ บางทีจะเป็นด้วยกรมหมื่นนรินทร
เทพสุด^๕พระชนมน์^๕ ทำให้ท่านเศร้าโศกมาก เลยหยุดไม่ได้จึง
ต่อไปอีกก็อาจจะเป็นได้

๒๕๖ พระโองการรับสั่งให้ รือ ยกส่งคาย
นายสวตมนตร์ ลำดับกระษัตริย์แต่ก่อนหาได้ยากไม่
แต่พระพุทธเจ้าหลวง สมเด็จพระโอรสาธิราช
เปรมปฐุม สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงใน พระโกษวิแผ่น
ตินกลาง

๒๕๖ ความตอนนั้นม้วน^๕ อ่านถึง ๓ เทียบแล้วยังไม่เข้าใจ
จนถึงบอกจำหน่ายไว้แล้ว แต่ผิดสังเกตนักที่ท่านจะจดละเอะ

จึงได้แจ้งใจพิจารณาอีกครั้งหนึ่งก็ได้ความ คือตั้งแต่ปีมะโรง
ความชื้นนั้นมา โปรดให้เจ้านายและข้าราชการฝ่ายใน สวด
มนตรืบทอพระและพระที่นั่งไพศาลทักษิณทุกวัน สวดเหมือนกันอย่าง
พระสงฆ์ สวดตั้งแต่ภาณต้นจนถึงอาทวนาฎยสูตร ไม่แต่สวด
ธรรมดา ชักซ้อมเรียบร้อยมีวัดตำนาน จนถึงออกสวดให้พระ
สงฆ์ฟังที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ชักซ้อมว่าดังคายนายในทนต์คล้าย
กันกับสังคายนายรัชกาลที่ ๓ จึงทำให้งงไปไม่เข้าใจ ที่จริงท่าน
หมายความว่าตามลักษณะสังคายนายที่เข้ามาในเรื่องราว เมื่อพระสงฆ์
ที่มาประชุม ตรวจสวดว่าสูตรใดถูกต้องแล้ว ก็ให้สวดสาธยาย
ทรงจำไว้ เพราะสังคายนายแต่ก่อนหาได้จำลงในใบลานไม่ ใช้
ท่องบ่นทรงจำไว้ จึงเป็นต้นเหตุของการที่สวดมนตรืในการที่จะยกย่อง
พระราชดำรินั้น ท่านจึงยกย่องว่าเป็นสังคายนาย อันโบราณ
กระษัตริย์ไม่ได้เคยทำมาแต่ก่อน ข้างในสวดมนตรืนี้มีติดต่อมาจน
ตลอดรัชกาลที่ ๓ แต่การชักซ้อมไม่ได้เข้มงวดเหมือนรัชกาลที่ ๒
เป็นการสวดเอาบุญ แต่รัชกาลที่ ๒ นั้นมีเพิ่มสวดเอาเพราะด้วย
ความในฉบับเดิมแต่เฉพาะเรื่องนี้ก็ยังขาดอยู่ คงจะมีใน
เล่มต่อไปซึ่งศูนย์เสียหาไม่พบ (๑)

สารบัญคำเรื่อง

(ก)

กงเขม	อิง ๘๒		๓๗๗, เจ้าพระ
กตจัน	๖๗		ยา ๓๐๘, ๒๓๒,
กรมเจ้า	๒๔๖		ดทมหากษัตริย์
กรมหมน	๔๓, ๓๐๔,		ศึก อิก
	๑๔๖	กรุงเก่า	๒๖๒
กระจาด	หม่อมเจ้า ๖๓,	กตัก	อิง ๗๖, ๘๓,
	๖๕		๘๒
กระบือ	เกาะ ๘๒	กตติ	อิง ๓๕๖
กระพงสวาย	เมือง ๓๘๕	กตาง	ขุน ๓๘๘, เจ้า
กระอวแทงควาย	๓๔๖		พญาช้าง ๓๔๔,
กระษัตริย์	กรมขุน ๓๐๘,		พระยาอุไทย
	๓๒๘, ดุท เจ้า		ธรรม ๓๐๘,
	ฟ้าเห่หมื่น หน้า		วัด ๒๘๒
	๓๓๕ เป็นต้น	กตางพระนคร	วัด ๓๒๔
กระษัตริ	พระ องค์เจ้า	กตวงเมือง	เมรุ ๒๔๕
	หญิง ๓๔๖	กตาทิหม	พระยา ๓๐๒,
กระษัตริย์ศึก	เจ้าฟ้า ๓๐๘,		๓๘๕, ๓๔๘

กตาโอน	ตำบล ๒๐๒
กดินเทียนคิต	อิง ๓๕๘
กติของ	เมือง ๒๓๓, ๒๒๖
กวกพอ	อิง ๘๐
กวกเหต	อิง ๘๓
กวางหน้า	เมือง ๘๐
กองดงประมอ	เมือง ๓๓๕
กะวี่	อิง ๘๒
กัมพูชนัตร	พระองค์เจ้า ๒๐๔, ๒๗๐
กัมพูชา	กรุง ๖๔, ๓๒๘, ๓๕๘, ๓๘๔
กัมโพชนัตร	เจ้าหญิง ๒๐๕
กัตยา	ขุน ๓๓๘
กาญจนบุรี	๕๕
กาญจนบุรี	เมือง ๓๒๐
กาญจนบุรี	เมือง ๓๒๓
กาญจนบุรี	เมือง ๒๒๘
กาวิโลรสสุริยวงศ์พระเจ้า	๒๓๘

กา	ท้าว ๓๓๔
กาบอช	เมือง ๗๔
กาแพงบุรี	ขุน ๓๒๐
กาแพงเพชร	เมือง ๘๒, ๓๒๓
กิงกิลกุมาร	เจ้า ๓๓๒
กิม	วงศ์ ๗๘
กู	เจ้า ๔๒
กุนทล	เจ้าฟ้า ๒๐๖, ๒๗๘, ๒๘๒, ๓๔๔
กุดัน	๓๐๓
กุน	พระยาโกษา ชิบติ ๓๒๓
กย	เมือง
กยเย็น	เมือง ๘๓
กุมารวังท่า	เจ้า ๓๓๒
เกติ	๓๘๘
เกยไชย	ตำบล ๖๔
เกยต้นจันทน์	๒๓๘
เกยต้นพิกุด	๒๓๘

เกษ	หม่อม ๖๘		๓๓๔, ๓๓๓,
เกษม	พระ ๓๓๓		๓๓๔, ๓๕๓,
เกาะหมาก	๓๔๓		๒๐๕, ๓๐๕
เทียมยาง	ด้าน ๒๐๒	แก้วอายัด	หลวง ๓๓๔
แก่น	นาย ๖๗	โกนผม	ไว้ทุกช่วง
แก้ว	ชน ๓๖๖,		หน้า ๓๕๓
	๓๔๔, นาย	โกษฐกุดั่น	๓๐๓
	๓๓๔, พระยา	โกษฐทองใหญ่	๓๐๓
	จุฬา ๓๖๗,	โกษาธิบดี	พระยา ๓๐๒
	พระองค์ ๓๔๒,		๓๒๓,
	๓๕๗, ๓๔๖,	โกเงิน	๗๖, ๘๓
	หม่น ๓๓๔	โกเขิน	กบฏ ๓๘๗
แก้วฟ้า	พระราชาบุตร	ไกรโกษา	พระยา ๓๔๔
	๓๓๓	ไกรดี	พระ ๓๓๔
แก้วมรกต	พระพุทธรูป		

(ข)

ขอม	เมือง ๖๕	ข้าวตอก	บาง ๘๔
ข้าศึก	๓๖๔	เขมร	๓๓๖,
ข้าวเกล็ด	ถอบขาย ๓๕๔,		๓๔๓, เจ้า
	๓๖๐		๓๘๒, ม้า

	เผือก ๓๓๘,	เขาพระ	ค่าย วัด ๘๐
	ตะกร ๓๔๓	เขาอินทร์	วัด ๒๖๒
เขมรตัง	๓๖๐	ขุนเณร	หม่อม ๓๓๒
เขมรป่าดง	เมือง ๓๓๐	โง	เมือง ๓๓๐
เขยทาส	๓๒๘		

(ค)

คชดิถี	หลวง ๓๓๓	คันทร์	พระองค์เจ้า
คนค่อเท้า	๓๔๖		๓๐๘
ครอกกกลาง	พระองค์เจ้า	คันทร์	พระองค์เจ้า
	๓๕๐		๓๔๒
ครอกวัดโพ	เจ้า ๔๒	คางเบือง	อิง ๘๖
ครอกใหญ่วังหลัง	เจ้า ๓๒๒	เครื่องต้น	๒๔๐
คตองใหญ่	บักขี้ไต้ ๒๓๕	เครื่องเด่น	๓๓๘
ควรวัวศัคว์	นาย ๓๓๘	โคกมลิ	วัด ๒๘๔
คอกกระบือ	คำบด ๒๐๔	โคตร	พระยา ๓๒๓
ครมองด้วย	๒๓๓, ๒๒๘		

(ง)

ฆ่าพ่อไม่เลี้ยงลูก ๓๓๖

(ง)

งวณวน	๓๔๒	เงิน	พัน ๓๒๓
งวยของหวุ่น	๘๗	เง้าถ่าน	เมือง ๓๘๗

(จ)

จนะ	เมือง ๗๓	จันทบุรี	เมือง ๖๒,
จักรกรั	เจ้าพระยา ๗๓		พระองค์เจ้า
	๓๐๘, ๓๓๘,		๒๗๘
	พระที่นั่ง ๓๐๐	จันทร	วัด ๘๘
จักรเจษฎา	กรมหลวง	จันทรมณฑล	เจ้าฟ้า ๘๕
	๓๖๓, ๓๖๒,	จันทรวิสัย	พระยา ๓๒๐
	๓๗๖	จันทรวงศ์	พระยา ๓๒๓
จักรพรรดิพิฆเน	พระที่นั่ง ๒๓๘	จักรวาล	อง ๗๖
จักรวรรดิ	วัด ๒๘๒	จักรเขื่อน	อง ๗๖, ๗๘
จักรรา	พระยา ๓๘๒	จักรเทว	อง ๗๖
จักร	พระยา ๘๘	จักรถาย	อง ๗๖
	๓๐๘, ๓๘๕	จักรเทียน	อง ๗๖
จันท์	องค์ ๓๘๔	จากแดง	ตำบลท่งเจ้า
จันทรกุมาร	เจ้า ๓๓๒		จอมมารดาคุม
จันทรโณม	เจ้า ๓๓๒		๕๘
			ท่งเบ็น ๒๔๒

๖

จำบ้าน	ในนามพระยา สุทธราชาจำบ้าน บุญญามงคล ๓๒๕, พระยา ๓๒๓	จุ้ย จุพา จุพามณ เจ็ก	เจ้า ๖๕, ๗๔, ๓๘๗ พระยา ๓๓๗ วัด ๗๘ ๗๒
จำแสนบดี	พระยา ๓๓๐	เจ้ง	พระยา ๗๕,
จำแสนยากร	พระยา ๓๓๓		๓๗๖, ๓๓๒
จำปานครหลวง-		เจดีย์ทอง	๒๓๕
กานแก้ว-		เจดีย์สามองค์	ด้าน ๒๐๗
บัวบาน	๓๓๔	เจษฎาบดินทร	กรมหมื่น ๓๕๓
จำปาศักดิ์	เจ้านคร ๓๓๔	เจ้าขรรค์วงษ์	วัด ๒๒๓
จิงกูจา	เจ้า ๒๐๘	เจ้าขว้าง	ด้าน ๒๐๗
จินตารังสรรค์	พระยา ๓๔๓	เจ้าคุณช้างใน	คุณเลื้อ ๓๓๗,
จิตตอง	เมือง ๗๕		๓๓๘, ๓๒๓
จิตรภักดี	กรมหมื่น ๓๓๐, ๓๔๓	เจ้าذنุก	ท่า ๓๓๘
จิตรสุนทร	กรมหมื่น ๖๕	เจียวทอง	ยิง ๗๓
จัน	ปราชญ์ ๗๘, บักตอง ๓๔๒, หมื่นบ้าน ๓๔๖	เจือง	ยิง ๒๐๒
		แจ้ง	วัด ๓๗๓
			๓๗๓, ๒๒๓, ๒๗๓, ๓๔๓, ๓๕๘
จันเงาะ	๓๔๖		

(ณ)

นระเซ่งเทว	เมือง ๕๗, ๘๒	เจ้า ๒๖,
นัคร	พระองค์เจ้า	หม่อม ๒๘,
	๒๘๐	ทูลหม่อมฟ้า
นนิม	หม่อมเจ้า ๒๔,	หญิงใหญ่ ๘๘

(จ)

ชนะสงคราม	วัด ๒๘๒	ชติภบาล	๒๗
ชลบุรี	เมือง ๖๒	ชติณรังค	พระ ๓๖๔
ชลบุรี	พระยา ๘๒	ชินราช	พระ ๗๓,
ชงม	เจ้า ๘๘, ๓๓๖		พระพุทธรูป
ชะวาร์หน้า	๓๔๖		สุโขทัย ๒๖๕
ชยนาท	พระ ๓๐๒,	ชินศรี	พระพุทธรูป
	เมือง ๘๒		สุโขทัย ๗๓,
ช้างเผือก	พระเจ้า ๓๘๐		๒๖๕
ช้างเผือก	สมเด็จพระเจ้า	ช	เจ้า ๒๒๗
	๓๔๕	ชมพร	เมือง ๒๐๗
ชาญเบศวร์	๖๗	เชตุชมพด	วัด ๒๓๘
ชำนาญเบศวร์	หมื่น ๓๒๓	เชตุพน	วัด ๓๘๒,
ชำนาญ	หมื่น ๓๒๓		๒๓๘, ๒๘๓,
ชำนาญ	พระ ๓๓๒		๒๘๘, ทประ

	ทัพของ พระ		๓๗๖, ๓๗๘,
	พุทธเจ้า ๓๐๕		๒๓๓, ๓๔๔,
เชษฐกุมาร	เจ้า ๖๖		๓๔๕
เชษฐบิดร	พระ ๒๓๔	แหม่ม	พระยาประชา
เชิงเถน	วัด ๒๘๔		กิจกรจักร
เขียงเงิน	พระ ๖๒,		๓๗๘
	พระยา ๓๘๒	โง้ง	หลวง ๓๔๒
เขียงขุน	อง ๗๕, ๓๕๖	ไชยชนะสงคราม	วัด ๓๔๓,
เขียงขุน	อง ๗๖, ๗๓,		๒๖๗
	๗๓, ๓๔๕,	ไชยภรณ์	หมื่น ๓๓๓
	๓๕๖	ไชยภุษา	หมื่น ๓๓๓
เขียงด้อย	อง ๗๕, ๗๓,	ไชยวรา	พระ ๓๗๘
	๓๕๗, ๓๘๒,	ไชยสุรินทร	เป็นน้องกรม
	๓๘๐		หมื่นนรินทร์
เขียงเด่น	เมือง ๗๗,		พิทักษ์ ๓๐๘
	๓๓๖, ๒๐๘	ไชยของแคว	เจ้า ๓๓๒
เขียงใหม่	เมือง ๗๖, ๗๗,	ไชยา	เมือง ๒๐๗
	๓๓๕, ๓๒๐,		

(๒)

ชาเต็ก	ตำบล ๒๐๒	ไช้ฮ่อน	เมือง ๗๕,
แซมตัน	ห้าง ๓๘๒		๗๖, ๘๓, ๓๘๔

(๓)

ญวน	๗๕, ๓๓๒,		๒๘๓
	๓๔๖, ๓๕๘,	ญานวริยะ	พระ ๒๘๒
	๓๘๒, ๓๘๕,	ญานตัมโพธิ	พระ ๒๘๒
	๓๘๖	ญานตังวร	พระ ๒๘๒,
ญวนรำโคม	๓๔๖		๒๘๘,
ญวนหก	๓๓๘, ๓๔๖		ตัมเต็จพระ
ญานไตรโลก	พระ ๒๒๓		๓๖๓
ญานโพธิ	พระ ๒๘๒	ญานตัทธิ	พระ ๒๒๓,
ญานรักขิต	พระ ๒๒๓,		๒๘๓

(๔)

ดั่ง	องค์ ๓๘๔	ดารากร	พระองค์เจ้า
คอนมดแดง	๓๓๔		๓๓๐
คา	พระมหา ๓๓๓	ดาราตัมวงษ์	เจ้า ๗๓
คาม	อง ๘๓	ดาฤทธิรงค์	เจ้าพระยา ๗๐
คารา	กรม, พญา ๗๓		

ตำรวจเทวฤทธิ	๗๓	เดชาดิศร	กรมต้มเค็ญ
ดิกมู	ยิง ๗๖ , ๘๐		พระ ๓๓๐
ติ	นาย ๓๓๘	เดโช	พระยา ๓๘๕,
ดัดิตมหาปราสาท	พระทนต์ ๒๕๘		๒๒๕

(ก)

ดงเทกชน	ยิง ๓๕๘	ดะนาว	เมือง ๕๕,
ด้นโพธิ์	ดะพานบอม		๒๒๖, ๒๒๘
	๓๕๒	ดั่ง	ท้าว ๓๒๗
ดะต้นน้อย	เจ้าพา ๒๕๕	ดั่งเกีย	ประเทศ ๗๘,
ดะต้นลำ	ด้อมเค็ญ ๒๕๕		๓๘๗,
ดะราด	เมือง ๖๒		อุปราช ๗๖
ดะวิไลย	๓๕๖	ดาก	พระ ๓๓๕
ดะดาต	ดะดอง ๓๘๓	ดาก	เมือง ๘๘
ดะดอง	เมือง ๘๘	ดาก	เมือง ๓๒๓
ดะดอง	เมือง ๒๐๘	ดากดั้น	พระยา ๓๐๕
ดะเคียน	วัด ๒๕๕	ด่างกรม	เจ้า ๒๕๖
ดะเคง	นาง ๒๒๖	ดำน	เมือง ๗๓
ดะเคงกามะ	๒๐๘	ด้นเกี่ยม	ยิง ๗๘
ดะเคงจักกุ	๒๐๘	ดิโถกราชเจ้า	๓๗๘
ดะเคงมรหนอง	๘๗		

ตึก	พระตำหนัก	โตเซ็น	กบฏ ๘๓,
	๓๐๐		๓๘๔
เตียนวงเต	๓๘๘	โตเรกิน	กบฏ ๓๘๘
โต	พระ ๓๔๓	โต้วอด	๓๔๖
โดนด	เมือง ๓๘๕		

(ถ)

ถถาง	เมือง ๓๒๐,		๓๓๓
	๓๘๓, ๒๐๗,	เกน	เมือง ๘๖
	๒๓๐, ๓๓๗	แกง	เมือง ๓๘๒
ถรมขรราช	วัด (ธรรมิการาช)		

(ท)

ทรงกันดาล	ท้าว ๖๘		๒๓๓
ทรงธรรม	พระเจ้า ๓๘๐,	ทอง	เจดีย์ ๒๓๕,
	พระทนต์ ๓๕๖	ทอง	พระอาจารย์
ทรงประพาศ	เดื่อ ๒๔๐		๒๘๐,
ทวีพย์แผ่นดิน	๓๖๕		พนั ๓๒๓
ทวยาย	เมือง ๓๘๓	ทองกับม้า	ท้าว ๓๓๘
ทศโยธา	พระยา ๓๔๘	ทองคำ	นาง ๓๘๘
ทอ	ตมิง ๕๔,	ทองจันทร์	หม่อม ๖๘, ๖๘

(ทองคำ)

	พระยาธรรมมา	ทับทิม	พระองค์เจ้า
	๒๗๘		๓๐๘
ทองมอญ	ทำทรงกัน	ทัพตะแก	บ้าน ๘๗
	ดาบ ๖๘	ทศดา	พระยา ๒๐๓
ทองสมุทร	ขุน ๓๓๘	ทศดาจตุรงค์	พระยา ๓๔๘
ทองด็ก	นาย ๖๓	ทศพงษ์	สมเด็จพระเจ้าฟ้า
ทองด้อ	หลวง ๓๓๘		ชาย ๘๘
ทองกลาง	ดาบด ๖๒	ทศไฟ	สมเด็จพระเจ้าฟ้า
ทองอยู่	เจ้าครอก ๓๒๒		ชาย ๘๘
ทองอิน	เจ้า ๖๒	ทาง	อง ๗๖
	เจ้า พระราช	ทาง	อง ๘๓
	นัดดาสมเด็จพระ	ทามตัน	อง ๓๕๗
	พระเจ้ากรุง	ท่าเจ้าذنุก	๓๓๘
	ชนบุรี ๒๗๐	ท่าดินแดง	๘๕, ๘๗, ๓๒๓
พระตะหะ	พระยา ๒๓๓	ท่าพระ	๓๒๘, ๓๒๒
พระวาย	พระยา ๒๒๕,	ท้ายตลาด	วัด ๘๒, ๘๘,
	๓๔๔, เมือง		๒๘๒
	๕๕, ๒๐๘	ท้ายนา	พระยา ๓๓๓
ทศ	จีน ๘๒	ทิน	ขุน ๓๒๔
ทศ	พระองค์เจ้า	ทิพรักษา	หมื่น ๓๓๓
	๓๓๐		หลวง ๓๒๐

ทิพากรวงศ์	เจ้าพระยา ๓๐๘	เทพาคี	กรมหลวง
ทุ่งพระเมรุ	๓๔๗		๓๒๐, ๓๕๓
เทพ	หลวง ๓๖๖	เทพธิดาวดี	กรมพระยา
เทพกระวี	พระ ๒๘๒,		๒๔๕, ๓๓๘
	๒๘๘	เทพหริรักษ์	กรมหลวง
เทพกฤษร	พระคชาธาร		๓๘๓, ๓๘๘
	๒๕๘		๒๖๗
เทพชุมพล	วดี ๒๓๘	เทพา	๗๓
เทพพลภักดี	กรมหมื่น ๓๐๘	เทพามาตย์	กรมพระ ๗๒
เทพพิช	กรมหมื่น ๖๕		๘๘, ๘๗
	๖๖, ๖๘	เทพาพิทักษ์	ประดุ ๓๒๓
เทพเพ็ญ	พระ ๘๐	เทพาฉินฉนัย	พระที่นั่ง ๓๖๘
เทพภักดี	ขุน ๓๓๘	เทิงกวาง	อิง ๗๖, ๘๐
เทพมณฑิราย	พระยา ๓๔๘	เทยวราชา	พระ ๓๗๘
เทพมุนี	พระ ๒๒๓,	เทืองกง	อิง ๘๒
เทพเมพา	พระ ๒๘๒,	ไทร	เมือง ๓๘๓,
	๒๘๘		๒๓๕
เทพโยธา	หลวง ๓๓๔	ไทรทรงยศทศบุรี	พระยา ๓๓๗

(ก)

ชน	เมือง ๕๘, ๖๒	ธรรมราชา	พระ ๒๘๘
ชนบุรี	กรุง ๗๖,	ธรรมฤทธราช	๑๘๐
	๑๘๑,	ธรรมสุนทร	หลวง ๓๓๓
	๑๕๔	ธรรมอุดม	พระ ๒๘๑,
ชน	บาง ๘๘		๒๘๘
ธรรมา	พระยา ๒๒๕	ธรรมา	เจ้าพระยา
ธรรมาแดง	พระยา ๓๓๕		๒๘๖, ๓๒๒,
ธรรมกิตติ	พระ ๒๒๓,		๓๔๗, พระยา
	๒๘๑		๒๗๘
ธรรมโกษา	พระ ๒๒๒,	ธรรมิกราช	วัดดุสิต ธรรม-
	๒๘๒		ราช ๓๓๓
ธรรมเจดีย์	พระ ๒๒๓,	ธรรมิวด	เมือง ๒๐๘
	๒๘๒	ธิเบศร์	พระยา ๑๖๘
ธรรมไตรโลก	พระ ๒๒๓,	ธิเบศร์โกษา	พระยา ๓๑๔
	๒๘๑	ธิเบศร์บดินทร	เจ้าฟ้ากรม
ธรรมवाद	พระ ๒๘๓		หลวง ๒๐๔
ธรรมปรีชา	พระยา ๓๓๑	ธิเบศร์บดี	พระยา ๓๔๕
ธรรมมุนี	พระ ๒๒๒	ธิเบศร์บวร	กรมหมื่น ๓๕๐

(น)

นก	เจ้า ๓๓๒	นุ้ยเล็ก	เจ้าจอมมารดา
นครชัยศรี	เมือง ๕๘, ๘๗		๓๐๗
นครเขื่อนขันธ์	วัด ๓๗๗	นุ้ยใหญ่	เจ้าจอมมารดา
นครนายก	เมือง ๖๒		๓๐๗
นครบาล	คลอง ๓๖๘,	น้อย	เจ้า ๓๓๗,
	๓๔๒		เจ้า ๓๐๗,
นครราชสีมา	เมือง ๕๘, ๖๕,		เจ้าฟ้า ๖๘,
	๓๓๖, เจ้า		แม่น้า ๒๒๘
	พระยา ๓๓๗	นังเกตุ	สมเด็จพระ
นครศรีธรรมราช	พระเจ้า ๘๕,		๓๓๐, ๓๕๓
	๘๘, ๗๐, ๗๓	นันทเสน	เจ้า ๓๘๘,
	๓๔๘, ๒๓๘		๒๐๕, ๒๖๘
นครสวรรค์	เมือง ๘๘,	นรา	กรม, พญา ๗๓
	๘๒, ๓๘๘,	นราเทเวศร์	กรมหมื่น ๓๐๘,
	๒๐๘		๓๕๒
นครินทรราชา	พระ ๓๗๘	นราธิวาส	พระเจ้า ๗๒,
นนท์	เมือง ๕๘		๗๒, ๘๓, ๘๔,
นนทเกษ	หลวง ๓๓๗		๘๕, ๓๓๘
นนทเสน	หลวง ๓๒๐	นรินทรเทพ	กรมหมื่น ๓๕๒,
นุ่น	อำเภอ ๓๓๘		๓๖๓

๑๖

นรินทร์เทวี	กรมหลวง ๔๒, ๓๕๒	นางแก้ว	บ้านบาง ๘๗, ๓๓๖
นรินทร์เบศร	นาย (อินทร์) ๓๓๗	นางร้องไห้	๓๕๐
นรินทร์พิทักษ์	กรมหมื่น ๔๒, ๓๐๔, ๓๐๘, ๓๒๒, ๓๕๒	นางห้ามประสูติ- เจ้า	๗๒
นรินทร์รณเรศ	กรมหลวง ๒๔๕	น่าน	เมือง ๓๓๒, ๒๖๕
นรินทร์เด่น	หมื่น ๓๓๓	นารายณ์ชุมพล	วัด ๒๓๘
นเรศวรโยธี	กรมหมื่น ๓๐๘, ๓๕๒	นารายณ์รามาชิตี	พระ ๓๘๓, ๓๘๔
นาถ	วัด ๒๒๓	นกกกเถาเอี้ย	เจ้า ๗๕
		นิกรม	พระ ๒๘๒

(๒)

บรมโกษฐ์	พระเจ้า ๒๔๔, ๒๘๕, ๒๓๓		๓๐๐, ๓๐๖
บรมไตรจักร	พระยา ๓๗๘	บรมบรรพต	๘๕
บรมไตรโลกนาถ	สมเด็จพระ ๓๗๘	บรมมหาศรี- สุริยวงษ์	สมเด็จพระเจ้า พระยา ๔๒
บรมธาตุ	๒๖๗, ๘๓, ๒๓๕, ๒๖๕,	บรมราชา	พระ ๓๗๘
		บรมราชาธิราช	พระ ๓๗๘

บวรวิชัยเกร พระ ๒๘๒
 บวรสถานมงคล กรมพระราชวัง
 ๒๖๗, ๒๘๕

บริจักษ์ศักดิ์ศรี-

ตุศารักษ์ กรม ๓๐๖
 บริรักษาราช พระยา ๓๔๘
 บรรพทยเพชร เมือง ๓๔๕
 บัศบอง เมือง ๓๒๔
 บัศดำฏ หนอง ๓๓๔
 บากบิณเยือง อิง ๘๓

บาง พระ ๓๓๓
 ๓๓๔, ๒๐๕
 บางกอกน้อย คดอง ๓๗๗,
 ๓๘๓

บางกอกใหญ่ คดอง ๓๘๓
 บางช้าง พระยาอุไทย
 ธรรม (กลาง)
 ๓๐๘, วัด
 ๒๘๐

บางขรณ์ พระตำหนัก
 ๓๔๓

บางยเรือ วัด ๘๘, ๒๒๒
 บางยเรือนอก วัด ๘๐, ๓๓๘
 บางตำภู วัด ๒๘๒,

พระสมุห์ วัด

๒๘๗

บางว่า วัด ๓๔๒
 บางวันชัย วัด ๓๗๕
 บางว่าใหญ่ วัด ๒๒๓

บางโพ บ้าน ๓๕๘
 บาเช่า ตำบล ๒๐๒
 บ้านแฝก ตำบล ๒๖๕
 บาบิณเยือง อิง ๘๒

บาย อิง ๘๐, ๘๒
 บำราบปรบัษ กรมพระ ๒๐๖,

กรมดมเด็จพระ

พระ ๒๘๓

บำเรอ พระยา ๓๗๐
 บำเรอภักดี พระยา ๓๖๒
 บำเรอภุชร เจ้า ๓๖๒

บุญมา พระยายมราช

๓๓๓

๑๘

บุญมี เจ้า ๘๓
บุญมี ราชินิกุล นาย ๓๓๕
บุญจันทร์ เจ้า ๓๓๖
บุญตั้ง นาย ๖๒
บุญถาวร เจ้า ๓๓๗,
๒๐๕,
เจ้าเวียงจันทร์
๓๓๓
บุตรแก้ว เจ้า ๒๘๗
บุตรโคตร พระยา ๓๒๓

บุญนาค นาย ๓๖๗,
เจ้าพระยามหา
เสนา ๒๗๘,
๓๓๓
บุษบา ๖๕, ๖๖
แบน เจ้าพระยาอภัย
ภูเบศร์ ๓๓๐,
พระยาวิมลย
ราช ๓๘๕.

(ป)

ปฐมบรมมหา-
ไปยการิบัติ ส้มเด็จพระ
๒๔๔
ปฐมบรมไอยิกา
เธอ ส้มเด็จพระ
๓๓๗
ปดุง พระเจ้า ๒๐๘
ปรก ๓๘๓
ปรบไก่ ๓๔๖

ปัทมราช พระองค์เจ้า
๓๐๗
ประชาภิจักรจักร พระยา ๓๗๘
ประชาชีพ พระ ๓๓๔,
ทดวง ๓๖๓
ประทายเพชร เมือง ๗๔
ประทายมาร์ท เมือง ๘๓
ประทุม เจ้า ๖๕, ๖๗
ประทุมคงคา วัด ๒๗๐, ๓๔๖

(ผ)

ผู้รักษารุงเก่า	๓๖๔	เผือกผู้เงาะดำ	ข้าง ๓๓๓
เผือกหวดหวง	๒๔๒	เผือก	นางพญาข้าง
เผือก	ข้าง ๗๓, ๓๔๔,		๓๐๘
	๓๔๕, ๓๓๘	เผือกดินเดิม	๒๓๒

(ผ)

ผึ่งเค็ด	๓๘๓	ผืนเมือง	๒๓๐, ๓๖๐
ผาง	พระ ๗๓		

(พ)

พควม	หม่อม ๖๖		๒๘๓
พงษ์นรินทร์	พระ ๗๐, ๘๘	พร	เจ้าฟ้า
	๓๐๗, ๓๗๕,	พรหม	เมือง ๕๘
	๒๔๓	พรหมทวาร	ประตู ๓๔๗
พญาปราบ	ข้าง ๗๔	พรหมบริรักษ์	หวง ๓๓๒
พนมเบญ	เมือง ๗๔	พรหมบุรี	เมือง ๘๒
พนรัต	พระ ๒๒๓,	พรหมพักตร์	ประตู ๓๔๘
	๒๘๘,	พรพนิต	กรมขุน ๒๘๕
	วัดระฆัง ๓๓๔,	พรหมมุนี	พระ ๒๘๒
	ถ่มเด็จพระ	พระคตัง	เจ้าพระยา

	๒๗๗, พระยา		๓๓๗
	๓๒๓, ๒๖๔	พระมาแหกคูก	๓๔๔
พระตะบอง	เมือง ๓๙๔,	พัฒน์	เจ้า ๓๐๕
	๓๙๖, ๓๔๕	พัทธง	เมือง ๒๓๐
พระตา	๓๓๔	พันศรีพันดา	๓๖๐
พระโต	วัด ๓๔๓	พานทอง	๖๒
พระราม	วัด ๓๓๓	พิบูลเกษ	๒๓๙
พระวอ	๓๓๓	พิบูลทอง	เจ้าฟ้า ๓๗๖
พระนั่งช้าง	วัด ๓๒๔	พิจิตร	เมือง ๙๒,
พลเทพ	เจ้าพระยา ๔๒,		๒๓๐
	๒๖๔,	พิชฉกรรณ	หลวง ๓๓๓
	(ขุนนาถ) ๓๓๕,	พิชัย	เมือง ๙๖,
	ปิ่น ๓๐๙,		๓๓๕
	พระยา ๒๒๕,	พิชัยบริบทรา	พระยา ๓๔๙
	๓๔๗	พิชัยราชา	เจ้าพระยา ๓๐๗
พลอยเมือง	๓๖๖	พิชัยไศศวรรย์	พระยา ๙๘
พลหาไครย	หลวง ๓๓๔	พิไชย	วัด ๖๐
พวน	เมือง ๓๘๘	พิไชยโนฤทธิ	พระยา ๓๓๓
พระมา	๓๓๓, ๓๓๘,	พิไชยราชา	๗๐
	๓๒๙,	พิไชยสงคราม	พระยา ๓๓๓
	คี่เมืองถดาง	พิไชยสงคราม	พระ ๓๓๕

พิเศษ	หลวง ๓๓๗
พิเศษสงคราม	พระ ๓๓๓
พิทักษ์มนตรี	เจ้าฟ้ากรม- หลวง ๓๐๘, ๓๔๐, ๓๕๕
พินาศอภัย	๒๗๐
พินิตภาษา	หมื่น ๓๘๓
พิบูลสมบัติ	พระยา ๓๔๘
พิพัฒน์โกษา	พระยา ๓๓๔
พิพิธ	พระยา ๗๔
พิพิธวาท	หลวง ๓๔๓, ๓๔๕
พิพิธดำดี	หลวง ๓๓๔
พิมพานิพพาน	คัมภีร์ ๒๒๒
พิมถรรวม	พระ ๒๒๓ ๒๘๓, ๒๘๘
พิรุณ	ขุน ๖๔
พิเรนทรเทพ	พระ ๓๓๒
พิศณุโลก	พระยา ๕๘, เมือง ๗๓, ๘๘, ๘๒, ๓๐๘,

	๓๓๓, ๒๐๘,
	๒๓๒, ๒๖๒
พิศณุเทพ	หลวง (พิศณุ เทพ) ๓๓๐
พุดมจารย์	พระ ๒๒๒
พุทธเจ้าหลวง-	
พระไอยกา	สมเด็จพระ ๗๒, ๗๓
พุทธชินราช	พระ ๒๖๕
พุทธชินศรี	พระ ๒๖๕
พุทธโฆษา	พระ ๒๒๓, ๒๘๒, ๒๘๘
พุทธโฆษาจารย์	พระ ๒๘๘
พุทธเทวปฎิมากร	พระ ๒๖๒
พุทธบาท	๓๔๓
พุทธปรางค์ปรา-	
สาท	๒๓๕, ไฟไหม้ครั้ง
	ร.๕ ๓๘๒
พุทธยอดฟ้า	สมเด็จพระ ๓๐๔, ๓๐๘,

	๓๓๖, ๓๔๗		เมือง ๒๘, ๕๕
พุทธรัตนสถาน	๓๕๔	เพชรบูรณ์	เมือง ๘๘
พุทธเลิศหล้า-		เพชรพิชัย	พระยา ๓๔๗
นภลัย	สมเด็จพระ	เพชรรัตน	พระยา ๓๔๘
	๘๕	เพชรราชา	พระ ๓๓๓
พุทธโฆมาศ	ญวน ๓๕๗,	เพลิงเผาจังหวัด	๒๔๒
	ทัพ ๒๐๓,	เพลิงไหม้	๒๓๓, ๒๓๖
	เมือง ๖๕, ๗๔	แพ่ง	หลวง ๖๕, ๖๗
	๗๖, ๓๒๔	โพธิ์	วัด ๓๗๐
เพลง	หญิงกบฏ	โพธิวงษ์	พระ ๒๗๒,
	๓๘๘,		๒๗๘
	หม่อม ๖๐	โพธิ์สัตว์	เมือง ๓๓๗
เพชร	(เรื่องก) ๓๕๗	โพธิ์สามต้น	ค่าย ๖๓
เพชรบุรี	พระยา ๗๓,	ไพศาลทักษิณ	พระที่นั่ง ๓๓๘

(ฟ)

ฟ้าทะหะมู	๓๖๐		อีก ๒๕๗
ฟ้าผ่าปราสาท	คทอสนันบาต	ไฟไหม้	๒๔๒

(ก)

ภาณุมาศ	พระที่นั่ง ๓๕๔	ภูษามาตา	๙๗
ภาณุวงษ์	เจ้าพระยา ๓๘๕	ภรา	อิง ๒๐๔

(ม)

มังกู	เจ้าฟ้า ๓๔๒	มหากษัตริย์	พระ ๒๐๔
มังกูไทรภพ	ทูลกระหม่อม ฟ้า ๓๓๙	มหากษัตริย์ศึก	เจ้าพระยา ๒๓๒,
มังกด	หม่อม ๖๖, หม่อมเจ้า ๓๐๔	ดัมเต็จเจ้า	พระยา ๓๐๘
มังกดจักรพาว	เจ้าพระยาช้าง ๒๔๓	มหาจักรพรรดิ	พระ ๓๘๐
มังกดรัตน์	หอดวง ๓๓๕	มหาเทพ	พระยา ๓๓๒
มังกดเลิศ	พระองค์เจ้า ๒๓๘	มหาชาติ	วัด ๙๕, ๒๖๗, ๒๘๒, ๓๒๒,
มฤท	เมือง ๕๕, ๘๗, ๓๙๓, ๒๐๗, ๒๒๖, ๒๒๙, ๒๓๕	มหานาค	คดอง ๒๕๘
มดลดา	เมือง ๓๙๓	มหาแพทย์	หอดวง ๙๐
ม้วงหวาน	๓๓๗	มหาโกศราช	ประตุ ๓๔๗
		มหามณเฑียร	หอดวง ๓๒๐
		มหาโยธา	พระยา ๓๓๒
		มหาศกัณฐ์	กมลพระราช
		วังบวร	๓๐๗

	๓๓๐, ๓๔๘,	มังคละมหาอุป-	
มหาสมบัด	เจ้าพระยา ๔๒,	ราชาภิเษก	พระราชพิธี
	๓๐๔, ๒๒๕		๒๗๕
มหาสวัสดิ์	พระราชพิธี	มังคุด	ถวญ ๖๔,
	๘๘๒		๓๗๕
มหาเสนา	เจ้าพระยา ๒๒๕,	มังระ	๕๕, ๘๕
	๒๗๘, ๒๘๖,	มังคุด	๕๕, ๒๐๘
	๓๒๒, (ขุนนาง)	มังคอง	๕๔, ๒๓๓
	๓๓๓	มังหม่อง	๒๐๘
	พระยา ๓๐๔	มัน	แพก พระยา
มหาเสนาณรงค์	กรมพระราชวัง		๒๐๓
	บวร ๒๔๒	มา	นาย ดอนเข้า
มหาอำมาตย์	พระ ๓๓๐,		ไปชุ่มในวัง
	พระยา ๓๒๕,		ทดวง ๒๔๕
	๓๐๕, ๓๒๖	มิตร	หม่อมเจ้า
มอญ	๕๔, คดอง		๖๕, ๖๓
	๓๖๘,	มัน	อง ๒๐๔
	เมือง ๒๐๘	มันมาง	๓๘๘
มัง	พระองค์เจ้า	มัน	พระอาจารย์
	๓๓๐		๒๘๐
มังกร	๓๔๖	มัน	จำนำ ๗๓

มุก	หม่อม ๔๒		๓๘๓, ๒๐๘,
มุกคาคาแดง	๓๓๗		๒๒๖, ๒๒๘
มุกไซโบ	นายบ้าน ๕๔,	เมระคมิชาน	ขุน ๓๓๘
	๒๓๓	เมียนทวน	๒๐๘
มุเซ	๗๖, ๘๓	เมืองจันท	พระยา ๓๓๒
เมธาธิบดี	หลวง ๓๓๓	เมงเยยาง	๘๘
เมน	นาย ๓๘๕	เมน	หม่อม ๖๐
	อิง ๒๐๔	โมงครุ่ม	๓๔๖
เมรุทอง	๓๐๔	โมพิโตก	วัด ๓๘๓
เมระตะมะ	เมือง ๘๕,		

(ย)

ยน	นาย ๖๘		พระเจ้าล้านช้าง
ยมราช	เจ้าพระยา ๒๒๘		เวียงจันท ๓๓๓
	๒๘๖,		คทเจ้าบุตร
	พระยา ๓๐๔		แก้ว อิก
	๒๒๕, ๒๖๔,	ยะไซ	เมือง ๒๐๘
	๓๓๓, ๓๔๗	ยาก	อิง ๘๓
ยอน	บ้าน ๓๓๕	ยาง	วัด ๓๗๗
ยอดแก้วกัณยาณ	พระราชธิดา	ย่างกุ้ง	เมือง ๘๕

	๓๙๓, ๒๒๙	ขาดอง	พระเจ้า ๓๘๕
ยามา	อิง ๗๖, ๘๓,	ยี่ปุ่น	๓๕๔

(จ)

รตจา	เจ้า ๓๗๖	รัตนพิพิ	เจ้าพระยา
รองเมือง	พระ ๓๓๔,		๒๒๕, ๒๗๘
	พระยา ๓๔๗	ราชกระวี	พระ ๒๒๓
ระฆัง	วัด ๓๔๓,	ราชกิจวินิจนัย	พระที่นั่ง ๓๖๙
	๒๘๓, ๓๖๐	ราชคฤห์	วัด ๒๘๓
ระจัน	ค่ายบ้าน	ราชทูต	พระยา ๓๓๕
ระเบง	๓๔๖	ราชนาครา	จมน ๓๒๓
ระยอง	พระยา ๘๒,	ราชนายก	เจ้าพระยา
	เมือง ๖๒		๓๐๔
ระแหง	บ้าน ๘๗, ๓๒๓	ราชนิกุล	พระยา ๓๓๐
รักษมนเทียร	หอดวง ๓๗๓	ราชบุตร	เจ้า ๓๒๖
รักษาดมบดี	หอดวง ๓๔๓,	ราชบุรณ	วัด ๒๘๓,
	๓๓๕		๒๘๓
รัตนโกษา	พระ ๓๓๕	ราชบุรี	เมือง ๕๕, ๘๗,
รัตนมุนี	พระ ๒๘๒		๘๒, ๒๐๘
รัตนวิเศษ	เจ้าพระยา	ราชประดิษฐ	วัด ๓๔๓
	๓๒๓	ราชประดิษฐ์	พระยา ๓๓๔,

	พระ ๓๒๓		พระยา ๘๐,
ราชพิมาน	หลวง ๓๒๓		๓๐๒, ๓๕๕,
ราชมนตร	พระยา ๓๓๓,		๓๓๓
	หลวง ๓๕๕	ราชเฒ่า	หลวง ๓๓๔
ราชมน	หลวง ๓๓๗	ราชเฒ่า	ขุน ๘๘
ราชมน	พระ ๒๒๒	ราชเศรษฐี	ขุน ๓๓๗
ราชโยธา	พระยา ๓๔๘	ราชอากร	พระ ๓๓๕
ราชโยธาเทพ	หลวง ๓๓๐	ราชโอรส	วัด ๒๖๖
ราชรองเมือง	พระยา ๓๘๖,	ราชาคณะ	พระ ๓๗๒
	๒๒๕	ราชาบด	หมื่น ๓๓๓
ราชวินทร	หลวง ๓๓๒	ราชามาตย์	หมื่น ๓๓๒
ราชฤทธาณต	หลวง ๓๒๐	ราชามาตย์นอก-	
ราชวงษ์	๓๐๕	ราชการ	หมื่น ๓๓๓
ราชวงศ์เมือง	พระยา ๒๓๗	ราชาเศรษฐี	พระยา ๖๕,
ราชวงศ์วรค	พระยา ๓๘๒		๘๘, ๓๔๓,
ราชสงคราม	พระ ๘๐, ๓๓๐		๓๔๕, ๒๐๓
ราชสมบัติ	จมน ๓๒๓	ราชาเศรษฐี-	
ราชตำรวจ	ประท ๓๕๔	ญวน	พระยา ๘๓
ราชดีทหาราม	วัด ๒๘๒	ราชไชย	พระยา ๓๓๔,
ราชดีห์	กรมขุน ๓๔๓		หลวง ๓๕๕
ราชธำวดี	พระ ๓๓๘,	ราม	อง ๗๔,

	๓๖๐		๓๔๒
รามณรงค์	พระเจ้า ๒๒๗	รามอิศเรศ	กรมพระ ๓๓๐
รามพิไชย	พระ ๓๓๓	รามัญ	คลอง ๓๖๘
รามภูเบศร์	กรมขุน เจ้า- บุญจันทร์ ๘๔, ๓๓๖, ๓๖๓	รามัญวงศ์	พระยา ๓๔๕, ๓๖๘, ๓๗๖
รามลักษณ	เจ้า ๘๓, ๘๗, ๓๗๔, เป็นกรม ขุนอนุรักษ์ตั้ง กรม เจ้าวัง นอก ๘๕	รามาชิตี	สมเด็จพระ ๓๗๘
รามสุนทร	ประยูร ๓๗๘	รามินทรสุดา	กรมขุน ๒๒๗
		ราโคม	ญวน ๓๘๓
		เรือง	หม่อม ๓๖๒
		เรือต่าง ๆ	๘๓, ๓๔๐
		โรงไหมวังหน้า	คลอง ๓๘๓

(๔)

ฤทธิเทวา พระ ๗๓

(๕)

ดงตรง	พระราชพิธี ๓๓๘	ดพบุรี	เมือง ๒๖๒
ด้นเกล้า ฯ	๒๖๘, ๒๘๘, ๓๓๘, ๓๔๗	ดของเยือง	อง ๘๓
		ดะคร	๓๓๘
		ดะครช้างใน	โรง ๓๒๔

ละครเขมร	๓๔๖	ฉบับแปล	เมือง ๘๖,
ละครเจ้านคร	๓๔๗		๓๓๕
ละครฉลองทาน	ละครฉลองการ	ดา	หม่อม ๖๘
	แจกเบี้ยหวัด	ลาดหญ้า	๒๐๗, ๓๓๒
	๓๓๔	ถ้ำช้าง	พงศาวดาร
ละครชาตรี	๓๔๗		๓๓๓
ละครท่า	วัด ๓๗๗	ถ้ำดอน	เจ้า ๖๖, ๒๗๐
ละครผู้ชาย	โรง ๓๒๔	ถ้ำพุน	พระยา ๓๒๓
ละครผู้หญิง	๗๓, ๗๓, ๓๔๔,	เด็ก	ทูลหม่อมฟ้า
	๓๔๗, ๒๐๕		หญิง ๙๙
ละครผู้หญิงโรง-		เจ้าเอี้ย	๓๕๖
เด็ก	๓๖๐	เดี่ยวทาง	อิง ๗๙
ละครเด็ก	๒๓๓	โลกนารถศาสตร์-	
ละคร	บาง ๖๒	จารย์	พระ ๒๖๒
ละครเมา	ด้าน ๘๗	โง้งให้	เมือง ๒๐๓
ถันเค	๓๒๓		

(๑)

วง	เจ้า ๓๓๓	วรรณรัฐดา	กรมหลวง
วงษ์มาดา	เจ้าหญิง ๒๐๕		๒๒๐
วรรณานัน	พระ ๒๘๓	วอ	พระ ๓๓๓

วังนอก	เจ้า ๘๓, กรมขุนอนุ- รักษสงคราม เจ้ารามลักษณ ๘๕, ๑๕๘	วิไชยเณทร์ วินัยรักษิต วินิจฉัย วิบุลยราช วิวานิชาน วิศณุวร วิเศษโสด วิสาขบูรณม วิสุทธิกระษัตริย์ วิสูตรโยธา- มายุ	บ๋อม ๑๘๓ พระ ๒๘๒, ๒๘๘ พระที่นั่ง ๑๖๘ พระยา ๑๘๕ ขุน ๓๓๘ กรมหมื่น ๘๕ ขุน ๘๐ ๓๔๕ กรมหลวง ๘๕ ๓๓๐ หลวง ๓๒๓ พระ ๒๓๔ พระ ๒๓๔ เมือง ๗๕, ๗๖, ๘๐, ๑๘๒ เจ้า ๓๕๗, นคร ๒๘๗, เมือง ๓๓๓, ๑๘๗, ๒๐๕
วังปอ	ค่าย ๒๓๓		
วังเมือง	พระยา ๓๓๓		
วัด	๑๕๒		
วันรัต	สมเด็จพระ ๒๘๓, ๒๘๘		
วางตน	อง ๘๐		
วามะนาว	คลอง ๒๐๒		
วาสกร	พระองค์เจ้า ๒๘๐		
วาสเทพ	หลวง ๓๒๓		
วิจารณ์	ขุน ๓๒๐		
วิชัยประสิทธิ์	บ๋อม ๑๘๓		
วิจิตตวงศ์	พระยา ๒๐๓, ๒๒๕, หลวง ๓๓๘		
วิเชียรมน	พระ ๒๒๓		

๓๒

เวียนนาม	เจ้า ๓๙๐	โหวหารภิมย์	หม่น ๓๔๓
เวียนกราย	๗๖, ๗๙	โหวยวรรณภ	จมน ๒๙๘,
แวน	เจ้าจอม ๓๓๗		๓๓๓

(ค)

ครัดำแดง	หลวง ๓๓๓,		๓๕๕, ๓๓๗
	๓๓๘	ครัดโยวราช	หลวง ๓๒๓
ครัดภาพมุด	หลวง ๙๐	ครัดรัตนเจดีย์	พระ ๒๓๕
ครัดไกรดา	พระ ๓๐๒	ครัดรัตนนิเบศร์	พระยา ๓๓๗
ครัดทรงภาษา	หม่น ๓๓๘	ครัดรัตนคำสดา-	
ครัดธรรมาธิราช	เจ้าพระยา	ราม	วัด นถอง
	๓๐๔, ๓๕๕,		๓๐๕, นาค
	๒๗๙, ๒๙๕,		หลวง ๒๗๐
	๓๐๕, ๓๒๒,	ครัดวรชาน	ขุน ๓๓๘
	๓๒๗, ๓๓๙,	ครัดวรราชธิดา	ดมเด็จพระ
	พระยา ๓๗๐		๒๐๔
ครัดเนาวรัตน์	หลวง ๓๓๗	ครัดวรโหวาร	ขุน ๓๓๓
ครัดพิพัฒน์	พระยา ๗๓,	ครัดวรราช	ขุน ๓๒๐
	๒๖๔, ๓๓๔,	ครัดวิไล	พระองค์เจ้า
	๓๒๓		๒๙๓
ครัดยศ	หลวง ๓๔๒,	ครัดดมโพธิ์	พระ ๒๒๓,

ศรีธรรมเพชญ์	๒๘๓ วัดพระ ๒๘๐, ๒๖๒
ศรีธรรมรักษ์	ฉนวน ๓๓๒
ศรีธกัสดา	พระที่นั่ง ๗๐
ศรีสังข์	เจ้า ๖๕
ศรีสังคนาคนหุต	กรุง ๓๓๐, ๒๘๗
ศรีสังวลิ	เมือง ๓๒๐, ๓๒๓
ศรีสังกษมณี	พระพุทธรูป ๓๓๐, ๓๔๓
ศรีสังคารักษ์	กรมพระ ๓๓๘, ๒๔๕
ศรีสังเทพ	กรมหมื่น ๓๓๐
ศรีสังนทร	กรมขุน ๓๗๖
ศรีสังนทรเทพ	กรมหลวง ๒๘๗
ศรีสังริยวงศ์	พระยา ๓๓๓
ศรีสังริเยนทรา- มาตย์	กรมสมเด็จพระ พระ ๘๕

ศรีสังเรนทร	กรมหมื่น ๓๔๕, พระองค์เจ้า คันทรดี ๓๐๘
ศรีสังดาตย์	สมเด็จพระ ๓๖๖, ๓๐๐
ศรีสังเณนา	ขุน ๘๘
ศรีสังเณวพา	พระยา ๓๓๓
ศรีสังเณวราช	หลวง ๓๒๓
ศรีสังยชยา	กรุง ๓๗๘
ศรีสังยชเดช	หลวง ๓๓๓
ศรีสังยชเดชพิ	กรมหมื่น ๓๐๘
ศรีสังยชหน้า	วัด ๒๖๒
ศรีสังยช	พระ ๒๓๕
ศรีสังยชพิมาน	พระที่นั่ง ๓๔๗, ๓๔๘
ศรีสังยช	พระที่นั่ง ๓๕๔
ศรีสังยช	เจ้าพญา ๓๓๘, ๓๓๘, ๓๔๕
ศรีสังยชกษัตริย์	พญาช้าง ๓๔๕
ศรีสังยชโยธา	พญาช้าง ๓๔๔, ๓๔๕

(๕)

สถณิกกร	๒๗๐	สมุทร	พระยา ๓๖๐
สังขตา	เมือง ๒๓๕	สมุทรพินาน	หม่น ๓๓๓
สังวน	อง ๓๘๕, ๓๘๕	สมุทรคีรี	พระยา ๓๖๖, ๓๖๗, ๓๘๘, เมือง ๘๒
สด	เจ้าพระยา ๓๒๒	สมุทรเพชญ์	พระ ๓๗๘
สโตมหารัศรียอุจนา	๒๐๗	สมุทรเพชภักดี	จมน ๓๓๒
สถานพิมุข	วัง ๒๗๘	สมุทรเกษ	วัด ๒๖๖, ๒๗๒, ๓๖๓
ส่น	เจ้าพระยา ๒๗๗	สร้างพระนคร	๓๕๕
สนิทวาท	ขุน ๓๓๗	สวดมนตร์	ข้างใน ๓๖๒
สบสังวาศ	๘๓	สวดนชา	๓๓๘
สมเด็จพระบรมศัพ	๘๗	ส่วย	พระ ๓๐๒
สมิถ่อ	เมือง	สุวรรณโคต	เมือง ๓๐๗, ๓๒๐, ๒๖๒, ๒๐๗
สมทรง	๓๕๘	สวดติโกษา	หลวง ๓๓๕
สมบัตินาถ	พระยา ๒๒๕, ๓๓๕	สวดติโสภา	ประค ๒๓๖, ๓๒๓
สมศรี	๓๕๘	สวดคบุรี	เมือง ๗๓
สมิงทอ	๕๕		
สมิถ่อ	จำน้า ๗๒, ๒๐๓, ๒๐๒		

ถว้ายจิต	เมือง ๓๙๔
ตักแตก	เมือง ๒๐๓
ตั้งกระจาย	วัด ๓๓๓, ๒๘๒
ตั้งขโลก	พระยา ๓๙๕
ตั้งคายนาย	๒๓๒, ๓๖๓
ตั้งฉายน	วัด ๒๒๓
ตั้งเพชกร-	
พุทธวงษา	๓๗๙
สามโคก	๓๔๓
สามพระยา	๒๗๘
สามลับ	๘๕, ๒๐๗
สามบุญ	ศาลา ๓๔๗
สามเพ็ง	วัด ๘๘, ๘๓
สามเว้า	หมื่น ๓๓๘
สามหัว	ตำบล ๒๗๐
สิงหนวิ	เมือง ๘๒
สิงหนคร	ขุน ๖๕
สิบเก้าเจ้าฟ้า	เมือง ๓๗๘
ต้นฉวน	เมือง ๓๒๐
ต้นราชเดโช	พระยา ๓๓๓, ๓๖๗

ตุ๊ก	๖๒
ตุ๊กชัย	พระยา ๘๘
	เมือง ๘๒,
	๒๐๘, ๒๖๒,
	๓๒๕
ตุ๊กตัน	กรมพระ ๖๘,
	๓๐๓
ตุ๊กตวรรค	พระองค์เจ้า
	๒๗๓
ตุ๊กคัน	วัด ๓๒๕,
	๓๔๓
ตุ๊กราชา	พระยา ๓๒๕
ตุ๊กตวรรค	พระที่นั่ง ๓๕๐
ตุ๊กท	ขุน ๓๓๘,
	หลวง ๓๓๘
ตุ๊กทโกษา	หลวง ๓๓๕
ตุ๊กทเทพ	กรมหมื่น ๖๕
	กรมพระ ๒๘๗
ตุ๊กทขบัต	กรมหมื่น ๓๕๒
ตุ๊กทภูเบศร์	กรมขุน ๓๖๒
ตุ๊กทสมบัติ	หลวง ๓๓๔

ศูนย์ทณินทพ	หตวง ๓๓๓
ศูนย์ทาดัย	๓๘๓
ศูนย์ภช	พระองค์ ๒๐๖
ศูนย์วรรณ	เมือง ๕๘, ๘๒
ศูนย์วรรณบัตร-	
มกค	พระยา ๓๒๗
ศูนย์พันธุมิตรไมตรี	พระยา ๓๒๗
ศูนย์พันธวงศ์	เจ้าฟ้า ๓๓๖,
	๓๓๘, ๓๒๘
ศูนย์โพ	พระยา ๓๓๔
ศูนย์ม้ง	เจ้า ๓๓๒
ศูนย์เมธนัย	พระ ๒๘๓
ศูนย์เมธใหญ่	พระ ๒๘๒
ศูนย์	ขุน ๓๖๗
ศูนย์สงคราม	พระ ๓๓๕
ศูนย์ลัทธิ	เจ้าพระยา
	๓๐๘, ๓๗๖
ศูนย์เสนา	พระยา ๓๓๒
ศูนย์วิทยักดิ์	พระ ๓๓๕,
	หตวง ๓๓๒
ศูนย์วิทยวงษา-	

ธรรมิกกราชา	๓๓๒
ศูนย์ยา	พรวงศ์เจ้า
	๓๓๐
ศูนย์เรนทรวิชิต	หตวง ๓๓๓
ศูนย์วรรณ	วัด ๒๖๗
ศูนย์วรรณคุหา	วัด ๓๖๒
ศูนย์วรรณชาวม	วัด ๒๘๒,
ศูนย์วรรณาราม	วัด ๓๖๓
เต่ง	เจ้า ๗๒, ๘๔,
	๘๔,
	หม่อมเจ้า ๘๘
เต่งยม	คุณหญิง ชิตา
	ดมเด็จพระเจ้าฟ้า
	ชายทักษ์พงษ์
	๓๐๗
เต่งม	หม่อม ๖๘
เต่งหัวท	หม่น ๓๓๘
เต่งหามนตรี	พระยา ๓๐๗
เต่งนันท	หตวง ๓๓๔
เต่งนันทักษ์	กรมขุน ๒๘๓,
	กรมหตวง

เด่นะภูบาล	๒๘๕, ๓๐๘ หมื่น ๓๔๓, ๓๔๕	เด่น	๓๗๗, ๓๘๕ ๒๓๓, คุณ ๒๘๒, ๓๓๗,
เด่น	หลวง ๓๓๘		
เด่นเทพ	กรมหมื่น ๓๐๘		พระยา ๓๐๘
เด่นบริรักษ์	กรมหมื่น ๓๐๘, ๓๕๒	แต่ง	เจ้า ๗๒, ๘๔
เด่นอโรรส	จมน ๓๓๒	แต่งหัว	เมือง ๓๓๒, ๓๓๕
เด่นวงศ์	ชาย ๒๕๘	ได้ภัก	พระ ๒๓๗
เด่นมราช	เมือง ๗๔,		

(ห)

หกไม้ดำเดี่ยว	๓๔๖	หนองบัวดำ	๓๓๔
หกไม้ดั่งตามต่อ	๓๔๖	หน่อแผ่นดินดิน	๓๓๕
หงษ์	วัด ดุสิตเจ้าทวี หงส์ ๒๒๓, ๒๘๓, ๒๘๒	หน้าพระธาตุ	ถนน ๓๔๗
หงษา	เมือง ๘๕, ๕๔	หนู	ท่านผู้หญิง ๓๐๘
หงส์	๒๓๓	หนูกัศ	๖๗
หน	เจ้าพระยา	หมอน	ข้างพัง ๖๒,
	พระคตัง ๒๗๗		๗๔
		หม่อมทรง	เมียเจ้า ๓๕๘

๓๘

หมั่น	อิง ๗๖, ๘๓,	หาญอาสา	พระยา ๓๒๓
หยอง	นาย ๗๗	หินดาด	๒๒๘
หรัคเคิม	คดอง ๒๐๒	หุงเมือง	พระเจ้า ๗๘
หริรักษรามา	พระ ๓๘๐	หุ่นดาว	๓๔๖
หญไทย	หดวง ๓๓๓	เหม็น	เจ้าฟ้า ๔๔,
หดวงพระบาง	เมือง ๓๓๓		๓๓๖, ๓๓๕,
หดวงเมืองเด่น	พระยา ๓๓๖,		เจ้าฟ้า ดุทธกระ
	๓๒๓, ๓๒๖		ษักรานุชิต
หอดด	คดอง ๓๘๓		หม่อม ๓๘๓
หัดกเมือง	เจ้า ๓๔๗	เหี้ยวหเมือง	อิง ๗๕, ๗๖
ห้วยหล้า	เมือง ๓๒๐	แหวน	พลาย ๖๒, ๗๓
หวางคน	อิง ๗๖	แหวนเพชร-	
หอกดาว	เจ้า ๖๘, ๓๕๘	เรือนทอง	๓๒๓
หอกำ	เจ้า ๓๗๘	ไหวัดขาน	ขุน ๓๓๘

(๒)

อน	นาย ๓๓๘		๓๕๖,
อภัยขเบศร	เจ้าฟ้า ๓๒๘		เจ้าพระยา
อภัยพิพิ	พระยา ๓๓๘		(น้อย) ๓๓๖
อภัยภูธร	เจ้าพระยา	อภัยภเบศร	เจ้าพระยา
	๓๖๒, ๓๔๗,		๓๘๔, ๒๐๓

	(แบบ) ๓๓๐	อนุวงศ์	๓๐๕
	พระยา ๓๘๕	อนุวงศ์ราชา	เจ้าพระยา
อภัยรัตนฤทธิ	พระ ๓๓๔,		๓๐๔
	พระยา ๓๘๘,	อนุเวียงจันท	เจ้า ๓๕๖
	๓๒๕	อนุรุทธเทวา	เจ้า ๖๕
อภัยราชา	เจ้าพระยา ๗๐	อมรินทร์	วัด ๓๗๕,
อภัยสรวเพติง	พระยา ๓๓๔		๓๗๓
อภัยสุรินทร์	หลวง ๓๓๓	อมรินทร์วินิจฉัย	พระที่นั่ง ๓๖๘
อภัยเสนา	หลวง ๓๓๓	อมรินทร์รามาศัย	สมเด็จพระกรม
องเจือง	คตอง ๒๐๒		พระ ๓๕๓
อภัยยดักษณ-		อมรินทร์ราม	วัด ๒๗๒
ดัมบัต	กรมหมื่น ๓๖๒	อริยมุนี	พระ ๒๒๓,
อประภากามณี	เจ้าเมือง ๒๐๘		๒๗๒
อนุชิต	ขุน ๓๓๘,	อริวงษมุนี	พระ ๒๒๓
	เจ้าพระยา	อรุณ	วัด ๓๗๓
	๒๓๒	อรุณราชวราราม	วัด ๓๖๘
อนุชิตขาร	หลวง ๓๔๒	อดองพญา	พระเจ้า ๕๔
อนุรักษสังคราม	กรมขุน เจ้า	อดินาต	๒๓๖ คู
	รามดักษณ		ฟ้าผ่าปราสาท
	๘๔, ๓๐๔,		๒๕๘
	๓๖๓	อองไยยะ	นาย ๕๔,

อะแซควุ่น ^๕	๒๓๓, ๒๓๖ ๘๕, ๘๘, ๓๐๘, ๓๓๓, ๓๐๘, ๒๓๒	อติบ ^๕	๓๒๘ เมือง ๓๓๐ กรมหมื่น ๔๒
อัครเนศว	หลวง ๓๓๘	อัครวิธดาเทพ	พระที่นั่ง ๒๓๖
อังกฤษ	เมือง ๓๘๓	อัครวิธนา- ปราสาท	พระ ๒๒๓
อังวะ	กรุง ๓๓๔		

(๕๖)

อ่างทอง	เมือง ๕๘, ๘๒	อาภรณ์	เจ้าฟ้า ๓๔๔
อ่างยาง	เมือง ๒๐๒	อำมาตย์	พระยา ๓๖๘
อาณาม	ประเทศ ๗๘	อาวราม	คท วิด ๓๕๒

(๕๗)

อิน	เจ้า ๒๐๖	อินทวเทพ	พระ ๓๓๒
อินทกุมาร	เจ้า ๓๓๒	อินทวิทักษ์	เจ้าฟ้ากรมขุน
อินทบุรี	เมือง ๘๒		๗๒, ๘๔, ๘๕,
อินทปัต	เจ้า ๒๗๐		๓๓๘, ๓๕๘
อินท	นายนิพนธ์		๘๕, ๓๐๔,
	ชิเบศว ๓๓๗		๓๓๖
อินทเดชะ	หลวง ๓๓๒	อินทพิพิ	กรม ๓๖๐

	กรมหมื่น ๓๐๘		๓๐๓
อินทรวรชา	พระ ๓๗๘	อิศรภาพ	๓๒๘
อินทราทศย์	พระ ๓๒๐	อิศวรณทร	เจ้าฟ้ากรม
อินทรมบค	หลวง ๓๓๕		หลวง ๒๘๕
อินทรอภัย	พระยา ๓๖๗	อิม	อิง ๓๘๔, ๓๘๕
อินทรอรรคราช	พระยา ๒๓๘	อิศวรานุรักษ์	กรมขุน ๒๘๓,
อินทรอำไพ	พระ ๘๘		๓๐๘
อินทรไอยรา	พระ ข้าง ๒๔๓	อิศวรวิจิตร	พระที่นั่ง ๓๖๘
อินทวงษา	เจ้าพระยา		

(อ)

อ	อิง ๒๐๔	อ	นิกอง ๒๗๐
---	---------	---	-----------

(อ)

อุทัยธรรม	พระ ๘๗,		๒๗๐
	พระยา ๓๐๒,	อุบล	เจ้า ๖๖, ๖๗,
	๓๐๘		เมือง ๓๓๔,
อุทัยธานี	เมือง ๘๘,		หม่อม ๖๗
	๓๒๐	อุบลวรรษา	๓๘๕
อุทัยราชา	พระ ๗๔,	อุบลโยธา	๓๘๕
	๓๒๔, ๓๘๔,	อุบลชาติสงคราม	๓๓๗

๔๒

(๑)

อุททอง

พระเจ้า ๓๗๘

(๒)

เอกาทศวรรษ

สมเด็จพระ ๓๗๘,

๒๔๓

๓๘๐

เอธิกิก

๓๗๓

เือง

ปี ๓๖๐,

๕
เอียง

๓๘๘

๓๘๔, ๒๐๔,

(๓)

โองการ

ว่า ๘๐

(๔)

ฮ่อ

๓๓๘, ๓๓๔,

๓๖๓

๒๓๘

ฮ่อเตียง

เมื่อง ๒๐๒

ฮั่น

เจ้า ๗๒, ๓๕๘,

ฮั่นยวฮั่นยว

ปี ๘๐

